

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Магістерський науковий вісник

Випуск № 41

Тернопіль – 2023

УДК 001.891
М.12

Магістерський науковий вісник. – Випуск № 41. – 2023. – 289 с.

*Рекомендовано до друку науково-технічною радою Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Протокол № 10 від 20 листопада 2023 р.*

*Видрук оригінал-макету у науковому відділі Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

УДК 001.891
М.12

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, 2023

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Процик Назар

Науковий керівник – проф. Оксана Кікінежді

ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СТИЛЮ УПРАВЛІННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Будь-які поняття й уявлення про управління завжди видозмінюються з часом. І останні роки не є винятком, а особливо у період вторгнення російських військ на територію України. Бути хорошим менеджером в умовах сьогодення є надскладним, проте реальним завданням. Іде другий рік війни, яка змінює географічний, культурний, бізнесовий, демографічний і багато інших ландшафтів, а також управлінський, що потребує рішучих дій, а саме: прискорення прийняття управлінських рішень, гнучкості стилю керівництва, удосконалення комунікаційних процесів, забезпечення безпеки працівників, їхнього психічного та ментального здоров'я, підтримання їхнього ресурсу. Все це вимагає розроблення нових адаптованих до сучасних вимог інструментів управління персоналом і залежить від стилю керівництва.

Унікальність стилів керівництва розглядається з часів теоретико-польової концепції К. Левіна. Саме в той час сформувалися визначення трьох основних стилів управління: авторитарного, ліберального та демократичного [3, с. 44]. В сучасних умовах динамічного розвитку суспільства і науки, ця класифікація здається недовершеною та неповною, тому науковці почали вдаватись до детальних досліджень проблематики вибору того чи іншого стилю управління, в результаті яких почали з'являтися нові, набагато універсальніші класифікації. Вони, як правило, були засновані на використанні сучасних діагностичних методик.

Так, наприклад, американські вчені Р. Блейк і Д. Моутон стверджують, що управлінську діяльність можна поділити на дві складові: співпраця безпосередньо з людьми та, звичайно, контроль за виробничим процесом [1, с. 93].

Без сумніву, керівник повинен вміти переконувати підлеглих, щоб ті підтримали саме його позицію, а також, певним чином допомагали йому в реалізації його управлінських функцій. Вчені Б. Басс та Д. Баррет запропонували свою «Теорію співучасницького управління», яка якнайкраще доповнює і пояснює вищенаведені судження [5]. Згідно цієї теорії, ефективність управління персоналом може значно покращуватись саме в тому випадку, якщо підлеглі будуть максимально інтегрованими в процес прийняття тих чи інших управлінських рішень.

Японський науковець Т. Коно у своїй роботі «Стратегія і структура японських підприємств» виділив і проаналізував чотири типи управління персоналом: новаторсько-аналітичний; новаторсько-інтуїтивний; консервативно-аналітичний; консервативно-інтуїтивний.

На його думку, найбільш ефективним типом управління персоналом є новаторсько-аналітичний. Науковець дійшов висновку, що саме цей тип може забезпечити виживання організації в умовах невизначеності та жорсткої конкуренції на ринку. Обраний тип управління персоналом включає в себе наступні критерії поведінки управлінця: вірність організації; чіткість та ясність думок, планування оперативних та стратегічних цілей у взаємодії з підлеглими; енергійність та стресостійкість; сучасне мислення та інноваційність; креативність ідей та пропозицій; ризикованість у швидкому прийнятті рішень.

Людину, яка поєднує в собі усі вище перелічені критерії поведінки, можна охарактеризувати, як особистість - екстраверта, який всебічно розглядає та аналізує будь яку ситуацію, не цурається нововведень та вміє співпрацювати з іншими людьми та знаходити до них підхід.

П. Херсі та К. Бланшар пішли ще далі і, після проведення свого дослідження, дійшли висновку, що основною і найважливішою якістю ефективного управлінця є не що інше, як лідерство. У своєму дослідженні вони вирішили проаналізувати ефективність діяльності керівників на основі їх щоденних дій. Тому, виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що лише керівник-лідер може бути ефективним управлінцем незалежно від його стилю управління, манери спілкування, характеру тощо[2, с. 177].

Роберт Танненбаум та Воррен Шмідт в результаті досліджень прийшли до висновку, що на вибір стилю управління керівника можуть впливати три вагомні чинники [4, с. 72]: Сила керівника – його вміння, навички, освіченість, цінності і досвід. Сила підлеглих – прагнення до незалежності, відповідальність, професійний підхід до роботи, зокрема в команді, здобуття нових знань та досвіду.

3. Сила ситуації – стиль, який переважає в організації, суть та завдання трудового колективу, часові рамки, навколишнє середовище.

Можна стверджувати, що найбільш ефективними є ті керівники, що відрізняються своєю гнучкістю та здатністю вибрати необхідний варіант розвитку ситуації. Таким чином, сучасний менеджер, якщо він хоче бути ефективним, не може використовувати лише один стиль управління. Він повинен використовувати у своїй діяльності певний набір позитивних аспектів з різних стилів управління персоналом.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що керівництво є сполучною функцією менеджменту і пронизує всі управлінські процеси в компанії. Різноманітні методи організації роботи керівника мають свої слабкі і сильні сторони, які можуть проявлятися залежно від ситуації серед підлеглих. Керівництво та лідерство є двома різними, але,

обов'язково, взаємодоповнюючими системами, кожна з яких має свої функції та специфіку діяльності, причому обидві є необхідними складовими управління будь-якої організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економіка підприємства: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2010. С. 93-94.
2. Дорошенко Г.О. Менеджмент: простір варіантів: Навчальний посібник. Харків, 2020.С. 177-186.
3. Столяренко О. Б. Психологія особистості: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2012. С. 44-47.
4. Танненбаум Р., Шмідт В. Як обрати стиль лідерства. Київ, 2017. С. 72.
5. https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/49285/1/Svitohliad_konhruentnoho_menedzhmentu.

Коцюрубa Ірина

Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ В РАННІЙ ДОРОСЛОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Звертаючись до проблеми самотності, нині ми помічаємо, що вона є об'єктом дослідження низки наук про людину, зокрема, філософії, психології, соціології, культурології, соціальної педагогіки, соціальної роботи і навіть медицини та богослов'я. Кожна з них розглядає феномен самотності з позиції своєї специфіки, збагачуючи її новими концептуальними аспектами. Водночас необхідно констатувати, що теоретична і практична розробка окремих аспектів такої проблеми особливо актуалізується в науково-практичних дослідженнях соціальної психології, бо явище самотності зачіпає проблеми взаємин людей. До того ж, актуальність дослідження феномену самотності серед дорослих людей та молоді зумовлена соціально-психологічними змінами у суспільстві, що пов'язані із сучасним стилем життя, зокрема перебуванням в умовах вимушеної ізоляції через пандемію інфекції COVID-19, повномасштабним вторгненням росії в Україну, що спричинило воєнний стан, а також різними особистісними віковими змінами.

Аналіз джерел наукової літератури. У філософії самотність людини почали вивчати ще з доби античності (Марк Аврелій, Плотін, Боецій). Значний внесок для розуміння даного поняття здійснили екзистенціалісти (К. Ясперс, М. Хайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр, Н. Аббаньяно). У психології феномен самотності дослідники вивчали з різних точок зору та часто фрагментарно, тому до сьогодні залишається недослідженим широке коло питань, які пов'язані з самотністю. Українські вчені та їх колеги з держав колишнього СРСР, до проблеми самотності зверталися не часто. Як зазначає М. Мовчан, проблема самотності на пострадянському просторі найглибше досліджена в межах психологічного дискурсу. Такими є праці О. Данчевої, С. Корчагіної, А. Лібіної, М. Литвака, Н. Самоукіної, В. Сіляєвої, А. Хараша, Ю. Швалба та ін. [4]. Низка авторів (Д. Майерс, М. Мід, С. Пейдж, та ін.) практично не дають визначення самотності, при цьому описують реакції людини і її оточення на самотність, та намагаються пізнати

Магістерський науковий вісник. – № 41

причини цього феномена [4]. Втім, для розуміння сутності самотності, причин та наслідків даного переживання необхідно мати наукове визначення поняття. Крім того, слід розрізняти такі поняття як ізоляція, усамітнення, відчуження та самотність. О. Зілбург у 1938 р. уперше опублікував психологічний аналіз самотності. Він розмежував самотність та усамітнення, розглядаючи останнє як нормальний стан, що виникає, коли людина потребує спілкування з конкретною особистістю. Самотність – це непереборне почуття, що має постійний характер [7]. Відповідно до психодинамічного підходу (С. Салліван, О. Зілбург та ін.), самотність є реакцією на неадекватне задоволення потреби в тісних людських зв'язках [7].

Український філософ М. Мовчан визначає самотність як стан людини, що виражає певну форму самосвідомості і показує порушення реальних зв'язків і відносин внутрішнього світу особистості, а також відображає переживання своєї окремоті, суб'єктивної неможливості чи небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми [4].

В психологічній енциклопедії, автора-упорядника О. Степанова, самотність визначають як психічний стан людини, який виникає в умовах ізолюваності її від інших людей і дефіциту спілкування. Залежно від обставин може бути добровільною і вимушеною. Добровільна самотність виникає, коли людина сама прагне до ізолюваності. Вимушена самотність спричинюється умовами виробництва (наприклад, крановик баштового крана) або умовами наукового експерименту (тривале перебування спелеолога в печері, космонавта в космічному польоті, акванавта в підводному приміщенні). Залишена наодинці людина повинна постійно здійснювати певну діяльність, інакше з часом вона може відчувати значний психологічний дискомфорт: виникають пасивність, байдужість, туга та ін. [5, с. 315].

Дослідниця О. Грановська розглядає самотність як внутрішнє переживання, суб'єктивний стан свідомості, що має прояв як інтимність, потайливість, переживання дефіциту щирих соціальних зв'язків та спілкування. Самотність відмінна від власне фізичної ізоляції та творчого усамітнення, та є станом, котрий переважно негативно сприймається суб'єктом. Самотня людина переживає нестачу різних соціальних зв'язків, що негативно сприймається та супроводжується дистресовим синдромом [2].

Таким чином, самотність розглядається дослідниками у позитивному та негативному сенсі. Позитивність самотності в тому, що вона є невід'ємною частиною становлення індивідуальності людини. У такому випадку потенціал самотності реалізується у таких функціях: самопізнання; становлення саморегуляції; творчості і самовдосконалення; стабілізації психофізичного стану; захисту «я» людини від деструктивних зовнішніх впливів. Негативний характер самотності проявляється у неможливості оволодівати психічними процесами і станами, порушенні внутрішньої цілісності особистості та руйнуванні механізму психологічного захисту [2].

Виклад основного матеріалу. Було помічено, що люди, які переживають суб'єктивно негативні види самотності, здебільшого страждають хронічними захворюваннями, часто

скаржаться на погане самопочуття, втрату сил. Людині важливо знати, що є можливість отримати ту психологічну допомогу, яку вона потребує. Прояв, усвідомлення самотності та можливості конструктивного її використання відбувається для різних людей індивідуально [4]. У однієї людини таке усвідомлення може настати швидко, а в іншій буде тривалим та поступовим.

Як зазначає Г. Крайг, іноді, попри сприятливі у ранньому дорослому періоді можливості для розгортання близьких взаємин, люди залишаються самотніми. Сприймання суспільством таких людей зосереджується у двох різноспрямованих образах (рис 1) [6].

Рис. 1. Образи сприймання суспільством самотніх людей (за Г. Крайг)

Більшість самотніх батьків зберігає тісні емоційні контакти з дітьми, віддає багато сил і коштів на турботу про них. Характерно, що ці образи відображають гендерну нерівність, тому що саме чоловіків частіше сприймають у позитивному образі життєлюбців-холостяків, тоді як самотні жінки постають в непривабливому образі невдах – «старих дів».

Проте, самотність в ранній дорослості може бути детермінована багатьма факторами (рис.2).

Рис. 2. Типові причини самотності людей раннього дорослого віку

При значній розповсюдженості несприятливих життєвих факторів як причин самотності, часто фігурує і свідомий вибір дорослого. На думку Г. Крайг, вибір на користь самотнього

спосіб життя може бути результатом виваженого рішення – знаходження балансу між свободою і зобов'язаннями, між самодостатністю й взаємозалежністю. Але таке ставлення до життя часто призводить до того, що самотня людина займає позицію відчуження і самозациклення. Тривала самотність неодмінно формує егоїзм особистості як наслідок постійного прислуховування до себе, орієнтації тільки на свої потреби, смаки [6].

Цей статус також породжує подальші комунікативні проблеми: маючи можливість нарешті поспілкуватись з іншою людиною, самотня зациклюється у розмовах на собі і викликає негативну реакцію співрозмовника. Нова невдача посилює негативне самосприймання. До того ж тривала самотність поглиблює особистісні проблеми людини, бо вона посилює песимізм, озлобленість, обезцінення життя, викликає хронічний депресивний стан або стійку агресію.

Корені свідомо обраної самотності дорослого криються в дитячих взаєминах з батьками, коли батьківська родина не задовольняла потреби дитини в любові і безпеці, – вважає К. Хорні [3].

Мотиваційною установкою на користь вибору самотнього способу життя часто є бажання уникнути багатьох проблем, які може спричинити шлюб. Залишаючись самотньою молода людина не обмежує власної свободи, не випробовує відчуття нудьги, роздратованості, сексуальної незадоволеності, прикrostі та самотності від спілкування з «надокучливою» людиною.

В той же час, таке ставлення до життя часто призводить до того, що людина є захоплена тільки сама собою. Реалізуючи потребу в самозаклопотаності, ці люди намагаються обмежити себе від будь-якого прояву справжнього занурення в близькі стосунки, тому, що вимоги і ризик, пов'язані з інтимністю, представляють для них загрозу власній свободі. В результаті людина займає позицію відчуження та незацікавленості в будь-яких стосунках, як особистісних, так і в соціальних. Таким чином, вибір між прагненням до свободи і прагненням до захищеності і безпеки, які досягаються в здоровій сім'ї, спрямовується на користь свободи.

Чому людина обирає свободу та самотність, будучи молодою і повною сил? Що мотивує такий вибір?. На думку Карен Хорні, коріння такої поведінки ховаються в дитячих взаємостосунках з батьками, коли батьківська сім'я не задовольняла потреби дитини в любові, не забезпечувала відчуття достатньої безпеки, формуючи установку базальної тривоги, і недовіри щодо оточуючого світу. Базальна тривога – інтенсивне і всюди проникне відчуття відсутності безпеки та самотності. У свою чергу, відчуття недостатньої безпеки і безпомічності призводить до формування різних захисних стратегій; деякі з них в майбутньому людина намагається невтомно втілити в життя. К. Хорні здійснила опис десяти таких стратегій, що отримали назву невротичні потреби (табл. 1). Невротичні потреби – різні захисні стратегії, які формуються в якості адаптаційних механізмів до оточуючого ворожого світу. В цілому ці потреби є у всіх людей, але у випадку їх невротичного характеру людина може перетворити задоволення якоїсь потреби в спосіб життя. Зокрема, при відчуванні надмірної потреби в

незалежності і самодостатності можливим є уникнення будь-яких стосунків (в тому числі і сімейних), які передбачають взяття на себе якихось зобов'язань. Таблиця 1

Десять невротичних потреб (за К. Хорні)

Надмірність потреби	Прояви в поведінці
В самодостатності і незалежності	Уникнення будь-яких стосунків, що передбачають взяття на себе якихось зобов'язань.
В любові та здобранні	Прагнення бути тим кого люблять та об'єктом захоплення з боку інших; підвищена чутливість і сприйнятливості до критики, заперечення та недружелюбності.
В керівному партнері	Надмірна залежність від інших і побоювання отримати відмову, або залишитись на самоті; переоцінка любові – упевненість у тому, що любов може вирішити все.
4. В чітких обмеженнях	Надання переваги такому життєвому стилю, при якому первинне значення мають обмеження і встановлений порядок; невимогливість і задоволеність малим.
У владі	Домінування і контроль над іншими як самоціль; презирливе ставлення до слабкості.
В експлуатуванні інших	Побоювання бути використаним іншими або побоювання виглядати «тупим» в їх очах, але небажання щось зробити, для зміни ситуації.
В суспільному визнанні	Бажання бути об'єктом захоплення з боку інших; уявлення про себе формується залежно від суспільного статусу.
В захопленні собою	Намагання створити прикрашений образ себе, що немає недоліків і обмежень, потреба в компліментах і похвалі від оточуючих.
В честолобстві	Сильне прагнення бути найкращим, не зважаючи на наслідки, страх та невдачі.
В бездоганності і неспростовності	Спроби бути морально непогрішним і беззаперечним у всіх стосунках, підтримка враження досконалості і доброчесності.

К. Хорні причиною самотності вважала ідеологію ринкових відносин у суспільстві, тобто конкурування людини з людиною і відсутність взаємодопомоги на цьому фоні. В. Франкл вважав, що людина стає самотньою, втративши будь-який сенс у своєму житті [3; 6].

Слід зазначити, що самотність є актуальною не лише для дорослих людей, а й для підлітків, які досить часто почуваються самотніми. Так, в одному експерименті досліджуваних просили впродовж тижня надсилати на пейджер повідомлення про свої дії та почуття. Було виявлено, що підлітки частіше за дорослих повідомляли що їм самотньо, коли вони залишаються одні [1].

Висновки. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження виявив, що феномен самотності протягом тисячоліть залишається актуальною темою для філософів, психологів, науковців-соціологів та ін. дослідників. Складність інтерпретації самотності зумовлена бінарною, суперечливою (індивідуальною та суспільною) сутністю людини, різноманітним форм і рефлексії самотності. Суперечності у поглядах полягають у тому, що нині

феноменологія, соціальні та психологічні механізми самотності вивчені не достатньо глибоко. У зв'язку з глобалізацією, що спричиняє швидкі технологічні зміни (діджиталізація, цифровізація) у світі, люди почали все більше переживати явище самотності.

Переживання самотності найчастіше пов'язують з такими феноменами як: страх, гнів, агресивність, озлобленість, ворожість, невротичність, дратівливість, тривожність, рівень самоставлення і самооцінки, порушення соціальної адаптації, життєстійкості тощо. Самотність, виконуючи ряд функцій, утворює функціональну спрямованість переживання особистості в ранній дорослості і не тільки. Визначено, що внутрішніми умовами актуалізації самотворчої спрямованості є формування позитивного сприйняття власної самотності, яка може стати продуктивним етапом в житті людини, позитивним досвідом (відкриває нові можливості для саморозвитку й самопізнання, самовдосконалення, дає шанс стати творцем свого майбутнього). Адаптивна спрямованість переживання самотності проявляється автономізацією життя і діяльності людини, відсутністю бажання щось змінити (людина сприймає стан самотності екзистенційну данність, обирає пасивну стратегію «пливти за течією», пристосовується до самотнього життя). Саморуйнівна спрямованість характеризується ворожим сприйняттям навколишнього світу (людина відчуває себе знехтуваною, відкинутою, безпомічною, спустошеною проявляє байдужність до того, що відбувається, відмовляється від нових стосунків).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедан В.Б. Індивідуально-типологічні особливості схильності особистості до переживання самотності : дис. канд.психол. наук : 19 00.01 – загальна психологія, історія психології, Одеса, 2018. 319 с.
2. Грановська О.Я. Переживання самотності особистістю в подружньому житті : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01 – «загальна психологія, психологія особистості». Київ : 2012. 24 с.
3. Карен Хорні та її теорія про невротичну особистість. URL : https://ua.sainte-anastasie.org/articles/biografas/karen-horney-y-su-teora-sobre-la-personalidad-neurtica.html#google_vignette (дата звернення : 24.10.2023).
4. Мовчан М.М. Феномен самотності як проблема буття особистості в соціальному середовищі : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 09.00.04 – «філософська антропологія, філософія культури». Київ, 2008. 22 с.
5. Психологічна енциклопедія /автор-упорядник О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
6. Психологічні особливості раннього дорослого віку. URL : <https://textbook.com.ua/psihologiya/1473452507/s-14?page=5> (дата звернення : 20.10.2023). Zilboorg G. Loneliness. Atlantic Monthly. January 1938. P. 45-54.

**ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ
У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Актуальність дослідження. Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, бо саме в цьому віці закладаються основи гармонійного особистісного розвитку. Тому проблема конфліктної поведінки у молодшому шкільному віці є однією із найбільш актуальних у віковій психології. Знання психологом індивідуально-чинників, умов виникнення, вікових та психологічних особливостей конфліктної поведінки молодшого школяра допоможе не лише значно поліпшити взаємини між учнями, педагогами та батьками, але й істотно знизити кількість агресивних, конфліктних, ворожих та деструктивних проявів, що виникають на базі дитячої конфліктності та емоційної неврівноваженості.

Аналіз наукових робіт (А. Берлач, Л. Василенко, В. Джелалі, Л. Долинська, В. Кондюкова, З. Огороднійчук, Р. Павелків, М. Савчин, О. Скрипченко, І. Трухін, І. Цимбалюк, С. Шпак, А. Яцишина та ін.) свідчить, що в різних дослідженнях феномен конфліктної поведінки та індивідуально-психологічних чинників її виникнення у молодшому шкільному віці переважно вивчається несистемно й фрагментарно.

Мета статті – охарактеризувати індивідуально-психологічні чинники конфліктної поведінки у молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу основних підходів, що традиційно склались у дослідженні конфліктів, конфліктну поведінку у молодшому шкільному віці розглядаємо як установку на деструктивні форми поведінки в ситуації конфлікту. Конфліктна поведінка молодших школярів є результатом внутрішніх і зовнішніх суперечностей між потребою в самоствердженні і можливістю її задоволення, між самооцінкою і оцінкою групи, вимогами групи і власними установками. При цьому конфліктна поведінка постає як спосіб задоволення потреби в спілкуванні, самовираження і самоствердження, реагування на неприємну атмосферу в колі однолітків, реакція на негаразди у сім'ї та на жорстоке ставлення з боку батьків чи інших дорослих. Загалом причини конфліктної поведінки у молодшому шкільному віці пов'язані з низкою суперечностей соціального середовища і самої особистості дитини.

Зауважимо, що індивідуально-психологічні чинники конфліктної поведінки молодших школярів реалізуються у мотиваційній (мотиви, потреби, інтереси, цінності, норми), емоційній (негативні переживання, вразливість, чутливість), вольовій (вольова саморегуляція) та когнітивній (самооцінка, оцінка оточуючих, усвідомлення ситуації) сферах.

Зокрема, мотиваційна сфера молодшого школяра відображає прагнення особистості різного рівня (потреби, інтереси, бажання, потяги). Основними потребами дитини в школі є: потреба спілкування з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій, виявленні

власних позицій у ставленні до інших, світу; потреба у дружбі, товарищескості, повазі, у самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля. На основі спільних видів діяльності учні формують навички будувати свої взаємини з однолітками, входити до колективу однолітків, у них виникає потреба у взаємовимогливості та взаємодопомозі [5].

З. Огороднійчук, вивчаючи проблеми мотивації, стверджує, що потреба в спілкуванні розвивається на основі спільної діяльності молодших школярів в іграх, при виконанні трудових доручень тощо. В умовах соціальних взаємодій, коли дитина постійно перебуває у контакті з іншими дітьми, формується дитячий колектив, набуваються певні навички поведінки, встановлення взаємовідносин з навколишнім середовищем. Функція вчителя виступає, переважно, як підтримка дитини в процесі спільного життя і діяльності [2].

Р. Павелків зазначає, що у молодшому шкільному віці відбувається засвоєння моральних норм та правил поведінки: дитина оволодіває власною поведінкою, більш точно розуміє норми поведінки вдома, в громадських місцях, виявляє підвищену увагу до моральної сторони вчинків, прагне дати вчинку моральну оцінку, норми поведінки перетворюються у внутрішні вимоги до себе [3]. В основі внутрішньої суперечливості мотиваційної структури особистості лежить почуття відповідальності, сумлінності, відчуття сорому. Порушення моральних норм призводить до переживання почуття провини.

Щодо емоційної сфери, то молодші школярі, зазначають науковці, є емоційно вразливими, їм властива підвищена чутливість, здатність глибоко та болісно переживати, а це частково призводить до конфліктних ситуацій з оточуючими. Основним джерелом емоцій у молодшого школяра є навчальна та ігрова діяльність (успіхи і невдачі в навчанні, взаємини в колективі, читання літератури, сприймання телепередач, фільмів, участь в іграх). Емоційну сферу молодших школярів складають переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання, що першочергово впливає на поведінкові особливості в конфліктній ситуації. У дітей молодшого шкільного віку розвивається почуття самоцінності, зовнішнім вираженням якого є гнівне реагування на приниження їх особистості та позитивне переживання визнання їхніх особистих якостей, моральних почуттів, таких як почуття дружби, товарищескості, обов'язку, гуманності тощо. Динаміка оволодіння умінням керувати своїм емоційним станом відбувається поступово з набуттям соціального досвіду в колективі однолітків [7].

За результатами дослідження А. Яцишиної, дитина у молодшому шкільному віці опановує вміння стримувати бурхливі та різкі вираження почуттів. Вона навчається не тільки значною мірою управляти вираженням своїх почуттів, виражати їх у культурно прийнятій формі, але й усвідомлено користуватися ними, інформуючи навколишніх про свої переживання, впливаючи на них [9]. Проте, як зазначає О. Джелалі, молодші школярі залишаються безпосередніми та імпульсивними. Емоції, які вони відчують, демонструються

на обличчі, у позі, жестах та у всій поведінці, що в перспективі може стати конфліктогенним чинником [4].

Зазвичай, на думку І. Берлач, конфліктні ситуації серед дітей молодшого шкільного віку типу «учень – учень» виникають через взаємні образи або через образи з одного боку [1]. Проблема у тому, що багато дітей не здатні повністю висловити словами всі свої думки, емоції, захистити себе у випадку агресії з боку іншої дитини. Серед хлопців у таких ситуаціях виникають бійки, дівчатам же, як правило, притаманна мовчазна образа, безпорадність, невпевненість у своїх вчинках, нерішучість, яка набагато сильніше травмує психіку дитини. Вона може виявитися в заниженій самооцінці, виникненні підвищеної тривожності в дитини, навіть у небажанні йти до школи.

І. Трухін стверджує, що тривожність викликає у дитини таку реакцію психологічного захисту, як агресія, спрямована на інших [6]. І. Цимбалюк пише, що «маска» агресії ретельно ховає тривогу не тільки від оточуючих, але й від самої дитини, хоча в глибині душі залишається тривога, розгубленість, невпевненість і відсутність твердої опори [7].

Дослідженням Л. Василенко констатовано, що молодші школярі можуть проявляти афектні стани. Причиною цих станів є передусім розходження між домаганнями і можливостями їх задовольнити, прагненням більш високої оцінки своїх особистісних якостей і реальними взаємостосунками з людьми тощо. Як наслідок, за таких обставин дитина може виявляти грубість, запальність, забіякуватість, агресивність та інші форми емоційної невірноваженості, що, зрештою, і складають особливості її поведінки у конфліктних ситуаціях. Якщо залишити ці прояви без уваги, це може призвести до дезадаптації дитини в колективі та формування в неї негативних рис характеру [5].

На виникнення конфліктної поведінки може впливати і рівень розвитку вольової сфери молодшого школяра. На початку молодшого шкільного віку в дитини вже сформовані основні елементи вольової дії. Вона здатна поставити мету, прийняти рішення, окреслити план дій, виявити зусилля для подолання перешкод та оцінити результати своїх дій. Але для деяких школярів притаманна нестриманість бажань, мінливість настрою, яким вони не можуть керувати. С. Шпак зазначає, що у конфліктній поведінці молодших школярів чітко виявляється недостатня сформованість вольових процесів, що характеризуються імпульсивністю поведінки, капризністю, упертістю тощо. [8].

Особливого значення у виникненні конфліктної поведінки молодших школярів набуває когнітивна сфера. У них поступово розвивається усвідомлення своїх почуттів і розуміння їх прояву в інших людей. При цьому вирішальним фактором виникнення конфлікту є не сама ситуація, а її сприймання членами групи та їх соціальні установки. За О. Скрипченком, сприймання і розуміння учнями початкової школи один одного, міжособистісні конфлікти, поведінка можуть мати широкий діапазон варіацій, характеризуючись станом задоволення –

незадоволення, симпатії – антипатії, привабливості – непривабливості. Досить важливим когнітивним чинником поведінки школярів у конфліктних ситуаціях є рівень раціоналізму, який визначають ступенем розвитку розсудливості, самоконтролю, лідерських якостей та організаторських здібностей [1].

Вагомим когнітивним чинником конфліктної поведінки молодших школярів є самооцінка та оцінка людей, які їх оточують. Р. Павелків стверджує, що у формуванні самооцінки важливу роль відіграють стосунки учнів в колективі. Доведено, що високий соціометричний статус молодшого школяра в групі однолітків сприяє гармонійному розвитку особистості, і, навпаки, низький соціометричний статус дитини сприяє формуванню негативних рис характеру (замкнутості, заздрості, злоби, агресивності та конфліктності) [3].

На характер поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях, на думку В. Кондрюкової, мають суттєвий вплив індивідуальні особливості вищої нервової діяльності, що є основою темпераменту. Як відомо, діти з холеричним темпераментом відрізняються неврівноваженістю нервових процесів. У конфліктній ситуації їх багато що дратує, вони здатні до істерик та різких змін настрою. У поведінці з однолітками у дітей переважає доброзичливе ставлення, однак найменша дрібниця може викликати бурхливу реакцію, прояви агресії [1].

І. Цимбалюк висловлює думку, що формування таких індивідуальних особливостей молодших школярів, як емпатійність, толерантність, чуйність, позитивно впливає на вибір поведінки у конфліктних ситуаціях. Цей процес удосконалюється впродовж життя. Проте за несприятливих умов розв'язання конфліктів у молодшого школяра може сформуватись і закріпитись така риса характеру, як конфліктність. Прояви конфліктності характерні для молодшого шкільного віку, однак вони мають ситуативний характер і поступово можуть минати. Проте, за несприятливих умов, відсутності своєчасної психологічної допомоги можуть стати стійкими особистісними утвореннями [7].

Висновки. Отже, дослідження особливостей індивідуально-психологічних чинників поведінки молодшого школяра показало, що основними сферами, які визначають характер поведінки в конфліктних ситуаціях, є мотиваційна, емоційна, вольова та когнітивна. У молодшому шкільному віці відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки. Емоційну сферу школярів складають переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання, що першочергово впливає на поведінкові особливості в конфліктній ситуації. Нерозвиненість вольової регуляції поведінки в дитини знижує її здатність контролювати свою поведінку, що може спричиняти деструктивні форми поведінки у конфліктних ситуаціях. Когнітивне усвідомлення конфліктної ситуації, образу себе та опонента є важливим чинником конфліктної поведінки молодших школярів. Причинами міжособистісних конфліктів можуть бути також невідповідність самооцінки молодшого школяра та оцінки оточуючих, особливості характеру, темпераменту та індивідуальні відмінності дитини. За несприятливих умов прояви

конфліктної поведінки можуть стати стійкими особистісними утвореннями і призвести до деструктивної поведінки молодшого школяра. Перспективами подальшого вивчення заявленої проблеми є емпіричні дослідження молодших школярів в сучасних умовах глобалізації та мілітаризації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берлач А. І., Кондюкова В.В. Конфліктологія : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 204 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. Київ : Каравела, 2009. 399 с.
3. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2011. 468 с.
4. Психологія вирішення конфліктів : навч. посіб. / за ред. В. О. Джелалі. Київ, Харків : Р.И.Ф., 2006. 320 с.
5. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
6. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2005. 336 с.
7. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2007. 464 с.
8. Шпак С. Г. Вплив вікових особливостей молодших школярів на їхню поведінку у конфліктних ситуаціях. Освіта регіону. 2011. №3. С. 133–136.
9. Яцишина А.М. Аналіз специфіки психологічного розвитку дітей 7-10 років. Теорія і практика сучасної психології. 2019. №4. Т.2 . С. 111-115.

Романович Ірина

Науковий керівник – доц. Свідерська Галина

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Розвиток дошкільної освіти в Україні на сучасному етапі передбачає гуманізацію освітнього процесу. Він спрямовує педагогів на всебічне розуміння індивідуальних відмінностей дітей і врахування їх під час організації дошкільної освіти загалом. Основний контент освітньої парадигми сьогодення – це удосконалення змісту особистісно-орієнтованої освіти, створення навчально-виховних технологій нового покоління шляхом впровадження інноваційних підходів, методів, що спрямовані, зокрема, на подолання проблем у дітей, які потребують спеціальної допомоги.

Виховання та навчання дітей з особливими освітніми потребами поєднує в собі, певним чином, позитивне ставлення до такої категорії дітей, сприйняття основних принципів інклюзивної освіти, позитивну мотивацію вихователя до дітей, виховні методи, цінності, властивості та здібності, а також успішну співпрацю вихователя та дошкільників із особливими освітніми потребами для подальшого вирішення освітніх питань.

Проблемі підготовки сучасного педагога до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, присвячено низку досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема М.Алексєєвої, В.Бондаря, М.Гордона, Л.Гречко, О.Денисової, Л. Журавльова, В.Зарецького,

В.Засенка, А.Колупаєвої, О.Кутепоної, О.Леханової, С.Митник, Н.Назарової, Н.Попової, Л.Савчук, Т.Сак, В.Синьова, О.Суворова, В.Тарасун, О.Таранченка, В.Тищенко, О. Ямбург, Л. Яценюк та ін.

Метою нашої статті є висвітлення проблеми психологічної готовності педагога до роботи в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти та визначення її основних компонентів.

Як відомо, завданням закладів освіти є різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві. В наш час заклад дошкільної освіти прагне до гнучкого режиму роботи, враховуючи індивідуальні потреби не лише дитини, а й родини. Вагому працю у дитячому садку здійснюють психолог, логопед, дефектолог, що дає змогу подолати певні труднощі, пов'язані з адаптацією та соціалізацією дитини.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки склалися різні підходи до тлумачення поняття «психологічна готовність», що пояснюється складністю та багатогранністю самого досліджуваного явища. Так, І.Федорак аналізує поняття «психологічна готовність» як інтегративну здібність (комплекс здібностей). У дослідженнях М.Дьяченко, Л.Кандиловича, А.Пуні поняття «готовність» визначається як особливий психічний стан. Наприклад, останній характеризує психологічну готовність через упевненість у своїх силах, прагнення до досягнення мети, оптимальне збудження, високу сталість нервових процесів, саморегуляцію та самооцінку [5].

Одним з основних психологічних процесів, що впливають на ефективність діяльності вихователя, який займається включенням дитини з особливостями розвитку у процес загальної освіти, стає емоційне прийняття такої дитини. Емоційне прийняття може гальмувати так званий професійний «бар'єр» – вихователь психологічно не приймає дитину, в успішності навчання та виховання якого він не впевнений. Він не знає, як оцінювати її індивідуальні досягнення, яким способом перевіряти її знання. Для того, щоб процес емоційного прийняття вихователем дітей з обмеженими можливостями здоров'я був успішний, у фахівців закладу дошкільної освіти необхідно формувати емпатію по відношенню до такої дитини.

На думку В. Слободниченко, емпатійність, здатність до співпереживання не тільки підвищує адекватність сприйняття особливої дитини, але і веде до встановлення ефективних, позитивних взаємин з дітьми в групі. Прояв емпатії знаходить емоційний відгук у дитини, і між нею і вихователем встановлюються позитивні взаємини. Емпатія як стрижневий компонент професійних здібностей працівника освіти пронизує всі інші компоненти його діяльності. Емпатійні властивості особистості вихователя виступають умовою успішності професійної діяльності, заснованої на творчому, а не на нормативному підході до встановлення контакту з

дитиною, в якій створюються умови для взаєморозкриття суб'єктів, котрі взаємодіють [4, с. 120].

Головні освітні завдання, які педагоги мають вирішувати по відношенню до дітей даної категорії та умови успішної педагогічної роботи, представлено у програмі виховання і навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина» (2012) [3], а точніше в розділі «Діти з особливими освітніми потребами». В першу чергу, означено психологічну готовність вихователя, який надає психологічну, освітню та виховну допомогу даній категорії дітей та її батькам. Необхідним є володіння вихователем спеціальними знаннями, уміннями і навичками, які дадуть змогу йому створити ефективні умови для розвитку і навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку, забезпечення активної участі такої дитини у всіх видах діяльності, спілкування із здоровими однолітками; до здійснення просвітницької роботи з батьками дитини, котра має певне порушення, та з батьками дітей, які нормально розвиваються [1].

У статті Є. Криворуки описано основні компоненти психологічної готовності вихователів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. До структури психологічної готовності педагога до навчання дітей з особливими освітніми потребами входять наступні функціонально пов'язані компоненти – мотиваційний, особистісний, операційний, когнітивний, оціночний.

З точки зору мотиваційного компонента, психологічна готовність педагога передбачає сукупність усіх мотивів вихователя до професійної діяльності в умовах інклюзії, а також його спрямованість на реалізацію ефективного процесу виховання і навчання, визнання дітей з особливими потребами в освіті суб'єктами навчально-виховної діяльності, формування у педагога внутрішньої готовності до позитивного сприймання таких дітей [2, с. 155].

Поняття «когнітивного компоненту» включає в себе інформацію про психологічні особливості дітей з особливими потребами в освіті і пов'язаними з цим труднощами, які можуть виникати під час роботи з ними, а також інформацію про можливості надання дітям з особливими освітніми потребами емоційної підтримки, правильну поведінку з такими дітьми для виключення можливості отримання дітьми психологічних травм, засоби зниження рівня тривожності та підвищення самооцінки у дітей з особливими потребами в освіті.

За даними Є. Криворуки, операційний компонент – це наявність необхідних вмінь і навичок для діагностики особливостей пізнавальної та емоційно-вольової сфер, адекватного реагування педагога на проблемні ситуації, які виникають у дітей з особливими потребами в освіті, розроблення корекційних заходів і надання педагогічної та психологічної допомоги. Він складається з впевненості у власних силах, прагненні наполегливо та до кінця довести розпочату справу, здатності в процесі професійної діяльності рефлексивно ставитись до себе і вільно управляти своєю поведінкою та поведінкою інших, врівноваженості та витримки, активності та саморегулювання [2, с.155]. В цей же момент, оціночний компонент психологічної готовності вихователів до роботи з дітьми з особливими потребами передбачає

оцінку досягнутих під час навчання результатів, визначення їх відповідності основним освітнім завданням, встановлення причин у виникненні проблем. Якщо перші - мотиваційний, когнітивний і операційний компоненти психологічної готовності педагогів до виховання та навчання дітей з особливими потребами в освіті мають функціональний характер, то особистісний і оціночний компоненти – це індивідуальні характеристики педагога, які формуються під час його професійної діяльності і спілкування з колегами, батьками, дітьми тощо.

У педагога закладу дошкільної освіти психологічна готовність до навчання дітей з особливими освітніми потребами складається з емоційного прийняття дітей з особливими освітніми потребами, готовності залучати дітей з особливими освітніми потребами до діяльності під час навчального заняття та задоволеність своєю педагогічною діяльністю.

Отже, одним із основних завдань підготовки фахівців дошкільної освіти є формування умінь та навичок забезпечувати психолого-педагогічний супровід дітей з обмеженими можливостями у загальноосвітній простір, сприяти їх входженню у соціум здорових дітей. Під психологічною готовністю педагога розуміють психічний феномен, за допомогою якого пояснюється стійкість професійної діяльності педагога в полімотивованому просторі. Психологічна готовність педагога до навчання дітей з особливими потребами включає в себе наступне: систему станів, мотивів, знань, вмінь та навичок, досвіду, особистісних якостей педагога, які забезпечують його успішну педагогічну діяльність. У структурі психологічної готовності педагогів до навчання дітей з особливими освітніми потребами виділяють такі взаємозалежні компоненти: мотиваційний, операційний, когнітивний, особистісний, оціночний, при цьому ключовим з них є мотиваційний компонент. Усі складові психологічної готовності сприяють успішній роботі працівників закладів дошкільної освіти із дітками з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщук А. М. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти. Наукові записки Ніжинського державного університету ім.Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2013. № 5. С. 213-218.
2. Криворука Є.В. Особливості психологічної готовності педагогів до навчання дітей з особливими освітніми потребами. Освіта і наука – 2023: збірник наукових праць учасників звітної-наукової конференції студентів та аспірантів Факультету психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (3-7 квітня 2023 року, м. Київ). Київ, 2023. С.154–155.
3. Освітня програма від 2 до 7 років «Дитина» [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej>.
4. Слободниченко В., Іванова Д. Формування психологічної готовності вихователів до роботи в умовах інклюзивного простору закладу дошкільної освіти. Соціальне партнерство в інклюзивній освіті : акмеологічні засади, сучасні реалії: збірник наук. праць за матеріалами Міжнародної наук.-практ. конференції (25 квітня 2019 року). Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. С. 118-123.
5. Федорак І. Теоретичні аспекти проблеми психологічної готовності майбутнього учителя до педагогічної діяльності. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць. 2019. № 9. С. 683-690.

6. Щербакова К. Й. Професійна готовність вихователя до забезпечення психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Наукові записки НДУ ім.М.Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2021. № 1. С.141-145.

П'єх Петро

Науковий керівник – доц. Свідерська Галина

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ РОЗВІДОК УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОЛОГІВ

Агресивна війна російської федерації проти нашої країни, яка триває другий рік і спрямована на тотальне знищення українців як нації, неминуче впливає на всі сфери нашого життя і може лише посилювати щоденні психологічні травми. У цих умовах перед психолого-педагогічною наукою і практикою постає завдання всебічно дослідити особистісний потенціал людини, яка зіткнулася з кризовими життєвими обставинами, втратами, дезадаптацією та руйнуванням екзистенційних ілюзій. «У цьому феноменологічному просторі чинне місце займає життєстійкість, яка розглядається як особистісний предиктор можливостей людини у подоланні стресів на основі специфічної когнітивної оцінки, смислових інтерпретацій життєвих подій, що сприяє підвищенню самоцінності та особистісному зростанню», - зазначають І.Бринза, О.Кузнєцова [1, С.14].

Саме життєстійкість вважається фактором, завдяки якому особа може зберегти психічне та тілесне здоров'я в умовах перманентного стресу, тому вивчення і дослідження цієї властивості знаходимо у значній кількості українських та зарубіжних публікацій (І.Бринза, О.Кузнєцова, Н. Леоненко, З.Лукашеня, О. Кокун, Л. Сердюк, Т. Титаренко, А. Фомінова, О. Шамич, О.Чиханцова, С.Мадді, Дж. Кашані, С. Кобейса, М. Селігман, М. Чиксентміхаї, Дж. Шепперд та інших).

В українській психології розробка проблеми життєстійкості пов'язана з дослідженнями копіngu, копіngових стратегій - опануванням людиною складних ситуацій та феноменом психологічної стійкості особистості (О.Бацилева, Г. Дубчак, О. Кокун, В. Крайнюк, Л. Куликов, А. Фомінова, О. Шамич та ін.), пошуком смислу життя та життєтворчістю (Ю. Швалб, С.Рудницька, Т. Титаренко, Н. Чепелева), із проблемою самореалізації та саморегуляції активності особистості (О. Бондаренко, О. Бондарчук, М.Боришевський, Л. Карамушка, Л. Коростильова, С. Максименко, В. Моляко, В. Моросанова, В. Москаленко, Н. Пророк, Л. Сердюк,), здатності до адаптації (О. Литвиненко).

Якщо аналізувати закордонні публікації із життєстійкості, то її розглядають у контексті проблеми подолання стресу та адаптації до нових суспільних умов чи соціальної тривожності (А. Ла Грека, Н. Лопез, М. Шміт), впливу очікування результату на фізичне благополуччя та психічне здоров'я людини (М. Шайер, Ч. Карвер, В. Флоріан, М. Мікулієнсер, О. Таубман). Також життєстійкість розглядається як можливість особистості витримати довготривалу

стресову ситуацію, зберігаючи при цьому внутрішню збалансованість, не знижуючи продуктивності та використовуючи такі установки і навички, завдяки яким людина перетворює зміни на можливості (С.Агусцотір, С. Бернارد, С. Кобейса, М. Раш, Ф. Родевальт, В. Шьоель, С. Хуанг).

На думку української дослідниці О.Чиханцової, життестійкість є фундаментом особистісних рис індивіда та одним із ключових параметрів здатності людини до зрілих форм саморегуляції. У стресових умовах вона допомагає зберегти здоров'я та продуктивну діяльність, сприяє оцінці життєвих подій як менш стресових, а також мотивує людину шукати більш ефективні стратегії подолання стресу [3].

Теоретичні основи трактування життестійкості – англійською «hardiness» - запропоновані американськими дослідниками С.Кобейса і С.Мадді, які визначали її як сукупність поглядів або переконань про себе і світ, котра дає сміливість і мотивацію переборювати і долати труднощі [4].

Як показує проведений нами аналіз психологічних джерел, практично всі автори – українські чи закордонні, вказують, що життестійкість є ситуативною, оскільки проявляється в умовах життєвих труднощів, викликів, випробувань, зламів життєвого шляху. На думку І.Бринзи та О.Кузнецової, стрес, криза чи невизначеність, фрустрація, конфлікт – це саме ті ситуації, які є найбільш відповідними для аналізу проявів життестійкості людини (див. рис.1).

Рис. 1 Життестійкість у різних психологічних станах (за І.Бринзою, О.Кузнецовою)

У кожній із таких ситуацій життестійкість особистості виявляється у найбільш розгорнутому вигляді. Так, життестійкість у стані стресу виявляється у тому, як людина здатна витримувати тривогу, приймати як належне ті обставини, в яких вона не може задовільнити потреби тут і зараз, сприймаючи це все як невід'ємну частину життя. Це також про вміння індивіда інтегрувати переживання занепокоєння, напруги, відчуття загрози у структуру

власного життєвого досвіду та його здатність використовувати різноманітні копінгові стратегії подолання стресу [1].

Життєстійкість у стані фрустрації – це вміння людини внутрішньо впоратися з амбівалентністю власних почуттів, відчуттям розгубленості чи пригніченості. Це можливість зберегти відчуття енергійності та жвавості, здатність сприйняти обмеження, неможливість досягнути мету чи реалізувати мотив як неминучу сторону життя; здатність вбачати в переживанні страху, агресії чи фрустраційної напруги частину цінного досвіду тощо.

Щодо життєстійкості у стані конфлікту, то тут можна вести мову про вміння особистості опановувати такі емоційні стани, як роздратування, агресію, обурення, презирство, гнів чи ненависть; її здатність сприймати складні ситуації у міжособистісних стосунках чи внутрішньому світі як наявну реальність через співіснування протилежних інтересів, позицій, інтегрувати переживання розбіжностей та дисгармонії у стосунках у цілісну структуру власного життєвого досвіду та здатність до перетворення конфлікту на конструктивну можливість для розвитку взаємин та подальшого саморозвитку.

Життєстійкість у стані кризи – це досвід витримувати переживання почуття розчарування, сорому, незадоволеності, образи, провини, горя, приниження, страждання та вміння узагальнювати всі ці почуття у межах картини власного життєвого шляху, розуміти, що складні життєві події є даністю і їх варто повністю приймати як належне, визнаючи невід'ємною складовою особистісної історії. Також це про готовність бути активним до перетворення ситуації неможливості реалізувати життєвий задум на ситуацію психологічного оновлення чи навіть відродження.

І якщо вести мову про життєстійкість у ситуації невизначеності, то вона виявляється у здатності людини психологічно переносити тривожність, розгубленість, сум'яття, коли наявна суперечлива або взагалі відсутня інформація, коли дуже важко передбачити і спрогнозувати розвиток важливих подій чи коли ми стикаємося із новизною чи нововведеннями. У такому випадку життєстійка особистість вміє інтегрувати ці переживання у цілісну структуру життєвого досвіду, вона здатна приймати світ в цілому та його окремі частини як відкриту систему, яка постійно змінюється, має здатність до того, щоб реалізувати різні стратегії конструювання власного майбутнього в умовах невідомості [1].

Отже, життєстійкість можна вважати аналогом життєвої сили людини, яка відображає її здатність долати певні життєві обставини, кризи особистісного розвитку, а також міру докладених нею до цього зусиль. Життєстійкість особистості - це вміння ефективно існувати не завдяки, а всупереч буттєвим перешкодам та труднощам. Це також здатність людини зберігати баланс між адаптацією до нових вимог та її прагненням жити гармонійно й повноцінно. Ця особистісна властивість не є рідкісним даром, який мають лише обрані щасливчики. Її можна і треба розвивати кожному з нас, і тоді буде легше зустрічатися на життєвому шляху із новими випробуваннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бринза І., Кузнецова О. Психодіагностична методика «Парціальні позиції життєстійкості особистості»: результати розробки та апробації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2020. №1(11). С.14-22.
2. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека : навч. посіб.. Київ: Марич, 2009. 76 с.
3. Чиханцова О. А. Психологія становлення життєстійкості особистості. Дис... доктора психол наук за спеціальністю 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Інститут психології імені Г. С. Костюка, НАПН України, Київ, 2021. 430 с.
4. Maddi S. The Story of Hardiness : Twenty Years of Theorizing, Research, and Practice. Consulting Psychology Journal: Pracice and Research. 2002. Vol. 54. №3. P. 173-185.

Беднарчук Лідія

Науковий керівник – доц. Гончаровська Галина

СЕНСОМОТОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Сучасна психологічна наука визначає зміст сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами, виходячи, зокрема, із принципу збагачення та поглиблення шляхом формування в дітей орієнтування в навколишньому світі. Поряд зі спеціальним ознайомленням із кольором, формою, розміром предметів, варто удосконалювати звуковий аналіз мови, формувати музичний слух, розвивати м'язово-суглобову чутливість тощо. Ці вміння відіграють важливу роль у здійсненні музичної, образотворчої, трудової діяльності, у мовленнєвому спілкуванні. Водночас, забезпечення сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами передбачає спеціальну роботу із ознайомлення їх з сенсорними еталонами, а також розвиток рухової сфери.

Проблеми сенсомоторного розвитку дітей різного віку з різними нозологіями розкривали такі вчені, як Н. Байкіна [1], І. Барбашова [2], Ю. Вакуленко [3], О. Дроботій [4], Я. Крет [5], М. Кривонос [4], С. Кульбіда [1], Н. Максименко [6], Л. Метієва [7], К. Островська [8], М. Породько [9], В. Синьов [1] та ін., проте, значення цілеспрямованого сенсомоторного розвитку для дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами у науковій літературі до кінця не розкрито.

Мета статті – обґрунтувати значення сенсомоторного розвитку для дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

В результаті нашого емпіричного дослідження доведено, що діти з особливими освітніми потребами, окрім сенсорних порушень, мають і порушення моторної сфери, тому потребують спеціально організованого сенсомоторного розвитку. До умов успішного сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами віднесемо не тільки створення комфортного середовища, а й підлаштування їх до пропонуванних тактильних, вестибулярних, зорових, звукових, моторних та інших вражень. Адже, як пише І. Барбашова, «сенсомоторні системи дитини є основою для пізнання світу.

Успішність подальшого психофізичного розвитку значною мірою залежить від рівня сенсомоторного розвитку дитини, від того, наскільки досконало вона бачить, чує та відчуває довкілля; наскільки якісно оперує цією інформацією та рухами; наскільки точно ці знання використовує у житті» [2, с. 19]. Саме тому, стверджує Я. Крет, головною складовою корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами має стати розвиток сенсорних (пропріоцепції, вестибулярного апарату, дотику, тону м'язів, зорового та слухового відчуття) та моторних (загальної, дрібної, артикуляційної моторики, праксиса) систем [5].

Усвідомлюючи важливість та складність завдань із сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами, у цьому процесі визначимо такі основні напрямки:

- розвиток дрібної моторики руки;
- формування системи сенсорних еталонів;
- активізація словника дітей;
- створення розвивального середовища;
- розвиток координації рухів;
- формування навичок саморегуляції [6].

Також виявлено, що у роботу із сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами насамперед варто включати виокремлення кольору, форми, величини як особливих властивостей предметів, без чого у них не можуть бути сформовані повноцінні сенсорні уявлення. Цілеспрямований розвиток сенсорної сфери при цьому проходить такі етапи:

1. Формування сенсорних еталонів та стійких, закріплених у мовленні уявлень про кольори, геометричні фігури та співвідношення між величинами кількох предметів.
2. Вивчення способів обстеження предметів, набуття умінь розрізняти їхню форму, колір та розмір і виконувати щоразу складніші окомірні дії.
3. Розвиток аналітичного сприймання: умінь орієнтуватися в поєднанні кольорів, аналізувати форму предметів, виділяти окремі величини [7].

Вважаємо, що основним засобом сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами є спеціальна корекційно-розвивальна програма. Мета програми сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами: на основі створення оптимальних умов пізнання кожного об'єкта в сукупності сенсомоторних властивостей, якостей, ознак дати правильне уявлення, про навколишню дійсність, сприяти оптимізації психічного розвитку дитини та більше ефективної соціалізації її в суспільство.

Завдання програми сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами:

- сенсомоторний розвиток, на основі активізації роботи всіх органів чуттів, сприйняття явищ і об'єктів навколишньої дійсності в сукупності їх властивостей;
- формування просторово-часових орієнтувань;
- корекція пізнавальної активності дитини шляхом систематичного і цілеспрямованого розвитку сприйняття кольору, форми, величини;
- розвиток слухового, тактильного і візуального сприймання;
- виправлення недоліків моторики;
- корекція зорово-моторної координації;
- формування комунікативної діяльності, розвиток мовлення;
- формування навичок соціальної адаптації та соціалізації;
- формування цілеспрямованості рухів і дій.

Програма сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами розрахована на 8 занять по 25 хв. Заняття проводяться з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей старшого дошкільного віку. Проводяться як індивідуальні, так і малогрупові заняття (2-5 дітей).

Програма сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами передбачає ускладнення вимог не тільки до формування власне сенсорних еталонів (форми, величини, кольору), але й до вміння групувати предмети за різними (в тому числі самостійно виділеними) кількома ознаками, складати серіаційні ряди, порівнювати площинні та об'ємні фігури, використовувати різні прийоми вимірювання. Загалом програма сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами передбачає:

1) розвиток моторики – вирішує ряд завдань, пов'язаних з розширенням рухового досвіду дошкільників, розвитком умінь погоджувати рухи різних частин тіла, цілеспрямовано виконувати окремі дії та їх серії за інструкцією психолога, що є основою для формування просторового орієнтування;

2) розвиток тактильно-рухового сприйняття – різні предмети та об'єкти дійсності мають низку властивостей, які неможливо пізнати за допомогою тільки, наприклад, зорового або слухового аналізатора;

3) сприйняття форми, величини, кольору; конструювання предметів – поповнення та уточнення знань дітей про сенсорні еталони. З урахуванням особливостей психофізіологічного розвитку дітей зрозуміло, що цей вид роботи вимагає системного і послідовного підходу;

4) розвиток зорового сприйняття – діти часто мають низку своєрідних особливостей зорового сприйняття, які значно ускладнюють ознайомлення з навколишнім світом. До них відносяться: сповільненість, вузькість сприйняття, недостатня диференційованість, зниження гостроти зору, що особливо заважає сприйняттю дрібних об'єктів або складових їх частин;

5) сприйняття властивостей предметів через розвиток дотику, нюху, баричних відчуттів, смакових якостей сприяє пізнанню дійсності у різноманітті її властивостей, якостей, смаків, запахів. Особливе значення надається розвитку дотику, оскільки недоліки його розвитку негативно позначаються на сенсомоторному розвитку дошкільників;

6) розвиток слухового сприймання та слухової пам'яті – істотні порушення, які спостерігаються в здійсненні мовної регуляції діяльності дитини, мають в основі недоліки слухового сприйняття внаслідок їх недостатньої диференційованості;

7) розвиток сприйняття простору – має принципове значення для корекційно-розвивальної роботи з дітьми. Ускладненість їхнього просторового орієнтування проявляється не тільки під час занять, але й у життєвих ситуаціях, коли постає питання орієнтування в закладі освіти, на території закладу освіти, на прилеглих вулицях та ін. [2; 4; 6; 7; 8; 9 та ін.].

Під час сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами слід модифікувати всі вправи згідно з особливостями дітей. Оскільки такі діти можуть апатично ставитися до виконання вправ, не розуміють інструкцій та часто не можуть наслідувати вправи, тому варто використовувати вправи з таких груп, за методикою В. Шернборн, як усвідомлення власного тіла; вправи, що розвивають і зміцнюють впевненість у собі та відчуття безпеки в оточенні; вправи, що полегшують встановлення контакту і співпрацю з партнером та групою [9].

Всі напрямки занять програми сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами взаємопов'язані. В основі запропонованої програми лежить комплексний підхід, що передбачає вирішення на одному занятті різних, але односпрямованих завдань з кількох розділів програми, що сприяють цілісному психічному розвитку дитини. Заняття програми сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами є варіативними і мають адресну спрямованість на конкретну дитину або підгрупу дітей, які мають подібні труднощі.

Отже, зміст сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами, виходячи із необхідності корекційно-розвивальної роботи, має передбачати, поряд зі спеціальним ознайомленням із кольором, формою, розміром предметів, удосконалення звукового аналізу мови, формування музичного слуху, розвиток м'язово-суглобової чутливості тощо. Водночас забезпечення сенсомоторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами повинно передбачати спеціальну роботу із ознайомлення їх з сенсорними еталонами, а також розвиток рухової сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байкіна Н. Г., Кульбіда С. В., Синьов В. І. Індивідуальні методики адаптивної фізичної культури для осіб із сенсорними порушеннями : навч. посіб. Запоріжжя : Запорізький національний університет. 2014. 699 с.
2. Барбашова І. А. Дидактична система сенсорного розвитку молодших школярів : теорія і практика : монографія. Мелітополь : Вид. буд. Мелітоп. міськ. друкарні, 2018. 498 с.

3. Вакуленко Ю. В. Емпіричне дослідження дисфункції сенсорної інтеграції у дітей з розладами аутистичного спектра. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2020. №1 (51). С. 42-51.
4. Дроботій О.Л., Кривонос М.Л. Сенсорний розвиток дошкільнят. 3–4 роки. Харків : Ранок, 2021. 192 с.
5. Крет Я. В. Рання діагностика та корекція психомоторики дітей з аутизмом: монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2007. 608 с.
6. Максименко Н. Л. Сенсорне виховання дошкільників з порушеннями слуху. Освіта осіб з особливими потребами. 2013. Вип. 4. С.58-66.
7. Метієва Л. А. Розвиток сенсорної сфери дитини. Київ : Актуальна освіта, 2009. 142 с.
8. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: монографія. Львів: Тріада плюс, 2012. 520 с.
9. Породько М. І. Корекція психомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектру засобами фізичного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2021. 20 с.

Ліфуренко Олеся

Науковий керівник – доц. Сіткарь Віктор

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Актуальність дослідження. Швидкоплинність соціального прогресу, динамічні зміни суспільства призвели до необхідності нового покоління постійно працювати над собою, самовизначатися у професійній сфері, мати можливість розвиватися протягом життя, посилити взяття відповідальності за власне майбутнє, за перспективу досягнення успіху, за повнішу реалізацію свого внутрішнього потенціалу. Як писав відомий психолог-гуманіст К. Роджерс, «важливий мотив життя людини – актуалізація, збереження і розвиток себе, максимальне виявлення кращих якостей власної особистості, закладених у неї від природи» [2]. Потреба у розвитку особистості є природною потребою, що надає індивідуальному життю кожного своєрідної спрямованості та глибокого змісту, зміцнює віру в себе та надає шанс встояти серед життєвих негараздів.

У складних умовах сьогодення зростає значення психологічних чинників професійної діяльності фахівців в усіх сферах суспільного життя, що визначають її успішність та сприяють професійній самореалізації особистості. Це стосується й підприємств, установ і організацій комерційної сфери, в якій на тлі її динамічного розвитку в світі й Україні збільшується потреба в професіоналах, здатних до особистісного та професійного розвитку [2; 5]. Динамічність суспільного життя і економічного розвитку висуває особливі вимоги до психологічної підготовки працівників комерційних організацій. Аналіз професійної діяльності працівників комерційних організацій виявив низку проблем, зумовлених недостатньою кількістю досвідчених фахівців, відсутністю єдиних професійних стандартів діяльності працівників комерційних організацій тощо. Як наслідок, у працівників, на тлі пріоритету економічних цілей у сучасних організаціях, виникають різноманітні психологічні бар'єри професійної діяльності, які утруднюють професійну самореалізацію й негативно позначаються на якості їх роботи [5].

Відповідно актуалізується проблема вивчення психологічних особливостей професійної самореалізації працівників комерційних організацій.

Аналіз джерел наукової літератури. Проблема професійної самореалізації особистості є предметом уваги багатьох дослідників. Зокрема, вивченням психологічного змісту поняття «самореалізація» займалися Є. Галажинський, В. Гупаловська, Р. Зобов, Л. Карамушка, С. Максименко, А. Маслоу, В. Осьодло, К. Роджерс, М. Ткалич та ін. Окремі аспекти самореалізації фахівців вивчали Г. Балл, О. Деркач, Л. Дзюбко, В. Зазикін, О. Кокун, Г. Радчук; самовдосконалення та самореалізацію особистості як ключові умови її життєвого успіху досліджували О. Бондарчук, Т. Говорун, Л. Дьоміна, С. Максименко. Психологічні аспекти професійної діяльності працівників комерційних організацій реклами досліджували Д. Огілві, Л. Геращенко, П. Гуревич, М. Ізмайлова, О. Пономарьова, У. Уеллс. Проте науковим середовищем відмічається недостатність наявних типових технологій сприяння професійній самореалізації працівників комерційних організацій, що визначається як назріла потреба у проведенні поглиблених наукових психологічних досліджень проблеми професійної самореалізації [2].

Тому констатуємо, що проблема вивчення психологічних особливостей професійної самореалізації працівників комерційних організацій, попри всю її актуальність, ще не стала предметом спеціальних наукових досліджень. Існуюча об'єктивна необхідність теоретико-емпіричного дослідження проблеми професійної самореалізації працівників комерційних організацій зумовила вибір теми статті.

Виклад основного матеріалу. В літературі з економічної психології наголошується, що «персонал в організації реалізує власні соціально-психологічні потреби як особистості, так і професіонала. До таких потреб належать: соціальні потреби, що відображають почуття належності до організації як певної спільноти; почуття соціальної взаємодії (у колективі, у формальній і неформальній групі); суто особисті почуття прихильності та підтримки; потреби в повазі, які забезпечують визнання, самоповагу й повагу інших, належну самооцінку досягнень, компетентності, статусу, престижу та потреби в самовираженні, тобто в реалізації своїх потенційних особистісно-професійних можливостей» [3, 4].

Автори намагаються виділити ряд відмінностей між комерційними та некомерційними організаціями. Як правило, комерційні організації, тобто, організації, орієнтовані на прибуток, зараховують до сфери бізнесу. Аналіз літератури показує, що комерційні організації, залежно від цілей діяльності, можуть бути різних видів. Ю. Пачковський обґрунтовує такі типи комерційних організацій, як виробничі, банківські, рекламні, страхові, транспортні, будівельні, торгівельні, юридичні, медичні та ін. [6]. М. Ткалич виділяє такі сфери діяльності комерційних організацій: сфера надання послуг (юридичні, медичні, страхові, освітні та ін.); виробнича сфера (промисловість, харчова промисловість, металургія, хімічна промисловість та ін.), а також будівельна, транспортна і торгівельна сфери [7]. При цьому більшість комерційних

організацій та підприємств належать до декількох сфер одночасно. Наприклад, існують підприємства, які виробляють та реалізують продукцію і представлені одночасно в будівельній та торгівельній сферах. Цей факт можна пояснити специфікою діяльності комерційних підприємств (мінімізація витрат, максимізація прибутку, небажання витратити кошти на посередників).

На думку дослідників Г. Балла, М. Бастуна, В. Гордієнко, за уважного аналізу сучасних соціально-економічних і культурних тенденцій розвитку комерційної діяльності стає очевидно, що «сьогодні бізнесу вкрай необхідний новий тип фахівця, який би ефективно вирішував професійні завдання, а для цього він має відповідати обраному роду діяльності з позицій професійного, психологічного та особистісного підходів» [1; 2]. Тому, визначення особливостей професійної самореалізації працівників комерційних організацій можливе за умови висвітлення специфіки їх професійної діяльності.

Г. Ложкін, Н. Воленюк, О. Солтик доводять, що комерційна діяльність – одна з галузей ринку, що найдинамічніше розвивається, а кадри переходять з організації в організацію досить часто. Тому «існує ще одна проблема – надзвичайна плінність кадрів. Комерційні організації вважають за краще брати людей, що пропрацювали в даній сфері рік або два, щоб не починати навчання з нуля, оскільки закладів вищої освіти (ЗВО), які випускають фахівців, готових до роботи в комерційних організаціях, практично немає» [3]. Окрім низького рівня професіоналізму, проблемою є і завищені очікування працівників, їх необґрунтована амбіційність. Менеджмент великих компаній вже звернув увагу на цю специфіку і став підбирати професіоналів не стільки за критеріями і вимогами посадових інструкцій, скільки звертаючи увагу на якості особистості потенційного працівника. Існує чимало психологічних тестів, що дають змогу визначити, до якого типу роботи схильний кандидат: до роботи з людьми або з цифрами; які навички розвинені більше: комунікабельність, активність, аналітичні здібності, уміння прогнозувати, розвинена інтуїція, стресостійкість, уміння вести переговори тощо. Секрет ефективного працівника комерційної організації – це комплексне поєднання всіх якостей.

Для пошуку виходів з кризи менеджери комерційних організацій вимушені не лише вивчати світовий практичний досвід, але і залучати до досліджень фахівців, які працюють в різних галузях знання, перш за все – психологів. В центрі уваги, як правило, є питання підвищення ефективності діяльності і, відповідно, продуктивності працівників різних підрозділів комерційних організацій [2 36]. Практика роботи комерційних організацій свідчить про те, що саме для основних підрозділів характерна висока плінність кадрів, яка може призводити до проблем з професійною самореалізацією. Правильний підбір та розташування кадрів з врахуванням індивідуально-психологічних особливостей співробітників може зменшити гостроту проблеми. У свою чергу, це призведе до більшої професійної самореалізації співробітників [2].

В контексті дослідження зауважимо, що Л. Карамушка та М. Москальов склали психологічний портрет (модель) працівника комерційної організації. Вказані риси-якості є продуктом узагальнення досвіду професійної комерційної діяльності, порівняння професіоналізму працівників комерційних організацій, які мають високі та низькі результати в роботі. Професійний портрет (модель) працівника комерційної організації побудовано на основних вимогах діяльності до його професіоналізму. Виділяють такі основні групи вимог: 1) соціально-психологічні; 2) базово-психологічні; 3) вимоги спеціальної професійної підготовленості. Щодо соціально-психологічних вимог до професіоналізму працівника комерційних організацій, зараховують: 1) достовірне наукове розуміння оточуючого світу, соціальної дійсності, місця і суспільного значення професії в ній; 2) адекватний сучасним вимогам рівень професійних знань; 3) високий рівень розвитку особистості як реальна умова успіху в професії; 4) обізнаність у сфері соціальних явищ та проблем суспільства, у сфері реклами, економіки, виробництва, маркетингу, культури, моди; 5) розуміння соціально-психологічного аспекту професійної діяльності, її соціальних зв'язків і залежностей; 6) глибоке усвідомлення положень про цінність життя, права людей, їх волі, моральних та етичних норм; 7) готовність до співпраці між людьми незалежно від расової, національної, етнічної, релігійної та соціальної приналежності, врахування різноманітності світоглядних підходів до комерційної діяльності; 8) знання і дбайливе ставлення до цінностей суспільства, його історії, здійснення професійної діяльності без нанесення шкоди суспільству та державі; 9) прагнення не тільки до матеріальних результатів у професійній діяльності, а й до утвердження соціально значущих, моральних, духовних цінностей; 10) вирішення всіх професійних завдань у рамках правового поля, без порушення законів; 11) розуміння значення збереження природи, екологічно здорового життя людей, а також вміння здійснювати професійну діяльність без нанесення екологічної шкоди; 12) підготовленість до роботи у складі професійних груп різного роду колективів (реklamних, маркетингових, комерційних тощо); з проявом відданості їм, дбайливим ставленням до їх іміджу, колективної роботи, націленої на пошуки і реалізацію шляхів поліпшення загальної справи; 13) підготовленість до вирішення професійних завдань у взаємодії з партнерами, споживачами, з урахуванням соціально-психологічних явищ і причин попиту, моди, а також конкурентних відносин; володіння психологічної технікою ділового спілкування та побудови партнерських стосунків; 14) сформованість управлінських умінь; 15) здатність до переоцінки накопиченого досвіду в умовах розвитку наук, технологій, техніки, суспільних відносин, вміння безперервно вдосконалювати свій професіоналізм з використанням інформаційних технологій; 16) знання про здоровий спосіб життя і прагнення вести його [1].

Через обмеження щодо обсягу статті базово-психологічні вимоги та вимоги спеціальної професійної підготовленості розглянемо в інших виданнях. Проте, аналіз специфіки професійної самореалізації працівників комерційних організацій виявив, що вона проявляється

Магістерський науковий вісник. – № 41 29

у підвищеній емоційній напрузі через високі вимоги до ефективності діяльності співробітника в окреслений і якомога коротший строк; інтенсивній взаємодії між собою в мікрогрупах та з клієнтами. Це, зокрема, проявляється у зниженні продуктивності роботи працівників комерційних організацій, переважанні в їх діяльності стереотипів професійного мислення, низькій якості продукції тощо.

Висновки. Отже, аналіз теоретичних джерел з проблеми дослідження виявив, що до специфічних особливостей професійної діяльності працівників комерційних організацій зарахована: 1) комерційна діяльність – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик, господарська діяльність, спрямована на досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; 2) психологічний аналіз трудової діяльності, специфічних професійних завдань, притаманних кожній спеціалізації, дає нам підстави припустити наявність істотних відмінностей у професійно-важливих якостях представників різних напрямів комерційної діяльності; 3) інтенсивна взаємодія персоналу підрозділів комерційної організації на всіх етапах виготовлення і продажу продукції передбачає інтенсивну взаємодію між собою в мікрогрупах та з клієнтами, що вимагає сформованих умінь і навичок ділової та міжособистісної взаємодії; 4) підвищена емоційна напруга через істотні вимоги від співробітника, високий темп засвоєння і використання нових знань і вмінь в умовах постійних змін відповідно до очікувань клієнта, маркетингових цілей, термінів виконання та бюджету; 5) деталізована й досить жорстка система оцінки персоналу, підвищені вимоги до особистості працівника, створення внутрішньої конкурентності за ключовою ознакою якості та темпу виконання, що часто зумовлює плинність кадрів, переважання в діяльності стереотипів професійного мислення, і, як наслідок, у зниженні ефективності професійної діяльності [1; 2].

Перспектива подальших досліджень зазначеної проблеми полягає в тому, щоб емпірично дослідити такий аспект: чи можна хорошого продавця – який продає краще від усіх – зробити керівником відділу продажів. Або нехай він краще займається продажами – того що у нього добре виходить – і знайти на місце керівника людину зі сторони?

ЛІТЕРАТУРА

1. Карамушка Л.М., Москальов М.В. Психологічні умови підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації : Монографія. Київ : «Просвіта», 2011. 226 с.
2. Кот В. М. Психологічні умови професійної самореалізації працівників сфери рекламного бізнесу : дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07 / Київ, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». 2017. 260 с.
3. Ложкін Г. В., Комаровська В. Л. Економічна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2014. 412 с
4. Львовичкін А. М. Економічна психологія: навч. посібник. Київ: Міленіум, 2003. 128 с.
5. Мілютіна К. Л., Трофімов А. Ю. Психологія сучасного бізнесу: навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 168 с.
6. Пачковський Ю. Ф. Соціопсихологія підприємницької діяльності і поведінки. Львів: Світ, 2000. 271 с.
7. Ткалич М. Г. Психолого- організаційні детермінанти самоактуалізації менеджерів комерційних організацій. дис. ... канд. наук. 19.00.10 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2006, 266 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У сучасних умовах педагогічні колективи навчальних закладів стикаються з труднощами у створенні сприятливого для праці соціально-психологічного клімату. Це пов'язано з такими об'єктивними факторами, як низький рівень соціальної захищеності педагогічних працівників, економічні чинники, дистанційне навчання в умовах війни, а також суб'єктивними факторами, серед яких – низька комунікативно-управлінська компетентність керівників, високий рівень навчально-методичного навантаження вчителя, специфіка міжособистісної взаємодії педагогів у колективі тощо.

Питання формування соціально-психологічного клімату у закладах освіти були предметом дослідження українських науковців. Так, дослідник С. Кличковський розглядав взаємозв'язок деструктивних установок міжособистісної взаємодії з соціально-психологічним кліматом [2]. Актуальні міркування висловили науковці Л. Мафтин, А. Предик, С. Романюк, які вважають, що сучасне освітнє середовище повинно бути максимально психологічно комфортним, адже займатися улюбленою справою, самореалізовуватися, підвищувати свій професійний рівень педагог може лише за умови сприятливого, позитивного, здорового психологічного мікроклімату в колективі [5]. Вчений Л. Пастух зосередив увагу на вивченні формування соціально-психологічного клімату в педагогічних колективах закладів загальної середньої освіти та дійшов висновку, що головна мета позитивного клімату – задоволеність педагога своєю працею [6].

Мета статті – визначити та теоретично обґрунтувати особливості формування соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі у закладах загальної середньої освіти.

Соціально-психологічний клімат – це атмосфера, яка панує в колективі. Він впливає на продуктивність спільної діяльності та розвиток особистості в групі [4, с. 127].

Соціально-психологічний клімат розглядають з позицій трьох основних аспектів:

Структура соціально-психологічного клімату – це взаємовідносини між членами колективу, які визначають його загальну атмосферу.

Форми впливу соціально-психологічного клімату на різні сторони життєдіяльності колективу – це способи впливу соціально-психологічного клімату на продуктивність праці, ефективність управління та задоволення працівників своєю роботою.

Напрями та заходи покращення соціально-психологічного клімату в колективі – це способи підвищення якості соціально-психологічного клімату в колективі [4, с. 127].

Соціально-психологічний клімат містить чотири структурних елементи [3]: Ставлення до загальної справи. Ставлення один до одного. Ставлення до світу в цілому. Ставлення до самих себе.

Кожен структурний елемент соціально-психологічного клімату має два основних параметри: 1. Предметний – характер сприйняття діяльності. 2. Емоційний – задоволення чи незадоволення діяльністю [3].

Професійне становлення у колективі – це тривалий процес, який включає в себе різні рівні розвитку професійних знань, навичок та особистості загалом. Професійне становлення починається з вибору професії та продовжується все життя. На кожній стадії людина усвідомлює свої цілі та завдання, а також розвиває необхідні знання, уміння та навички для їх досягнення. Розглянемо основні поняття професійного становлення:

Професійне самовизначення – це процес усвідомлення своїх інтересів, здібностей та можливостей, а також вибору відповідної професії.

Осягнення професії – це процес навчання та розвитку, який дозволяє людині набути необхідних знань, умінь та навичок для професійної діяльності.

Усвідомлення себе як професіонала – це процес формування професійної ідентичності та самооцінки.

Розвиток професійно важливих якостей – це процес формування особистісних якостей, які необхідні для успішної професійної діяльності [3].

Соціально-психологічний клімат в освітньому середовищі залежить від особливостей міжособистісної взаємодії усіх суб'єктів освітньої діяльності. Він пов'язаний не тільки із стилем управління, а й зі спільною роботою всього колективу і має взаємопов'язаний характер, здійснюючи як вплив середовища на особистість, так і вплив особистості на середовище [1, с. 166].

Соціально-психологічний клімат формується під впливом взаємовідносин між педагогами, які, своєю чергою, залежать від таких факторів: Індивідуальні особливості співробітників, такі як їхні цінності, установки, потреби, емоції та поведінка. Характер міжособистісних стосунків між співробітниками, тобто їхня взаємна довіра, підтримка, увага та розуміння. Рівень культури керівника та співробітників, тобто їхня освіченість, вихованість, відповідальність та професійна майстерність. Ступінь задоволеності людей результатами праці та розміром її оплати. Стель керівництва колективом, тобто спосіб, за допомогою якого керівник взаємодіє з підлеглими. Вплив навколишнього середовища, зокрема матеріально-економічні та організаційно-управлінські умови праці, загальна ситуація у державі, певній галузі тощо [4, с. 126].

Соціально-психологічний клімат проявляється на індивідуальному та груповому рівнях. На індивідуальному рівні соціально-психологічний клімат впливає на емоційний, вольовий та інтелектуальний стан людини. За сприятливого соціально-психологічного клімату людина

відчуває оптимізм, проявляє цілеспрямованість та інтелектуальну активність. Коли в колективі панує несприятливий клімат, людина може відчувати пригніченість, роздратованість, страх, втрату бажання працювати та зниження інтелектуальної активності.

На груповому рівні соціально-психологічний клімат проявляється у взаємній довірі та повазі між членами колективу, узгодженості їх мотивів та цілей, в згуртованості та готовності допомагати одне одному.

Ознаками сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі є:

Взаємодопомога – члени колективу готові допомагати один одному в роботі та особистому житті.

Довіра – члени колективу довіряють один одному та керівництву.

Доброзичливість – члени колективу уважні та чуйні один до одного.

Вільне висловлювання думок – члени колективу можуть відкрито висловлювати свої думки та ідеї.

Ділова критика – члени колективу критикують один одного конструктивно та з метою покращення спільної діяльності.

Відповідальність – члени колективу беруть на себе відповідальність за свої дії та дії інших.

Демократичний стиль управління – керівництво колективу дає підлеглим можливість брати участь у прийнятті рішень.

Поінформованість – члени колективу мають доступ до інформації про роботу колективу.

Визнання прав підлеглих – керівництво колективу визнає за підлеглими право впливати на прийняття рішень.

Сприятливий соціально-психологічний клімат у колективах закладів загальної середньої освіти має низку позитивних наслідків, таких як:

Відсутність конфліктів між співробітниками.

Трудова дисципліна та високі показники результатів діяльності колективу.

Низька плинність кадрів [4, с. 127].

З метою формування сприятливого клімату та згуртованості педагогічного колективу, необхідно організовувати спеціальні заходи, зокрема можна використовувати ділові ігри, соціально-психологічні тренінги, спрямовані на згуртування колективу, розвиток комунікативних та організаторських здібностей, емпатії, формування емоційної компетентності педагогів тощо.

Результати досліджень Л. Пастух показали, що присутність жінок і чоловіків в емоційному житті колективу позитивно впливає на соціально-психологічний клімат. Як правило, більш стабільними є різностатеві групи. Важливо також враховувати міжособистісну

сумісність, взаємне прийняття партнерів на основі узгодження їх цінностей, інтересів, мотивів, потреб та інших індивідуально-психологічних характеристик [6, с. 281].

Отже, соціально-психологічний клімат – це емоційна атмосфера, яка панує в колективі. Клімат у педагогічному колективі формується під впливом взаємостосунків між педагогами, між педагогічними працівниками та керівництвом закладу освіти. Соціально-психологічний клімат впливає на психоемоційний стан, активність, продуктивність праці особистості вчителя та ефективність діяльності педагогічного колективу загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іщенко А. М., Савело А. А. Особливості формування соціально-психологічного клімату у вищих навчальних закладах. Молодий вчений. 2014. № 6 (09). С. 166–169.
2. Кличковський С. О. Дослідження взаємозв'язку деструктивних установок міжособистісної взаємодії з соціально-психологічним кліматом підприємства. Український психологічний журнал. 2018. № 3 (9). С. 49–59.
3. Ковбаса В. М. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в курсантських колективах у закладах вищої освіти системи Міністерства внутрішніх справ. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2854/1/5.pdf> (дата звернення: 25.10.2023).
4. Кожушко-Лозинська І. І. Психологічні аспекти формування соціально-психологічного клімату в колективі вищого навчального закладу. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 125–136.
5. Мафтин Л., Предик А., Романюк С. Формування позитивного психологічного клімату в педагогічному колективі сучасного загальноосвітнього навчального закладу в умовах освітніх змін. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 5–6 (99–100). С. 214–224.
6. Пастух Л. В. Формування позитивного психологічного клімату в педагогічних колективах закладів загальної середньої освіти. Проблеми сучасної психології. 2018. Вип. 41. С. 272–286.

Срібна Галина

Науковий керівник – викл. Шульга Ірина

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КОРЕКЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Впровадження інклюзивної освіти в Україні на сьогодні є одним із пріоритетних завдань, що актуалізує процес реформування системи закладів загальної середньої освіти та передбачає зміну акцентів у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, пошук нових форм організації навчання, а також використання дієвих технологій корекційно-розвивального впливу.

Згідно з результатами наукових досліджень, одним із найбільш поширених порушень серед дітей, які навчаються в системі інклюзивного освітнього середовища є мовленнєві. Крім того, в останні роки фіксується збільшення кількості дітей, які мають порушення мовленнєвого розвитку різного генезу [2].

Зауважимо, що проблема формування мовної та мовленнєвої компетенції у молодших школярів із порушеннями усного та писемного мовлення займає провідне місце у чинних програмах з усіх навчальних предметів [1; 9; 10]. Крім того, актуальність досліджуваної

проблеми підтверджується великою кількістю досліджень (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, Л. Журавльова, М. Єфименко, Г. Каше, З. Ленів, Ю. Рібцун, М. Супрун, В. Тарасун та інші), у яких розкрито різні аспекти роботи із дітьми з мовленнєвими порушеннями.

Затребуваність вивчення заявленої проблеми зумовила мету статті, що полягає у виявленні психолого-педагогічних передумов корекції мовленнєвих порушень у молодших школярів.

Як влучно зауважують вітчизняні психологи (Л. Долинська, Т. Дуткевич, С. Макименко, М. Савчин, О. Скрипченко та інші), провідним видом діяльності для молодших школярів є навчання, водночас не варто нівелювати й значення гри для цього вікового періоду. Варто зазначити, що молодші школярі з порушеннями мовлення часто ставляться без особливого інтересу до навчальної діяльності, яка вимагає постійного стимулювання та підтримки мотивації до оволодіння знаннями, особливо з предметів мовного спрямування, що обумовлено труднощами, з якими вони стикаються [3]. Проблема мовленнєвих порушень у школярів завжди відображаються на їх навчальних досягненнях, а також впливає на психічний розвиток та формування особистості загалом.

Часто порушення мовленнєвого розвитку у молодших школярів проявляється у заміні звуків, що може призвести до відсутності розуміння і використання мовлення під час спілкування. Натомість окремі порушення можуть бути наслідком інших порушень – слуху, неврологічних, фізичних (наприклад, розщеплення губи), ушкодження мозку, затримки розумового розвитку. Водночас варто врахувати, що більшість мовленнєвих порушень, таких як дислалія, дистонія та афонія, ринолалія, дизартрія, заїкання, алалія, афазія, загальний недорозвиток мовлення, дисграфія та дислексія успішно усуваються у дитячому віці.

Шкільна практика свідчить, що часто мовленнєві порушення у дітей виявляються педагогами під час обстеження на початку навчального року. Таке обстеження фіксує не лише стан мовної діяльності у цілому, а також рівень сформованості усіх мовних засобів (вимова, словник, граматична будова), не обмежуючись лише констатацією порушення вимови [4; 5; 6]. У процесі визначення рівня сформованості мовних засобів визначається, чи порушення мовлення обмежується лише неправильною вимовою, чи охоплює інші компоненти мовленнєвої системи, звукову сторону мовлення та лексико-граматичну будову мовлення.

Науковці та практики наголошують на тому, що проблему корекції мовленнєвих порушень у дітей варто розглядати комплексно: з однієї сторони – це сфера діяльності фахівців-логопедів, а з іншої – важливим також є психолого-педагогічний супровід дитини, який має на меті: вивчення особливостей психічного, особистісного та соціального розвитку дітей з мовленнєвими порушеннями; підбір доречних методів діагностики усного та писемного порушення; розробку методики розвитку мовлення дітей з відповідним порушенням мовлення; визначення ефективних засобів навчання та виховання дітей з мовленнєвими порушеннями; окреслення перспективи розвитку дітей з мовленнєвими порушеннями.

Окремої уваги, на наш погляд, заслуговує й аналіз ролі логопеда, адже вчасна діагностика та розроблення дієвої програми з корекційно-розвиткової роботи дасть змогу досягнути оптимального результату у роботі з дитиною, яка має мовленнєві порушення. Водночас погоджуємось із думкою вченої Л. Журавльової, яка стверджує, що успішне здійснення корекційної роботи напряду залежить від співпраці вчителя-логопеда з вчителем початкових класів, що передусім передбачає постановку однакових вимог до учня з мовленнєвими порушеннями зі сторони вчителя і логопеда. З іншої сторони, логопед як фахівець зобов'язаний навчити педагога відрізняти логопатичну помилку від помилки, обумовленої не вивченими граматичними правилами [4, с. 74].

Організація освітнього процесу для учнів з мовленнєвими порушеннями потребує від учителів початкових класів організації такого освітньо-корекційного середовища, яке відповідає наступним вимогам: позитивно-емоційне налаштування дитини на заняття, зняття напруги та страху перед помилками дисграфічного характеру; формування навичок мовленнєвої комунікації у парній та груповій діяльності; застосування вправ на розвиток фонематичного сприйняття, звукового аналізу слів тощо; розв'язання завдань для пошуку і виправлення мовних помилок; розвиток образного мовлення за допомогою використання символів та інструментів зворотного зв'язку (знаків, карток, малюнків); використання вправ для розвитку координації рухів та концентрації уваги; застосування вправ для вдосконалення слухового, зорового і тактильного сприймання; розвиток спостережливості та мовного чуття [4, с. 76].

При плануванні роботи з учнями, які мають мовленнєві порушення педагоги мають передбачити труднощі з якими дитина може стикнутись у навчальній діяльності. Важливо не нашкодити дитині надмірними вимогами, примушуванням декілька разів переписувати чи перечитувати один і той же текст чи доріканнями за неуважність. Такий підхід може завдати лише психологічної травми дитині, але не позбавити порушення. Тому дорослому варто скерувати свою діяльність на коригування освітнього шляху дитини; підтримати мотивацію до навчання та розвивати впевненість у собі, акцентуючи увагу на її сильних сторонах.

З огляду на вищесказане, варто наголосити на необхідності співпраці вчителя початкової школи з фахівцем-логопедом у контексті роботи з дитиною молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення різного генезу. Єдність підходів у корекційно-розвитковій роботі з учнями; єдність вимог до змісту і методів корекційної, навчальної та виховної роботи; комплексність і різноманітність засобів діагностики та усунення мовленнєвих порушень; використання можливостей цілеспрямованої навчальної діяльності – основні передумови корекції мовленнєвих порушень у дітей молодшого шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової загальної освіти (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462). Офіційний вісник України. 2011. № 33. Ст. 1378.

2. Боднар Н. Корекційна робота із запобігання дисграфії в дітей молодшого шкільного віку. Педагогічний альманах. Херсон, 2016. Вип. 30. С. 17–22.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Вища школа, 2009. 280 с.
4. Журавльова Л. Теоретичні питання формування логокоптетентності вчителів початкових класів. Педагогічні науки. 2017. Вип. LXXVI. Т. 2. С. 72–76.
5. Волосяк А. А. Сучасні методи корекції усного та писемного мовлення молодших школярів під час корекційно-логопедичних занять : тематичний збірник праць / за заг. ред. Н. Л. Гузь. Рівне : РОППО, 2014. 56 с.
6. Маслова Т., Найдьонова Н. Полодання дисграфії та дислексії в мінімальний термін на шкільному логопедичному пункті. Таврійський вісник освіти. 2014. № 2. С. 155–163.
7. Ільяна В. Методика діагностики порушень читання у молодших школярів із ТПМ. Український логопедичний вісник : зб. наук. пр. Київ : Актуальна освіта, 2010. Вип. 1. С. 57–65.
8. Карпенко В., Зелінська-Любченко К. Напрями логопедичної роботи корекції дисграфії у молодших школярів. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : зб. наук. ст. Суми, 2019. С. 71–73.
9. Корекційні програми для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Міністерство освіти і наук України : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi> (дата звернення: 12.08.2023).
10. Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році : Лист МОН України від 31.08.2020 р. № 1/9-495. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20202021-navchalnomu-roci> (дата звернення: 16.09.2023).

Осмачко Наталя

Науковий керівник – проф. Шпак Марія

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У сучасному освітньому середовищі початкової школи вивчення іноземних мов набуває все більшої важливості й актуальності. Адже уміння спілкуватися на різних мовах стає необхідністю в умовах глобалізації та інтеграції. Вивчення іноземної мови молодшими школярами забезпечує розвиток комунікативних навичок, інтелектуальних здібностей учнів, розширення їхнього світогляду. Психологічні аспекти комунікативної взаємодії вчителя з молодшими школярами стають важливим фактором у досягненні успішності в процесі навчання іноземної мови.

Мета статті – охарактеризувати особливості комунікації між вчителями та учнями молодшого шкільного віку під час вивчення іноземної мови. Вивчення цих аспектів допоможе покращити навчальний процес та забезпечити більш успішне засвоєння іноземної мови дітьми цього віку.

В освітньому процесі взаємодія вчителя з учнями через спілкування є необхідною складовою педагогічної діяльності і відіграє ключову роль. Термін «комунікація» з'явився у науковому контексті на початку XX століття, а до того проблема спілкування розглядалася здебільшого в контексті міжособистісної взаємодії.

Проблематика педагогічного спілкування вчителя з учнями активно досліджується як в українській, так і в зарубіжній науковій літературі. У своїх працях дослідники висвітлюють питання взаємодії педагога з учнями, зосереджуючи основну увагу на вихованні, формуванні особистості учня та взаєморозумінні. Так, вчені В. Л. Зликов, О. В. Завгородня, С. О. Лукомська, С. О. Копилов, О. В. Котух досліджували психологічні аспекти педагогічної взаємодії. Водночас психологічні особливості комунікативної взаємодії вчителя з учнями у процесі вивчення іноземної мови залишаються маловивченими [4].

Н. П. Волкова розглядає професійно-педагогічну комунікацію як систему прямих або опосередкованих взаємодій, в яких педагог використовує вербальні і невербальні засоби для обміну інформацією, моделювання та управління процесом спілкування і регулювання педагогічних відносин. Професійно-педагогічна комунікація є важливою складовою педагогічного процесу, її ефективність залежить від мети і цінностей спілкування, які приймаються усіма учасниками і розглядаються як стандарти індивідуальної поведінки [2].

Стиль педагогічного спілкування визначає психологічний клімат в класі і впливає на психоемоційний стан та самооцінку дитини. Традиційно розрізняють три основних стилі педагогічного спілкування [8]: авторитарний стиль характеризується авторитарним управлінням вчителя, наказами, вказівками, зауваженнями, критичною оцінкою учнів; демократичний стиль передбачає опору педагога на навчальний колектив, доброзичливе ставлення та повагу до учнів, заохочення їхньої ініціативи та самостійності. Цей стиль є найбільш оптимальним; ліберальний стиль характеризується самоусуненням педагога від відповідальності, потуранням, поступливістю, зниженням рівня контролю вчителя за поведінкою учнів. Цей стиль не забезпечує ефективного навчання та виховання.

У початковій школі важливо правильно поєднувати стилі педагогічного спілкування, вчитель повинен бути вимогливим, але справедливим, щоб не втратити довіру учнів. Авторитарний стиль може бути ефективним у короткостроковій перспективі, але в довгостроковій перспективі він може призвести до негативних наслідків (зниження позитивної мотивації та інтересу до навчання, втрата бажання вчитися, формування негативного ставлення до вчителя та школи загалом). Демократичний стиль, навпаки, забезпечує конструктивні діалогічні стосунки між вчителем та учнями, сприятливі умови для розвитку творчої особистості учня.

Американський психолог М. Розенберг розробив метод, який відомий як ненасильницьке спілкування або «мова життя». Він пропонує коригувати свою поведінку в процесі спілкування, замінюючи емоційну реакцію на співчуття та розуміння, засновані на принципі емпатії. Ненасильницьке спілкування – це важлива навичка, яка є необхідною, особливо в шкільному середовищі [7].

У процесі навчання іноземної мови вчителю важливо застосовувати індивідуальний підхід до кожного учня, оскільки під час комунікативної взаємодії з учнями початкових класів

можуть виникати різні психологічні бар'єри. У психології термін «бар'єр» трактують як конкретні перешкоди, які ускладнюють досягнення взаєморозуміння між людьми. Зазвичай, психологічний бар'єр розглядається як складний мотиваційний стан, який перешкоджає виконанню бажаних дій в конкретних ситуаціях і часто супроводжується стресом, особистісною невизначеністю та виявами негативних емоцій. Розуміння і подолання цих бар'єрів мають велике значення для забезпечення ефективного навчання та надання психологічної підтримки учням [1].

Н. В. Яковлева визначає три основні категорії факторів, які зумовлюють виникнення психологічних бар'єрів у процесі вивчення іноземних мов [9]:

Мотиваційні фактори – відсутність в учнів інтересу до навчального процесу, захисна поведінка учнів при спілкуванні з вчителем через занижену самооцінку та високі очікування.

Операціональні фактори – різні форми порушення мови або недостатність навичок спілкування, що може призводити до труднощів у комунікації.

Соціально-психологічні фактори – відсутність психологічного комфорту, обмеження умов для розвитку та реалізації потенційних творчих можливостей особистості, а також негативні міжособистісні взаємини в системі «учень-вчитель».

У початковій школі навчання іноземної мови здійснюється із використанням ігор, візуальних засобів та інструментальних методів. Згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями у мовній освіті, вивчення першої іноземної мови в початковій школі базується на усному спілкуванні й чітко визначених лінгвістичних принципах, включаючи фонетичні та синтаксичні аспекти, а також впровадженні елементарного діалогічного спілкування у класі [5].

Під час навчання дітей молодшого шкільного віку вчителю важливо враховувати їхні психофізіологічні особливості – підвищену емоційність, низький рівень концентрації уваги, імпульсивність та реактивність, а також недостатній рівень розвитку мисленнєвих операцій, таких як планування, узагальнення та систематизація [3].

Для успішної комунікації англійською мовою важливим аспектом є розвиток та формування фонематичного сприйняття іноземної мови. Фонематичне сприйняття є спеціальним видом слуху, який дозволяє розрізняти звуки мовлення як фонем, правильно вимовляти їх та розуміти значення слів. Фонематичний слух визначає здатність учня аналізувати та синтезувати мовні звуки, що має важливе значення для сприйняття фонем в конкретній мові. Цей процес відіграє ключову роль у формуванні правильної вимови та подальшому розвитку навичок читання і письма [6].

Однією з найбільш ефективних методик навчання іноземним мовам у початковій школі є метод повної фізичної реакції (Total Physical Response – TPR), який був розроблений американським дослідником Джеймсом Ашером на початку 1960-х років і став популярним у різних країнах світу. Ця методика поєднує знання з педагогіки, психології та методики навчання іноземних мов і спрямована на розвиток комунікативних здібностей та навичок

Магістерський науковий вісник. – № 41

молодших школярів під час вивчення іноземних мов. Метод повної фізичної реакції використовується для навчання іноземних мов за допомогою фізичних дій, що виконуються учнями у відповідь на усні команди, інструкції та стимули вчителя. Для молодших школярів цей метод передбачає виконання рухливих команд, використання ігор, жестів та міміки для ілюстрації різних дій та комунікативних ситуацій. Цей метод дуже підходить для дітей, оскільки вони мають природну потребу постійно рухатися, імітувати та виражати свою фантазію [10].

Отже, у процесі вивчення іноземної мови в початковій школі вчитель має використовувати інтерактивні методи навчання, які дозволяють зацікавити учнів, зробити процес навчання більш захоплюючим, а також сприяють розвитку у них комунікативних навичок. Водночас вчитель має реалізовувати особистісно-орієнтований підхід до учнів, враховувати вікові та індивідуально-психологічні особливості молодших школярів.

Для підвищення ефективності комунікативної взаємодії вчителя з молодшими школярами в процесі вивчення іноземної мови слід дотримуватись таких психологічних рекомендацій: Вчитель повинен: бути зразком для наслідування, говорити інтонаційно виразно, правильно вимовляти звуки іноземною мовою; правильно комбінувати стилі педагогічного спілкування; бути уважним до учнів, чуйним, розуміти їх емоційний стан; створювати атмосферу взаєморозуміння і співпраці на уроках іноземної мови; враховувати психофізіологічні особливості молодших школярів; використовувати різноманітні методи навчання, які відповідають віковим особливостям учнів початкових класів; заохочувати учнів до висловлювання своїх думок та ідей.

Дотримання цих психологічних рекомендацій допоможе вчителю забезпечити ефективну комунікативну взаємодію з молодшими школярами, що сприятиме успішному засвоєнню іноземної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Висоцька О. Л. Психологічні бар'єри під час вивчення іноземних мов: передумови формування та організація подолання. Іноземна філологія. 2015. Вип. 128. С. 285–291.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 616 с.
3. Городецька О. Лінгвопсихологічні основи навчання іноземної мови учнів молодшого шкільного віку. Нова педагогічна думка. 2016. № 1 (85). С. 140–143.
4. Городнича Л., Ольховик М., Стеченко Т. Методика вербальної взаємодії неда фландреса у контексті самооцінки рівня педагогічного спілкування вчителя ЗЗСО. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2021. Вип. 14-15. С. 170–174.
5. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Відділ сучасних мов. Страсбург. Київ : Ленвіт, 2003. 361 с.
6. Койрах О. Автентичні віршовані твори на уроках англійської мови. Рідна школа. 2016. № 10. С. 28–30.
7. Розенберг М. Ненасильницьке спілкування: мова життя. Харків : Ранок, 2020. 256 с.
8. Ягулов В. В. Педагогіка: навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
9. Яковлева Н. В. Психолого-педагогічні умови подолання комунікативних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.
10. Asher J. J. The Total Physical Response Approach to Second Language Learning. The Modern Language Journal. 1969. Vol. 53, No. 1. P. 3–17.

**КОМУНІКАТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ННС МАРШАЛЛА РОЗЕНБЕРГА ЯК
АЛЬТЕРНАТИВНИЙ МЕТОД РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД
МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ**

На початку 2023 року Соціологічною групою "Рейтинг" серед українських матерів дітей віком від 3 до 17 років було проведено опитування, згідно якого були визначені травматичні психологічні стани дітей, викликані наслідками повномасштабного російського військового вторгнення. Матері вказали на дратівливість, апатію, байдужість до навчання й минулих захоплень. Відносно поширеною проблемою були зазначені спалахи гніву та агресії [5]. Руйнівна війна, яка ще й досі триває, має важкі наслідки для ментального здоров'я дорослих та неповнолітніх українців.

Ярно Хабіхт, представник ВООЗ в Україні повідомив, що близько чверті населення нашої країни, а це майже 10 мільйонів, можуть страждати від психічних розладів через військову агресію росії [8]. Тому вже зараз слід дбати про науково-практичне підґрунтя, яке б допомогло нашим громадянам в найближчому майбутньому знайти інструменти для відновлення ментального здоров'я, зменшення стресу, а головне встановлення мирних відносин, розуміння та підтримку одне одного. Розв'язання та запобігання конфліктів – це завдання медіації та шлях до налагодження мирних відносин.

Мета статті – на основі аналізу психологічної літератури обґрунтувати комунікативну технологію ННС Маршалла Розенберга як альтернативний метод розв'язання конфліктів серед молодших підлітків.

Вагомий внесок у вивченні питання впровадження медіативних практик здійснили науковці: Маршалл Розенберг, Рут Чарльстон, Сура Гарт, Вікторія Кіндл Годсон, Белінда Гопкінс, Барбара Лайтнер та інші. Інститут медіації був предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як Р. Безпальчої, Є. Борисової, С. Васильчака, Н. Заверико, В. Землянської, Н. Білик, Т. Соболю та ін. Методичні матеріали для організації шкільної служби медіації запропонували Л. Адамчук, Л. Волченко, А. Горова, Р. Коваль, А. Нікітчук, та ін. Важливим є досвід відомих українських медіаторів та тренерів-практиків І. Терещенко, М. Борисова, П. Козельця, К. Ясько, К. Плестнера, О. Ганцяк та інших.

Закон України «Про медіацію» був прийнятий у 2021 році, однак сам процес вирішення конфліктів шляхом мирного діалогу через посередництво медіатора відомий у нашій країні вже майже 30 років. В Україні успішно діє понад 15 великих організацій [6], які об'єднують фахівців-медіаторів за різними напрямками діяльності: бізнес, вирішення сімейних конфліктів, досудова медіація, господарчі спори тощо. Окреме місце займає шкільна медіація.

Розглянемо, яке ж значення має термін «медіація». Відповідно до Кодексу етики медіатора, який був розроблений на основі Європейського Кодексу (European Code of Conduct

for Mediators) медіація – «це будь-який процес, де дві або більше сторін погоджуються на залучення третьої сторони - надалі «медіатора» - щоб допомогти сторонам вирішити спір за допомогою угоди без судового рішення» [7].

Українська науковиця Наталія Білик, яка досліджувала медіацію у шкільному середовищі, дає більш детальне розуміння терміну у цьому контексті: «медіація є спеціальним типом діяльнісної (чи прикладної) соціально-педагогічної технології, що використовується для вирішення конкретних ситуацій, які входять у коло професійних повноважень шкільного соціального педагога» [2]. Отож, медіація у закладі освіти розглядається, як соціальна технологія для вирішення конфліктних ситуацій у шкільному середовищі.

Медіація в українських школах відома ще з 1996 року. Цей спосіб налагодження мирних відносин дуже важливий не лише у вузькому розумінні для окремих людей, але й у широкому для всієї країни. «Це робота з тими віковими групами людей, коли найлегше сприймаються цінності, причому, тоді, коли неможливо обдурити, і тоді, коли люди ще формують базу своїх реакцій на складні ситуації», - характеризує шкільну медіацію Інна Терещенко, керівник Одеської обласної групи медіації (ООГМ) [3, с. 10]

Завданням школи є навчити людину у дитячому віці комунікувати, бути зрозумілим і соціалізованим, вміти уникати конфліктів та розв'язувати їх. Основна комунікація серед учасників навчального процесу відбувається під час уроків та в міжурочний час і найчастіше неусвідомлено, стереотипно, без акцентів, саме в процесі спілкування. Це може призводити до виникнення конфліктів. Медіація у школі може дати молодим людям важливі навички ведення діалогу та розуміння у ньому себе та інших.

Впровадження медіації у закладах освіти України може відбуватись у різний спосіб. Є чимало авторських методик, програм та підходів. У 2015 році ГО «Ла Страда – Україна» разом із Міністерством освіти і науки України розробили освітню програму «Базові навички медіатора в навчальному закладі та громаді» та підготували понад 200 педагогів-медіаторів для закладів загальної середньої освіти. На основі згаданої освітньої програми вийшли навчальні посібники та програми гурткових занять з вирішення конфліктів та медіації [1].

Альтернативним методом розв'язання конфліктів у школі може бути знайомство учасників освітнього процесу із ненасильницьким спілкуванням Маршалла Розенберга, американського психолога та медіатора, автора численних бестселерів та педагога. Він ще у дитинстві поставив собі таке запитання: «Де ми знаходимо силу, щоб утримувати зв'язок з нашою співчутливою природою навіть за найважчих обставин?» [4, с. 30]. Маршалл Розенберг описав у 1960-1970-х роках свою особливу методику спілкування, яку назвав «ненасильницьким спілкуванням» (англ. nonviolent communication (NVC)). ННС розвинулась із концепцій, що використовуються в особистісно орієнтованій терапії та описана автором у книзі «Ненасильницьке спілкування: мова життя».

ННС по-різному називають у психолого-педагогічній літературі: метод (method), методика, підхід (approach). Ми ж проаналізували дослідження вітчизняних науковців (І. Дичківська, А. Нісімчук, В. Чайка, Н. Заверико, Н. Білик), підсумували, що коли ми говоримо про ненасильницьке спілкування Маршалла Розенберга, найдоцільніше вживати термін «соціальна комунікативна технологія», або ж просто «комунікативна технологія ННС».

Автор ННС справді описав чотири складових згаданої комунікативної технології, які назвав «кроками»: 1) спостереження; 2) почуття; 3) потреби; 4) прохання. Ці чотири етапи легко запам'ятати та просто тримати у центрі своєї уваги під час комунікації. На кожному етапі ННС учасники комунікації повинні з'єднатися із своїми почуттями та потребами, а також залучити внутрішню емпатію та відчуття почуття та потреби співрозмовника чи співрозмовників, а також сформулювати правильно прохання. Результатом спілкування відповідно до ННС – повинен бути зв'язок.

Маршалл Розенберг успішно використовував свій метод спілкування у вирішенні конфліктів. «Більшість спроб вирішити конфлікт спрямовані на пошук компромісу, а це означає, що кожен повинен чимось поступитися. ННС працює інакше. Наша мета – повною мірою задовільнити потреби кожного» [4, с. 191].

Покроковість та ясність комунікативної технології ННС дозволяє її впроваджувати у навчальний процес, якщо ми хочемо розпочати знайомство із процесом миробудування та медіації у шкільному колективі. Окрім того, ННС, яка базується на емпатії та розумінні емоцій та потреб, чудово розвиває емоційний інтелект людей, що його практикують. В той час, як освітні програми впровадження медіації у школі рекомендують залучати дітей до процесу розв'язання конфліктів з 11 років [1; 4; 9], ненасильницьке спілкування часто впроваджується, наприклад, у швейцарських та німецьких дитячих садочках. Ми ж розглянули і проаналізували у нашому дослідженні можливості та способи впровадження комунікативної технології ННС у колективі молодших підлітків, як способу попередження та розв'язання конфліктів у навчальному процесі.

Підлітковий вік займає важливе місце у процесі формування особистості. Це період життя між дитинством і дорослістю. Це унікальний етап розвитку людини та важливий період для закладення основ міцного здоров'я. Підлітки відчують швидкий фізичний, когнітивний і психосоціальний розвиток. Це впливає на те, як вони почуваються, думають, приймають рішення та взаємодіють із навколишнім світом.

Як показує аналіз літератури та досвід, незалежно від зовнішніх чинників, фізіологічні процеси спричиняють у підлітковому віці виникнення таких поведінкових особливостей, як підвищена емоційність, зміна настрою, чутливість до стресу, вразливість, що може спричинити їхню особливу конфліктність за певних обставин. Тому цей вік потребує особливої уваги з боку дорослих.

Конфлікти в освітньому середовищі стали предметом дослідження численних зарубіжних та українських науковців. Якими б не були конфлікти в освітньому середовищі, слід зосереджуватись на їх попередженні та трансформації у конструктивне русло. Тому важливо обрати правильний підхід до знайомства із основами менеджменту конфліктних ситуацій та медіації.

У нашому дослідженні ми підсумували, що загалом існує три підходи впровадження служби медіації у школі: при наявності у школі дорослого медіатора, до якого скеровують учасників конфлікту. Медіатор також проводить Кола, зустрічі примирення, шкільні конференції; підхід передбачає створення шкільної служби порозуміння (ШСП), тобто наявність мінімум одного дорослого медіатора та залучення до врегулювання конфліктів медіаторів-ровесників - учнів, які пройшли спеціальне навчання медіації; суцільний підхід до шкільної медіації. При такому підході усі учасники навчального процесу дотримуються визначених правил спілкування та реакцій на конфлікти. Лише коли всі учасники освітнього процесу – вчителі, діти, батьки – свідомо оберуть шлях миробудування, шкільна служба медіації матиме зміст, а всі її учасники отримають компетенції, які будуть реалізовувати у повсякденному житті.

Саме у суцільному підході чи не найефективніше може бути впроваджена модель ННС Маршалла Розенберга. Якщо педагоги, дійсно, бажають зменшити кількість конфліктів та емоційного стресу, які негативно впливають на якість та особливості навчання в класах, то вони та учні повинні набути навичок, які необхідні для створення безпечного навчального середовища, яке базується на співпраці.

Висновки. Ми з'ясували, що ненасильницьке спілкування Маршалла Розенберга в психолого-педагогічній літературі варто означати, як соціально - комунікативна технологія. Вона може бути інтегрована у програму шкільної служби медіації, особливо при залученні усіх учасників освітнього процесу. ННС є досить зрозумілою та нескладною комунікативною технологією, яка може бути використана не лише у шкільній медіації, але й у повсякденному житті, адже робить акцент на роботі з м'якими навичками (Soft Skills) та розвиває емоційний інтелект учнів. Особлива увага психолога (медіатора) у роботі над конфліктами повинна зосереджуватись у колективах молодших підлітків. В цей період життя діти є особливо чутливі до емоційних сплесків, агресії, збільшення конфліктності та різного роду непорозумінь, що зумовлено зовнішніми та внутрішніми (фізіологічними) чинниками. Знайомство з основами медіації в закладах освіти та впровадження шкільної служби порозуміння є важливою та актуальною формою роботи, що спрямована на зменшення конфліктних ситуацій у закладах освіти, що може дати усім учасникам освітнього процесу важливі інструменти для врегулювання міжособистісних стосунків та миробудування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреевкова В. Л., Левченко К. Б., Матвійчук М.М. Освітня програма факультативу «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»: навч. посіб. Київ: Громадська організація «Ла Страда-Україна». 2018. 144 с.
2. Білик Н.М. Теоретико-методичні засади медіації як соціально-педагогічної технології врегулювання Шкільних конфліктів. Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Випуск 1 (38). С. 41-44.
3. Гусев А., Гусева К., Похмелкіна Г. 5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння. Київ. 2019. 340 с.
4. Маршалл Розенберг. Ненасильницьке спілкування: мова життя. Харків, 2020. 256 с.
5. Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023) URL: <http://surl.li/mtdge> (дата звернення 01.04.2023).
6. <https://www.mediation-help.com/about-mediation/ukraine> (дата звернення 05.07.2023).
7. <https://ukrmediation.com.ua/ua/pro-tsentr/kodeks-etyky-mediatora/2-kodeks-etyky-mediatora> (дата звернення 09.10.2023).
8. About a quarter of Ukraine's population – some 10 million people – may suffer from a mental health disorder in relation to the conflict, the World Health Organization's representative in the country, Jarno Habicht, has said. URL: <http://surl.li/kjwxd> (дата звернення 10.05.2023).
9. Barbara Leitner. Gewaltfreie Kommunikation in der KiTa Wertschätzende Beziehungen gestalten – zu Eltern, Kindern, im Team und zu sich selbst. Junfermann Verlag. Paderborn, 2020. 196 p.

Хориняк Валерія

Науковий керівник – доц. Гончаровська Галина

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Проблема розробки та організації роботи шкільного психолога з дітьми молодшого шкільного віку з психофізичними обмеженнями на сьогоднішній день є досить актуальною. Це спричинено, широким спектром порушень, які обумовлюють специфіку психофізичного розвитку дитини, а також, специфікою роботи психолога, що висуває низку вимог до нього, тим самим звужує коло спеціалістів та накопичення практичного досвіду в цілому.

Питанням психолого-педагогічної корекції дітей молодшого шкільного віку з порушеннями в розвитку займаються такі провідні вчені, такі як Є. А. Клопота, В. О. Липа, М. П. Матвєєва, В. М. Синьов, Є. П. Синьова, О. П. Хохліна, А. Г. Шевцов та багато інших.

Як зазначає Є. П. Синьова: «Корекція є специфічним і дуже важливим завданням спеціальних навчальних закладів, оскільки від якості корекційно-виховної роботи залежить успішність розвитку компенсаторних процесів. Корекційна робота пов'язана з навчанням і вихованням дітей і пронизує всю систему діяльності спеціальних закладів. Корекційна робота найефективніша, якщо вона побудована на зрозумілому, доступному (але не надто полегшеному) змістовному матеріалі, коли діти усвідомлюють важливість його засвоєння. Найважливішим у корекційній роботі є забезпечення усвідомленого, активного, зацікавленого та самостійного (що не виключає, звичайно, необхідної психолого-педагогічної допомоги) виконання дітьми різноманітних ігрових, навчальних та трудових завдань в умовах спеціальної організації їх предметно-практичної, мисленнєвої та мовленнєвої діяльності з урахуванням

типологічних особливостей розвитку різних категорій аномальних дітей, у тому числі сліпих та слабоворих, їх вікових особливостей, індивідуальної специфіки розвитку кожної дитини» [6, С.70–72].

Ефективність психокорекційної роботи з дітьми багато в чому залежить від формування у них адекватного уявлення їх про себе. Формування адекватного уявлення про себе забезпечується ґрунтовною сформованістю таких складових: усвідомлення свого дефекту; прийняття свого дефекту; оцінка власних можливостей і внутрішніх ресурсів; переосмислення своєї життєвої позиції; включення нового уявлення про себе в систему повсякденної життєдіяльності особистості [3; 6].

На теперішній час науковцями в сфері спеціальної психології розробляються різноманітні корекційно-розвивальні програми, які стосуються пізнавальної, емоційно-вольової, особистісної сфер психіки дітей з обмеженими можливостями, формування соціальних навичок взаємодії. Зазначені програми спрямовані на розуміння здоровими людьми проблем осіб з вадами здоров'я. Розглядаючи проблему розробки корекційно-розвивальних програм в роботі з дітьми з порушеннями в розвитку, на нашу думку, необхідно звернути увагу на розвиток комунікативної культури молодшого школяра, підвищення їх компетентності у спілкуванні один з одним, з вчителями та батьками. Організація корекційно-розвивальних занять, спрямованих на формування емоційно-вольової сфери є одним з важливих питань, як для психологів, так і для педагогів. Від рівня емоційного благополуччя дітей з особливими освітніми потребами залежать не тільки їх адаптація, а й успіхи в навчанні, і самореалізація дитини. Саме на емоційному інтелекті дітей з особливостями в розвитку варто акцентувати увагу фахівців, які надають даній категорії дітей допомогу, адже достатній розвиток емоційного інтелекту дає змогу уникати соціальних труднощів, а якщо вони виникають, то швидше їх долати та реалізовуватись як особистість.

У молодшому шкільному віці «дозрівають» здібності дітей диференціювати емоційні стани й переживання та будувати когнітивні схеми розпізнавання емоцій, закладені ще в дошкільному віці. Молодші школярі легко розуміють емоції, котрі виникають у знайомих життєвих ситуаціях, їх словник емоцій перебуває у стадії активного формування, вчать комунікувати, розвиваються соціальні компетенції. Отже, розвиток емоційного інтелекту в молодшому віці дає змогу: формувати в дітей уміння адекватно сприймати себе у контексті взаємин з іншими, позитивно дивитися на навколишній світ; активізувати інтерес до якісної взаємодії з ровесниками; навчати конструктивно розв'язувати проблеми, розуміти самого себе як особистість [1; 4; 5].

Емоційна грамотність дає змогу успішно комунікувати, розв'язувати конфліктні ситуації, розуміти себе й пояснювати причини власних вчинків. Основними методами розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами є спільна діяльність дітей, гра, арттерапевтичні практики. Зокрема, під час спільної діяльності слід навчати дітей узгоджувати

свої дії з діями інших, виробляти навички спілкування і співпраці, доброзичливо ставитися до однолітків, звертати увагу на стан того, хто поруч. Гра допомагає тривалий час підтримувати високу вмотивованість дітей, робити розвивальну роботу цілісною, підсилювати емоції та збагачувати їх. Артпрактики допомагають корегувати негативні прояви поведінки, покращувати емоційне самопочуття, розвивати емоційний інтелект [5].

Правильне та своєчасне включення дитини в таку діяльність дозволить їй розвинути певні особистісні структури, інтелектуальні емоції, які пов'язані із навчальною діяльністю, а це здивування, сумнів, переживання нового, радість пізнання і навчання. Під час правильно організованої корекційно-розвивальної діяльності педагога та психолога будуть розвиватися і моральні почуття, які виявляються у формі симпатії, дружби, товариськості, обов'язку, гуманності. Діти навчатимуться порівнювати свої емоції з переживаннями оточуючих, а це сприятиме розвитку усвідомленості своїх емоцій. Варто враховувати і те, що при порушеннях емоційної сфери дитина може виявляти грубість, впертість, запальність, забіякуватість та інші форми емоційної неврівноваженості [2].

Стійкість емоційної сфери дитини залежить від якості емоційного спілкування з батьками, і, в першу чергу з матір'ю. Дефіцит батьківської любові призводить до уповільнення формування самосвідомості дитини, а в подальшому – до закріплення в соціальному досвіді агресивного, ворожого ставлення до світу. Все це призводить до виникнення у дітей різного виду емоційних порушень. Спектр емоційних порушень у дитячому і підлітковому віці надзвичайно великий. Це можуть бути важкі невротичні конфлікти, неврозоподібні стани у дитини внаслідок органічного ураження центральної нервової системи, преневротичні стани, акцентуації характеру, крім того достатньо розповсюджені страхи, тривожність, агресивність тощо.

У психологічній літературі емоційні порушення у дітей трактуються як негативний стан, що виникає на тлі важко вирішуваних особистісних конфліктів. Проте, незалежно від класифікації та спектру порушень, вони неодмінно потребують комплексного та компетентного підходу до проведення та організації корекційно-розвивальної роботи. Саме така діяльність здійснюється у межах освітнього процесу, тому досить важливим є розуміння специфіки навчання дітей з особливими освітніми потребами [1; 3; 4].

Корекційно-розвивальна робота – це діяльність, спрямована на поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини, послаблення або подолання психофізичних вад учнів у процесі навчання і виховання з метою максимально можливого розвитку їхньої особистості та підготовки до самостійного життя. Тому дуже важливо, щоб дитина не залежно від закладу освіти отримувала весь комплекс необхідних корекційно-розвивальних занять, які спрямовані на її адаптацію у соціальному середовищі, з правильно підібраними корекційними прийомами, техніками відповідно до нозологій.

Так дітям з гіперактивністю потрібно повторювати одне і те ж більше одного разу; важливо підтримувати постійний візуальний контакт. Одним поглядом можна «повернути» дитину «до реальності». Погляд може пробудити дитину від мрій, дозволити поставити запитання або заспокоїти. Педагогу варто посадити дитину поблизу себе. Це допоможе зберігати увагу. Постійний зворотний зв'язок з дітьми приносить їм величезну користь. Він дозволяє знати, чого від них очікують і чи досягли вони поставлених цілей, а також значно заохочує і підтримує.

Важливо розбивати великі завдання на коротші. Це один з найважливіших методів роботи вчителя з дітьми з гіперактивністю. Коли завдання розбивають на складові частини, які можна виконати окремо, кожна частина здається досить маленькою, щоб впоратися з нею і виконати її. Це дозволяє дитині відкласти в бік відчуття перевантаження і нездатності виконати завдання.

На другому етапі корекційно-розвивальної роботи потрібно поступово формувати здатність стримувати імпульсивні реакції, не відволікатись, розвивати цілеспрямованість діяльності. З цією метою можна збільшувати інтервал часу між стимулом та реакцією. Дуже важливо звертати увагу на взаємне спілкування дітей у школі. Дітям з особливими освітніми потребами вкрай важливе відчуття зайнятості та залученості. Доки вони зайняті, у них є мотивація, а тому менше шансів, що вони відключаться. До загальних завдань корекційно-розвивальної роботи з дітьми можна віднести: встановлення емпатійних взаємин з дитиною; підтримка щонайменших позитивних проявів у навчанні, спілкуванні, поведінці; створення умов, за яких проблеми психічного розвитку дитини не перешкоджають досягненням у навчанні; виявлення сильних сторін, здібностей дитини і використання їх для компенсації дефекту; надання допомоги у побудові взаємин з ровесниками; моделювання ситуацій, у яких дитина одержує позитивний досвід адекватних емоційних реакцій, дотримання поведінкових норм тощо.

Отож, проведене нами дослідження не вичерпує проблему навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами та співпрацю фахівців з сім'єю. Наукові пошуки можуть бути продовжені в наступних напрямках: дослідження потреб дітей з особливими освітніми потребами; психолого-педагогічне вивчення особливостей психологічного супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами; впровадження, технологій формування адекватної самооцінки молодших школярів; визначення напрямків і технологій профілактики емоційного вигорання у батьків молодших школярів з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І. С. Психологічні особливості шкільної тривожності молодших школярів // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2011. Вип. 7. С. 150-157
2. Волошина В. В. Розвиток пізнавальних інтересів у дошкільників та молодших школярів. Київ : НПУ ім. Драгоманова, 2003. 214 с.

3. Гелюх О. Корекційна програма «Тривожні діти» (5-10 років) Психолог. 2009. № 24 (360), червень. С. 3–9.
4. Гордєєва Ж. Тривожність молодших школярів у процесі адаптації до школи. Психолог. 2009. № 14. С. 1-24.
5. Казаннікова О. В. Особливості проявів тривожності в молодших школярів / О. В. Казаннікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 1 (1). С. 176-180.
6. Синьова Є.П Тифлопсихологія. Психологічні особливості людей з глибокими порушеннями зору: підручник. Київ: Знання, 2008. 365 с.

Пшебильська Тетяна

Науковий керівник – доц. Гончаровська Галина

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

В останнє десятиріччя суттєво зріс науковий інтерес до проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Це пояснюється її дотичністю до вирішення цілої низки питань психологічної та освітянської практики, зокрема пов'язаних з формуванням емоційної культури, розвитком інтелектуальної сфери, адаптацією дитини до умов закладу освіти, налагодженням соціальних контактів, особистісним самовираженням у різних видах діяльності тощо. Наукове підґрунтя для розробки проблеми створюють положення про емоційний та інтелектуальний розвиток особистості на ранніх етапах онтогенезу, дослідження особливостей розвитку молодшого школяра та ін.

Аналіз наукової літератури показує, що вчені розглядали різні аспекти розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Серед них – О. Бакаленко [1], Н. Грушинська [2], С. Дерев'яноко [3], Т. Котик [4], С. Лавренко [3], М. Лемак [6], С. Мартиненко [5], В. Петрищева [6], М. Шпак [7], М. Яцюк [8] та ін. Проте не одержав практичної розробки й апробації відповідний діагностичний інструментарій для вивчення психологічних особливостей емоційного інтелекту молодших школярів.

Мета статті – охарактеризувати психологічні особливості емоційного інтелекту молодших школярів за результатами емпіричного дослідження.

Проблема діагностики емоційного інтелекту та його складників у дитячому віці є складною, суперечливою і актуальною в сучасній психологічній науці. Не дивлячись на досить велику кількість досліджень у галузі емоційного інтелекту протягом останніх років, й досі не створено єдиної моделі емоційного інтелекту, що унеможливило б єдиний підхід до його діагностики. У науково-психологічних джерелах не досить повно охарактеризовано методичні засоби, призначені для вимірювання емоційного інтелекту дітей різних вікових груп (дошкільники, молодші школярі, підлітки та ін.), слабко проаналізовано позитивні та негативні аспекти їх використання. Тому необхідно належно обґрунтувати методи й діагностичні

методики для емпіричного дослідження емоційного інтелекту молодших школярів у період війни.

Проведений аналіз літератури з проблем діагностики емоційного інтелекту показує, що з метою вивчення емоційного інтелекту молодших школярів використовують як опитувальники (для батьків і вчителів), так і проєктивні та вербальні методики для самих дітей. Огляд методичних засобів, спрямованих на оцінку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку, дає підстави визначити особливості їх використання та пов'язані з ними недоліки й переваги. По-перше, діагностичні засоби для вивчення емоційного інтелекту дітей слід проводити індивідуально, оскільки їм слід допомогти зорієнтуватися у виконанні завдань, надати за необхідності додаткові пояснення. По-друге, слід використовувати не одну методику, а їх комплекс, що зумовить більшу об'єктивність отриманих результатів. Необхідно пам'ятати, що дитячий, у т.ч. й молодший шкільний, вік є періодом інтенсивного розвитку, тому сформованість емоційних навичок може випереджати отримані діагностичні дані.

Відтак, як бачимо, зважаючи на складність та багатогранність феномена емоційного інтелекту, дослідження його рівня розвитку в молодших школярів, вивчення його структурних складових передбачало використання комплексу методів дослідження, що дозволило доповнювати, уточнювати і порівнювати одержані результати. Зокрема, для дослідження емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку нами використано діагностичні методики «Емоційна ідентифікація», «Емоційна піктограма», «Емоційні прояви дітей» та «Розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці». Застосування комплексу психодіагностичних методик дало змогу виявити психологічні особливості та закономірності розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів.

Зокрема, метою використання психодіагностичної методики «Емоційна ідентифікація» було виявлення сформованості процесів у дітей розпізнавання емоцій та їх розуміння; визначення рівнів ідентифікації емоцій. У ході застосування методики дітям пропонується набір карток (4 картки) із зображеннями різних емоційних ситуацій: день народження, бійка, розставання, напад. Після кожного демонстрування картинки дитині задавали питання: «Як ти гадаєш, що відбулося з цими людьми? Чому в них такі обличчя? Що вони відчувають? Як називається це почуття (настрій)?» та ін.

Методику «Емоційна піктограма» використовували для виявлення особливостей емоційного розвитку дітей, зокрема його когнітивно-афективних компонентів. Учням пропонували 12 слів-понять, які позначають різноманітні емоційні стани (емоції та почуття). При цьому надавали інструкцію: «Зараз я буду говорити тобі різні слова, а ти про кожне слово що-небудь намалюєш. Слів буде багато, їх необхідно розмістити на одній стороні паперу, на іншій стороні малювати не можна. Постарайся запам'ятати ті слова, які я буду говорити».

Методика «Емоційні прояви дітей» включала дев'ять модулів-картинок, на яких зображені ситуації з повсякденного життя молодших школярів. Описуючи ситуації на

картинках, вони проявляли зворотний зв'язок на переживання іншого. Оціночними критеріями методики виступили: визначення почуттів і переживань іншого; співпереживання на основі ідентифікації; прояв співчуття.

Методика «Розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці» включала спеціальні проєктивні діагностичні завдання. Діагностичні завдання проводилися індивідуально, у формі бесіди. Школярам показували картинки із зображенням героїв, у яких були яскраво виражені емоції (радість, страх, гнів, горе). В ході бесіди, пропонуючи учасникам описати картинку, задавали уточнюючі питання: «Кого ти бачиш на картинці?», «Чим зайнятий Герой?», «Як ти думаєш, що він зараз відчуває?», «А як ти зміг здогадатися про це?» та ін.

Важливим етапом роботи стало дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. Базою дослідження виступив заклад загальної середньої освіти «Тернопільська загальноосвітня школа I-III ступенів № 18 Тернопільської міської ради Тернопільської області». Вибірка дослідження – 50 обстежуваних молодших школярів віком 8-9 років.

За результатами узагальнення результатів, здобутих на основі усіх використаних діагностичних методик, визначено три рівні розвитку емоційного інтелекту молодших школярів – високий, середній і низький (рис. 1).

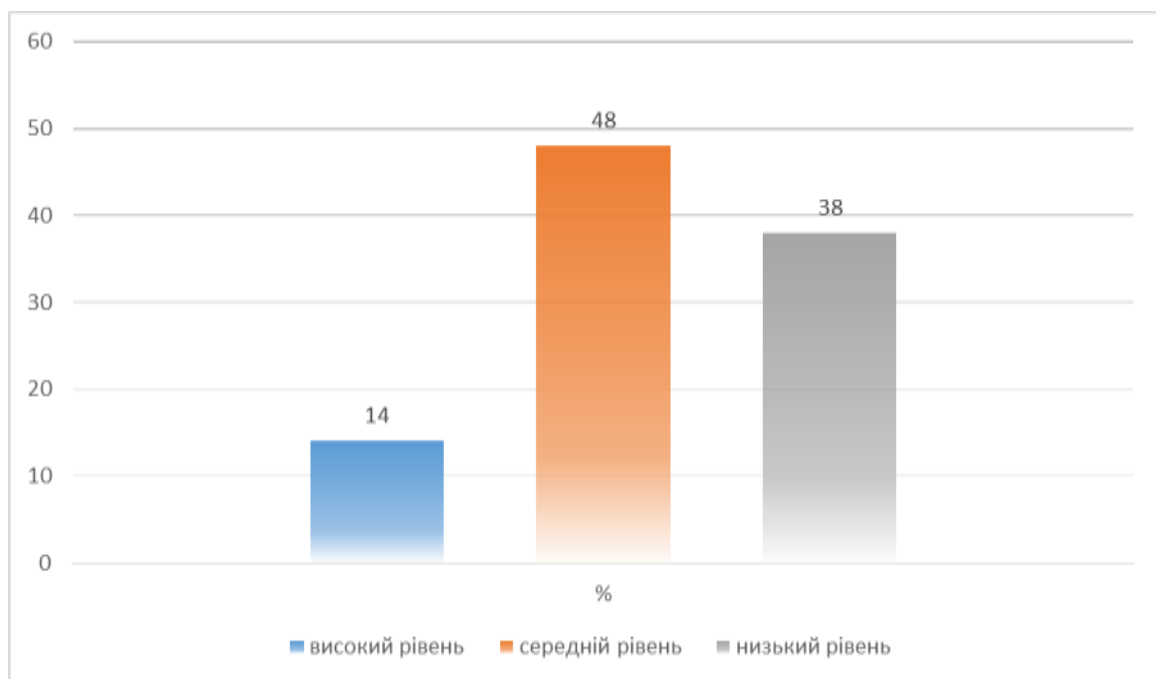

Рис. 1. Розподіл молодших школярів за рівнями розвитку емоційного інтелекту (%)

Зауважимо, що за результатами дослідження визначено, що у молодших школярів істотно виражений середній рівень емоційного інтелекту (48%). Такі учні здатні достатньо розуміти власні емоції та емоції інших, можуть орієнтуватися при визначенні емоції на

соціальну ситуацію та специфіку міжособистісної взаємодії, мають досить розвинену здатність до емоційної децентрації та емпатійного ставлення до інших людей, а також здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та керування ними.

Високий рівень емоційного інтелекту виявлено лише у 14% молодших школярів. Зауважимо, що діти з високим рівнем емоційного інтелекту здатні розуміти власні емоції та емоції інших, орієнтуватися при визначенні емоції на соціальну ситуацію та специфіку міжособистісної взаємодії, мають розвинену здатність до емпатійного ставлення до інших людей, а також здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та керування ними.

Низький рівень емоційного інтелекту виявлено аж у 38% молодших школярів. Такі учні не здатні розуміти власні емоції та емоції інших, не можуть орієнтуватися при визначенні емоції на соціальну ситуацію та специфіку міжособистісної взаємодії, у них нерозвинена здатність до емоційної децентрації та емпатійного ставлення до інших людей, як і здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та керування ними.

Узагальнення здобутих емпіричних даних засвідчило, що за усіма використаними методиками абсолютна більшість молодших школярів належить до середнього рівня розвитку емоційного інтелекту. Проте виявлено також значну групу обстежуваних із низьким рівнем розвитку емоційного інтелекту.

Отже, у процесі діагностики емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку використано діагностичну методику «Емоційна ідентифікація» О. Ізотової, діагностичну методику «Емоційна піктограма» М. Кузьміщевої та методику діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко. Особливості використання вказаних методичних засобів для діагностики емоційного інтелекту молодших школярів пов'язані з індивідуальною формою презентації завдань, а також комплексністю їх використання та подальшої інтерпретації. Доведено, що, за результатами використаних методик, більшість молодших школярів належить до середнього рівня розвитку емоційного інтелекту. Проте виявлено також значну групу обстежуваних із низьким рівнем розвитку емоційного інтелекту, які потребують залучення до психокорекційної роботи з метою підвищення рівня їх емоційної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакаленко О.А. Взаємовплив емоційних та розумових процесів у молодшому шкільному віці : теоретико-психологічні підходи. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія : Психологія. Харків, 2010. №35. С. 13-21.
2. Грущинська Н. Емоційний інтелект в сучасних умовах. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 33. С. 27-30.
3. Дерев'янка С., Лавренко С. Методичні засоби діагностики емоційного інтелекту у дітей. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 7. С. 23–29. URL : http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/6.pdf.
4. Котик Т. М. Нова українська школа : теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Астон, 2020. 192 с.
5. Мартиненко С.М. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи : навч. метод. посіб. Київ : Сім кольорів, 2010. 262 с.
6. Психологу для роботи : діагностичні методики : збірник / за ред. М.В. Лемак, В.Ю. Петрищевої. Ужгород : Вид. Олександри Гаркуші, 2011. 616 с.

7. Шпак М. М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів : монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.
8. Яцюк М. Емоційний інтелект особистості (на хвилі Нової української школи) : навчально-методичний посібник. Вінниця : Діло, 2019. 105 с.

Яцків Вікторія

Науковий керівник – проф. Шпак Марія

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У Державному стандарті початкової освіти, в Концепції «Нова українська школа» визначено необхідність розвитку в учнів уміння конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект [4]. У сучасній психологічній науці також спостерігаємо зростання дослідницького інтересу до феномена емоційного інтелекту особистості, що забезпечує здатність розуміння емоцій та управління ними, допомагає успішно налагоджувати міжособистісні взаємини з оточуючими та сприяє комфортному співіснуванню людей в соціумі. Відтак, проблема розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів є актуальною і важливою.

В основу розуміння особливостей емоційного інтелекту молодших школярів покладено наукові доробки таких вчених, як: К. Борисенко [1] Є. Іванова [2], Є. Карпенко [3], О. Подейко [5], Ю. Савченко [6], Л. Сенн [7], І. Синельникова [8], М. Шпак [9] та ін. Проте, зважаючи на те, що вказаний феномен істотно впливає на особистісний та соціальний розвиток дитини, а специфіка емоційного інтелекту у молодшому шкільному віці в умовах війни недостатньо вивчена, це вимагає більш детального її теоретичного й емпіричного обґрунтування.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в умовах війни.

Проблема психологічної діагностики емоційного інтелекту та його структурних компонентів у дитячому віці є складною, малорозробленою, а відтак актуальною в сучасній психологічній науці. Її складність і дискусійність зумовлені насамперед різними теоретичними підходами до трактування емоційного інтелекту. У більшості наукових робіт сучасних учених емоційний інтелект визначають як здатність до розуміння та управління емоціями. У психології розроблено кілька теоретичних моделей емоційного інтелекту, серед яких найбільш поширеними є модель здібностей і моделі змішаного типу. У контексті моделі здібностей (Дж. Мейер, Д. Карузо, П. Селовей) емоційний інтелект трактують як когнітивний конструкт, пов'язаний із сприйняттям, аналізом та оцінкою емоційної інформації, у контексті моделей змішаного типу (Р. Бар-Он; Д. Гоулман) – емоційний інтелект є сукупністю когнітивних та особистісних рис, що забезпечують розуміння емоцій та ефективне управління ними. Тому

психодіагностичний інструментарій для вимірювання емоційного інтелекту є різноманітним і безпосередньо залежить від обраної дослідником моделі емоційного інтелекту.

Дослідження психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту проводилося в учнів молодшого шкільного віку, які навчаються у 4 класі (вік – 9-10 років). Враховуючи дослідницьку позицію М. Шпак [9] щодо вивчення емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку, у структурі цього феномена нами виокремлено когнітивний, емоційний, поведінковий та соціально-комунікативний компоненти. Порівняльний аналіз особливостей розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, котрі зазнали впливу війни, та дітей, котрі проживають на відносно спокійних територіях, проведено за вказаними компонентами. Серед досліджуваних – 22 учнів, які безпосередньо зазнали впливу війни і належать до категорії внутрішньо переміщених осіб, та 28 учнів, які проживають на території, де не ведуться активні бойові дії.

З метою емпіричного вивчення особливостей розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку використано такі психодіагностичні методики (табл. 1).

Таблиця 1 Психодіагностичний інструментарій для вивчення емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку

№	Психодіагностичні методики	Емпіричні показники
Вивчення когнітивного компонента емоційного інтелекту		
1	проективна методика «ЕМОСІНЕ» S. Sastre, T. Artola, J.M. Alvarado [11] (в авторській адаптації)	здатність розуміти власні емоції та емоції інших, орієнтуватися при визначенні емоції на соціальну ситуацію та специфіку міжособистісної взаємодії
Вивчення емоційного компонента емоційного інтелекту		
2	методика «Тривожність» Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен, методика «Який Я?» Г. Осипової	рівень та характер тривожності, особливості емоційної самооцінки дітей молодшого шкільного віку
Вивчення поведінкового компонента емоційного інтелекту		
3	опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» Д. Люсіна (шкала управління емоціями), в адаптації М. Яцюк [10]	здатність до керування своїми емоціями та емоціями інших людей
Вивчення соціально-комунікативного компонента емоційного інтелекту		
4	методика «Що – чому – як» М. А. Нгуена	здатність до емоційної децентрації та емпатійного ставлення до інших людей
Визначення загального рівня розвитку емоційного інтелекту		
5	опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» Д. Люсіна, в адаптації М. Яцюк [10]	здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними зусиллязусилля для подолання перешкод

Так, дослідження загального рівня розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів, які безпосередньо зазнали впливу війни, та учнів, які проживають на території, де не ведуться активні бойові дії, ми проводили за допомогою опитувальника емоційного інтелекту «ЕмІн» Д. Люсіна, в адаптації М. Яцюк. Кількісні результати дослідження подано на рис. 1.

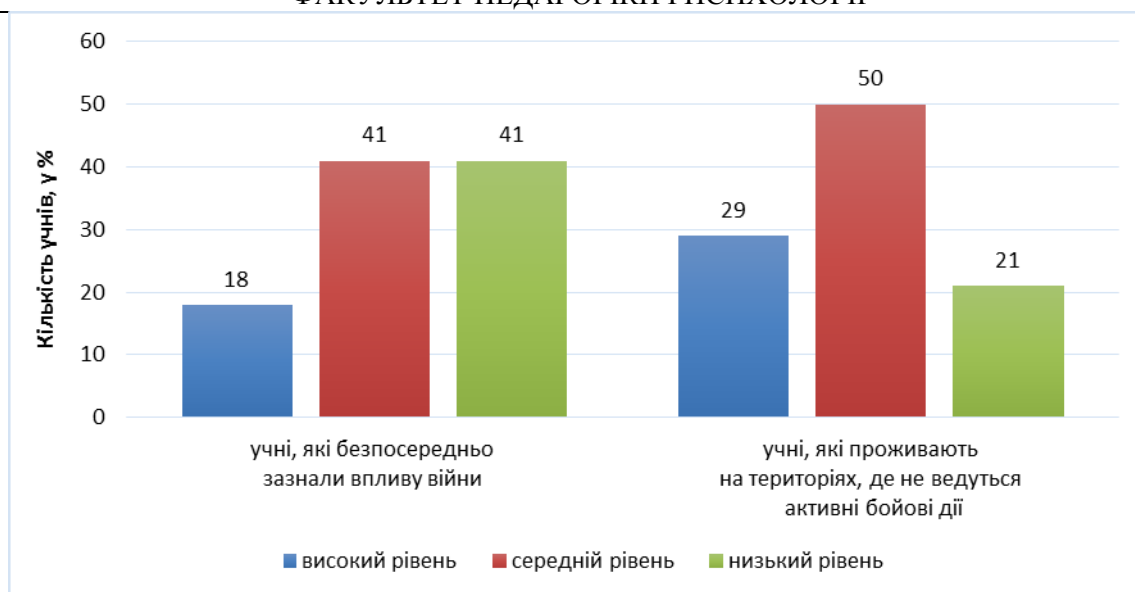

Рис. 1. Результати дослідження загального рівня розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів

Як бачимо, високий рівень розвитку емоційного інтелекту продемонстрували 18% молодших школярів, які безпосередньо зазнали впливу війни, та 29% учнів, котрі проживають на територіях, де не ведуться активні бойові дії. Ця категорія учнів має здатність розпізнавати та розуміти не лише свої емоції, але й емоції інших. Вони здатні вербалізувати емоції, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки стосовно прояву переживань та ефективно регулювати свої емоції. Під час взаємодії з іншими учні проявляють емпатію, вміють легко налагоджувати емоційний контакт і вести конструктивний діалог.

Середній рівень розвитку емоційного інтелекту виявлено у 41% молодших школярів, котрі безпосередньо зазнали впливу війни, та 50% учнів, котрі проживають на спокійних територіях. Вони здатні розуміти власні емоції та емоції інших людей. Проте іноді допускають помилки при розпізнаванні емоцій за експресивними ознаками. Також вони можуть встановлювати причини виникнення емоцій та пояснювати їхню важливість. Але не завжди здатні контролювати свої емоції, керувати емоціями інших та виявляти гнучкість у вираженні емоцій під час взаємодії з іншими людьми.

Низький рівень розвитку емоційного інтелекту виявлено у 41% молодших школярів, котрі безпосередньо зазнали впливу війни, та 21% учнів, котрі проживають на спокійних територіях. Ця категорія учнів характеризується недостатнім усвідомленням значення емоцій у житті людини, часто не в змозі адекватно розпізнавати емоції, розуміти причини їх виникнення, що призводить до неадекватних реакцій на вияви емоцій інших осіб. Контроль над власними емоціями, особливо негативними, виявляється у них обмежено, що ускладнює міжособистісну взаємодію. Учні з низьким емоційним інтелектом виявляють виражену тривожність та

замкнутість, оскільки не здатні встановлювати емоційний контакт з іншими і відчують емоційні бар'єри у спілкуванні з оточуючими.

Можна констатувати, що молодші школярі, котрі безпосередньо зазнали впливу війни, продемонстрували значно нижчий рівень розвитку емоційного інтелекту, порівняно з учнями, котрі проживають на територіях, де не ведуться активні бойові дії. Це свідчить про те, що у дітей, які безпосередньо зазнали впливу війни, більше проявляється тривожність, надмірна збудливість, неспокій, вони менше здатні контролювати вияв емоцій, особливо негативних, і більше потребують підтримки дорослих (батьків, педагогів).

Таким чином, результати емпіричного дослідження показали, що емоційний інтелект є менш розвиненим у молодших школярів, які безпосередньо зазнали впливу війни, тому постає необхідність його цілеспрямованого розвитку для забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів, їх здатності конструктивно спілкуватися і успішно взаємодіяти з іншими людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко К. Сутність поняття «емоційний інтелект» у психолого-педагогічній літературі. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2021. № 1(1). С. 83–90.
2. Іванова Є. О. Розвиток і психодіагностика емоційного інтелекту в дитячому віці. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014. Вип. 1. С. 97–103.
3. Карпенко Є. В. Емоційний інтелект у дискурсі життєздійснення особистості : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2020. 436 с.
4. Нова українська школа : навч. посіб. / за ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера, 2018. 160 с.
5. Подейко О. Життя під час війни та війна під час життя : як функціонує психіка і чим відрізняється емоційний стан людей залежно від їхнього місцеперебування. Безпека життєдіяльності. 2022. № 9/10. С. 6–8.
6. Савченко Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. № 12. С. 12–16.
7. Сенн Л. Ліфт настрою : як керувати своїми почуттями та емоціями / пер. з англ. О. Дятел. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 216 с.
8. Синельникова І. Дослідження розвитку емоційного інтелекту. Психолог. Серпень. 2011. № 32 (464). С. 19–24.
9. Шпак М. М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів : монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.
10. Яцюк М. Емоційний інтелект особистості (на хвилі Нової української школи): навч.-метод. посіб. Вінниця : Вид-во «Діло», 2019. 105 с.
11. Sastre S., Artola T., Alvarado J. M. Emotional Intelligence in Elementary School Children. EMOCINE, a Novel Assessment Test Based on the Interpretation of Cinema Scenes. Developmental Psychology. 2019. Vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01882> (дата звернення: 26.09.2023).

**МЕДІАЦІЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ:
ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ**

На даний час Україна перебуває на етапі реформування багатьох сфер законодавства і зокрема, серед них – кримінально-процесуальне. Реформування здійснюється шляхом формування та запровадження інституту відновного правосуддя. У цьому аспекті здійснюється поглиблення гуманізації законодавства та звернення норм у бік інтересів громадянина.

Рамкове рішення Європейського Союзу «Статус потерпілого у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. містить таке визначення: «медіація у кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом компетентної особи – медіатора». Метою здійснення медіації є не лише досягнення примирення між потерпілим і правопорушником, а й усвідомлення правопорушником наслідків своєї протиправної поведінки та відшкодування заподіяної шкоди [5, с. 131]. Інститут примирення сторін закріплений в ст. 46 КК України. Саме ця стаття є основою реалізації інституту медіації в кримінальному процесі. Адже відповідно до ст. 46 КК України особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів (при цьому не вимагається, щоб ними були так звані злочини приватного обвинувачення), якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду [2].

Законом України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. (далі – Закон), врегульовано основні засади позасудового вирішення спорів шляхом проведення процедури медіації в Україні. Згідно п. 4 ст. 1 Закону медіацією визнається позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1].

Медіація є особливою організованою переговорною процедурою, підпорядкованою певним правилам, яка є сукупністю стадій, що послідовно змінюють одна одну. Як вважає В. Резнікова, у ньому можна виділити 4 етапи: 1) попередня, або вступна стадія, яка складається з двох етапів: а) підготовчого етапу – медіатор намагається здобути довіру учасників, оцінює їх готовність до медіації, пояснює правила медіації, роз'яснює свою роль у цьому процесі; б) індивідуальні зустрічі – медіатор вивчає позиції учасників конфлікту і забезпечує їх взаємне спілкування, а також на цій стадії встановлюється перший контакт медіатора зі сторонами, підписується згода сторін (для присудової медіації) або контракт (для досудової медіації) на проведення медіації, роз'яснюється суть медіації, правила проведення відповідної процедури; 2) відкриваюча стадія – на цій стадії кожна зі сторін має можливість викласти свої бачення суті спору, а медіатор шляхом постановки питань та узагальнення сприяє з'ясуванню причин

конфлікту, працює з емоціями сторін. Після цього теми узгоджуються сторонами переговорного процесу і серед них визначаються спільні та суперечливі, встановлюється їх пріоритетність та порядок опрацювання в процесі медіації, визначаються інтереси кожної із сторін. У процесі переговорів за допомогою медіатора сторони сумісно визначають, які з інтересів є спільними, а які підлягають окремому розгляду, тобто здійснюють категоризацію інтересів; 3) середня стадія – медіатор разом зі сторонами спору намагаються знайти спільні шляхи вирішення спору, а етапність цієї стадії полягає у визначенні першочергових питань, з'ясуванні невиявлених інтересів сторін, визначенні спільних засад та інтересів сторін у спорі, обговоренні й пошуку взаємоприйнятних способів вирішення спору. Під час названої стадії сторони висловлюють та записують протягом відведеного медіатором часу будь-які ідеї, навіть, на перший погляд, неймовірні, які мають стосунок до їхньої проблеми. Після генерування варіантів рішень сторонами здійснюється їх групування у відповідності до тем та груп інтересів; 4) заключна стадія – за умови знаходження спільних варіантів рішень сторони за домовленістю переходять до останньої стадії – складання угоди, яка готується виключно сторонами, містить взаємні поступки та після її остаточного формулювання перевіряється на допустимість, можливість виконання та справедливість і в результаті підписується сторонами. Добровільність виконання підписаної під час медіації угоди – це гарантія її безумовного виконання сторонами [4, с. 12–13].

Медіація в кримінальному процесі може мати деякі негативні соціально-психологічні аспекти. Спробуємо їх розглянути. Стрес та тривожність. Участь у медіації може бути дуже стресовою як для потерпілого, так і для підозрюваного, оскільки вони можуть відчувати наплив і підйом різноманітних емоцій, зокрема почуття гніву, образи, страх та інші емоції.

Відчуття меншовартості. Якщо не дотриманий принцип рівності сторін у медіації, одна сторона може відчувати, що у неї менші можливості для впливу на ситуацію, яку потрібно вирішити. Така ситуація може склестися в ході досудового розслідування, адже кримінально-процесуальні відносини побудовані на змагальності сторін, як принципи кримінального процесу [3]. Так, одна із сторін, до прикладу підозрювана особа, може відчувати себе нездатною вплинути на бажане для неї вирішення кримінального конфлікту або піддаватися тиску. Для уникнення таких ситуацій потрібна наявність неупередженого посередника-медіатора та важливе чітке дотримання принципів проведення медіації. Необхідно детально роз'яснювати сторонам принципи добровільності медіативної процедури та рівності сторін.

Необов'язковість. Медіація загалом, в тому числі і в кримінальних провадженнях, є необов'язковою, і дає можливість одній зі сторін відмовитися від участі на будь-якому етапі медіативної процедури, що може негативно вплинути як на почуття іншої сторони, так і на результат процесу.

Недобросовісність сторін. Існує ризик того, що одна зі сторін може вступити в медіативний процес з метою скористатися медіацією для досягнення своїх цілей, обманюючи іншу сторону, з метою помсти, гри на почуттях іншої сторони та інших найгірших мотивів.

Крім цього, супротивники ідеї запровадження медіації зазначають, що деякі її принципи вступають у протиріччя з системою правосуддя і процесуальними нормами, такими як принцип невідворотності покарання за вчинений злочин, захист законних прав та інтересів постраждалої сторони або ж конфіденційність чи нейтральність медіатора. Критикують медіацію також за те, що її прихильники занадто легко забувають економічні, політичні та символічні функції криміналізації та правозастосовної практики. А це знижує рівень контролю з боку суспільства й погіршує криміногенну ситуацію. З урахуванням цих аспектів медіація в кримінальному процесі має свої проблеми та обмеження і повинна розглядатися з усією серйозністю та обережністю [3].

Однак, ми не можемо обминути увагою позитивні соціально-психологічні аспекти медіації між потерпілим і підозрюваним в кримінальному процесі, зокрема на стадії досудового розслідування. Насамперед, це може бути зниження рівня стресу. Проведення медіації може зняти напругу, викликану кримінальним конфліктом, створити менш загострену атмосферу в умовах кримінального процесу, де конфліктність та напруга можуть бути високими. Успішна медіація може допомогти учасникам знизити рівень стресу і тривожності.

Безпосередня участь у вирішенні конфлікту. Учасники медіації мають можливість активно брати участь у вирішенні конфлікту та визначеному компромісі. Це може покращити їхнє психологічне самопочуття, адже вони набудуть відчуття контролю над ситуацією.

Налагодження спілкування. Медіація за своєю природою та принципами добровільності та прийняття рішення сторонами полягає у добровільному, відкритому та емпатичному спілкуванні між учасниками. Для потерпілого це гарна нагода висловити перед винним своє ставлення до його дій, переживання, зменшити напругу. Медіаційний процес може допомогти покращити взаєморозуміння та побудувати, або відновити довіру між сторонами, що може мати позитивний вплив на їхній психологічний стан.

Швидкість прийняття рішення. Із застосуванням медіації на стадії досудового розслідування, особливо це стосується кримінального провадження на підставі угод, яке є одним із особливих порядків кримінального провадження, кримінально-процесуальні дії однозначно пришвидшуються, порівняно із класичним перебігом досудового розслідування, спрощується судовий розгляд справи. Це може допомогти уникнути тривалого очікування та психологічного стресу, пов'язаного із затягуванням кримінального процесу.

Можливість відновлення. У випадку, коли потерпілий і підозрюваний мають можливість домовитися про компенсацію або відшкодування, медіація може сприяти психологічному відновленню потерпілого, допомагаючи йому відчувати справедливість.

Задоволеність результатами. Сторони, зокрема потерпіла сторона, мають шанс бути задоволеними результатами, та особистою участю у вирішенні конфлікту, що може позитивно вплинути на їх психологічний стан.

Зниження відчуття образи. Посередництво медіатора допомагає вислухати сторони та виразити свої почуття, що може допомогти замінити відчуття образи та виникнути конфлікт з іншим курсом.

Емоційна підтримка. В ході спілкування з медіатором сторони можуть отримувати емоційну підтримку, яка зокрема полягає в тому, що їх вислухали і зрозуміли [6].

Усі ці аспекти сприяють покращенню психологічного стану потерпілого й підозрюваного у кримінальному процесі, допомагаючи їм зменшити стрес, покращити взаєморозуміння та можуть сприяти більш сприятливому вирішенню конфлікту.

Сучасний світ знає чимало альтернативних способів вирішення спірних питань серед яких, на нашу думку, важливе місце займає медіація. Вирішення спорів та суперечностей в процесі перемовин є проявом принципу вирішення спорів мирним шляхом, котрий є однією з основоположних засад міжнародного публічного права. Незважаючи на певні недоліки, інститут медіації має стати доповненням існуючої карної системи. Це дозволить також знизити навантаження на судову систему. Медіація як явище ще недостатньо вивчена в наших реаліях, однак має гарний потенціал для впровадження в українському судочинстві. Проте, медіаційні програми не можуть стати альтернативою для системи правосуддя, а повинні діяти як єдина система. Для активної реалізації медіації потрібне не лише її законодавче оформлення, а й наукове обґрунтування позитивних, негативних наслідків можливих ризиків. Тому для цього важливим та корисним буде використання міжнародного досвіду та досвід іноземних партнерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України про медіацію (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст.51) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>. (дата звернення: 15.09.2023).
2. Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text/> (дата звернення: 17.07.2023).
4. Рєзнікова В.В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Юридичні науки. 2012. Вип. 90. С. 10–15. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=VKNU_Yur_2012_90_5 (дата звернення 10.10.2023).
5. Смітєнко З.Д., Курко О.В. Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. Серія: Юридичні науки. № 4 (81) 2015. С.130–138.
6. Турман Н. Медіація у кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 276–280.

7. Юсько І.М. Спільні та відмінні риси судової і досудової медіації у спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Проблеми законності : зб. наук. пр. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. Вип. 152. С. 79–86.

Соха Анастасія

Науковий керівник – доц. Чин Руслана

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АСЕРТИВНОСТІ

Дослідження проблеми формування навичок асертивної поведінки є особливо важливим у дітей старшого шкільного віку, адже саме цей період є значущим у становленні особистості та формуванні її світогляду. У цей період вирішуються найважливіші питання, пов'язані із самовизначенням, вибором професії і життєвого шляху, вміння брати відповідальність за себе і свій вибір, прийняття нового статусу в сім'ї і суспільстві.

Старший шкільний вік характеризується як критичний, переломний період життя людини, який пов'язаний із зміною всіх систем організму, розвитком психічних функцій, перебудовою особистості, поведінки, статевим формуванням. Від успішності вікових та гендерних перетворень залежить благополуччя міжособистісної взаємодії, зокрема з представниками іншої статі та розвитку особистості загалом. Тому дослідники приділяють велику увагу вивченню гендерних особливостей та пов'язаних із ними проблем.

Огляд психологічної літератури показав, що деякі автори сконцентровані на відмінностях в емоційній сфері і зазначають, що хлопці більш стримані та не прагнуть показувати свої емоції навіть близьким друзям [1, с. 72]. Дівчата, навпаки, не приховують своїх емоцій та не соромляться їх демонструвати [2]. Вони чутливіші, чуйніші, емпатійніші, їх здатність співпереживати іншим вище, ніж у хлопців.

Зокрема В. Геодакян виділив дві різні форми реагування: чоловічу та жіночу. Він вважає, що якщо поведінка чоловіка в конфлікті має вибуховий характер, то жінка у своїй поведінці може гнучко поєднувати кілька стратегій та використовувати їх залежно від ситуації. З цієї причини адаптивні здібності жінок дещо вищі. Дослідниками виявлено стійкі гендерні відмінності щодо агресивності, яка проявляється частіше у хлопців, аніж у дівчат. Водночас показники тривожності значно вищі у дівчат, порівняно із хлопцями [3].

Прагнення до лідерства, влади, переваги, властиве у більшій мірі хлопцям та не виключає використання агресивних стратегій при їх досягненні. Прагнення до міжособистісної взаємозалежності у стосунках супроводжує переживання дівчатками занепокоєння та тривожних станів.

Деякі автори сходяться на думці, що підлітково-юнацький вік відрізняється прагненням самоствердження, тобто утвердження власної значущості цінності «Я». Н. Харламенкова

виділяє стратегії самоствердження, які використовують підлітки та юнаки у своїй поведінці: невпевнена, домінантна, конструктивна [4].

Асертивність є важливою якістю, що сприяє впевнено і з гідністю відстоювати свої права, не зневажаючи, при цьому, прав іншої людини, та здатністю, що визначає можливість самостійно регулювати власну поведінку незалежно від зовнішніх впливів та оцінок [4].

Дівчата більшою мірою, ніж юнаки, сприймають асертивну поведінку як соціально схвалену. Юнаки настільки ж часто виявляють асертивність у поведінці, як і дівчата, проте не завжди вважають прийнятною таку поведінку.

Для дівчат більш прийнятно, якщо люди здатні зміцнити, утвердити свою позицію: щиро, чесно заперечити чи висловити свої потреби, почуття, бажання, надати підтримку та схвалення. Також для дівчат більш прийнятно і власне емоційне вираження своїх почуттів, бажань та вимог, ніж для юнаків. Юнаки більш стримані, і меншою мірою вважають прийнятним для себе відкрите вираження своїх почуттів та бажань. Велика прийнятність асертивності у дівчат, у порівнянні з юнаками, може пояснюватися культурними настановами. Емоційне вираження у більшій мірі є характерним для дівчат, тоді як для юнаків краща незворушність та стриманість. Можливо, дівчата відчують більше позитивних емоцій, спостерігаючи за іншими людьми та наслідуючи їх асертивну поведінку. П. Лафренсьє зазначає, що для дівчат більш властиво звертатися за допомогою до інших, прямо чи опосередковано висловлювати свої прохання, тоді як для юнаків краще проявляти себе у діях [5].

Гендерні ролі та очікування від різних статей можуть сильно впливати на прояв асертивності у старшому шкільному віці. Однак, важливо звернути увагу на те, що асертивні навички є важливі як для хлопців, так і для дівчат.

Оскільки розвиток асертивних навичок є важливим елементом соціальної компетентності, то психологи та батьки повинні сприяти розвитку асертивності у дівчат та хлопців, сприяти самостійності та відповідальності за власні дії. Ефективним методом розвитку асертивної поведінки, на думку науковців, є соціально-психологічний тренінг. Відтак, перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці тренінгової програми розвитку асертивності у старшому шкільному віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мікеле Джаннантоніо. Чи зі мною все гаразд? Самоповага та асертивність, пер. Костянтина Зінченка. Київ, Свічадо. 2020. 168 с.
2. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf (дата звернення 5.11.2023)
3. Соболева К. В. Психологічні особливості децентрації у ранньому юнацькому віці : дис. канд. псих. наук. Київ, 2015. 273 с.
4. Жданова Т. Асертивна поведінка. Київ: Видавництво «Артек», 2019. 192 с.
5. Jinsi A. J. Self Assertiveness and Emotional Intelligence of Higher Secondary Students / A. J. Jinsi // Unpublished M. Ed dissertation. Farook Training College: University of Calicut. 2006 .

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У МОЛОДИХ СПОРТСМЕНІВ

Проблемі психічної саморегуляції як важливого психологічного конструкта особистості спортсменів належить одне з провідних місць у дослідженні психіки спортсменів. Вміння оволодівати собою в стресових ситуаціях, вміння адаптуватись до нових умов за короткий проміжок часу, навички контролю власних емоційних та психічних станів це все про психічну саморегуляцію. У багатьох дослідженнях що присвячені саме питанню психологічної підготовки у спорті, підкреслюється важливість психічних станів спортсмена, та здатність до їхньої саморегуляції. Здатність до саморегуляції власними психічними станами спортсменом виступає детермінантом якісної спортивної діяльності. Це пов'язується перш за все із характером власне виконуваних дій, ефективність яких залежить не лише від фізичної та тактичної підготовки спортсмена, а й такого важливого параметру як психічної саморегуляції спортсмена, який в свою чергу якісно впливає на зібраність, зосередженість, налаштованість, рішучість, здатність до концентрації уваги, вміння долати стан тривоги, здатність до планування і програмування своїх дій, їх адекватної оцінки, та в разі потреби здатність до швидкої та вчасної зміни тактики та стратегії спортивної діяльності.

Проблемою психічної саморегуляції займались багато науковців, серед яких І. Галян, Т. Потапов, О. Черникова та інші. Проте, на жаль, на сьогодні у психології спорту проблема зв'язку психічної саморегуляції спортивної діяльності і оптимальних психоемоційних станів спортсменів є недостатньо дослідженою.

Останнім часом набуває популярності теорія потоку, яку започаткував М. Чікцентмігаї, яка на наш погляд пояснює феномен – стан потоку, - зміст якого близький до опису психічного стану спортсмена, що досягається шляхом активізації усіх його здатностей до саморегуляції спортивної діяльності. Потік, або оптимальний стан свідомості (оптимальне переживання) – це своєрідна внутрішня впорядкованість, що настає в момент, коли увага спортсмена спрямована на розв'язання конкретного завдання, і вміння та здібності спортсмена відповідають вимогам, що висуває дане завдання. Автор також зауважує, що оптимальне переживання можливе завдяки надзвичайно інтенсивній концентрації уваги на обмеженому полі стимулу, підкреслюючи, що воно виникає в результаті добровільного фокусу уваги суб'єкта на обмеженому полі стимулу, тоді як аверсивне (неприємне) переживання, включає недобровільний фокус уваги та відповідно призводить до неприємних переживань. Елементами оптимального переживання, за М. Чікцентмігаї, є баланс між здібностями спортсмена і вимогами завдання, злиття дій та свідомості, ясна мета, недвозначний зворотній зв'язок, почуття контролю над власними діями тощо.

Виходячи з того, що М. Чікцентмігаї виділяє свободу як важливий елемент якісного життя людини і детермінанту стану потоку, у саморегуляції спортивної діяльності велике

значення відіграє автономність саморегуляції. Автономний стиль саморегуляції спортивної діяльності веде до вищого рівня та частоти появи стану потоку, аніж в інших спортсменів, рівень внутрішньої саморегуляції яких – нижчий. Проте, питання про зв'язок між здатністю до планування і програмування, гнучкості, оцінки результатів та самостійності у структурі саморегуляції спортивної діяльності, і такими формами детермінації спортивної діяльності як закрита та відкрита залишається не вирішеним.

Досить важливим у психологічних дослідженнях є розуміння та визначення змісту самого поняття саморегуляція і його розрізнення з іншими подібними поняттями. Загалом, можна стверджувати, що у процесі саморегуляції поведінки рефлексія забезпечує функціонування усіх складових систем саморегуляції: цінностей, “Я” образу, самооцінки, рівня домагань та самоконтролю тощо. Такий висновок дозволить вважати рефлексію одним із провідних психологічних механізмів саморегуляції поведінки. У ситуаціях морального вибору рефлексія є не стільки зосередженням на собі, скільки засобом для пізнання, та об'єктивації образу інших людей. Тобто реалізація особистісно значущих цілей, яку власне забезпечує саморегуляція поведінки, передбачає перш за все не власне благо, а благо інших людей, що сприймаються як цілісні особистості.

Також в рамках цієї роботи було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 40 спортсменів, різних видів спорту, але переважно це були спортсмени, що спеціалізуються на бойових мистецтвах таких як: Бразильське джиу-джитсу, змішані єдиноборства, тайський бокс, кікбоксинг тощо. Для дослідження було використано методику «Стиль саморегуляції – 98» В.Моросанової на визначення рівня розвитку психічної саморегуляції та шкала ситуативної (реактивної) тривожності Спілбергера-Ханіна для дослідження рівня прояву ситуативної тривожності у спортсменів.

Згідно з отриманими результатами методики «Стиль саморегуляції – 98», було встановлено, що у 42,5 % досліджуваних – високий рівень розвитку саморегуляції, у 50% - середній рівень, а у 7,5% досліджуваних – низький.

Рис. 1 Розподіл рівня розвитку психічної саморегуляції спортсменів, %

За результатом дослідження рівня ситуативної тривожності, було виявлено, що у 20 % респондентів низький рівень ситуативної тривожності, у 25 % - середній, і у 55 % досліджуваних – високий рівень.

Рис. 2 Розподіл рівнів ситуативної тривожності спортсменів, %

Також був проведений кореляційний аналіз, під час якого було встановлено, що коефіцієнт кореляції Пірсона становить $r = -0,4872$. Потрібно встановити чи взаємозв'язок між рівнем розвитку саморегуляції та рівнем ситуативної тривожності є статистично значущим. Для цього шукаємо критичні точки та малюємо вісь значущості.

Рис. 3 Вісь значущості для коефіцієнта кореляції рівня ситуативної (реактивної) тривожності і рівня розвитку психічної саморегуляції

Оскільки величина порахованого коефіцієнту кореляції рівня ситуативної (реактивної) тривожності і рівня розвитку психічної саморегуляції попала в зону значущості – приймається гіпотеза Н1 (альтернативна гіпотеза), про наявність відмінностей, яка свідчить про те, що зв'язок між рівнем ситуативної (реактивної) тривожності та рівнем розвитку психічної саморегуляції статистично значущий. Але оскільки коефіцієнт кореляції є від'ємним числом, це означає що рівень ситуативної (реактивної) тривожності та рівень розвитку саморегуляції знаходяться у від'ємній, або ж негативній кореляції. Іншими словами, ці дві величини знаходяться у оберненій залежності, тобто чим більше значення одного показника – тим меншим буде значення другого показника.

У дослідженні було розкрито психологічну суть феномену саморегуляції, за допомогою емпіричного дослідження було проаналізовано особливості психічної саморегуляції спортсменів. Також було виявлено статистично значущі зв'язки між рівнем розвитку саморегуляції та рівнем ситуативної тривожності.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у збільшенні експериментальної вибірки, поглибленні вивчення особливостей психічної саморегуляції молодих спортсменів та у розробці програми спрямованої на розвиток психічної саморегуляції спортсменів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко І.С. Методи та прийоми саморегуляції психоемоційних станів студентів–спортсменів. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2013. № 14 С. 41–47.
2. Галян І.М. Психічні стани особистості та особливості їх саморегуляції. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: зб. наук. праць. Львів, 2010. С. 3–14.
3. Лукова С., Коломійцев Г. Саморегуляція спортивної діяльності підлітків. Науковий вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія психологія: зб. наук. праць. Харків, 2021. С. 154 – 169.
4. Хасай Д.В. Використання засобів психорегуляції на заняттях з фізичного виховання. Науковий вісник Мелітопольського державного пед. університету : зб. наук. праць. Мелітополь, 2010. С. 339-344.
5. Чіксентмігаї М. Потік. Психологія оптимального досвіду. Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля". Харків, 2017. 368 с.
6. Csikszentmihalyi M. Flow and the Foundations of Positive Psychology. Dordrecht : Springer. 2014.

Шутова Марина

Науковий керівник – проф. Радчук Галина

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Зважаючи на сьогоденні умови існування, надмірна тривожність – характерна риса для дітей та підлітків. Навіть за спокійних умов життя у них можуть відбуватись внутрішні конфлікти, що є особливо притаманними для підлітків старшого віку, наприклад: низька самооцінка, несформоване уявлення про власне «Я», недостатній рівень соціалізації, неадекватний рівень домагань та ін. Тому важливим є вчасно зреагувати на проблему, зрозуміти, які соціально-психологічні чинники впливають на підвищення тривоги та надати якісну допомогу.

Станом тривожності називають результат підліткової кризи, котра може протікати по-різному та вести до розладу поведінки особистості, впливаючи на всі сфери життя. Ці кризи можуть стати причиною різних форм девіантної поведінки та особистісних порушень [1].

Тривожність у підлітків виникає через суперечливість їх бажань та певний внутрішній конфлікт. Водночас така суперечливість може бути викликана різними факторами: відсутність фізичної безпеки, невідповідним вимогам дорослих та загалом авторитарним стилем

спілкування з підлітком з різних джерел (школа, дім тощо), успішність чи неуспішність в школі, зростання навчального навантаження. Дані передумови і спричиняють виникнення тривожності, що зумовлює виникнення у підлітків бажання не спілкуватись з іншими та «втрату» опори, невпевненість в майбутньому та навколишньому світі.

Кожна людина часом відчуває тривогу і це є нормально за обставин, коли потрібно виконати щось незвичайне чи підготуватися до цього. В інших ситуаціях тривога є неприродною та шкідливою. Причинами шкідливої тривоги у підлітків є наступні чинники: нервово-психічна організація особистості, завищені вимоги батьків та особливості виховання. Певні діти відчувають страх та небажання спілкуватись з однолітками, тим самим уникаючи відвідування школи через саму систему навчання, або ж нетактовну поведінку педагога. Варто наголосити, що це не лише діти неуспішні в навчанні, а й ті, що його люблять.

Можна припустити, через те, що підлітковий вік – це криза, тому і переживається як стрес та спричиняє високий рівень тривоги, наприклад, у меланхолійних підлітків, як представників найменш адаптованого типу темпераменту. Тому сангвініки мають найнижчий рівень тривожності, а флегматичні та холерикові підлітки мають середній рівень тривожності [2].

Гендерні відмінності стають найбільш вираженими та відчутними саме в підлітковому віці, адже в цей період відбувається статеве дозрівання, прийняття статевої ролі, починає формуватись світогляд та закладаються особисті якості людини для майбутнього існування. Дослідження шкільної тривожності визначає наступні види шкільної тривожності, що притаманні підліткам старшого віку: загальна тривожність, страх невідповідності очікуванням дорослих, соціальний стрес, страх ситуації перевірки знань.

Велике значення має діяльність нервової системи, що сприяє роботі всіх систем організму людини. Через психологічне напруження виснажуються нервові клітини та виникають сприятливі умови для появи соматичних скарг. Мобілізаційні ресурси є вичерпними і тому довготривалий стрес робить людину вразливою до розвитку фізичного захворювання.

З метою дослідження особливостей розвитку тривожності у старшому підлітковому віці була проведена методика визначення емоційного стресу (опитувальник депресії А. Бека). Обсяг вибірки – 60 старших підлітків. За результатами даного опитувальника стає зрозуміло, що серед підлітків більша частина має середній чи високий рівень соціальної тривожності. Методика показала підвищений рівень у 87,5% підлітків. Все це говорить про досить високий рівень емоційної нестабільності в досліджуваній вибірці.

Для того, щоб визначити особистісні фактори був використаний опитувальник перфекціонізму та проєктивний тест ворожості Н.Г.Гаранян.

У результаті проведеного дослідження соціальної тривожності підлітків було виявлено, що підлітки з високим ступенем соціальної тривожності характеризуються більш виразними показниками депресії. До того ж їх характеризує надмірне прагнення до перфекціонізму та

Магістерський науковий вісник. – № 41

ворожа поведінці, вони спроможні демонструвати тип уникнення та залежний тип особистісних установок, мають низький рівень соціальної підтримки, що може ще ускладнюватися ще й неадекватними, нестабільними відносинами з батьками.

Школа може тільки підвищувати емоційний дискомфорт, що утворився в сім'ї. Тривожність наростає, пов'язана з нею самооцінка падає, тим самим понижуючи навчальні досягнення та закріплюються «невдачі». Передумовою тривожного стану є також невпевненість у собі, котра веде до низки інших особливостей: бездумне слідування наказів дорослого, діяння за зразком, страх виявити ініціативу, лише формальне засвоєння знань. Батьки, незадоволені неуспішністю дитини, все більше зосереджують увагу на цих питаннях в спілкуванні, що ще більше підсилює емоційний дискомфорт. Таким чином виходить замкнуте коло: несприятливі особистісні особливості дитини відбиваються на її навчанні, низька результативність викликає погану реакцію дорослих, а ця негативна реакція, посилює сформовані у дитини особливості [2].

Тривожність у підлітковому віці набуває певних психологічних особливостей, у зв'язку з особливостями віку, проявом кризи, емоційної нестабільності, а нині і ситуації в країні.

Отже, через вплив несприятливих обставин, стан тривоги має змогу перерости у стійку особистісну якість. Проведене емпіричне дослідження дало можливість зробити висновок, що високий рівень соціальної тривожності у підлітків пов'язаний з такими особистісними факторами, як перфекціонізм, ворожість та депресивність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая. Київ: Рута, 2001. 320 с.
2. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія]. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.

*Карнець Наомі Еліастра
Науковий керівник – проф. Радчук Галина*

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Життя в умовах війни, що сповнене негативними переживаннями, стресами на загальнонаціональному рівні, - актуалізує проблему психологічної стійкості, здатності відновлюватися після стресів. Тому що, від великої кількості загрозливих факторів страждає психічне здоров'я як дітей, так і дорослих. Зокрема, особливо болісно це переживають підлітки. Адже, в силу специфіки вікового періоду, у них виникає багато проблем, що пов'язані із статевим дозріванням, іншими фізіологічними змінами; також із психологічними новоутвореннями: почуттям дорослості, розвитком самосвідомості, самооцінки, вольових якостей. Такий кризовий період зумовлює більш складний процес подолання труднощів, справлятися із стресами набагато важче, а повернення у спокійний гармонійний стан потребує

надзусиль. Саме тому, важливо зрозуміти, як можна позитивно вплинути на підвищення рівня психологічної стійкості підлітків [2].

Розвиток психологічної стійкості у дітей під час війни, пов'язаний, перш за все, із сприятливим соціо-екологічним середовищем, що повинно бути включене у розробку програм роботи із постраждалими від війни. Це підтверджує думку, що для того, щоб забезпечити розвиток резилієнтності, необхідний комплексний підхід. Хорошим прикладом є соціоекономічна модель Брофенбренга, що містить три рівні:

- 1) мікросистема – стосунки дитини в сім'ї;
- 2) мезосистема – взаємини у родині, школі, з однолітками;
- 3) макросистема – цінності, культурні та традиційні особливості.

Саме через ці сфери можна впливати на розвиток психологічної стійкості підлітків [5].

Зосередимось на аналізі першого рівня, адже сімейне виховання є визначальним чинником резильєнтності. Якщо взаємини підлітка з батьками, є довірливі, емоційно-близькі, в яких є любов та прийняття, то це буде позитивно впливати на психічне здоров'я, стресостійкість. Зарубіжні та вітчизняні дослідження показують, що емоційний зв'язок є передумовою здатності проходити труднощі, та відновлюватися після них. Коли дитина зростає у сімейному середовищі, де вона відчуває, що є любимою, цінною, у неї вірять та її підтримують, то відповідно це сприяє розвитку адекватної високої самооцінки. Тобто, підліток, завдяки такій сприятливій атмосфері, набуває впевненості у собі, і стикаючись з стресовими подіями, різними викликами життя, він здатний справлятися з ними [1].

Наступною складовою впливу батьків на психологічну стійкість дітей підліткового віку, є резильєнтність батька та матері. Адже, ніщо не є таким потужним впливом, як власний приклад. Якщо близькі підлітка показують, що із складними ситуаціями можна впоратися, що потрібно прикласти зусиль, використовуючи при цьому різні методи регуляції психоемоційних станів, то і він буде набагато краще підготовлений до важких ситуацій, адже вже спостерігав правильні та ефективні моделі поведінки [2].

Саме тому, як пише В.Кальксми-Ван та М.Весселс, важливою є не лише підтримка підлітків, але і їхніх батьків. Відповідно до цього. ЮНІСЕФ та УВКБ ООН в рамках своїх програм праці з дітьми, постраждалими від надзвичайних умов, зосереджують особливу увагу на роботу із близьким оточенням дитини, а також зазначають, що необхідною є праця і загалом на рівні суспільства, що є надійною базою для забезпечення психічного здоров'я підлітка [3].

Розширюючи тему впливу близького оточення підлітків, слід детальніше розглянути дослідження подій Другої світової війни, що продемонстрували – ті діти, що були евакуйовані у безпечне місце, окремо від батьків, переживали війну набагато важче, ніж ті, які залишилися з рідними під час воєнних дій. Тобто, сама присутність батьків поруч із дітьми, здатна значно знизити негативну дію небезпечного навколишнього середовища [1].

Продовжуючи теоретичний аналіз, можна виділити такі структурні компоненти впливу дитячо-батьківських стосунків на психологічну стійкість дітей підліткового віку:

- ціннісно-мотиваційний (цінність взаємин для усіх членів сім'ї; прагнення до здорових стосунків, застосування оптимального стилю виховання);

- когнітивно-рефлексивний (обізнаність щодо різних форм, способів взаємин батьків та підлітків);

- емоційно-регулятивний (адекватний спосіб вияву емоцій та почуттів, керування негативними станами);

- когнітивно-поведінковий (використання оптимального виховного стилю; розуміння особливостей кожного і їх врахування у спілкуванні)[5].

Розвиваючи усі ці компоненти в комплексі, можна досягнути хороших взаємин у сім'ї, що будуть основою для розвитку повноцінної особистості дитини.

Ще одним важливим компонентом, що становить значний вплив на розвиток резильєнтності підлітків, є стиль сімейного виховання, що можна трактувати як певне поєднання батьками соціальних очікувань та регулюючих впливів у своїх ставленнях до дитини; це емоційний, когнітивний, мотиваційний та поведінковий аспекти спілкування батька та матері, з дитиною [4].

Виокремлюють чотири основних стилі виховання:

1) авторитарний: присутня жорсткість, категоричність у вихованні, заборони та велика кількість покарань; рішення приймаються батьками, обмежується воля дитини; високий рівень вимог та часта критика за щось, що зроблено не ідеально. Відповідно, у дитини виникають проблеми із самооцінкою, вона боїться невдач, труднощів, що в рамках теми резильєнтності є негативним фактором, адже стрес та важкі умови викликають у підлітка, при такому стилі виховання, - страх, невпевненість і тривожність.

2) ліберальний стиль: підліток при такому стилі, не отримує достатньо уваги з боку батьків; він може робити все що завгодно, адже обмежень не існує, або їх дуже мало; відповідно, діти можуть бути більш здатними до асоціальних проявів, через надмірну свободу. Такий стиль є несприятливим для розвитку психологічної стійкості, оскільки в підлітка через нестачу емоційного тепла батьків, виникає відчуття власної непотрібності, а це породжує невпевненість та страх.

3) демократичний стиль – є найбільш оптимальним для розвитку резильєнтності підлітка, оскільки передбачає активну участь дитини у житті родини, її дають змогу обирати, висловлювати свою думку; батьки допомагають при ініціативах та є люблячими і турботливими, розуміючими. Контроль поведінки підлітка тут адекватний, є певні обґрунтовані заборони та, водночас, і воля дій. Батьки при такому стилі ставлять помірні вимоги, підтримують діяльність підлітка. Саме тому, така поведінка батька й матері, є такою, що забезпечує повноцінний гармонійний розвиток.

4) гіперопіка – стиль, коли батьки надмірно опікуються дитиною, де вона не може діяти самостійно, адже більшість усіх завдань за неї вирішують; це розвиває у дитини залежність, нездатність брати на себе відповідальність та бути діяльною. На жаль, таким дітям дуже складно у труднощах та стресових ситуаціях, адже завжди за них вирішували батьки [2].

Тобто, найбільш оптимальним для розвитку психологічної стійкості, є саме демократичний стиль виховання (при цьому, він повинен бути гнучким, у деяких ситуаціях може застосовуватись як авторитарний, так і ліберальний стилі).

Таким чином, можна виокремити такі складові сімейних взаємин, що позитивно впливають на психологічну стійкість підлітків: емоційно-близькі, довірливі взаємостосунки. у яких присутня любов, прийняття та взаємоповага; створення атмосфери, у якій розвивається самостійність, впевненість у своїх силах; резильєнтність самих батьків; оптимальний стиль виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах. І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи. Вінниця, 2016. 340 с.
2. Гончарова Н.О., Горбенко Ю.Л., Калюжна Ю.І., В.А. Лавріненко В.А. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава, 2018. 342 с.
3. Дудка Т. Психологічні особливості стресостійкості особистості. Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції(м. Одеса, 2 лютого - 2 березня 2017 р.). Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2017р. С. 76-77.
4. Моргун В.Ф. Психологія особистості в педагогіці А.С. Макаренка. Полтава, 2002. 84 с.
5. Сичинська М. Теоретичні аспекти впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2022. № 18 (63). С. 64-75.

Козачук Євгеній

Науковий керівник – доц. Свідерська Галина

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЯКОСТЕЙ УСПІШНОГО ПЕРЕГОВОРНИКА

Переговори – це те, що супроводжує усе наше повсякденне життя. На роботі ми можемо обговорювати варіанти свого підвищення по службі чи можливості збільшення заробітної платні, домовлятися з продавцем про ціну автомобіля на ринку. Подружжя може радіти про придбання меблів і ремонт у квартирі, а лідери політичних партій зустрічатися з опонентами за столом переговорів, щоб вирішити важливі для країни проблеми. Чи то в сфері бізнесу, чи в урядових справах, чи в колі сім'ї, люди досягають згоди завдяки переговорам.

Переговори є основним засобом отримати від інших те, чого ми дійсно хочемо, вони є такою формою вербальної взаємодії між людьми, завдяки якій сторони спілкування чи конфлікту можуть домовитися про щось спільне. На думку американських спеціалістів Р.Фішера та В.Юрі, переговори – це процес, коли двоє чи більше осіб (або груп), в яких є

Магістерський науковий вісник. – № 41

спільні або конфліктні цілі, обговорюють пропозиції щодо умов досягнення можливої згоди. Відтак за їхнім образним висловом, переговори можуть бути «фрозумною, ефективною і приємною грою», активною діяльністю сторін для знаходження оптимального для всіх розв'язання проблем [4, с.9].

Навчання майбутніх медіаторів за спеціальністю 053 «Психологія» не може не включати академічної підготовки з курсу психології переговорів. На наше переконання, розвиток професійно важливих особистісних якостей та формування умінь і навичок проводити ефективні переговори варто здійснювати й у вигляді тренінгових занять із здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Тренінг як активне соціально-психологічне навчання є способом формування професійних знань, умінь і навичок через різноманітні психотехнічні вправи. Як відомо, використання методів активного навчання дозволяє засвоювати 70% інформації, а практичних вправ - до 90% (О.Сидоренко). Тому тренінг є інтерактивною формою навчання та роботи над собою, в якому учасник за допомогою взаємодії з іншими вчиться адекватно сприймати себе, розвивати власний потенціал і здібності, навички міжособистісного спілкування, самопізнання і саморегуляції. Як підкреслює Є.Карпенко, «груповою формою тренінгів дозволяє досить легко моделювати процес міжособистісної взаємодії, обігрувати різноманітні складні життєві ситуації та знаходити адекватні та ефективні шляхи їх вирішення. Завдяки груповій фасилітації підвищується пізнавальна активність членів групи, збільшується працездатність, зростає ефективність навчання та інтенсивність роботи над собою, а також виникає можливість надання психологічної підтримки окремим учасникам тренінгу»[2, с.7].

Тому ми вважаємо, що психологічний тренінг як активна форма навчання може бути спрямований на формування у магістрантів професійних знань та практичних навичок ведення переговорів. В умовах тренінгової форми занять здобувачі другого рівня вищої освіти засвоюють необхідні теоретичні знання із психології переговорної діяльності та формують уявлення, вміння і навички ведення переговорів у складних професійних ситуаціях.

На інтерактивних заняттях соціально-психологічного тренінгу магістри вивчають основні принципи й прийоми ведення переговорів, розглядають питання психологічної підготовки й структуру переговорного процесу в цілому. Під час виконання тренінгових вправ вони вчаться проводити переговори через уміння домовлятися з опонентом, шукати компромісне рішення, розв'язувати конфлікти, формуючи цілісну систему знань про переговори, основні стилі та тактики їх ведення.

Також важливими є вправи, спрямовані на засвоєння психологічних складових спілкування на переговорах, зокрема, щодо формування емоційного враження про людину, впливу зовнішності, стилю одягу, емоційного стану на поведінку під час переговорів та на професійний імідж переговорників, правила виникнення атракції як взаємної привабливості, розуміння і прийняття один одного у взаємодії, встановлення позитивних стосунків.

Одним із методів роботи на тренінгу є анкетування та психодіагностика. На першому занятті учасники заповнюють анкету і діляться своїми міркуваннями наступного плану:

що таке, на їхню думку, переговори;

чи мають відношення переговори тільки до державних справ (наприклад, переговори між партіями, урядами) чи також до повсякденного життя;

яких справ повсякденного життя можуть стосуватися переговори? Про що і з ким можна домовлятися?

чи доводилося їм брати участь у переговорах? Якщо так, то чого вони стосувались?

які якості повинна мати людина, яка проводить переговори?

якого віку вона повинна бути? Чи вік не має значення?

якби вони складали перелік навчальних дисциплін, необхідних майбутньому переговорнику, то що би це були за дисципліни?

Щодо діагностики, то, на нашу думку, важливими є методика дослідження професійної ідентичності (Л. Шнейдер), опитувальник емоційного інтелекту (Н.Холла), в якій визначається рівень парціального та інтегративного емоційного інтелекту, а також показники емоційної обізнаності (усвідомлення та розуміння своїх емоцій), управління власними емоціями - емоційна гнучкість, довільне керування емоціями, самомотивація як управління поведінкою за рахунок управління емоціями, емпатія - розуміння емоцій інших людей, вміння співпереживати поточному емоційному стану іншої людини, а також готовність надати підтримку; розпізнавання емоцій інших людей як вміння зрозуміти стан людини з міміки, жестів, відтінків її мови.

Завдяки «П'ятифакторному особистісному опитувальнику «Велика п'ятірка» Р. Маккраї та П. Кости діагностуються такі якості майбутніх переговорників, як відкритість досвіду, сумлінність, екстраверсія, доброзичливість, нейротизм. Також мотивації розвиватися сприяють отримані магістрами результати за методикою самооцінки лідерських здібностей (Н.П.Фетіскіна) та методикою В.В.Синявського і Б.А.Федоришина «Комунікативні та організаторські здібності» (КОС-2).

Тренінгові заняття виробляють вміння правильно вибудовувати та організовувати комунікацію у переговорній взаємодії між партнерами, готують як до першого контакту (передпереговорний етап), так і навчають аналізувати особливості ходу переговорів після їх завершення, мати практичні навички з управління переговорною діяльністю, з розробки підходів до проведення переговорів та відповідних тактичних прийомів, з визначення типових помилок, які зустрічаються на різних етапах переговорів, розпізнавання й подолання маніпуляцій у ході спілкування та врахування психологічних і соціокультурних чинників. Усі згадані активності під час проведення соціально-психологічного тренінгу покликані розвивати професійно значущі якості та вміння майбутніх переговорників, які дозволять їм бути успішними в недалекому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Восс К., Рез Т. Ніколи не йдуть на компроміс. Техніка ефективних переговорів. К.: Наш формат, 2019. 264 с.
2. Карпенко Є.В. Основи психотренінгу: навч. посібник. Дрогобич: Просвіт, 2015. 78 с.
3. Тренінг організації ведення переговорів: конспект лекцій / Укл.: С.С. Яремчук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. 108 с.
4. Ury W. Getting to Yes with yourself and other worthy opponents. Harper Collins, 2015. 161 p.

Коцюк Наталія

Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТРИВОЖНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В умовах нестабільного сьогодення все частіше розвиток дитини супроводжується негативними переживаннями, зокрема, високою тривожністю, що перешкоджає повноцінному становленню особистості.

Тривогу як стан і як рису, яка виникає у процесі адаптації до середовища та виконання різних видів діяльності, вивчали Ю. Александровський, Ф. Горбов, А. Леонова, Н. Пасинкова, Я. Рейковський, К. Сантросян, А. Тутундісян, Ю. Ханін, Х. Хекхаузен та ін.

У дослідженнях закордонних науковців (І. Бюллер, Т. Брін, Ц. Гулсбі, П. Перетті, М. Роджерс, К. Свінсон та ін.) тривога розглядається як емоційний стан, який виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки, пов'язаної з очікуванням невдач у соціальній взаємодії та несприятливого розвитку подій. Тривога може носити як конструктивний (мобілізуюча ситуативна тривожність), так і деструктивний (дезорганізуюча особистісна тривожність) характер. Тобто стан тривоги визначається як змінний психічний стан, який характеризується суб'єктивним відчуттям напруги, побоювання, підвищенням активності нервової системи.

Водночас тривожність розглядається як реакція на соціальні впливи при певних індивідуальних психофізіологічних особливостях (М. Авенер, Г. Айзенк, В. Кисловська, М. Ландерс, Н. Лисенко, В. Мерлін, Ч. Спілбергер та ін.). Тривожність визначається як відносно стійка психічна структура з відповідними їй шаблонами поведінки, які виражаються в тенденції реагувати на ситуації, що сприймаються як загрозливі, збільшенням стану тривоги. Тривожність є суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості.

Особливої уваги сьогодні потребує проблема тривожності у молодших школярів. Так, при розгляді цього питання основна увага приділяється вивченню таких її чинників, як соціальна ситуація розвитку дитини, особливості сімейних стосунків та взаємодія вчителів і вихователів з дітьми в процесі виконання різних видів діяльності (С. Васьківська, А. Співаківська, Т. Титаренко та ін.). У низці досліджень значна увага приділялась проблемі профілактики і корекції тривожності (Р. Ассаджолі, Л. Долинська, Ш. Левіс, М. Раттер К. Роджерс, Л. Уманець, Н. Чепелєва, Т. Яценко та ін.).

Якщо звернутися до аналізу психологічних особливостей молодшого шкільного віку, то бачимо, що в цей період дітям властиві такі особливості, які сприяють виникненню тривожності: підвищена емоційна чутливість до зовнішніх впливів та сильна зовнішня і внутрішня реакція на них; недостатньо розвинена довільність пізнавальної і, особливо, емоційно-вольової сфер; безпосередність сприйняття зовнішнього світу і обмеженість форм адаптивних реакцій на впливи; високий рівень наслідування та емоційного зараження; залежність від оцінок дорослих; низька здатність протистояти чужій думці тощо [3].

Ще одним чинником виникнення тривожності у молодших школярів на сучасному етапі впевнено можна назвати повномасштабну війну в Україні. Саме в цьому віці тривожність може закріпитися як властивість особистості [1]. Тому необхідним є визначення умов, дотримання яких дасть можливість подолати це негативне явище в розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку та попередити його вплив на становлення особистості в наступних вікових етапах [2], що й підтверджує актуальність мети нашого дослідження: теоретичний та емпіричний аналіз психологічних особливостей шкільної тривожності у дітей молодшого шкільного віку.

Для реалізації мети нашого дослідження ми розробили комплексну програму емпіричного дослідження тривожності молодших школярів. Оскільки у вибірку досліджуваних ми включили учнів з 1 по 4 клас, то і методики дослідження тривожності були запропоновані дещо різні. Так, для дослідження тривожності в учнів 1-2 класів було запропоновано проєктивну методику «Неіснуюча тварина» (авт. М. З. Друкаревич), методику «Намалюй свій страх» (Калмикова Л.) і тест «Тривожність» (Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен). Для учнів 3-4 класів: Дитячу шкалу впливу подій (8) (CRIES-8), Шкалу SCAREDc і також методику «Неіснуюча тварина» (авт. М. Друкаревич).

Дослідження проводилося у Буданівський ЗЗСО І-ІІІ ст. Вибірка склала 46 досліджуваних, учнів 1-4 класів, віком 6-11 років, з яких 20 – учні 1- 2 класів, 26 – учні 3 і 4 класів; 26 хлопчиків та 30 дівчаток, а також 35 батьків.

Так, аналізуючи одержані результати за методикою «Неіснуюча тварина», ми побачили, що у більшості молодших школярів (56%) переважає позитивний емоційний стан. Проте, решту дітей – 44% можна характеризувати проявами негативних емоційних станів (рис.1).

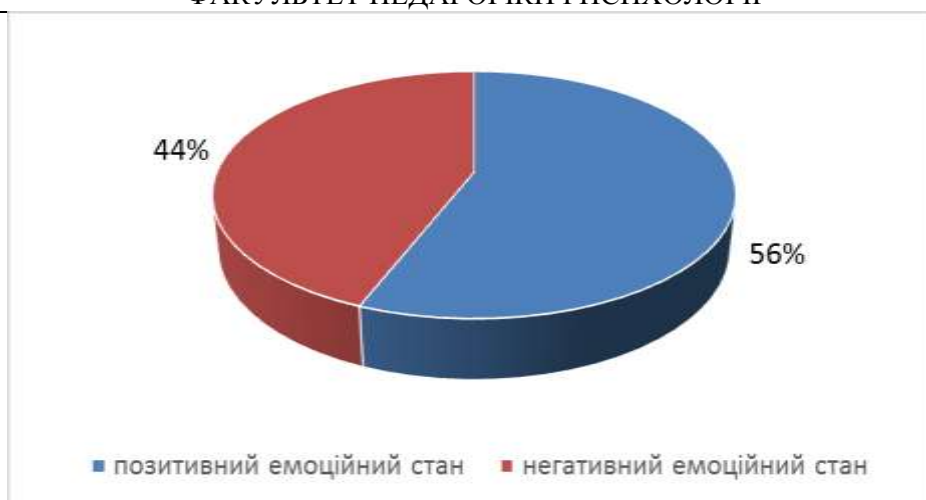

Рис.1 Розподіл середніх значень показників емоційного стану у молодших школярів за методикою «Неіснуюча тварина» (n=46)

Так, 15% з них чітко промальовували очі неіснуючої тварини, що може свідчити про страхи. Промальовування зубів, рогів, нігтів, голок та щетини (20% малюнків) свідчить про агресивні прояви або намагання захиститися від нападу. Малюнки з щілеподібним округлим ротом тварини, з вираженими штрихуваннями (25%) вказують на прояви тривожності у досліджуваних (рис.2).

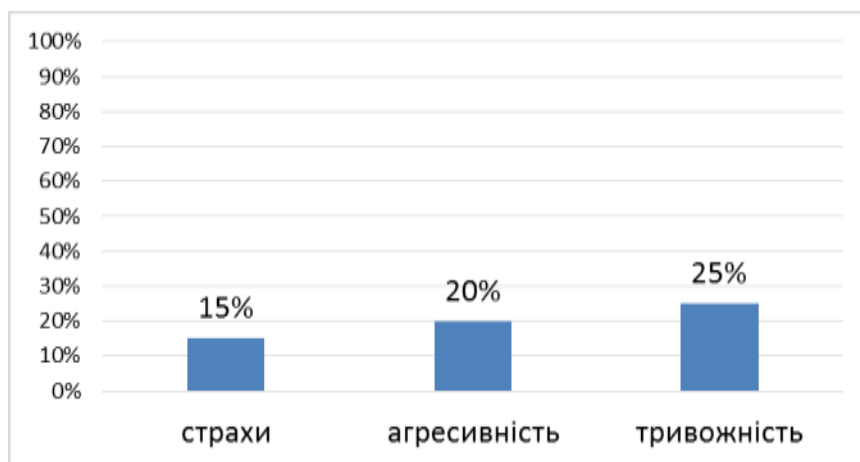

Рис.2 Розподіл показників емоційних станів у молодших школярів за методикою «Неіснуюча тварина» (n=46)

Аналізуючи малюнки на тему «Намалюй свій страх», ми бачимо, що найбільше діти бояться змій, павуків, монстрів, привидів та уколів (рис.3).

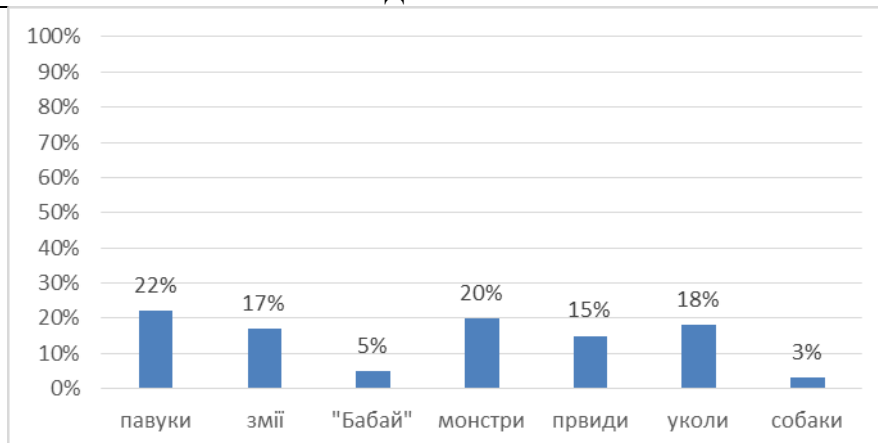

Рис.3 Розподіл показників страхів у дітей молодшого шкільного віку за методикою «Намалюй свій страх» (n=20)

За допомогою тесту «Тривожність» (Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен) ми визначили індекс тривожності у досліджуваних і побачили, що 35% притаманний високий рівень тривожності, 48% – середній і 17% - низький. Зокрема, найбільше негативних виборів спостерігаємо за сюжетом 6 (укладання в ліжку на самоті). Частина дітей (15%) проявили негативні емоції на ситуацію 9 – «ігнорування» (рис.4).

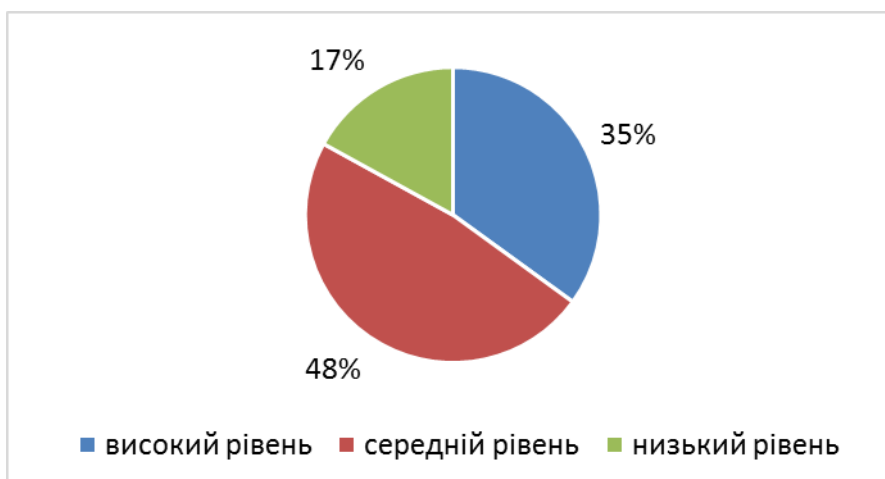

Рис.4 Розподіл показників рівнів тривожності у молодших школярів за методикою «Тривожність» (Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен) (n=20)

За Дитячою шкалою вплив подій можемо зробити висновок, що у 26% досліджуваних (учнів 3-4 класів) проявляється високий рівень інтрузивних проявів – постійні думки про негативну подію, переживання сильних емоцій тощо. 31% проявляють схильність до уникнення – намагання уникати, не говорити, відсторонюватися від негативних подій, які відбулися (рис.5).

Рис.5 Розподіл показників впливу подій на молодших школярів (n=26)

З методикою Шкала SCAREDc ми побачили, що 46% досліджуваних мають підвищений рівень шкільної фобії (бояться ходити до школи, часто відчувають занедажування, перебуваючи у школі) (рис.6).

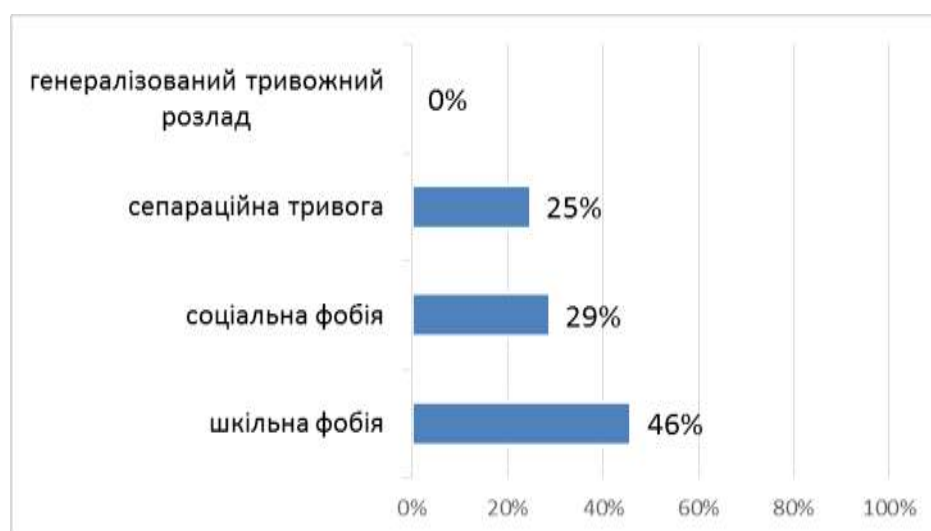

Рис.6 Розподіл показників тривожних розладів у молодших школярів за методикою SCAREDc (n=26)

Таким чином, здійснений нами теоретичний аналіз та проведене емпіричне дослідження підтвердили те, що значна частина молодших школярів мають завищений рівень шкільної тривожності, а отже, актуальним постає обґрунтування психолого-педагогічних умов подолання шкільної тривожності у дітей молодшого шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клевака Л. П., Гришко О.І. Підтримуюча поведінка дорослого щодо дитини дошкільного віку в умовах війни. Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 14 – 15 квіт. 2022 р. Кам'янець-Подільський : Вид. Ковальчук О.В., 2022. С. 52-58.
2. Левицька Т., Рудницька М. Психологічні особливості проявів тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2017. Вип.4. С. 58 – 64

3. Ставицька С.О. Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань: В 3-х т. К.: Гнозис. 1998. Т.3. С.220-227.

Орищук Мар'ян

Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТНОСТІ СЕРЕД ІНСПЕКТОРІВ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВАРТИ

Сьогодні загальновизнаним є той факт, що правоохоронна діяльність апріорі є конфліктогенною, бо покликана протистояти злочинним діям як окремих людей, так і груп малих і великих. Тому й не дивно, що конфлікти в професійному середовищі працівників органів внутрішніх справ викликають неабиякий інтерес у сучасних дослідників.

Так, проблемі вивчення професійно важливих якостей працівників поліції присвячено низку досліджень у працях М. Дідух, Л. Леженіної, Н. Мілорадової, І. Шинкаренка та ін. Психологічні особливості діяльності працівників органів внутрішніх справ вивчали такі дослідники, як О. Баєв, О. Бандурка, С. Бочарова, В. Васильєв, О. Землянська, Л. Казміренко, В. Коновалова, М. Костицький та ін.

Теоретичному аналізу психологічних та соціально-психологічних чинників виникнення конфліктів в органах внутрішніх справ присвячено дослідження вітчизняних і закордонних вчених: О. Алахвердова, Ю. Бауліна, Х. Бесемера, Й. Гальтунг, Г. ван Гурп, І. Ващенко, Н. Довгань, Л. Ємельяненко, Г. Жаворовонкова, Л. Карамушка, Г. Ложкін, М. Пірен, Ю. Притики, М. Хавронюка, Р. Фішер та ін.

Розкриваючи різноманітні аспекти професійної діяльності працівників поліції, науковці одностайні в тому, що вона, як «специфічний вид соціальної діяльності працівників органів держави, призначеної для її захисту і безпеки, що діє від її імені й організує певною мірою функціонування громадянського суспільства, стоїть на охороні прав і свобод його громадян та окремих особистостей», характеризується низкою особливостей, порівняно з іншими видами професійної діяльності, серед яких найбільшої уваги потребує рівень конфліктогенності [1, С.28].

Як свідчать численні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, діяльність правоохоронця є однією з найбільш складних за одночасністю, різноманітністю, жорсткістю, а деколи й за суперечністю вимог, що пред'являються до нього. Інтенсивна взаємодія цих характеристик у поєднанні з іншими чинниками та умовами (небезпека для життя і здоров'я, відповідальність за наслідки тощо) кожного разу переводить працівника поліції, що потрапляє в таку ситуацію, в режим особливого протікання психічних процесів і критичних випробувань його особистості [4]. При цьому, чим складнішим і відповідальнішим є оперативно-службове завдання з охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю, чим більш конфліктними і

небезпечними є умови, в яких поліцейський має діяти, тим більш суворо потрібно перевіряти не тільки його професійні знання, навички і вміння, але й глибинні ресурси його особистості та організму, моральні й вольові якості [2].

Термін «конфлікт» (від латинського слова «konflictus» – зіткнення) – у буквальному перекладі означає зіткнення (сторін, сил, думок, ідей тощо). Найбільш повне визначення поняття конфлікту, на нашу думку, дають Г. Ложкін та Н. Повякель – «це зіткнення двох або більшої кількості різноспрямованих сил з метою реалізації їх інтересів в умовах протидії» [3, С.19].

На основі здійсненого теоретичного аналізу ми виокремили такі чинники конфліктності серед інспекторів муніципальної варті:

- ✓ рівень соціально-психологічної адаптованості до умов професійної діяльності;
- ✓ вибір неефективних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях;
- ✓ низький рівень розвитку комунікативних здібностей;
- ✓ прагнення до домінування та лідерства в професійному середовищі;
- ✓ низький рівень згуртованості колективу;
- ✓ несприятливий соціально-психологічний клімат тощо.

З метою дослідження соціально-психологічних чинників конфліктності серед інспекторів муніципальної варті ми підібрали комплекс психодіагностичних методик, до якого увійшли: шкала соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд; методика типового реагування на конфліктні ситуації К. Томаса; методика «Оцінка психологічного клімату в колективі»; опитувальник рівня стійкості особистості до конфлікту (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов).

Емпіричне дослідження проводилося в вересні 2023 року. Експериментальну групу склали 46 досліджуваних – інспекторів комунального підприємства одного з міст України. Дослідження проводилося за допомогою розробленої нами Google-форми. Зупинимося на аналізі одержаних результатів.

Як свідчать результати, одержані за допомогою Шкали соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд, більшість досліджуваних (65%) мають адекватний рівень соціально-психологічної адаптації, проте 35% проявляють дезадаптованість (рис.1). Аналіз показників за шкалами методики вказує, що причинами дезадаптованості є неприйняття інших, емоційний дискомфорт, прагнення до домінування.

Рис.1 Розподіл показників рівня адаптованості-дезадаптованості у інспекторів муніципальної поліції (n=46)

Аналізуючи результати, одержані за допомогою методики типового реагування на конфліктні ситуації К. Томаса, ми побачили, що найбільш вираженою стратегією поведінки в конфлікті у інспекторів виступає компроміс (69,81%). Отже, вони під час вирішення конфліктної ситуації схильні доходити згоди, причому відшукують такий варіант, за якого кожен з учасників протистояння дещо поступається своєю позицією для досягнення спільної і визначеної мети. Менше вираженою стратегією поведінки у конфлікті серед інспекторів муніципальної варті є уникнення – 20,75% представників вибірки. Застосування цієї стратегії конфлікту в роботі передбачає обхід комунікативних і емоційних бар'єрів у спілкуванні за допомогою «м'якої інтонації», відсутності відкритого протистояння, уникнення відвертого натиску і має характер психологічного маніпулювання, організації нібито безконфліктної взаємодії. Співпраця як переважаюча стратегія поведінки інспекторів у конфлікті зафіксована у 15,1% респондентів, що в ситуаціях протистояння передбачає знаходження спільного рішення, яке б задовольнило потреби двох сторін. Найменш вираженими стратегіями поведінки у конфлікті виступають пристосування (9,43%) та суперництво (5,7%) (рис.2).

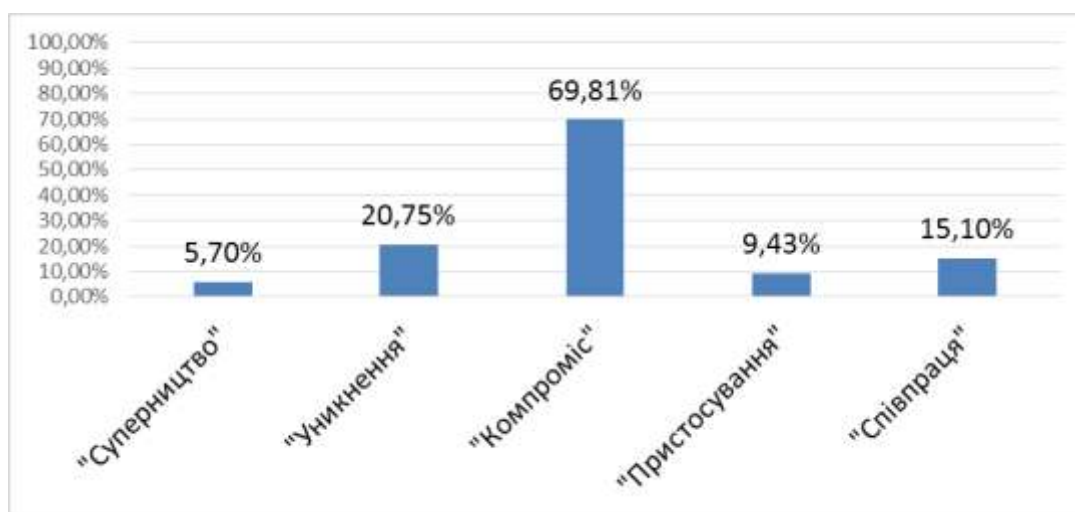

Рис.2 Розподіл показників вибору інспекторами стратегій поведінки в конфлікті (n=46)

Оцінюючи психологічний клімат в колективі за одноіменною методикою, бачимо, що більшість досліджуваних (66%) відзначили його як задовільний, але 34% вказали на низький рівень сприяєливості.

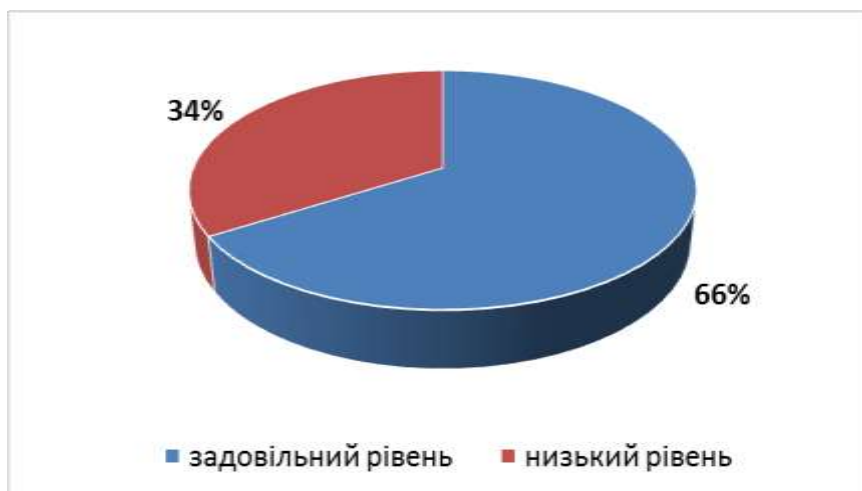

Рис.3 Розподіл показників рівня сприяєливості психологічного клімату в колективі інспекторів муніципальної поліції (n=46)

За методикою дослідження рівня стійкості особистості до конфлікту М.Фетіскіна, ми побачили переважання середнього рівня конфліктостійкості у досліджуваних інспекторів – 55%, що свідчить про їх орієнтацію на компроміс, прагнення уникати конфліктів. У 28% проявляється низький рівень конфліктостійкості, що вказує на виражену конфліктність, у 7% – дуже низький рівень конфліктостійкості, що свідчить про абсолютну конфліктність особистості. І лише 10% притаманний високий рівень конфліктостійкості (рис.4).

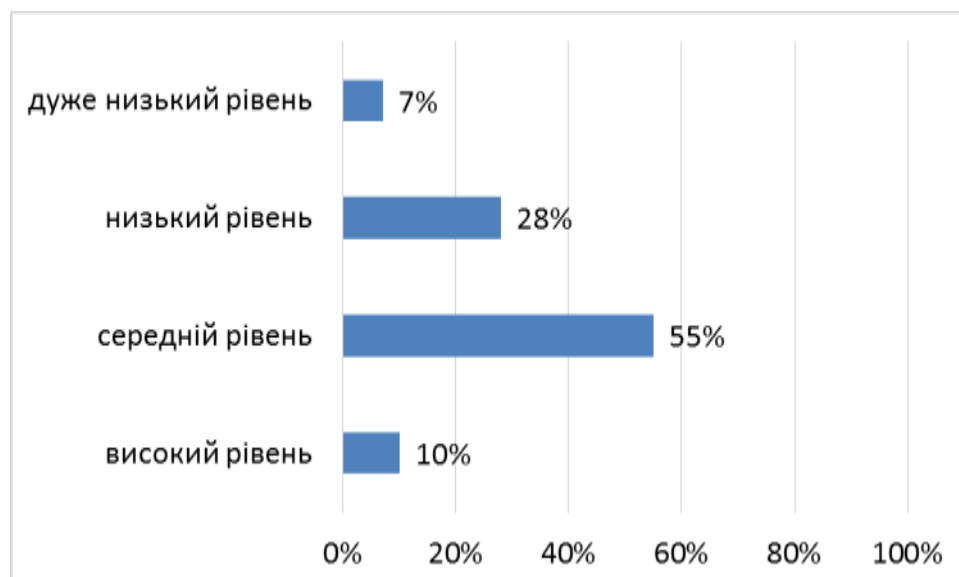

Рис.4 Розподіл показників рівня конфліктостійкості у інспекторів муніципальної поліції (n=46)

Таким чином здійснений теоретичний аналіз та одержані нами результати підтвердили необхідність обґрунтування соціально-психологічних умов щодо зниження рівня конфліктності серед інспекторів муніципальної варти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко І.В. Конфлікти: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення в органах внутрішніх справ: монографія. Харків: ОВС, 2002. 256 с.
2. Литвинова Г.О. Особливості сприйняття професійних емоціогенних ситуацій працівниками патрульної служби міліції з різним стажем роботи. Право і безпека. 2007. Т. 6. №1. С.125 - 133
3. Ложкін Г. В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практик: навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2007. 416 с.
4. Чепур О. Емпіричне дослідження стратегій поведінки у конфлікті як аспекту психологічного впливу в професійній діяльності слідчих. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 6. С. 134–141

*Осипкіна Інна
Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ПРАЦІВНИКІВ ДСНС

Проблема конфліктів у професійної діяльності пожежних-рятувальників і, відповідно, необхідність їх вирішення у професійному середовищі ДСНС України є соціально значущою. Тривале виконання фахівцями службових обов'язків в складних та екстремальних умовах надзвичайної ситуації призводить до дезадаптації, зниження опірності їхнього організму й нервово-психічного перенапруження особового складу, результатом чого постає розвиток у них конфліктності як якості особистості. Формуванню конфліктності й конфліктної поведінки у фахівців ДСНС також сприяють зростаючі вимоги держави й суспільства щодо ефективності їх професійної діяльності у справі запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків, екстремальний характер професійної діяльності пожежних-рятувальників та необхідність вдосконалення діяльності професійно-психологічної служби ДСНС та ін.

Проблемі конфлікту й конфліктної взаємодії в професійній діяльності присвячені дослідження Ю. Александров [1], Н. Афанасьєва [9], К. Балабанова [2], О. Євсюков [3], М. Козяр [4], М. Корольчук [5], М. Кусій [6], В. Магда [7], С. Миронець [8], Е. Михлюк [9], Л. Перелигіна [9] та ін. Проте в практичному аспекті важливим є дослідження психологічних особливостей конфліктів серед працівників ДСНС, які в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації відіграють особливу роль.

Мета статті – обґрунтувати психологічні чинники конфліктів серед працівників ДСНС.

Аналіз роботи фахівців ДСНС вказує на те, що професія рятувальника має специфічні особливості, основними з яких є: високий рівень небезпеки, травмування, стресогенності, ризиковості, відповідальності, невизначеність ситуації, дії в умовах обмеженого простору і дефіциту часу. Слід враховувати, що діяльність рятувальників-пожежників супроводжується

Магістерський науковий вісник. – № 41 83

несприятливим впливом фізичних, хімічних, психологічних та інших патогенних факторів, що викликають виражений фізіологічний і психоемоційний стрес [1]. Все це підводить до визначення психологічних чинників конфліктів серед працівників ДСНС.

Так, вагомим чинником конфліктів серед працівників ДСНС є стресогенні особливості професійної діяльності. Робота рятувальників під час чергування регулюється відповідним розпорядком дня. Чергування рятувальників включає такі дії і операції: прийом зміни, проведення інструктажу з правил безпеки, огляд автомашини зі спеціальним обладнанням, аналіз фото- і відеоматеріалів, знятих на місці події, практичні заняття, технічне обслуговування обладнання, час для усунення психологічного навантаження, повторення і аналіз пройденого практичного матеріалу, приведення в порядок робочих кабінетів та відпочинок. Також важливо, що під час робочої зміни черговий екіпаж завжди знаходиться у стані повної бойової готовності, щоб у разі надзвичайної ситуації своєчасно здійснити вихід на місце події [4].

Також слід враховувати, що професійна діяльність рятувальника – одна з найскладніших, адже вона не тільки протікає в умовах постійного ризику, але й водночас належить до типів «людина – техніка» та «людина – людина», тобто включена до складної взаємодії з іншими людьми. У зв'язку з цим професійна підготовка рятувальників вимагає накопичення ними знань та уявлень про екстремальну ситуацію й особливості адаптації до неї, здобуття досвіду саморегуляції в умовах небезпеки, формування професійних якостей, релевантних вимогам професії. Недостатній розвиток певних навичок пов'язаний із ризиком появи психосоматичних порушень, професійною деформацією та вигоранням, зниженням ефективності виконання діяльності [3].

Рятувальні та інші невідкладні роботи характеризуються великим обсягом і обмеженим часом на їх проведення, складними умовами обстановки та граничною напругою сил рятувальників. Вони проводяться безпосередньо вдень та вночі, за будь-якої погоди, до повного завершення. Це накладає високі вимоги щодо готовності кожного рятувальника діяти за призначенням, відповідно до його психологічних, фізичних, психофізіологічних та моральних якостей.

Вагомий вплив на виникнення конфліктів серед працівників ДСНС мають особливості їхньої самооцінки. Як зазначає С. Миронець, у нестандартних умовах, у раптовій складній обстановці на пожежі неадекватність самооцінки знижує надійність роботи. Неадекватно завищена самооцінка часто породжує схильність до ризику. Вчений при цьому виділяє такі якості, важливі в професійній діяльності рятувальників: ініціативність, старанність, самодисципліна, холонокровність, бездоганна пам'ять [8].

У небезпечних професіях (до яких відносяться рятувальники) В. Магда виділяє дві основні професійно важливі конфліктогенні якості: тривожність та інтроверсія. Зокрема, співробітники з підвищеною тривожністю можуть бути більш чутливими до емоційного стресу,

довго перебувати в стані фрустрації. В екстремальних умовах діяльності тривожні особи відчують незадоволеність своєю роботою, а екстраверти – навпаки, лишаються задоволеними. Також слід урахувати, що монотонність у екстравертів викликає втому [7].

Зв'язок між схильністю до стресу та порушеннями у функціонуванні когнітивної сфери особистості, що призводить до конфліктів серед працівників ДСНС, вивчався у дослідженнях Е. Михлюк, Л. Перелигіної, Н. Афанасьєвої. Встановлено, що у осіб, схильних до психосоматичних порушень, психологічний захист від стресорів послаблений через домінування у них репресивних форм захисту. Тобто пожежники-рятувальники часто замість перегляду доцільних способів поведінки придушують негативні переживання, свідомо відкидають негативний досвід, що призводить до суттєвого зниження соціально-психологічної компетентності [9].

Визначаючи найбільш стресогенні і, відповідно, конфліктогенні ситуації для рятувальників, С. Євсюков називає випадки «суїциду», «замкнених дверей» та «дорожньо-транспортних пригод». У випадках спроб суїциду вдале виконання операції залежить від здатності рятувальника знайти індивідуальний підхід до потенційного суїцидента, від уміння вести переговори, налагоджувати з ним контакт. Незнання того, що очікує рятувальника за замкненими дверима, невизначеність, часте виявлення трупів, дітей, людей похилого віку, психічно хворих людей або ймовірність зіткнення зі злочином під час проведення операції «Замкнені двері», а також звільнення затиснутих при аварії в автомобілі людей, робота з останками трупів при дорожньо-транспортних пригодах – це найбільш часті фактори, що сприяють появі в рятувальників негативних психічних станів [3].

Типовими помилками рятувальників, які можуть спричиняти конфлікти серед працівників ДСНС, М. Корольчук називає такі риси їхнього характеру, як надмірна емоційність, бажання швидко прийти на допомогу, що в деяких випадках призводить до недотримання рятувальниками правил безпеки, непотрібних ризиків, недоречного героїзму та ін. [5].

Сприяють виникненню конфліктів серед працівників ДСНС, на думку К. Балабанової, професійно зумовлені психофізичні реакції, характерні для патологічного стану. При інтенсивності фізичних навантажень в організмі пожежника накопичуються морфологічні, функціональні та біохімічні зміни, що призводить до виникнення гострих і хронічних перенапружень організму, які здатні переходити в захворювання. Відомо, що «в рятувальників, які пережили критичні події, часто спостерігаються періоди відчуженості з подальшою депресією і розсіяною поведінкою. Їх мучить почуття провини через смерть потерпілого, яка, на думку рятувальника, відбулася, незважаючи на всі його старання» [2, с. 263].

Серед психологічних чинників конфліктів серед працівників ДСНС М. Кусій виділяє відсутність волі. Так, у роботі пожежного-рятувальника ситуації, що потребують великих вольових зусиль, виникають часто і регулярно. Рівень емоційної напруги може бути

різноманітним і коливається в широких межах від помірного до надто високого, тому вольові якості відіграють вирішальну роль у формуванні стійкості рятувальника до впливів вражаючих факторів і психотравмуючих умов надзвичайних ситуацій. Від рівня розвитку вольових якостей залежить здатність пожежного рятувальника діяти в екстремальних умовах, пов'язаних з ризиком для його здоров'я і життя. Найбільш важливою з таких характеристик є емоційно-вольова стійкість. Недостатній рівень розвитку вольових характеристик може викликати підвищену сприйнятливність до впливу психотравмуючих умов надзвичайної ситуації, ускладнену адаптацію, психічні і фізичні травми й розлади, навіть повну нездатність діяти в умовах надзвичайних ситуацій, що може проявлятися у формі паніки або бездіяльності [6].

Отже, професійна діяльність рятувальників проходить у складних умовах, характеризується екстремальністю та вимагає від фахівців певних знань, вмінь, витривалості та психологічної підготовленості до виконання професійних завдань. Аналіз психологічних чинників виникнення конфліктів серед працівників ДСНС дозволяє стверджувати, що серед них – невідповідність вимогам, професійної мотивації, психологічного складу особистості, професійних здібностей, стресостійкості, відповідальності, що відіграє значну роль під час безпосередньої організації різних видів робіт в екстремальних умовах. Психологічними чинниками конфліктів серед працівників ДСНС є і невміння постійно контролювати свій стан, неготовність до швидкого прийняття рішень, нездатність адекватно оцінювати ситуацію, недостатність психологічної стійкості. Ефективно виконувати завдання професійної діяльності в екстремальних умовах рятувальники мають можливість лише за умови достатнього рівня особистісної організації праці. Визначення психологічних чинників конфліктів серед працівників ДСНС сприятиме підбору відповідного діагностичного та корекційного інструментарію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Ю. В. Особливості професійної діяльності пожежників-рятувальників ДСНС та їх психологічний аналіз. Особистість, суспільство, закон : тези доп. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2020 р., м. Харків, Україна). Харків, 2020. С. 175-178.
2. Балабанова К.В. Аналіз представленості структурних компонентів життєздатності майбутніх рятувальників на первинному етапі їх фахової підготовки. Теорія і практика сучасної психології: збірник наук. праць. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. № 3. С. 262-273.
3. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : монографія. Харків : УЦЗУ, 2007. 288 с.
4. Козяр М. М. Екстремальна-професійна підготовка до діяльності в надзвичайних ситуаціях. Львів : СПОЛОМ, 2004. 376 с.
5. Корольчук М.С. Психологія праці у звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. Київ : КНТЕУ, 2015. 651 с.
6. Кусій М.І. Професійна підготовка фахівців пожежно-рятувальної служби у ВНЗ МНС України. Вісник ЛДУБЖД. 2010. № 4. С.117-122.
7. Магда В. А. Особливості професійної деформації у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2011. 233 с.
8. Миронець С. М. Психологічні особливості професійної діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки. Психологічні науки. Випуск 1. Київ : Правові джерела, 2002. С. 228-232.

Третяк Віталій

Науковий керівник – доц. Шевченко Ольга

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА

Дослідження процесу становлення психологічної готовності до батьківства має багатоаспектний характер, а його вивчення здійснювалося через призму робіт визначних вчених у галузі психології.

Одним з перших на цю проблему звернув увагу американський психолог Дж. Б. Ватсон. Він, як представник поведінкової психології, досліджував формування психологічної готовності до батьківства з точки зору зумовленості та виховання.

Зумовленість включає в себе: генетичні чинники які можуть впливати на психологічну готовність до батьківства через передачу певних рис і тенденцій від батьків до дітей; біологічні аспекти: стан здоров'я, фізична готовність до вагітності та народження, гормональний стан та інші біологічні чинники [2].

Виховання включає: соціокультурний вплив – культурні та соціальні норми можуть визначати очікування від батьківства і формувати психологічну готовність (наприклад, у різних культурах можуть існувати різні стандарти щодо ролей батьків); сімейне виховання – досвід, отриманий в сім'ї під час виховання, може впливати на психологічну готовність до батьківства; відносини з батьками, виховання, яке отримується у дитинстві, можуть визначати очікування і уявлення стосовно батьківства [1].

Психологічні аспекти включають: емоційну стійкість, оскільки здатність керувати емоціями та стресом відіграє важливу роль у психологічній готовності до батьківства; самосвідомість – розуміння власних цінностей, переконань і очікувань щодо батьківства може сприяти розвитку психологічної готовності; підготовка передбачає врахування педагогічного аспекту, оскільки володіння інформацією про вагітність, пологи, виховання дитини може підвищити готовність батьків, а також підготовчі курси для майбутніх батьків можуть надати практичні знання і навички; психологічна підтримка – консультування психолога чи педагога може бути корисним для зниження стресу чи невпевненості майбутніх батьків.

Загальна психологічна готовність до батьківства визначається взаємодією усіх цих аспектів. Важливо враховувати, що цей процес є індивідуальним, і кожна людина формує свою готовність на основі власного життєвого досвіду і умов [3].

Із розвитком теорій особистісного росту, свій внесок у досліджувану тему зробив видатний американський психолог і психіатр Е. Еріксон, який представив концепцію восьми

психосоціальних етапів розвитку людини. Його теорія акцентує увагу на взаємодії між індивідумом та соціальним оточенням, а також на розвитку особистості протягом всього життя.

Один з цих етапів – етап «Інтимність проти Ізоляції» (Intimacy vs. Isolation) відповідає приблизно віку від 20 до 25 років. У цей час основним завданням є знаходження балансу між розвитком близьких стосунків та інтимності, ізоляцією та втратою самостійності. Е. Еріксон вважав, що успішне вирішення цього етапу має прямий вплив на психологічну готовність до батьківства. Індивід, який успішно подолав завдання цього етапу, має здатність до інтимності та партнерства, здатність встановлювати та підтримувати стабільні, близькі відносини, що є важливим аспектом батьківства [2].

У рамках цієї концепції можна виділити декілька ключових моментів: важливість інтимних стосунків, здатність до близьких стосунків стає важливою передумовою для позитивного ставлення до батьківства та розвитку самоідентифікації.

Отже, теорія Е. Еріксона наголошує важливість правильного вирішення етапів розвитку для створення психологічної готовності до батьківства [2].

Екологічний підхід до проблеми представлений Урі Бронфенбреннером ставить акцент на вивченні взаємодії між індивідом та його оточенням і враховує вплив соціального середовища, такого як сім'я, школа та спільнота на формування психологічної готовності до батьківства. Модель Бронфенбреннера складається з кількох рівнів, які відображають різні соціальні системи, що впливають на особистість. Ці рівні об'єднують такі компоненти, як:

Макросистема: це широкий соціокультурний контекст, який включає в себе соціокультурні, економічні та політичні фактори. В контексті психологічної готовності до батьківства макросистема може визначати загальні суспільні норми, цінності і очікування щодо ролей батьків.

Екосистема: це оточення, в якому проживає і працює конкретна особа, школа, робоче місце, спільнота. У контексті психологічної готовності до батьківства, екосистема може включати в себе родинні цінності, підтримку друзів, освітні можливості та інші аспекти, що формують підготовку особи до батьківства [5].

Мікросистема: це конкретні взаємодії та відносини, в яких знаходиться особа, (сім'я, друзі). У контексті психологічної готовності до батьківства, це може включати взаємодії з партнером, родинні обставини, освітні та професійні взаємодії, які впливають на готовність особи до батьківства.

Хроносистема: це визначені історичні події та етапи в житті особистості, які можуть впливати на її розвиток. Історичний контекст може визначати загальні тенденції щодо батьківства в суспільстві.

У психології готовності до батьківства, згідно з підходом Бронфенбреннера важливо розглядати як взаємодія на різних рівнях впливає на формування загальної готовності.

Наприклад, родинні цінності та структура, які входять в мікросистему, можуть бути визначальними щодо того, як особистість сприймає свою готовність до виконання батьківських обов'язків [6].

Такий комплексний підхід дозволяє враховувати різноманітні чинники, що впливають на психологічну готовність до батьківства, і розглядає цю готовність як результат взаємодії між індивідом і його соціальним оточенням.

Теорія Ю. Каган розглядає психологічну готовність до батьківства через призму внутрішніх ресурсів особистості та темпераменту, вказуючи на їхню ключову роль у цьому процесі [3].

Розглянемо деякі ключові аспекти цієї теорії. Каган вважає темперамент є ключовим для розуміння психологічної готовності до батьківства. Темперамент – це вроджений набір індивідуальних реакцій на навколишні подразники, які включають рівень активності, емоційну стабільність, настрій і т. д. Згідно з її теорією люди з різним темпераментом можуть різним чином сприймати і реагувати на роль батьківства, що впливає на їх готовність до цього етапу життя [1]. Автор визначає внутрішні індивідуальні ресурси особистості, такі як самосвідомість, рівень самооцінки, самоприйняття, тощо, як ключові фактори, що визначають готовність стати батьком чи матір'ю.

Також, теорія Кагана враховує вплив як спадкових, так і зовнішніх чинників на формування психологічної готовності до батьківства. Вона вивчає як внутрішні ресурси і темперамент особистості взаємодіють і впливають на готовність до батьківства. Її підхід дозволяє краще розуміти, чому деякі люди можуть активно та позитивно реагувати на батьківство, тоді як інші можуть відчувати певні труднощі чи невпевненість.

Нещодавні дослідження М. Крінцінгера [5] виокремлюють вплив стресових факторів на готовність майбутніх батьків, поглиблюючи наше розуміння взаємодії між психічним станом та зовнішніми стресовими впливами на формування цієї готовності. Автор визначає, що стресові фактори можуть значно впливати на психічний стан та емоційний баланс майбутніх батьків. Це може бути пов'язано з екологічними, соціальними, фінансовими, або особистими труднощами. Його дослідження дозволяють виявити, як особливості психічної реакції на стрес можуть варіюватися в залежності від індивідуальних характеристик особистості. Особи з різними рівнями стресостійкості можуть різним чином реагувати на подібні стресові ситуації. Також, стрес може впливати на взаємини між партнерами і важливість підтримки один одного у важких ситуаціях. Відсутність підтримки або невміння поділитися емоційним навантаженням може впливати на готовність пари стати батьками. Науковець також досліджує взаємозв'язок між стресом та фізичним здоров'ям майбутніх батьків і стверджує, що стрес може мати негативний вплив на здоров'я, що може впливати на здатність стати батьком. Розуміння та управління стресом може полегшити психологічну готовність до батьківства [4].

Його дослідження поглиблюють наше розуміння того, як стресові фактори можуть впливати на психічний стан та готовність майбутніх батьків. Врахування цих аспектів може бути корисним при розробці психологічних програм підтримки для тих, хто готується до важливого етапу батьківства.

Дослідження процесу становлення психологічної готовності до батьківства виокремлюється великим розмаїттям підходів та поглядів на внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на цей важливий аспект людського життя та відображається в різних моделях і концепціях, зокрема, тих, які ми розглянули вище.

Один із аспектів досліджень – це розгляд внутрішніх факторів, таких як темперамент, індивідуальні ресурси, самосвідомість та інші психологічні характеристики. Ці фактори визначають, як особистість сприймає та готується до ролі батьківства.

Інший напрямок досліджень зосереджується на зовнішніх факторах, таких як екологічне середовище, соціокультурні норми, стресові ситуації тощо. Вони враховують вплив суспільства, сім'ї та інших зовнішніх чинників на формування готовності до батьківства [4].

Розмаїття підходів вказує на ступінь індивідуалізації підготовки до батьківства. Кожна особистість в унікальний спосіб переживає і готується до цього етапу життя, і різні підходи враховують цю унікальність.

Також дослідження підкреслюють важливість контексту і взаємодії різних факторів. Наприклад, екологічний підхід враховує взаємодію індивіда з його оточенням, підхід Каган акцентує увагу на індивідуальних реакціях, а підхід М. Крінцінгер розглядає вплив зовнішніх труднощів [4].

Різноманітність підходів допомагає розробляти більш комплексні та індивідуалізовані підходи до підготовки майбутніх батьків. Це важливо для створення та апробування програм підтримки та консультування, які враховують індивідуальні потреби кожної особи чи пари.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демидова Т. А. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя . Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 1. Київ, 1998.С.133-135.
2. Erik Erikson. Childhood and Society. New York, 1950. 448 p.
3. Judy Kagan and Joseph Horton.The Nature of the Child. New York, 1997. 352 p.
4. Michael Crimmins.Stress and Adaptation: Past, Present, and Future. New York, 1991. 240 p.
5. Michael Crimmins. Stress, Health, and the Life Course: Some Conceptual Perspectives. Toronto, 1989.316 p.
6. Urie Bronfenbrenner. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, 1979. 330 p.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕТВОРКІНГУ В БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ

Повномасштабна війна в Україні створила безпрецедентні виклики для української економіки, проте навіть за таких складних кризових умов економічна стійкість і сталість залишаються одними із головних пріоритетів. Із початком військового вторгнення російського загарбника українська економіка та бізнес зазнали нищівного удару: підприємці майже втратили можливість вести зовнішньоекономічну діяльність, знищені логістичні шляхи, дефіцит транспортних засобів, значне підвищення цін на паливо; нестача кадрових фахівців через мобілізаційні заходи та виїзд українців; втрата компанії-партнерів; обмежене інвестування; значне зростання цін на енергоресурси, сировину і матеріали; втрата доступу до складів та виробництв, вимушена релокація бізнесу у більш безпечні регіони; залишення усього бізнесу чи його частини на тимчасово окупованих територіях тощо. Щоб «залишитися на плаву», підприємці були вимушені переналаштовувати внутрішні бізнес-процеси, перейти на короткострокове стратегічне планування, вдаватися до кризового мікро- і макро- менеджменту.

Стресогенні фактори сьогодення вимагають швидкої адаптації до нових умов життя і професійної діяльності, успішного входження у ситуацію спілкування у новому бізнес-середовищі, активної участі у програмах підтримки підприємництва як у своїх, так і нових територіальних громадах. Викликом для українського бізнесу став пошук найкращих рішень і шляхів підтримки та посилення економічної спроможності нашої країни. Процеси відбудови зруйнованого і розвитку релокованого бізнесу та підвищення його ефективності й прибутковості потребують на усіх етапах досконалого володіння засобами та техніками спілкування. Це актуалізує проблему формування навичок ефективного нетворкінгу як комунікативного засобу побудови та розвитку власного бізнесу. Важливу роль відіграють налагодження та підтримка відносин із людьми, мережа зв'язків, корисні знайомства, які мають ресурсні можливості позитивно вплинути на ті чи інші економічні, правові, соціально-психологічні аспекти бізнес-діяльності.

Нетворкінг дозволяє під іншим кутом зору розглядати ділові заходи, техніки й інструменти пошуку контактів і зв'язків. Залучення різних людей до реалізації ідей, планів та стартапів за допомогою мережі зв'язків дозволяє отримати конкурентні переваги як для бізнесу, так і для соціальних груп.

Мету дослідження вбачаємо у теоретичному аналізі проблеми нетворкінгу загалом та його сутності, видів та рівнів крізь призму психологічних, економічних, соціологічних підходів зарубіжних та українських науковців.

Методи дослідження: аналіз наукових джерел і монографічної літератури з проблеми нетворкінгу, систематизація теоретичних положень, порівняння та узагальнення науково-

теоретичних та емпіричних даних задля зіставлення поглядів на досліджувану проблему і визначення понятійно-категоріального апарату.

Проблема використання нетворкінгу потребує глибокого міждисциплінарного вивчення та розкриття його психологічних аспектів у контексті аналізу наукових принципів, розроблених економічною теорією, філософією, психологією, соціологією, менеджментом, маркетингом тощо.

Проблему нетворкінгу як впливу сформованої мережі соціальних зв'язків і контактів різноаспектно розкрито у працях вітчизняних і зарубіжних теоретиків та практиків (В. Антосевич, О. Бабушкін, В. Брич, К. Вікрі, С. Вілас, О. Вільямс, Е. Ібарра, М. Карлінс, О. Кравцов, Дж. Лублін, Т. Рез, Д. Резак, Дж. Томсон, Г. Турняк, К. Ферацці, Д. Фішер, Р. Фрішмен, Г. Холгрєн-Резак, Дж. Шафер тощо), котрі вивчали його становлення і розвиток, правила і принципи формування та функціонування, аналізували види і рівні, переваги та недоліки. Дотичними до проблеми нетворкінгу є дослідження, у яких розкрито комунікативну компетентність та рівень розвитку комунікативних умінь у контексті бізнес-діяльності (Л. Барановська, Н. Гез, Г. Данченко, З. Калмикова, Н. Кіржі, Н. Кожем'яко, С. Козак, О. Кокун, В. Кручек, Л. Мамчур, Н. Рабецька, В. Черевко, Г. Чередніченко), комунікативний менеджмент (Т. Бурмак, К. Великих, Н. Жигайло, Г. Осовська, Н. Шпак), комунікації у процесі управління організаціями (Н. Карамушка, С. Хаджирадєва, Н. Черненко, К. Чернуха-Гадзецька тощо).

Визначення нетворкінгу знаходимо у сучасних словниках, енциклопедіях, посібниках. Так, Оксфордському словнику англійської мови, який є одним із найвідоміших академічних словників англійської мови видавничого дому «Oxford University Press», термін «нетворкінг» (англ. Networking: net □ мережа, work □ працювати) означається як «організована група чи система, суть якої полягає у взаємопов'язаних людях та інструментах для внутрішньої взаємодії, обміну корисною інформацією, розвитку мережі як професійних, так і соціальних контактів. Семантичний аналіз слова «нетворкінг» дає можливість виокремити його ключові аспекти: докладання зусиль, реалізація ідей, наявність обов'язків зі створення, збільшення та використання особистої мережі зв'язків» [10].

Сучасне розуміння нетворкінгу полягає в його характеристиці як діяльності, яка зазвичай відбувається в неформальній обстановці і спрямована на обмін інформацією між людьми, об'єднаними спільними професійними чи особистими інтересами. В основі нетворкінгу лежить побудова довготривалих довірливих відносин за принципом соціальної мережі та взаємодопомога. Мета нетворкінгу полягає в тому, щоби за допомогою кола друзів і знайомих максимально швидко і ефективно вирішувати складні життєві завдання і бізнес-питання (віднаходити клієнтів, наймати кращих співробітників, залучати інвесторів тощо). Він використовується задля розширення кола знайомих, інформування про можливості працевлаштування у галузях бізнес-діяльності та підвищення обізнаності щодо новин і тенденцій у своїй чи дотичних галузях [2].

Подібне розуміння віднаходимо на бізнес-сайті «Investopedia», розробники якого покликаються на праці Джулії Каган: «Нетворкінг-мережа часто починається з однієї точки дотику, а професіонали використовують мережевий зв'язок, щоб розширити коло знайомих, дізнатися про можливості працевлаштування у своїх сферах діяльності та підвищити власну свою обізнаність про новини та тенденції у своїй галузі. □ ...□ Професійні мережеві платформи забезпечують створення й онлайн-просторів, де люди можуть спілкуватися з іншими професіоналами, приєднуватися до груп, публікувати блоги та обмінюватися інформацією. Успішна бізнес-мережа передбачає регулярний пошук контактів для обміну цінною інформацією, яка може бути недоступною поза її межами. Мережа може допомогти визначити можливості для співпраці, розробки стратегічних планів розвитку спільних підприємств, партнерства та нових сфер для розширення вашого бізнесу» [9].

Як зазначає Джулія Каган, власники бізнесу та підприємці часто приєднуються до місцевої торгової палати, щоб просувати свої бізнес-інтереси та допомагати іншим у своїй громаді робити те ж саме. Приєднання до торгово-промислової палати надає низку додаткових переваг: отримання угод і знижок від інших членів палати, внесення свого бізнесу в довідник палати та можливість впливати на політику, пов'язану з бізнесом і економічним розвитком регіону [9]. Д. Фішер та С. Вілас під нетворкінгом розуміють «процес збору, зберігання і поширення інформації, корисної для вас і людей у вашій мережі» [7].

Загальновідоме наукове трактування нетворкінг отримав у теорії «шести рукоштовань» американських психологів Джеффри Треверса і Стенлі Мілгрема у 1969 р. Відповідно до висунутого науковцями припущення, «будь-які дві людини на Землі розділені в середньому лише п'ятьма рівнями спільних знайомих (і, відповідно, шістьма рівнями зв'язків). Тобто практично всі люди знайомі, але опосередковано, за допомогою ланцюжка спільних знайомих» [4].

Із часом теорія «шести рукоштовань» отримала свій подальший розвиток і трансформувалась: прагматичні люди припустили, що за допомогою зв'язків можна вирішувати різні проблеми, зокрема у сфері бізнес-діяльності. Так і з'явився нетворкінг, який упевнено розвивається в сучасному соціальному та бізнес-середовищах, а особу, котра послуговується цим інструментом, почали називати нетворкером.

У сучасних умовах соціальні мережі та месенджери стали основою сучасного нетворкінгу. Людина, котра активно користується Facebook, LinkedIn, Instagram, Skype, Viber, WhatsApp та іншими додатками, має можливість бути інтегрованою в усі процеси, які відбуваються в суспільстві та сфері бізнесу. У контексті означеної проблеми цікавими є результати дослідження зв'язків користувачів соціальної мережі, проведеного у 2011 р. Facebook і Міланським державним університетом: 92 % людей пов'язані за допомогою п'яти рукоштовань; зі розростанням мережі ця цифра знижується: якщо у 2008 р. одного користувача Facebook від іншого відділяло в середньому 5,28 рукоштовань, то через три роки ця цифра знизилася до 4,74 [3].

Одними із найавторитетніших сучасних західних фахівців у сфері нетворкінгу вважають Кейт Ферраці і Тал Рез, авторів праці «Ніколи не їжте наодинці та інші секрети успіху завдяки широкому колу знайомств». Кейт Ферраці – гуру нетворкінгу, американський письменник, професійний оратор, засновник та генеральний директор консалтингової компанії – народився в родині емігранта-сталевара та прибиральниці, отримав освіту у Єльському університеті та Гарвардській школі бізнесу і сьогодні вітається за руку з президентами та головами урядів наймогутніших держав світу на Всесвітньому економічному форумі в Давосі. «Ніколи не їжте наодинці», – одна з порад, яку він дає у своїй книзі-бестселері 2005 року за версією The New York Times та ідеї якої вивчаються у **Stanford Business School**. Автори наголошують, що до знайомств потрібно ставитися як до соціального капіталу, який спроможний поліпшити життя, але найголовніше – будувати щирі, відверті стосунки та не боятися давати більше, ніж можна отримати. У книзі здійснено соціально-психологічний аналіз побудови політичної кар’єри Гіллари Клінтон, перетворення Катерини Грехем зі звичайної домогосподарки на успішну редакторку Washington Post, навчання на власних помилках і перетворення Авраама Лінкольна на президента тощо [5].

Відтак, аналіз досліджень дає підстави виокремити такі особливості нетворкінгу: активно використовується у бізнес-середовищі для побудови і налагодження мережі ділових зв’язків, створення бази партнерів і потенційних клієнтів задля отримання певних переваг у майбутньому; виступає найефективнішим і найменш дорогим інструментом активізації бізнесу; впливає на розвиток і підтримку контактів, особистих зв’язків з різними людьми, які можуть бути корисними не лише у веденні бізнесу, а й для побудови кар’єри; його можна налагоджувати як прямим шляхом (відвідування різноманітних за метою та характером заходів: бізнес-курсів, семінарів, виставок, бізнес-форумів, конференцій, благодійних сніданків, воркшопів,; участь у торгово-промислових палатах різного рівня, біржах праці, фріланс-біржах, бізнес-турах, членство у професійних спільнотах, бізнес-клубах, інвестиційних об’єднаннях, мережах професійних контактів, волонтерство і благодійність тощо), так і непрямым (за допомогою протектування, менторства, персональних рекомендацій тощо).

Аналізуючи нетворкінг, можна виокремити різні його види залежно від суб’єктів, середовища реалізації, мети використання. Так, соціальний нетворкінг – встановлення контактів, які можуть допомогти вирішити побутові, особисті та/або соціальні проблеми. Часто так віднаходять людей зі схожими інтересами, світоглядами, життєвими принципами, функціями і завданнями. До прикладу, мандрівники знайомляться один з одним для обміну інформацією про маршрути, умови проживання/харчування, можливості транспортних сполучень, настрої корінних жителів країн/територій – потенційних місць відвідин. Бізнес-нетворкінг – встановлення ділових контактів, які можуть виявитися корисними для вирішення певних бізнес-завдань: підприємці знайомляться з метою обміну досвідом, пошуку

співробітників, залучення інвестицій, розширення ринку збуту, залучення клієнтів тощо [6]. Якщо зв'язки відсутні, то побудова бізнес-кар'єри стає важкореалізованою.

Е. Ібарра виокремлює три типи нетворкінгу у бізнесі: операційний, персональний та стратегічний. На думку дослідниці, «операційний нетворкінг передбачає взаємозв'язки з людьми, які потрібні для виконання роботи. Сюди входить співпраця як з колегами, так і з клієнтами, постачальниками. Особистий або персональний тип нетворкінгу – це вид взаємодії в середовищі, яке формується поза роботою, коли людина відвідує певні курси, займається хобі, ходить на цікаві заходи. Цей тип є способом розвитку важливих соціальних навичок для багатьох професіоналів. Стратегічний нетворкінг стосується робочих процесів, головною ціллю є розвиток лідерських якостей. Контакти з керівниками інших підрозділів або зв'язки з управлінцями інших галузей надають можливість обмінюватися ідеями щодо підходів управління персоналом, розробляти нові методи розвитку бізнесу. Інформація, що надходить поза компанією, може ефективно застосовуватись усередині підприємства» [8, с. 72].

Грунтуючись на власному дослідженні професіоналів і менеджерів у перехідний період, Е. Ібарра окреслює активний процес кар'єрного переосмислення як проходження через три «робочі ідентичності»: експериментування з новою професійною діяльністю, взаємодія в нових мережах людей і осмислення того, що відбувається з нами у світлі нових можливостей [8].

В. Брич та Х. Снігур аналізують можливості використання нетворкінгу в управлінні персоналом. Автори наголошують, що «в процесі нетворкінгу для формулювання та створення відносин, ефективного управління персоналом необхідні: креативність, творче мислення, систематичне використання складових нетворкінгу» [1, с. 108]. Науковці виокремили «шляхи впровадження нетворкінгу у сфері управління персоналом для вітчизняних підприємств:

1. Формування єдиного комунікаційного простору за допомогою створення інтернет-ресурсу, який агрегує інформацію про всі HR-заходи різного рівня, що проводяться, який буде націлений не тільки на наукову і професійну підтримку діяльності управлінців, але й бізнес-спільноти.

2. Розробка програми тренінгів з нетворкінгу для управлінців.

3. Використання коворкінгових майданчиків для обміну досвідом між управлінцями місцевих компаній і проведення speed-dating [1, с. 111]».

Нетворкінг можна аналізувати на трьох рівнях: рівні ефективності, рівні стратегічного підходу і рівні філософії. На першому рівні підприємець освоює витонченість і досконалість налагодження нових зв'язків та їх розвитку; оволодіває тонкощами знайомства, побудови і нарощування власної мережі контактів (контакти у більшості випадків є контактами першого порядку: одна людина знає іншу особисто). Для другого рівня – стратегічного підходу – характерним є: чітке усвідомлення мети і цілей встановлення знайомств; прояву більшої вимогливості до знайомств і контактів; нові контакти розглядаються з позиції потрібності у досягненні поставлених бізнес-завдань. І для третього рівня нетворкінг є елементом філософії

життя підприємця, визначальним стає глибоке усвідомлення і розуміння цінності людського спілкування.

Нетворкінг потребує науково-практичного забезпечення, наполегливості й терпіння від підприємця, бажання навчатися системним його функціям. Розширюючи мережу контактів через процес нетворкінгу, продуктивний нетворкер спроможний вирішувати навіть досить складні завдання завдяки оперативному залученню людей і делегуванню їм повноважень.

Висновок. Аналіз наукової літератури засвідчує, що побудова і підтримка нетворкінгу відбувається за принципами взаємозалежності, віддачі, мультиплікації, неперервності, приязності, участі, кооперації і мережовості. Відтак, нетворкінг – це ефективний і найменш ресурсозатратний інструмент активізації бізнесу за допомогою налагодження ділових контактів. У бізнес-середовищі зв'язки є основою успішного партнерства, колаборації та укладання вигідних і перспективних угод, розвитку релокованого під час війни бізнесу, віднаходження інвесторів та постачальників ресурсів, покупців та клієнтів, підбору нових співробітників. *Проте, недостатня кількість наукових досліджень нетворкінгу як соціально-економічного явища та нетворкінгових технологій як засобів його реалізації на теренах України загалом та повна відсутність подібних досліджень у бізнес-середовищі Тернопільщини зокрема доводить необхідність прицільного наукового вивчення означеного феномену.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Брич В. Я., Снігур Х. А. Нетворкінг: поняття та особливості застосування в управлінні персоналом. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 5. С. 108-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_5_21.
2. Вікрі К. Нетворкінг для інтровертів. Поради для комфортної та ефективної комунікації. Київ: «Vivat». 2020. 210 с.
3. Нетворкінг. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B3>
4. Теорія шести рукошестиків. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_шести_рукошестиків
5. Ферраці Кейт, Рез Тал. Ніколи не їжте наодинці та інші секрети успіху завдяки широкому колу знайомств. Перекл. з англ. Київ: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 352 с.
6. Що таке нетворкінг. URL: <http://invest-program.com.ua/shho-take-networking/>
7. Fisher D. & Vilas S. Power Networking. Bard Press The Riley Guide, 2000. URL: www.rileyguide.com
8. Ibarra H. Working Identity: Unconventional Strategies for Reinventing Your Career. Brighton: Harvard Business, 2004. 224 с. , с. 72
9. Kagan J. Networking: What It Is and How to Do It Successfully. By Updated June 21, 2022. URL: <https://www.investopedia.com/terms/n/networking.asp>
10. Networking. Oxford English Dictionary URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Networking>
11. Turniak G., Antosiewicz W. Praktyczny poradnik networkingu. Zbuduj sieć trwałych kontaktów biznesowych. Wydawnictwo Helion, Gliwice, 2012.

ОСОБИСТІСНА ТРИВОЖНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Проблема дослідження особистісної тривожності дітей та молоді є гостро затребуваною проблемою сьогодення у зв'язку з їх емоційно-особистісним розвитком, збереженням їхнього здоров'я та створення безпечного освітнього середовища, оскільки в умовах повномасштабної агресії росії проти України відбулося значне погіршення психоемоційного стану як дітей, так і дорослих. У дослідженні якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році, яке було проведене у грудні 2022–січні 2023 року Державною службою якості освіти України за підтримки ініціативи «Збереження доступу до шкільної освіти», що впроваджується проєктом «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), зазначається: «За останній рік погіршився психологічний стан здобувачів освіти. Майже вдвічі у порівнянні з початком лютого 2022 року збільшилася кількість учнів, які почуваються тривожно, напружено, у півтора рази – втомлено. Водночас на 20 % у кожній категорії зменшилася кількість тих, які почуваються в безпеці, спокійно, енергійно та щасливими» (<https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyni-ne-mali-po/>). Ключовими викликами освітнього процесу в умовах війни педагоги називають нестабільні умови навчання, обмеженість способів організації навчально-пізнавальної діяльності, зниження мотивації та нестабільний психоемоційний стан учнів та вчителів [10].

Особливо актуальною є проблема підвищеної тривожності молодших школярів, що пов'язано зі вступом до школи та адаптацією до неї. Тривожність – це індивідуальна особливість дитини, що проявляється в стані підвищеної схильності відчувати неспокій в різних життєвих ситуаціях та труднощами у подоланні стресових ситуацій. Основними проявами тривожності є рухове збудження, непослідовність у вчинках, нерідко надмірна цікавість і прагнення зайняти себе будь-якою діяльністю. Зокрема, молодші школярі характеризуються невпевненістю, занепокоєнням, підвищеною тривогою, емоційною нестабільністю, тобто такими емоційними станами як тривога, страхи, фобії, депресії, що потребують психотерапевтичного впливу.

Необхідність дослідження дитячої тривожності, вивчення умов та чинників її своєчасної корекції у життєдіяльності зростаючої особистості зумовило тему статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми особистісної тривожності молодших школярів в умовах сучасних викликів.

Наукові дослідження, спрямовані на вивчення феноменів тривоги та тривожності, залишаються актуальними впродовж багатьох десятиліть. Серед зарубіжних психологів проблему досліджували З. Фройд, який ввів поняття тривоги, К. Горні, А. Адлер, Р. Мей, Р. Роджерс, П. Тіліх, І. Ялом та багато інших. Відомий американський дослідник Ч. Спілбергер

виділяє дві форми тривожності – тривогу як стан і як властивість, відповідно два види тривожності: ситуативну, пов'язану з конкретною зовнішньою ситуацією, та особистісну, що є стабільною властивістю особистості [11].

Учені вважають дитячу тривожність одним з найбільш інтригуючих феноменів в психологічній науці та визначають її як ситуативне явище, так і особистісну характеристику дитини. Дослідники представляють тривожність як переживання певної емоційної модальності, що пов'язана з мотивами поведінки та діяльності (Дж. Браун, А. Валлон, П. Жане, У. Кеннон, К. Левін, Н. Міллер, Ж. Піаже, Г. Сельє, І.Булах, С.Васьківська, І.Городняк, Н.Карпенко, З.Кісарчук, Я.Омельченко, С.Ставицька, Т. Титаренко та ін.).

Отже, поняття «особистісна тривожність» як стійка характеристика особистості традиційно визначається вченими у вигляді тенденції до переживання нейтральної ситуації як погрозливої та відповідній поведінковій тенденції щодо уникання уявної погрози. Особистісна тривожність має хронічний характер, не пов'язаний з особливостями певної життєвої ситуації, оскільки за неодноразового повторення провокуючих умов виникнення тривоги виникає постійна готовність переживати такий стан. Постійні переживання тривоги фіксуються та стають особистісною якістю – тривожністю [1; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

У низці досліджень українських вчених (С.Ставицька, Н.Бочаріна, І.Городняк, О. Казаннікова, А.Качаєва, Я.Омельченко, Л.Помиткіна, С.Томчук, М.Томчук) розглядаються прояви особистісної та шкільної тривожності молодших школярів та надання психологічної допомоги дітям із тривожними станами. Основна увага вчених сконцентрована на таких чинниках, як соціальна ситуація розвитку дитини, особливості її взаємостосунків з батьками та специфіка взаємодії вчителів з тривожною дитиною в процесі виконання нею різних видів діяльності (І.Булах, Н.Бастун, І. Дідук, С.Дорофей, З.Кісарчук, Р.Павелків, Т. Титаренко та ін. учені).

На думку С. Ставицької, проблему особистісної тривожності слід вивчати у взаємозв'язку з індивідуальними особливостями людини, типу її темпераменту, соціальними причинами її виникнення та адаптацією /деадаптацією дитини [8]. Зокрема, Л. Помиткіна серед соціально-психологічних чинників шкільної тривожності виокремлює наступні: страх самовираження, страх ситуації перевірки знань, почуття неповноцінності дитини в сімейній ситуації, конфліктність у сім'ї, особливості батьківського ставлення до дитини (суворість чи жорстокість, неадекватність стилю виховання, відсутність емоційного контакту, обмеженість у спілкуванні, незнання вікових та індивідуальних особливостей дитини [7].

Науковиці І. Булах, С. Кузьменко виокремлюють наступні види тривоги, які характерні для молодших школярів, а саме: реалістичну тривогу як відповідь на загрозу та розуміння реальної небезпеки зовнішнього світу (наприклад, небезпечна тварина або контрольна робота в школі); невротичну тривогу як емоційну відповідь на небезпечність того, що неприйнятні

імпульси з боку Ід стануть усвідомленими та моральну тривогу як емоційну відповідь на загрозу покарання з боку суперЕго [1, с. 156-157].

Основними детермінантами дитячої тривожності Н.Бочаріна вважає шкільні страхи (перевірка домашнього завдання, відповідь біля дошки, розмова з учителем тощо), сім'ю (сімейне виховання, очікування дорослих не співпадають з можливостями дитини, авторитарний стиль поведінки батьків тощо) та низький рівень самооцінки [2]. На думку А. Качасвої, існують гендерні відмінності у прояві тривожності молодших школярів: «рівень тривожності й інтенсивність переживання відчуття тривоги в дівчаток і хлопчиків різні» [5, с. 71]. У хлопчиків він є вищим, порівняно з дівчатками, оскільки бояться пояснити свою тривогу та описати ситуації, із якими її пов'язують. У дослідженні С. Дорофєй розглянуто форми прояву тривожності у молодших школярів, психологічні механізми перебігу, охарактеризовано шляхи подолання і профілактики дитячої тривожності в умовах пандемії [3].

Серед найбільш загальних причин виникнення тривожності у дітей учені викоремлюють: завищені вимоги до дитини, негнучку догматичну систему виховання, особистісні конфлікти, пов'язані з оцінкою дитиною власної успішності у різних сферах діяльності. У молодших школярів тривожність представляє собою функцію порушення стосунків з близькими дорослими, що є результатом фрустрації потреби в захищеності з боку найближчого оточення. Як зазначають учені, систематичне переживання емоцій страху, тривоги та розвиток особистісної тривожності можуть призвести до стійких психоемоційних розладів, виникнення комплексів, поведінкових розладів, комунікативних проблем, загальної дезадаптації та порушень особистісного розвитку. Згідно з експериментальними дослідженнями, науковці констатують постійне зростання тривожності у молодших школярів та зміну її «якості» в сучасних умовах [2; 3; 4; 7; 9].

Отже, як засвідчив теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, розробка зазначеної проблеми є актуальною та важливою для вирішення низки питань освітньої практики, особливо у початковій ланці шкільного навчання, де формуються базові основні навички та уміння, визначення рівня та покращення стресостійкості дітей у шкільному оточенні та поза ним. Тому експериментальне вивчення проявів особистісної тривожності у молодших школярів та визначення шляхів її подолання стане перспективою подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І. С., Кузьменко С. В. Психологічні особливості шкільної тривожності молодших школярів. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2011. Вип. 7. С. 150–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2011_7_17.
2. Бочаріна Н., Вишковська Л. Емпіричне вивчення соціально- психологічних детермінант тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Гуманітарний вісник. 2016. №38. С.14-20
3. Дорофєй С. Психолого-педагогічні умови подолання страхів і тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах пандемії. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 6. С. 56–62
4. Казаннікова О. В. Особливості прояву тривожності в молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип.1. Т.1. С.176–180.

5. Качаєва А. Шкільна тривожність: її вплив на розвиток учня. Психолог. 2006. № 13. С. 4-16.
6. Омельченко Я., Кісарчук З. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2008. 112 с.
7. Помиткіна Л.В., Полухіна М.П. Соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/18358> С.482-492
8. Ставицька С.О. Прояв та подолання особистісної тривожності у школярів. Психологія. 1998. С. 168–173.
9. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : ВАНО, 2018. 200 с.
10. Третина учнів в умовах війни не мали постійного доступу до навчання – результати дослідження <https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyni-ne-mali-po/>
11. Spielberger, C.D. Anxiety: Current trends in theory and research. N.Y., 1972.Vol. 1.

ФАКУЛЬТЕТ МИСТЕЦТВ

Гутор Мар'яна

Науковий керівник – викладач Рублевська Наталія

“УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНА БІЖУТЕРІЯ”

Мета статті. Метою даної статті є розкриття багатогранності та унікальності української етнічної біжутерії, відображення її історії, символіки та технік виготовлення. Задачею є представлення читачам глибокого розуміння значення цієї форми мистецтва в контексті культурної спадщини України та висвітлення її актуальності в сучасному світі.

Завдання статті. Дослідження історії: Розгляд археологічних та історичних джерел для висвітлення еволюції української етнічної біжутерії від давніх часів до сучасності.

Аналіз символіки: Розширення розуміння символів та традицій, вкладених в українську етнічну біжутерію, та їхнього відображення в різних епохах.

Техніки та матеріали: Огляд технік та матеріалів, які використовуються в виробництві української біжутерії, з врахуванням традицій та інновацій.

Сучасні тенденції: Висвітлення ролі української етнічної біжутерії в сучасному мистецтві та моді, її вплив на глобальний ринок.

Значення та спадщина: Аналіз значення української етнічної біжутерії як важливого аспекту національної спадщини та її роль у підтримці культурного самовизначення.

Актуальність теми. Українська етнічна біжутерія визначається не лише як краса, але й як важлива частина культурної ідентичності. Зростаючий інтерес до традиційних ремесел та мистецтва в сучасному світі робить тему української етнічної біжутерії актуальною та цікавою. Подальше вивчення та розкриття цієї теми сприятиме не лише збереженню традицій, а й розширенню світогляду та взаєморозумінню культур. Актуальність полягає і в підтримці та розвитку ремесельництва та мистецтва в Україні, що є важливим для збереження національної спадщини та розвитку креативності в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Україна - це країна, яка славиться своєю багатозаровою культурою та глибокими традиціями. Однією з найяскравіших і найбільш непересічних складових цієї культури є українська етнічна біжутерія. Ця надзвичайно різноманітна та багатозарова категорія прикрас відображає давню історію, культурну спадщину та національну ідентичність українського народу. У цій статті ми розглянемо історію, символіку та значення української етнічної біжутерії та її важливість у сучасному світі.[9]

Історія української етнічної біжутерії налічує тисячі років і має свої коріння в давньому Київському Русі. Перші зразки української біжутерії були виготовлені з природних матеріалів, таких як перлини, скло, кістка, дерево, камінь та інші. Українські майстри виробляли різні

прикраси, включаючи намиста, сережки, браслети, обручі, а також великі каблучки та значки. [8]

Однак, особливими родзинками української етнічної біжутерії є традиційні символи, які були важливі для української культури. Наприклад, тризуб - символ України, є важливим елементом в багатьох українських біжутерійних виробах. Вишиванки, які відображають багату історію нації, також використовуються як декоративні мотиви. Такі прикраси відображають національну свідомість та ідентичність українців.[1]

Техніки виготовлення української етнічної біжутерії різноманітні і включають в себе різьблення, емальовання, вишивку на текстилі, бісерування та виготовлення прикрас із скла. Кожна техніка має свою історію та специфіку, і вони додають унікальність кожному виробу.[2]

Вишивка на текстилі: Бісер використовується для вишивання різноманітних українських візерунків на текстильних основах, таких як блузи, сорочки, рушники та інші предмети одягу та декору. Ця техніка робить прикраси більш вишуканими та виразними.

Виготовлення біжутерії: Бісер використовується для створення намистин, сережок, браслетів, обручів та інших видів біжутерії. Майстри використовують різні техніки, такі як в'язання бісером, плетіння, різьблення та інші, для створення оригінальних та непересічних прикрас.

Виготовлення оберегів та амулетів: Бісер використовується для створення оберегів та амулетів, які мають захищати від лиха та приносити щастя. Ці прикраси можуть мати різну форму та вишуканий дизайн, але вони завжди несуть в собі релігійне та обрядове значення.[3]

Українська етнічна біжутерія має глибоке значення та символіку для українського народу. Вона відображає духовну спадщину, історію та віру. Такі символи, як криниця, сонце, колосок, калина та інші, відображають різні аспекти життя та природи, які були важливими для українців. [5]

Криниця - це символ життя та чистоти. Вона відображає джерело життєвої енергії та дарує надію на краще майбутнє. Сонце є символом світла, що перемагає темряву, та надає життєвої сили. Колосок відображає багатство та достаток, а калина є символом щедрості та любові.

Українська етнічна біжутерія також має релігійне значення. Хрест, який часто використовується в прикрасах, є символом віри та захисту. Багато прикрас виготовляються для використання під час релігійних обрядів та свят. [5]

Сучасна українська етнічна біжутерія залишається популярною не лише серед українців, але і серед любителів етнічного мистецтва з усього світу. Вона поєднує в собі старовинні традиції та сучасний дизайн, створюючи унікальні вироби, які можуть бути використані як щоденна біжутерія або елементи для особливих випадків.[6]

Крім того, українська етнічна біжутерія стала важливою частиною моди та стилю для багатьох відомих дизайнерів та митців. Її елементи можна побачити на подіумах модних

показів та у колекціях відомих брендів. Це допомагає привернути увагу світового співтовариства до багатшарової культури та мистецтва України.[6]

Українська етнічна біжутерія - це не просто прикраси. Вона є скринькою скарбів, яка містить в собі багату історію, глибокі традиції та національну гордість. Вона відображає душу та дух українського народу, його віру та надію, і залишає незабутні сліди в серцях тих, хто знайомиться з нею. Українська етнічна біжутерія - це не просто мода, це спадщина, яка переживає випробування часом і залишається вічною.[6]

Висновок.

Українська етнічна біжутерія, збагачена віковими традиціями та унікальною символікою, стоїть перед нами як невичерпне джерело культурної спадщини та національної гордості. Ця стаття намагалася розкрити не лише красу та вишуканість прикрас, але і глибокий сенс, що має українська етнічна біжутерія в історії та сучасності.

Здійснюючи подорож у минуле, ми розглядали давні традиції та техніки, які допомогли сформувати унікальний стиль української біжутерії. Символіка, вкладена в кожен намистину та кожен витончений візерунок, відображає глибину національної ідентичності.

Сучасність, як історія, не обходить стороною українську біжутерію. Вона виявляється не лише в рукоділлі та народних ярмарках, але й на міжнародних модних подіумах. Українська етнічна біжутерія знаходить новий життєвий дихання в сучасних трендах, зберігаючи при цьому свою власну унікальність та неповторність.

Актуальність вивчення та розуміння цієї теми знаходить віддзеркалення у зростаючому інтересі до культурної спадщини, у зусиллях збереження та розвитку ремесельництва. Українська етнічна біжутерія, наділена глибоким сенсом та вишуканістю, залишається не тільки прикрасою, але і невід'ємною частиною історії та самосвідомості українського народу.

Таким чином, у своїй величчі та різноманітності, українська етнічна біжутерія лишає невід'ємним компонентом національного культурного багатства, що переймає нас своєю унікальністю та заворює своєю красою, передаючи багатовікову спадщину з покоління в покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є.А, Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно прикладне мистецтво. – Львів, в-во “Світ”, 1992.
2. Бісерні прикраси України. Режим доступу: <https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/bisernye-ukrasheniya-ukrainy/>
3. Бухан А.Ф. Народні художні промисли України. – К.: “Наукова думка” 1989.
4. Лариса Коляда. Українська етнічна біжутерія, або які прикраси носили наші прабабусі. 21.06.2017. Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/ukrajinska-etnichna-bizhuteriya-abo-yaki-prykrasy-nosyly-nashi-prababusi/>
5. Литвинець Э.Н. Ручна вишивка. – М., 1996. Кульчицька О. Народний одяг західних областей України. – Львів, 2002.
6. Традиційні українські прикраси: колись забуте знову модне. 11.07.2023 Режим доступу: <https://vsviti.com.ua/ukraine/70540>
7. Трудове навчання (обслуговуючі види праці). 9 клас, (2017). Терещук А. І. Режим доступу:
8. <https://uahistory.co/pidruchniki/tereschuk-labor-training-service-types-of-work-9-class-2017/19.php>

9. Українське намисто: історія, символіка, види прикрас. 26.07.2017
10. Режим доступу:
11. <https://ua.three-snails.com/blog/post/ukrains-ke-namisto-istorija-simvolika-vidi-prikras>
12. Щербаківський В. Українське мистецтво. – К.: “Либідь”, 1995.

Стахів Ірина
Науковий керівник – доц. Мацішина Зоя

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ПРИРОДИ В ЛІРИЧНОМУ ПЕЙЗАЖНОМУ ЖИВОПИСІ

Актуальність дослідження. Природа – це нескінченне джерело натхнення для кожного, хто здатний бачити і насолоджуватися її красою і багатством, вона надихає до творчої діяльності багатьох митців. Образотворче мистецтво у картинах-пейзажах найбільш повно розкриває багатогранність природи, що нас оточує. Робота над пейзажним твором – це простір для самовираження митця, для вираження власного бачення світу через відтворення образів природи. Пейзаж був і залишається важливим компонентом соціокультурних запитів у суспільстві, стильових орієнтирів у процесі розвитку мистецтва та художньо-педагогічної підготовки, що зумовлює актуальність розробки теоретичних, творчих та методичних аспектів окресленого спрямування.

Аналізуючи наукові літературні джерела та відповідну фахову термінологію, було виявлено значне зацікавлення вітчизняних та зарубіжних науковців пейзажним живописом. Однак, проблема дослідження різних аспектів формування художнього образу природи у пейзажному живописі не втрачає актуальності. Про основні складові роботи з пленерним живописом, нюанси роботи з натури, а також про роль пленерної практики в освітньому процесі пише С. І. Васильківський, З. П. Флінта. Проте, розгляд різних аспектів історичного розвитку пейзажного живопису окресленого періоду, як чиннику провідних соціально-культурних трансформацій є актуальним і зараз.

Метою статі є визначити поняття сутності художнього образу природи в процесі ліричного пейзажного живопису.

В зв'язку з цим можемо виділити такі поставлені завдання:

- ✓ визначити особливості розвитку живопису в образотворчому мистецтві України;
- ✓ дослідити правильність побудови ліричного пейзажу у різні пори року та пори дня;
- ✓ висвітлити методику виконання пейзажу та його аналіз;
- ✓ проаналізувати пейзажний живопис в сучасній школі України;

Предмет дослідження – вивчення ліричного пейзажу у шкільній програмі сучасної школи.

Об'єкт дослідження – художній образ природи в ліричному пейзажі.

Живопис – це перша безпосередня зустріч образотворчого мистецтва з природою, тут відкривається безпосередня правда натури, тут кольором і фарбами художник намагається її передати. [4]

Пейзаж у художньому творі є одним із найголовніших засобів, що дозволяють висловити уявлення людини про світ та про саму себе. Художні образи природи завжди насичені духовно-філософським та моральним змістом, тому вони і є та «картина світу», що визначає ставлення людини до всього довкілля. [2]

Психологічний аспект в ліричному пейзажі, це перш за все, як живописне полотно сприймає глядач, «Пейзаж створює психологічний настрій сприйняття тексту, допомагає розкрити внутрішній стан героїв, підготувати читача до зміни в їхньому житті». В ліричному пейзажі важливим є те, щоб глядач, який споглядає живописний твір, бачив композицію в загальному, не особливо звертаючи увагу на конкретних елементах твору.

Своєрідна і різноманітна краса української природи і ніжно-ласкавої, і суворо-грізної, і безмежно-розлогої в степах, і фантастично-примхливої на гірських верховинах – здавна вабила до себе творчу увагу художників.

Пейзаж має велику важливість у суспільстві, через його красу, а також вплив на наше здоров'я та самопочуття. Пейзажні твори можуть створювати атмосферу спокою та гармонії, а також надихати на нові ідеї та дії. Крім того, пейзажі можуть відображати соціальні та культурні аспекти суспільства, такі як відносини між людьми та природою. Відтворення пейзажу також може мати практичне застосування, наприклад, у сільському господарстві, ландшафтному дизайні та туризмі.

Види пейзажів у живописі є дуже різноманітними. Найпоширенішими з них є гірські пейзажі, морські пейзажі, пейзажі з лісами, полями, річками або озерами, а також пейзажі з парками або садами. Ці види пейзажів можуть поєднуватись для створення унікальних композицій та відчуття на картині. [1]

Пейзаж може мати різні характери, такі як історичний, героїчний, фантастичний, реалістичний, епічний та ліричний. Кожен з них передає певний настрій та ідею. Наприклад, історичний пейзаж відтворює минуле, героїчний пейзаж показує велич природи, а фантастичний пейзаж використовує фантазію митця для створення уявних світів. Робота над пейзажним твором включає в себе детальне вивчення природи та пов'язаних з нею елементів, включаючи рельєф, світло, тінь, кольори та форми. Художник може використовувати різні техніки, такі як олійна фарба, акварель, або гуаш, для того, щоб передати відчуття глибини простору, створюючи враження, що глядач бачить реальний пейзаж. Робота над пейзажним твором може бути як загальним відображенням природи, так і відображенням конкретного місця, пейзажу чи пам'ятки культури.

Ліричний пейзаж, натомість, створює настроїну поетичну атмосферу. Він може використовувати м'які кольори, розмиті контури та м'які переходи, щоб створити відчуття

спокою, гармонії та романтики. Цей тип пейзажу може передавати внутрішній світ художника, його почуття та емоції, а також відображати природу як джерело натхнення та спокою. [5]

Художники які працювали у даному виді пейзажу це Флінта Зеновій Петрович та Васильківський Сергій Іванович.

Ліричний пейзаж, як самостійний вид жанру в мистецтві появився відносно недавно. В Європейському мистецтві цей жанр з'являється у XVII столітті, до цього моменту він відігравав роль заднього плану на сюжетно-історичних полотнах, а вже в XIX столітті стає найбільш популярним серед інших жанрів мистецтва. Все завдяки поширенню такого явища у мистецтві, як пленер. Пленер – це створення миттєвих етюдів з натури на природі. Характерний в теплих кольорах пейзаж З. П. Флінта показує нестандартне олійне виконання природи (Мал. 1).

Мал. 1. Зеновій Флінта «Червоні буки» 1894 р.

Пейзажист Зеновій Флінта народився 1 вересня 1935 року в селі Струми Тернопільської області. Він закінчив семирічну школу у своєму рідному селі в 1950 році. Художник вступив до Львівського училища прикладного мистецтва імені Івана Труша на відділення декоративного живопису. Закінчив навчання в училищі у 1959 році і активно займався саморозвитком. У 1959-1963 роках він навчався у Львівському державному інституті прикладного та декоративно-прикладного мистецтва на кафедрі художньої кераміки. З 1963 року Зеновій Флінта викладав на відділенні живопису Львівського училища прикладного мистецтва імені Івана Труша, а потім протягом 1965-1975 років З. Флінта працював викладачем кераміки у Львівському державному інституті прикладного та декоративно-прикладного мистецтва. У 1967 році він пройшов

стажування в Гданській Академії образотворчих мистецтв, а в 1968 році — у Варшавській, Краківській та Вроцлавській академіях образотворчих мистецтв. З 1970 року життя Зеновія Флінта проходило між інститутом, фабрикою керамічної скульптури, спілкою художників, майстернею та будинком. У 1971 році художник очолив секцію декоративно-прикладного мистецтва Львівського відділення Спілки радянських художників України. З 1960 року роботи художника експонувалися на республіканських виставках, а вісім років по тому — на всесоюзних виставках. Брав участь у міжнародній бієнале кераміки у Фаєнці (Італія, 1973), Валлорісі (Франція, 1974). У 1982-1983 роках групова виставка трьох друзів — Олега Мінка, Зеновії Флінт та Любомира Медведя - мала величезний успіх у Львові, Києві та Вільнюсі. У 1985 році у Львові відбулася персональна виставка робіт Флінта, на якій були представлені живопис, графіка і кераміка.

В середині 1970-х років, коли Львівська експериментальна фабрика керамічної скульптури випускає сувенірні копії, Зеновій Флінта створює авторську серію керамічних пластів з видами Львова в техніці розпису емаллю, демонструючи здатність обходити спокусливі принади «кічу» в тиражному виробництві. У другій половині 1970-х років у творчості художника дозріває оригінальний стиль «жанрового екшену», де скрупульозно досконала форма графічного малюнка портретів, пейзажів або натюрмортів поєднується з колажем з перспективних планів інших композицій: «Поділля. Урожай», «Автопортрет з горлицею», «Мелодії Баха», «Пейзаж з маками» та ін. У 1970-1980 роках разом з А. Бокотей, Ф. Черняк і Р. Петрук, він виконав ряд монументальних об'єктів у стилі модерн зі скла та кераміки. Він помер 2 квітня 1988 року у Львові і був похований у бічній алеї на полі № 21 Личаківського цвинтаря. На його могилі встановлено пам'ятник, виготовлений у майстерні майстра-муляра с. Мединського за проектом скульптора Романа Петрука та архітектора Костянтина Присяжного.

Рух «шістдесятих», творчість Романа Руралія, справило значний вплив на творчість художника. У живописі художник віддавав перевагу пастелі і темпері. У кераміці він приділяв особливу увагу технології розпису, домагаючись живописних і графічних ефектів. Найчастіше він працює з керамічними формами, які мають великі площини для розпису — декоративні пластини і шари. Ранні роботи художника характеризуються використанням орнаментальних мотивів, що складаються з елементів, властивих народному мистецтву Карпатського регіону. Колірна палітра найчастіше представлена поєднанням коричневого, зеленого і охристого кольорів, хоча іноді додається виразний контраст чорного і білого. В об'ємних керамічних роботах Зеновій Флінта робить акцент на кольорі, а пластична ліплення служить рельєфною основою для розпису.[3]

Васильківський Сергій Іванович. Художника називають поетом українського живопису за надзвичайний ліризм його пейзажних та історичних робіт. Розквіт творчості художника припадає на останню третину XIX століття, період, коли в Україні діяли Емський указ і Валуєвський циркуляр про заборону українського друкованого слова.

Звернення митців до рідної історії, до відображення природи України, народних типажів, етнографічних особливостей селянського чи козацького побуту, звичаїв та обрядів, народної архітектури було своєрідним протестом, боротьбою митців за утвердження національної гідності свого народу. Саме в цей період відбувся інтенсивний розвиток історичного жанру, поява в українському живописі полотен, присвячених історії запорозького козацтва. В умовах заборони та переслідування українських громад, членами яких були видатні діячі української науки і культури Володимир Антонович, Павло Чубинський, Федір Вовк, Микола Лисенко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Михайло Коцюбинський, Національна орієнтація у творчості вимагала від митців особистої мужності та високого патріотизму. Сергій Васильківський належав до таких художників, як Костянтин Трутовський, Порфирій Мартинович, Іван Їжакевич, Микола Пимоненко, Микола Самокиш, Олександр Мурашко, які не стояли осторонь від життя народу і своєю творчістю зіграли велику роль у розвитку національної культури.

«Козацька Левада» - один з кращих зразків пейзажного жанру в українському мистецтві кінця XIX століття. Затишний заливний луг стелиться вглиб, а за ним синіє широка смуга дерев. (На Україні луг з деревами біля ставка або річки називається Левадою — козаки і чумаки зупинялися на відпочинок або селилися в таких місцях). Високе небо в легких хмарах, правдиве, точно відтворене освітлення. Небо і Земля майже в рівній мірі розділені вертикаллю формату — це надає простому мотиву величі, а неквапливе чергування планів розташовує до споглядання, до використання в літньому пейзажі, наповненому сонцем і повітрям, доповненому Блакитний серпанком з характерними ознаками сільського життя. Праворуч, на задньому плані — темно-зелені високі осокові дерева (також представлені загальною масою). Гармонійно вписуються в неї фігури двох селян, відпочиваючих в їх тіні, і волів в центрі композиції, що п'ють воду з озера. У колірній гамі переважає м'яка насичена гамма зеленого і синього кольорів, збагачена відтінками і рефlekсами; градації тонів створюють ілюзію просторової глибини. Виразності картині надає також різноманітна фактура мальовничій поверхні трави на передньому плані виписані точно і вільно, луг пастозний, а небо намальовано більш щільним мазком пензля. Поєднання образу невідворотної краси і величі природи з назвою — «Козача Левада» — розширює асоціативний потенціал твору, розкриває його сучасність. Наприклад, в творчому наробітку українського художника Васильківського Сергія Івановича є ряд живописних полотен, де досить майстерно зображено ліричного пейзажу України XIX – XX ст. Наприклад, на полотні «Шлях» (Мал.2) можемо споглядати елемент просторового пейзажу, який виражений в багатоплановості простору, і де на перших планах, хоча і не відіграє головну роль, показаний елемент, який відноситься до ліричного пейзажу, а саме елемент відсутності буття людини. В даному випадку, це дорога в поле, чисте небо та рослинність.

Мал. 2. Васильківський Сергій «Шлях»

Таким чином, у процесі досліджено особливі аспекти ліричного пейзажу в живописі XIX - XXI століть, вивчено особливості побудови пейзажу і композиції на заняттях у школі. Досліджено становлення ліричного пейзажу, та окремі характеристики і правила в його малюванні. Ліричний пейзаж – це такий вид мистецтва, у якому художник створює образ природи, який передає почуття глибокої гармонії між людиною й навколишнім середовищем. Головними рисами ліричного пейзажу є спокій та тиша, тепла палітра, глибоке розуміння природи і відчуття єдності з нею. Такий пейзаж може містити в собі елементи реалізму або імпресіонізму, але завжди характеризується підвищеною поетапністю та романтичністю. Розглянуто розвиток пейзажу в XIX - XXI століттях. Сучасні художники продовжують так само вдосконалювати новітні техніки в розвитку живопису. [3]

ЛІТЕРАТУРА

1. Композиція у творах образотворчого мистецтва [Електронний ресурс] // інтернет-журнал. 2010. Вип. 7.[23с.]. Режим доступу: <https://gu.osvita.ua/vnz/reports/culture/30327/> . (Дата звернення: 12.10.2023)
2. Пейзаж як самостійна складова картини і жанр образотворчого мистецтва. [Електронний ресурс] // інтернет-джерело. 2019. Вип. 1.[2 с.]. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/5453999/page:9/>. (Дата звернення: 15.10.2023)
3. Українське народне малярство XII – XX століть. Альбом. К., 1991. (Дата звернення: 21.10.2023)
4. Художні функції пейзажу [Електронний ресурс]//інтернет-журнал.<http://eprints.zu.edu.ua/11979/1/%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf>. (Дата звернення: 08.11.2023)
5. Формування художнього образу природи в пейзажі [Електронний ресурс]//інтернет-журнал.2022. <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6893/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%20%D0%9E%D0%9C%D0%BC-17.pdf>. (Дата звернення: 10.11.2023)

ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Бісовський Валентин

Черевко Сніжана

Науковий керівник – доц. Шевчик Любов

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТЕРІОФАУНИ УКРАЇНИ

Через згасання наукового інтересу до класичних дисциплін біологічного циклу останнім часом дещо скорочується кількість наукових праць із зоології. Не сприяє покращенню ситуації розв'язана росією повномасштабна війна проти України. На цьому тлі детальне дослідження видового складу, ревізія відповідних знань з систематики, біогеографії, діагностики, мінливості та екоморфології політипових груп мишоподібних гризунів надродина Muridae різних регіонів України доволі актуальні. З метою реалізації цього завдання все частіше вчені звертають увагу на морфологічно близькі види мишоподібних гризунів. Проводячи виділення внутрішньо популяційних функціонально-фізіологічних угруповань в межах популяції, визначають їхній вплив на динамічні процеси життєдіяльності та на закономірності перебудови вікової структури популяцій гризунів [8].

Все частіше теріологи звертаються до вивчення життя ссавців у трансформованому середовищі, а саме з точки зору впливу інтродукції на дику теріофауну, ролі антропогенного фактору у функціонуванні популяцій ссавців у природних та порушених місцезнаходженнях тощо [5]. Паралельно проводять аналіз факторів, які чинять вплив на стан популяцій гризунів у міських умовах. Особлива увага приділяється порівнянню щільності популяцій, вивченню багаторічних і сезонних аспектів динаміки чисельності мишоподібних гризунів на територіях, які лежать у градієнті урбанізації.

У працях І. Зеніної (2006) знаходимо інформацію щодо видового складу та біотопного розподілу дрібних ссавців в меліорованих та природних біотопах Поліського природного заповідника та національного парку «Прип'ятський» [4].

Протягом останніх десяти років все частіше вчені звертають увагу на стан популяцій гризунів у радіоактивно забрудненому середовищі (а саме у зоні відчуження ЧАЕС). Встановлено, що радіоактивне забруднення території не впливає на чисельність дрібних ссавців, проте корелює зі змінами статеві структури популяції, котрі проявляються у чисельному домінуванні однієї статі. На найбільш забруднених територіях відмічено домінування самиць, що розглядається як неспецифічна компенсаторна реакція популяційного рівня [1].

Не втрачають актуальності дослідження стану популяцій дрібних ссавців в умовах хронічного електромагнітного стресу. Аналіз кількісного та якісного розподілу мікромамалій у зоні дії електромагнітного поля ліній електропередач високої напруги, виявив залежність між параметрами угруповань та напруженістю електромагнітного поля. Зростання цього показника викликає закономірне зменшення чисельності особин, видового багатства і показників різноманіття угруповань мікромамалій [10].

У світлі біоетики, як головного принципу сучасної екологічної освіти, науковці все більше уваги приділяють популяризації використання прижиттєвих методів вивчення будови та дослідження процесів життєдіяльності тварин. Використання подібних методів найбільш ефективно на природно-заповідних територіях під час вивчення видового складу, проведення обліку дрібних ссавців та оцінки їхнього функціонального значення в екосистемі.

Регіональні дослідження теріофауни України охоплюють усі біогеографічні райони. У Криму ідентифіковано комплекс із більше ніж десяти видів дрібних ссавців, які постійно або спорадично мешкають в різноманітних біотопах населених пунктів. Все частіше вчені вивчають екологічні особливості та територіальне розміщення ссавців-синантропів: пацюка сірого (*Rattus norvegicus* Berk та, дещо рідше, пацюка чорного *Rattus rattus* L.

Результати обліків дрібних ссавців на заповідних і перспективних для заповідання ділянках східної частини України, в значній мірі стосувалися порівняння екологічного стану мікротеріофауни, а саме – вивчення видів-домінантів та видів-індикаторів окремих заповідних територій та основних біотопів кожної із них. В результаті вивчення трьох фауністичних ядер (степового, лісового, заплавного), було встановлено, що найбільш трансформованим у регіоні є степове ядро. Визначено раритетні види дрібних ссавців регіону, п'ять видів рекомендовано включити до Червоної книги України [6].

Багаторічні дослідження мікротеріофауни природооохоронних територій півдня України проведені у заповіднику «Асканія-Нова» та на більшій частині Ніжньодніпровського Лівобережжя продемонстрували повсюдне поширення у регіоні миші курганцевої (*Mus spicilegus* Petenyi, 1882). На початку ХХІ ст. ці миші, судячи з зовнішніх проявів життєдіяльності, з'явилися повсюдно в агроценозах і проникли в природне ядро заповідника. Власне тому науковцями було висунуто дві версії цього популяційного явища: або вид був присутнім тут постійно, але залишався надто нечисленним, або ж відбулося поступове його розселення з відомих місцезнаходжень [9].

На теренах західної України теріологічні дослідження були проведені на заповідних територіях, зокрема на меліорованих та природних біотопах Поліського природного заповідника та національного парку «Прип'ятський» Центрального Полісся. Ці дослідження дозволили отримати дані щодо видового складу та біотопного розподілу дрібних ссавців. Довели, що меліоративні роботи не впливають на видове представлення та чисельність дрібних

ссавців. Хоча і зумовлюють перерозподіл видів-домінантів та спричиняють зменшення чисельності дендрофільних видів вовчків у регіоні [4]. Шляхом вивчення видового та таксономічного багатства, різноманіття та структури групування мишоподібних гризунів у дев'яти типах біотопів Національного природного парку «Сколівські Бескиди» було доведено, що максимальне таксономічне багатство мишуватих гризунів характерне для буково-ялинових лісів, зрубів та лук. Власне ці біотопи в найбільшій мірі здатні підтримувати високий рівень видового різноманіття у регіоні. Високий ступінь видового різноманіття лук пов'язаний з різноманіттям лучних ценозів, у т. ч. за висотами, прилеглими біотопами та їхнім походженням. Найвище таксономічне різноманіття характерне для грабово-букових, букових та мішаних лісів, що створює передумови для високої стабільності та стійкості угруповань мишуватих гризунів, після біотопів з корінними гірсько-лісовими фітоценозами. Таким чином, видове різноманіття гризунів у межах Парку забезпечується різноманітністю наявних біотопів, їхньою площею та наявними трофічними ресурсами.

Дослідження рівнинних популяцій мишуватих гризунів Закарпаття проведені З. Барказі дозволили розширити відомості про найбільш поширені види району, як типового рівнинного регіону Закарпаття. Проаналізовано відносну чисельність досліджуваних видів, а також тенденції статеві-вікової структури популяцій [13].

Аналіз угруповань мишуватих гризунів Національного природного парку «Кременецькі гори», проведений молодими науковцями Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Опрацьовано результати досліджень шести біотопів Парку. Встановлено, на території яких трапляються нориця руда, мишак жовтогрудий та полівка європейська. Найбільшим показником видового та таксономічного багатства характеризуються грабово-дубові ліси, зруби та луки. Встановлено прямо пропорційний зв'язок між поширенням виду в регіоні і загальним рівнем його чисельності. Найвищий середній бал чисельності мають широко розповсюджені види, що належать до евритопного та лісового комплексів. Високий ступінь видового різноманіття у цих біотопах пояснюється високою доступністю сприятливих екологічних умов для мишоподібних гризунів [7].

Вивчення структури популяцій мікромамалій НПП «Дністровський каньйон» проводили на території пам'ятки природи «Червоне». Загалом було зафіксовано шість видів мишоподібних гризунів: *Sylvaemus tauricus* L., *Sylvaemus sylvaticus* L., *Apodemus agrarius* Pallas, *Micromys minutus* L., *Myodes glareolus* Schreber і *Microtus arvalis* Pallas. Аналіз сезонної динаміки чисельності продемонстрував зростання чисельності протягом весняно-літньо-осіннього періодів, зумовлене зміною антропогенного навантаження на досліджувану територію. Аналіз статевих складів популяцій продемонстрував переважання самців над самками у співвідношенні 2 : 1, тоді як віковий склад у групі (ad: juv) характеризувався співвідношенням 5:1. Відносно низьке видове різноманіття мишоподібних гризунів у НПП «Дністровський каньйон» могло бути результатом невеликих площ острівних місць зростання

(відокремлених територій з відносно схожим ландшафтом) та сильною фрагментованістю досліджуваної території. Описано нові знахідки миші-курганобудівника на лівому березі Дністра у межах річки його приток Джурина і Нічлави (Чортківський тайон Тернопільської області). Наявність *Mus spicilegus* встановлено на підставі знахідок звичайних для цього виду кормових запасів у вигляді курганів, добре помітних у польових умовах і доступних для діагностики. Перші відомості про розселення виду у Західному Поділлі датовані 2011 роком [11].

Вперше за останні 30 років опубліковано зведення про розселення двох морф хом'яка звичайного у Тернопільській області. Виявлені місця локалізації меланістичної форми. Встановлено чисельність виду за кількістю нір у різних біотопах. Уточнено значення цих тварин як компоненту кормового раціону для хижих, а також – для домашніх тварин [12].

Таким чином, з початку нульових років ХХІ століття активізувалося проведення еколого-фауністичних досліджень, вивчення видового представлення, таксономічної структури, якісного та кількісного складу біорізноманіття регіональної родентофауни та її значення як для урбоєкосистем, так і для природозаповідних територій України. Перехід на позиції гуманізму, поряд із подальшим застосуванням статистичних методів, активізував відмову від методу вилучення тварин. Натомість активізувалися роботи, спрямовані на моніторинг стану регіональної родентофауни та моделювання чисельності популяції гризунів, зокрема і у Тернопільській області [2, 3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневецький Д. Статева структура популяцій дрібних ссавців зони відчуження Чорнобильської АЕС. Фауна в антропогенному середовищі. Праці Теріологічної Школи. Луганськ, 2006. № 8. С. 56–58.
2. Грод І.М., Загороднюк І.В., Шевчик Л.О., Кравець Н.Я. Моделювання чисельності гризунів у лісових біотопах Західного Поділля (на прикладі *Myodes glareolus*). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Біологія. 2021. Т. 81, № 1-2. С. 19–30.
3. Грод І. М., Шевчик Л. О., Голіней Г. М., Кравець Н. Я., Главацька О. Л. Аналіз динаміки чисельності популяції кабана дикого *Sus scrofa* (Linnaeus, 1758) у рамках моделі Ферхюльста. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Біологія. 2023. Т. 83, № 1–2. С. 49 – 60.
4. Зеніна І. Дрібні ссавці трансформованих території Центрального Полісся. Фауна в антропогенному середовищі. Праці Теріологічної Школи. 2006. № 8. С. 165–174.
5. Зізда Ю., Дулицький А., Приходько О. XII Теріологічна школа-семінар «Синантропія ссавців та фауна урбоєкосистем». Праці Теріологічної Школи. Луганськ, 2006. № 7. С. 344–347.
6. Кондратенко О., Загороднюк І. Склад і структура схожості мікротеріофаун заповідних ділянок східної частини України. Теріофауна сходу України. Пам'яті Олександра Кондратенка. Праці Теріологічної Школи. Луганськ, 2006. № 7. С. 149–155.
7. Красовська А. Угрупування мишуватих гризунів (Muridae) Національного природного парку Кременецькі гори. Праці Теріологічної Школи. 2017. Т. 15. С. 28–34.
8. Мякушко С., Степаненко М. Зміни вікової структури популяцій двох видів лісових гризунів під час багаторічної динаміки чисельності. Фауна в антропогенному середовищі. Праці Теріологічної Школи. Луганськ, 2006. № 8. С. 86–90.
9. Поліщук І. Миша курганцева *Mus spicilegus* (Muridae, Rodentia) в Асканії-Нова та Херсонській області. Праці Теріологічної Школи. 2012. Т. 11. С. 168.

10. Рошко В., Крон А. Угрупування дрібних ссавців (Micromammalia) в умовах хронічного електромагнітного стресу. Моніторинг теріофауни. Праці Теріологічної Школи. Луганськ, 2010. № 10. С. 88–95.
11. Смирнов Н., Малык В.И. Первая находка курганчиков *Mus spicilegus* (Mammalia, Rodentia) на территории Западного Подолья. Вестник зоологии. 2011. Т. 45, № 2. С. 172.
12. Шевчик Л.О., Лачаченко С.В. Хом'як звичайний (*Cricetus cricetus*) на Поділлі: опис нового поселення та зустрічі меланістичної форми. Хорологія ссавців та знахідки раритетів: : 3б. наук. пр. / ред. Загороднюк І. Київ, 2020. С. 105–110.
13. Stetsula N., Barkasi Z., Zagorodniuk I. Diversity of Muroid Rodent Communities in Key Habitats of the Skole Beskids (Eastern Carpathians). Proceedings of the Theriological School. 2016. Vol. 14. P. 139–146.

Пензей Христина

Науковий керівник – доц. Конончук Олександр

ВПЛИВ ПОЗАКОРЕНЕВОГО ПІДЖИВЛЕННЯ КАРБАМІДОМ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЯЧМЕНЮ

Ячмінь є провідною зерновою культурою України, який висівається на площі – близько 2,49 млн га (2017–2021 рр.) та поступається лише таким лідерам, як озима пшениця і кукурудза [6].

Не дивлячись на важливість ячменю, загальна потреба в його зерні перевищує рівень сучасного виробництва аграрних підприємств України. На нестабільність валового продукування зерна ячменю, наприклад, у 2018 р. – 7,35 млн т, 2021 р. – 9,44 млн т, у різні роки відчутний вплив здійснювало коливання урожайності – 2,96 т/га, 3,82 т/га, відповідно у ті ж роки [6].

Однією з основних причин суттєвих змін у продуктивності культури є порушення технології вирощування, зокрема, відсутність науково обґрунтованих сівозмін, коли ячмінь висівають після найгірших попередників (соняшник, ріпак тощо), неякісний обробіток ґрунту, відсутність або недостатня кількість внесення добрив, низький рівень застосування засобів захисту рослин, неправильне формування сортового складу тощо [3, с. 33].

Вдосконалення системи удобрення з врахуванням місцевих ґрунтово-кліматичних умов, біологічних особливостей культури в основі якої лежить потреба рослини у поживних елементах на кожному етапі росту і розвитку, повинно відігравати центральну роль у забезпеченні високої продуктивності ячменю [3, с. 33–37; 5, с. 236–277].

Відтак, метою роботи було дослідити ефективність підживлення ячменю дворядного ярого сорту Аграрій азотним мінеральним добривом карбамід за показниками продуктивності.

Дослідження величини й елементів урожаю ячменю показало, що дворазове (N30 і N30) позакореневе підживлення карбамідом у стадії росту рослин ВВСН 15 (подовження стебла, 5 листків розгорнулись) і 41 (початок виходу в трубку) в місцевих ґрунтово-кліматичних умовах агробіолабораторії Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка зумовлювало зростання урожаю зерна культури у 2023 р. на 4,2 ц/га (табл. 1).

Аналіз елементів структури урожаю виявив, що збільшення урожаю зерна за дії добрива відбувалося на фоні приблизно однакової густоти рослин та стимулювання у дослідних організмах на 29,2 % загальної кущистості і за рахунок цього зростання загальної густоти стебел – на 25,3 %. Зазначені зміни у кущенні рослин також проявились у тенденції зростання продуктивної кущистості і кількості стебел із зерном (табл. 1), що відповідає даним щодо зростання продуктивної кущистості ячменю за дії азотних добрив, незалежно від норм і строків їх використання [2, с. 18–20].

Незначна нестача Нітрогену сприяє цвітінню рослин, порівняно із сильним дефіцитом чи високим рівнем. Наявність елементу корелює із цвітінням через різні причини, зокрема, через зміну швидкості дозрівання, фотоперіод, гіберелінову кислоту, яровизацію тощо так і може відбуватися незалежно від цих чинників [1].

Відомо, що внесення азотних добрив істотно впливає на формування елементів структури врожаю та продуктивності ячменю ярого в цілому, зокрема, зростає кількість зерен у колосі та маса 1000 зерен, які також визначаються біологічними особливостями сортів, умовами вирощування та власне підживленням Нітрогеном. Найвищі показники маси 1000 зерен та зростання їх кількості у колосі виявлені після внесення N60 у стадію кущення [4, с. 56–61].

Інші дослідники вказують на відсутність впливу норм і строків використання азотних добрив на кількість зерен у колосі та їх вагомість і натуру у ячменю ярого [2, с. 18–22].

Позакореневе підживлення карбамідом ячменю ярого сорту Аграрій у місцевих ґрунтово-кліматичних умовах стимулювало на 1,3 % ріст колоса у довжину, формування на 1,4 % більшої кількості в ньому колосків та на 6,3 % кількості зерен у колосі (табл. 1).

Збільшення кількості зерен у колосі було зумовлено не тільки підвищенням у них кількості колосків, а й зростанням їх фертильності – контроль 90,5 %, дослід – 94,8 %.

У цілому зазначені зміни в генеративній сфері рослин ячменю під впливом карбаміду дещо підвищили масу зерна у колосах і не вплинули на їх вагомість (масу 1000 зерен), що відповідає даним деяких дослідників [2, с. 18–20] та потребує подальшого вивчення.

У цілому, зазначені зміни у ростових процесах і формуванні генеративних органів рослин ячменю дворядного ярого сорту Аграрій під впливом підживлення карбамідом позитивно вплинули на формування біологічного урожаю надземної маси культури – зростання 25,6 %, а також біологічної маси соломи – підвищення 43,7 % і врожаю зерна – 9,3 % (табл. 1).

Таким чином, дворазове позакореневе підживлення ячменю ярого сорту Аграрій у місцевих ґрунтових умовах та погоди 2023 року у більшій мірі стимулювало ріст вегетативних органів рослин – загальну кущистість, густоту стеблостою і масу надземних органів, а також зумовило зростання біологічного урожаю зерна культури на 4,2 ц/га або 9,3 % до контролю.

Таблиця 1. Вплив карбаміду на продуктивність ячменю дворядного ярого сорту Аграрій

Показник	Контроль	Дослід
густота рослин, шт./м ²	255,0±20,6	237,0±11,4
густота стебел загальна, шт./м ²	601,0±22,2	753,0±27,8*
густота стебел продуктивних, шт./м ²	488,0±14,0	517,0±5,7
кущистість загальна, шт.	2,4±0,2	3,1±0,1*
кущистість продуктивна, шт.	1,9±0,2	2,0±0,1
довжина колоса, см	7,7±0,02	7,8±0,03*
кількість колосків у колосі, шт.	21,0±0,05	21,3±0,07*
кількість зерен у колосі, шт.	19,0±0,05	20,2±0,05*
маса зерна у колосі, г	0,97±0,04	1,01±0,04
маса 1000 зерен, г	51,3±1,1	51,3±0,4
біологічний урожай надземної маси, ц/га	86,4±2,6	108,5±1,5*
біологічний урожай зерна, ц/га	45,4±1,1	49,6±1,2*
біологічний урожай соломи, ц/га	41,0±2,0	58,9±1,3*

Примітка: * – $p < 0,05$, різниця вірогідна порівняно з контролем

ЛІТЕРАТУРА

1. Вплив азоту (N) на ріст рослин та їхню фізіологію. SuperAgronom. Головний сайт для агрономів. URL: <https://superagronom.com/multimedia/infographics/72-vpliv-azotu-n-na-rist-roslin-ta-yihnyu-fiziologiyu> (дата звернення: 27.10.2023).
2. Господаренко Г. М. Продуктивність ярого ячменю залежно від особливостей удобрення. Корми і кормовиробництво. 1995. Вип. 40. С. 16–22. URL: <https://lib.udau.edu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/21977726-4410-44e5-b864-2a0ec218f924/content> (дата звернення: 27.10.2023).
3. Манько К., Музафаров Н. Ячмінь ярий: сучасні технології вирощування. Агрономія Сьогодні. 2012. Вип. 9 (18 травня). С. 33–37. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/234-iachmin-iaryi-suchasni-tekhnohohii-vyroschchuvannia.html> (дата звернення 27.09.2023).
4. Паламарчук В. Д., Колісник О. М. Вплив підживлення азотними добривами на елементи структури урожаю та продуктивність ячменю ярого. Аграрні інновації. 2023. № 20. С. 56–61. DOI: <https://doi.org/10.32848/agrar.innov.2023.20.9> (дата звернення: 29.10.2023).
5. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур: підруч. / Лихочвор В. В. та ін.; за ред. Лихочвора В. В., Петриченка В. Ф. 3-є вид., виправ., доп. Львів : НВФ «Українські технології», 2010. 1085 с.
6. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC/> (Last accessed: 03.10.2023).

Мацєрук Іванна

Науковий керівник – доц. Гладюк Микола

ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР НА УРОКАХ ХІМІЇ

Розробка, вдосконалення та впровадження в практику ефективних методичних прийомів і методів навчання, які активізують мислення, розвивають інтерес до предмета і творчу уяву учнів, є актуальною педагогічною проблемою. Дидактичні ігри вважають одним з ефективних методів навчання в сучасних умовах, хоча ігри як засіб навчання потребують подальшого вивчення.

Аналіз педагогічної та методичної літератури, досвіду вчителів-практиків дає змогу стверджувати, що дидактичні ігри дають значний навчальний ефект, оскільки збуджують

інтерес до предмета, активізують учнів протягом всього уроку, розвивають мислення, мову, пам'ять, формують пізнавальні інтереси, виявляють позитивний виховний вплив. Це є серйозною підставою до залучення гри як методу навчання у навчальний процес.

Як засвідчують проведені у школах дослідження, в процесі навчання хімії більшість вчителів застосовують ігри на уроках епізодично, найчастіше на заняттях хімічних гуртків та інших видах позакласної роботи.

В процесі анкетування вчителі хімії мотивували це тим, що теорія і методика дидактичних ігор в навчанні розроблені все ще недостатньо, хоча конкретні розробки ігор в методичній літературі наявні у значній кількості. Вони також відзначають значні труднощі в підготовці та проведенні багатьох з цих ігор досить складна. Часто ігрові моменти, розважальність, цікавість настільки переважають, що гра втрачає дидактичне значення

В розробці теорії і методики застосування дидактичних ігор в процесі вивчення хімії в загальноосвітній школі найбільш важливими, на наш погляд, є такі питання:

- визначення поняття "дидактична гра" та чітке розуміння її ролі в навчанні учнів;
- визначення місця дидактичних ігор в загальній системі методів навчання хімії;
- класифікація дидактичних ігор;
- розробка та вдосконалення методики проведення дидактичних ігор;
- організація ігрової діяльності школярів в процесі використання дидактичних ігор;
- розробка конкретних дидактичних ігор з хімії відповідно до програми школи;
- психолого-педагогічні аспекти дидактичних ігор.

Якщо гра в загальному розумінні цього слова асоціюється з такими поняттями, як "відпочинок", "розваги", "змагання" тощо, то поняття "дидактична гра" має дещо інше значення.

В дидактичній грі, з одного боку, зберігаються елементи розваги – це ігрові прийоми і правила, певний емоційний настрій та умовність ігрової ситуації, елементи задоволення, цікавості та змагальності, наявність переможців та переможених, тобто присутні всі основні ознаки звичайної гри. Багато хто з вчителів наголошує, що в дидактичній грі важливим є результат: засвоєння тих чи інших знань та вмінь, розвиток розумових та мовних якостей, виховання соціальної культури та інших елементів особистості учня (дидактичні фактори).

Природно, що в будь-яких іграх присутні елементи цікавості, однак в дидактичній грі ці елементи стають визначальними. Звичайні ігри – заради розваги, а дидактичні – цілеспрямовано вводять в процес навчання, щоб отримати відповідні результати в цьому процесі.

Таким чином, дидактична гра – це спеціальний методичний прийом чи метод навчання у формі ігрової ситуації, спрямований на досягнення певної дидактичної мети в процесі навчання.

Головний момент в організації дидактичних ігор – вміле та розумне поєднання в них елементів розваги та дидактичних чинників. При цьому елементи розваги є засобом збудження інтересу до питання, що вивчається, і стимулювання стійкої діяльності учнів у ході всієї гри.

В нашій роботі на основі педагогічного досвіду та експерименту, проведеного у школах з організації дидактичних ігор на уроках хімії, зроблено спробу розглянути та обговорити деякі з названих проблем, показати, як використовуються дидактичні ігри в процесі засвоєння хімічних понять під час вивчення періодичного закону та періодичної системи хімічних елементів.

Нами розроблено дидактичні ігри, спрямовані на розвиток пізнавального інтересу учнів, стимулювання їх творчих здібностей, більш глибоке засвоєння матеріалу програми, забезпечення позитивного емоційного настрою та психолого-педагогічного клімату в ході навчання.

Всі ігри можна умовно розділити на три групи за формальною ознакою – залежно від тривалості їх проведення.

Ігри-хвилинки, які потребують мінімальних затрат часу, найчастіше їх проводить вчитель, і слугують вони в основному для збудження інтересу та привернення уваги до матеріалу, що вивчається. Їх можна застосовувати як під час пояснення нової теми, так і в процесі закріплення, повторення, узагальнення, а також в процесі контролю знань.

Ігри-п'ятихвилинки можна проводити протягом 5–10 хвилин індивідуально, невеликими групами, а також всім класом на всіх етапах навчання.

Ігри-тридцятихвилинки проводять найчастіше за участю всього класу протягом 10–40 хвилин і головним чином для узагальнення і в ході контролю знань учнів.

В ході підготовки і проведення ігор традиційно виділяють три етапи.

1 етап – підготовка до гри. Гру провести набагато складніше, ніж урок, оскільки вона передбачає значної попередньої роботи вчителя і школярів. Для проведення будь-якої гри необхідно визначити мету, створити ігрову ситуацію, розробити сценарій, продумати, на якому етапі уроку буде проведена гра, врахувати особливості класу та інтереси окремих учнів.

2 етап – проведення гри. Необхідним елементом проведення гри є наявність емоційного фону, зацікавленості учнів. В ході гри можуть вирішуватися проблемні ситуації. Спеціальними формами навчання є дискусії і діалоги, які можуть виникати в ході вирішення проблеми.

3 етап – підведення підсумків гри. При підведенні підсумків слід виходити з кінцевого результату гри, тобто із ступеня засвоєння теми, сформованості впевненості учнів, розвитку їхнього самостійного творчого мислення [2].

Наведемо приклади розроблених нами дидактичних ігор.

Гра “Хто далі?”

Мета. Активізувати процес запам'ятовування хімічних елементів та їх диференціацію на метали та неметали, на окремі групи хімічних елементів тощо.

Завдання. Гравець повинен “пройти” якомога далі: для просування на один крок необхідно назвати хімічний елемент. Гру можна ускладнити, обумовлюючи перелік назв (будь-які елементи, метали або неметали, елементи по групах та ін.).

В грі беруть участь одночасно 2–3 учні (за числом команд, що змагаються). Виграє той, хто “пройде” далі без помилок, запинок та повторень.

Гра “Хімік-експерт”.

Мета. Узагальнити та систематизувати знання учнів про зв’язок будови атома, місця в періодичній системі, склад і властивості його сполук.

Атрибути. Картки відповідно до варіантів гри.

Через пошкодження файлу комп’ютерним вірусом було втрачено частину табличних даних. Відновіть дані таблиці на підставі наявних в ній даних.

Розподіл електронів в атомі	Хімічний елемент	Формула вищого оксиду	Формула вищого гідроксиду	Формула леткої сполуки з Гідрогеном	Порядковий номер елемента
1) $2\bar{e}, 5\bar{e}$	N				
2)		MgO			12
3)			H ₃ PO ₄		15
4) $2\bar{e}, 8\bar{e}, 1\bar{e}$	Na				

Гра “Вибери ряд”. Визначити, в якому ряду міститься найбільше речовин з ковалентним зв’язком:

а) PH₃, P₂O₅, Na₂O, BaCl₂, O₂; б) H₂O, HI, NH₃, Cl₂, CaCl₂.

Гра “Подзвони мені”. Номер телефону – речовини з ковалентним полярним зв’язком.

1 – Br₂
2 – H₂O
3 – NaOH
4 – H₂
5 – H₂S

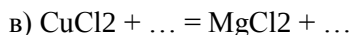
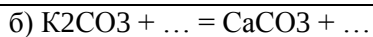
6 – NH₃
7 – O₂
8 – HCl
9 – NaCl
0 – NO₂

Гра “Хто більше”. Для названих речовин: Cu(OH)₂, HCl, O₂, CH₄, CuO, H₂ скласти якомога більше рівнянь реакцій, в ході яких утворюється вода – речовина з ковалентним полярним зв’язком.

Гра “Згадайся”. В результаті взаємодії простих речовин, що складаються з атомів хімічних елементів А і В, на зовнішньому шарі яких знаходиться відповідно $1\bar{e}$ і $6\bar{e}$, утворюється безколірний газ із запахом тухлих яєць. Складіть рівняння реакції утворення цієї речовини, назвіть продукт реакції і вид зв’язку в ній.

Гра “Добери речовини”. За одну хвилину підберіть речовини, за допомогою яких можна здійснити такі перетворення:

а) CuCl₂ + ... = AgCl + ...

Набувши досвіду написання рівнянь (а) і (б), учні довго пробують для реакції (в) підібрати відповідну сіль, а не сам Mg.

Гра “Розкажи другу”.

Закінчи речення в аркуші розповіді та перекажи його сусіду по парті.

Аркуш розповіді

“Періодичний закон і будова атома”

1. Головна характеристика атома – 2. Заряд ядра чисельно співпадає: а) з ... ; б) з ... і визначається числом 3. Ізотопи – це 4. Хімічний елемент – це 5. Фізичний зміст порядкового номера хімічного елемента 6. Електрони розташовуються по електронних шарах, які можуть бути: а) ... ; б) ... ; в) ... ; г) 7. На зовнішньому електронному шарі може перебувати не більше 8. Максимальне число електронів на електронних шарах можна розрахувати за формулою 9. Поступова зміна властивостей у малих періодах пов’язана з 10. Для будови атомів елементів-металів характерно: а) ... ; б) 11. Для будови атомів елементів-неметалів характерно: а) ... ; б) 12. Для будови атомів інертних елементів характерно: а) ... ; б) 13. Стрибкоподібна зміна властивостей від F до Ne зумовлюється 14. Стрибкоподібна зміна властивостей від Ne до Na зумовлюється 15. Фізичний зміст номера періоду 16. У атомів елементів головних підгруп число електронів на зовнішньому електронному шарі чисельно співпадає з 17. У головних підгрупах зверху донизу властивості хімічних елементів змінюються так: ... , тому що

Проведене дослідження засвідчило, що окрім розвитку інтересу до предметів у школярів виробляється вміння зосередитись, долати труднощі, самостійно і швидко приймати рішення, а також розвиваються фантазія, увага, мова і пам’ять, легше засвоюються і запам’ятовуються складні хімічні та біологічні поняття.

Навіть самі пасивні учні докладають всіх зусиль, щоб не підвести своїх товаришів у групових іграх. В процесі гри учні, набуваючи нових знань та вмінь, розширюють свій світогляд, найбільш встигаючи, використовуючи свій минулий досвід, активно допомагають менш встигаючим учням. Тут розкривається особливе значення дидактичної гри як засобу виховання волі, взаємовиручки, товариськості та соціальної адаптації дитини в цілому. В грі підлітки розслабляються, зникає їх скованість, невпевненість у власних силах, можливостях, а в разі досягнення успіху в них з’являється бажання знову грати та пізнавати світ все глибше.

Включення в навчання елементів гри робить процес засвоєння і закріплення матеріалу, що вивчається, більш цікавим та емоційним. Однак дидактичну гру не можна розглядати як розвагу або відпочинок на уроці. Дидактична гра – це дієвий методичний прийом, який мимовільно включає учня в творчу навчальну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жорник О. Формування пізнавальної активності учнів у процесі спільної ігрової діяльності // Рідна школа, 2000. № 3. С.37–39.
2. Лукашова Н.І. Дидактичні ігри як засіб формування інтересу учнів //Методика викладання біології, хімії, географії. Вип. 3. К., 1996. С.93–97.

*Ковальчук Олег
Науковий керівник – доц. Гладюк Микола*

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПРО ОКИСНО-ВІДНОВНІ РЕАКЦІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ НЕОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ

Хімічні реакції – це форма руху матерії. Речовини та хімічні елементи вивчають завдяки дослідженню реакцій, в які вони вступають. Щоб скласти уявлення про речовину, вивчають її хімічні реакції, Щоб скласти поняття про хімічний елемент, досліджують хімічні реакції простих і складних речовин, утворених цим елементом.

Хімічні реакції – це цеглинки, з яких побудована вся споруда хімічних знань. Тому вивчення хімічних реакцій – одне з центральних питань викладання хімії в середній школі.

За останні роки зміст та структура шкільного курсу хімії зазнали значних змін, відбулись суттєві зміни в розподілі годин як між навчальними предметами, так і між окремими темами в межах шкільного курсу хімії. Змінились і пріоритети в навчанні. Якщо ще донедавна увага приділялась засвоєнню знань, то тепер акцент в навчанні в даний час змістився в бік переважного розвитку учнів.

Окисно-відновні реакції – одне з найважливіших теоретичних питань, знання якого необхідне для вивчення основних розділів загальної, неорганічної, органічної хімії.

Окисно-відновні реакції мають величезне значення, особливо для підтримування життєдіяльності біологічних систем. Процеси фотосинтезу, дихання, травлення – все це ланцюги окисно-відновних реакцій.

Необхідність переосмислення змісту та методичних підходів до формування загальнохімічного поняття про хімічну реакцію та окисно-відновні процеси зокрема в шкільному курсі хімії зумовлюють актуальність теми магістерської роботи.

Предметом дослідження стали дидактичні завдання для формування в учнів знань про хімічну реакцію в цілому та окисно-відновні процеси зокрема, та методика їх використання у 8-9 класах загальноосвітньої школи.

Мета роботи полягає у конструюванні комплексу дидактичних завдань розробці методики їх застосування та апробацію розробленого комплексу завдань для формування в учнів знань про хімічну реакцію у 8-9 класах в умовах реального навчального процесу.

Загальне поняття про хімічну реакцію можна розглядати як систему понять тому, що воно є, по-перше, цілісним комплексом взаємозв'язаних елементів (груп часткових понять про

ті чи інші сторони хімічного перетворення), по-друге, елементом іншої, більш ширшої системи, тобто всієї системи хімічних знань, а часткові поняття, що входять до нього є системами дещо нижчого порядку.

Будь-яку систему утворюють дві сукупності: елементів і зв'язків (структура). Тому, щоб схарактеризувати систему понять про хімічну реакцію, необхідно, по-перше, розглянути, які елементи, тобто групи часткових понять про хімічну реакцію, її утворюють, і, по-друге, вияснити, які зв'язки є між цими елементами.

Такі найважливіші поняття, як умови і ознаки хімічних реакцій, тепловий ефект, окисно-відновні процеси, швидкість реакції, реакційна здатність речовин різних класів і механізми реакцій, хімічна рівновага і керування процесами, класифікація реакцій, розрахунки за рівняннями хімічних реакцій, входять як підсистеми в систему понять про хімічну реакцію як одну з провідних систем змісту шкільного курсу хімії. Крім того, поняття "хімічна реакція" тісно пов'язане з поняттям "речовина" та "хімічний елемент".

Елементами складного поняття про окисно-відновні процеси є: поняття про ступінь окиснення та способи його визначення; розвиток поняття про класифікацію хімічних реакцій за складом взаємодіючих речовин і кінцевих продуктів, а також за зміною ступенів окиснення елементів, поняття про окисники і відновники, поняття про метод електронного балансу та алгоритм його застосування.

Вивчення науково-методичної літератури, спостереження і аналіз пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення хімії дали змогу виділити і класифікувати навчальні прийоми, що є суттю репродуктивної, евристичної та дослідницької діяльності на чотири групи відповідно до вивчення основних компонентів змісту хімії: теоретичних питань, фактів, методів, мови науки.

З численних способів, що використовувались нами в процесі навчання, ми зосередили увагу на тих, які учні можуть використовувати для здійснення самоконтролю – найважливішого компоненту пізнавальної діяльності. Такими способами є: змістове групування матеріалу; виділення опорного пункту; складання плану; виділення логічної схеми; складання образу.

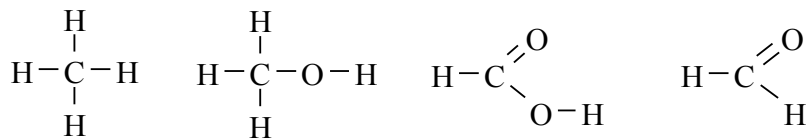
Для організації пізнавальної діяльності учнів на уроках хімії та для самостійної роботи в процесі засвоєння понять „Ступінь окиснення. Окисно-відновні реакції” нами розроблені завдання, робота над якими забезпечує надійний педагогічний ефект. Наведемо приклади окремих з них.

Завдання 1. З переліку речовин випишіть ті, в яких атоми мають ступінь окиснення „0”:
 NaCl ; H_2 ; KMnO_4 ; C ; HCl ; Ba ; Al_2O_3 ; O_2 ; Cl_2 ; $\text{Fe}(\text{OH})_2$.

Завдання 2. Визначте ступінь окиснення кожного хімічного елемента в таких сполуках:
 KCl ; KClO_3 ; MgCl_2 ; Cl_2 ; KMnO_4 ; K_2MnO_4 ; H_3PO_4 .

Завдання 3. Визначте ступінь окиснення Сульфуру в кристалах речовин, молекулах та йонах: $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3$; Na_2SO_4 ; H_2S ; SO_2 ; SO_4^{2-} ; HSO_4^- .

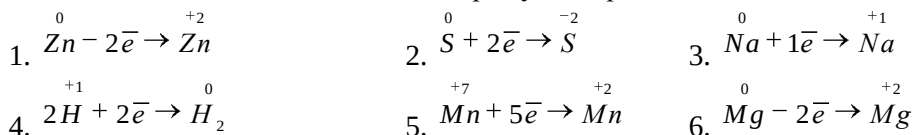
Завдання 4. Визначте валентність і ступінь окиснення Карбону за структурними формулами речовин:

Завдання 5. Визначте ступінь окиснення Мангану і сполуках: KMnO_4 ; MnO_2 ; Mn_2O_7 ; Mn ; K_2MnO_4 ; MnO . Випишіть формули речовин, які є: а) лише окисниками; б) лише відновниками; в) тих, що можуть бути і окисниками, і відновниками.

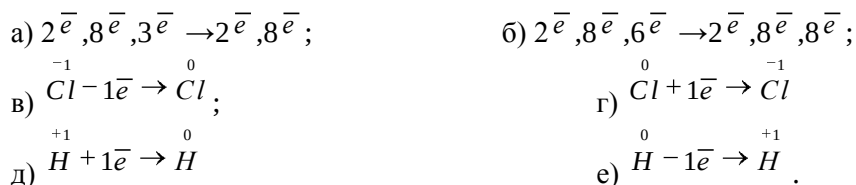
Завдання 6. Використовуючи дані про розподіл електронів в атомах, вкажіть частинки, здатні до окиснення: а) $+11 \ 2\bar{e}, 8\bar{e}$; б) $+11 \ 2\bar{e}, 8\bar{e} \ 1\bar{e}$; в) $+17 \ 2\bar{e}, 8\bar{e} \ 7\bar{e}$; г) $+17 \ 2\bar{e}, 8\bar{e} \ 8\bar{e}$; д) $+1 \ 1\bar{e}$; е) $+4 \ 2\bar{e}, 2\bar{e}$.

Завдання 7. Які з наведених схем зображують процеси відновлення:

Чи може процес відновлення відбуватись без одночасного проходження процесу окиснення?

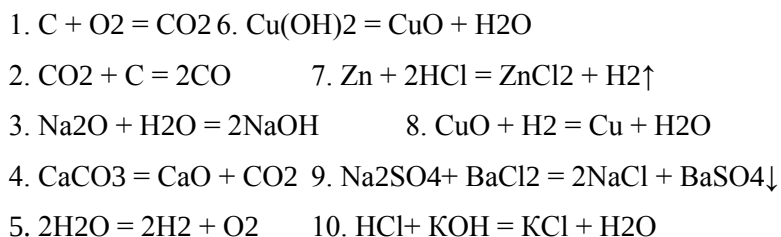
Завдання 8. Вкажіть, які процеси (окиснення, відновлення) відбуваються в кожному випадку:

Завдання 9. З названих речовин виберіть: а) окисники; б) відновники: H_2 , KMnO_4 , CO , Zn , A , Cl_2 , O_2 , H_2S , HNO_3 , HClO , C .

Завдання 10. Складіть формули речовин, що містять хімічний елемент з вказаним ступенем окиснення: а) $\text{S}+6$, $\text{S}-2$; б) $\text{Cl}-1$, $\text{Cl}+7$; в) $\text{N}+5$, $\text{N}-3$. Вкажіть окисно-відновні властивості цих речовин.

Завдання 11. Які із запропонованих реакцій є окисно-відновними?

Завдання 12. За методом електронного балансу підберіть коефіцієнти в схемах окисно-відновних реакцій:

1. $\text{KBr} + \text{Cl}_2 = \text{Br}_2 + \text{Cl}$ 3. $\text{Na} + \text{H}_2\text{O} = \text{NaOH} + \text{H}_2\uparrow$
2. $\text{Zn} + \text{H}_2\text{SO}_4 = \text{ZnSO}_4 + \text{H}_2\uparrow$ 4. $\text{CuCl}_2 + \text{Fe} = \text{FeCl}_2 + \text{Cu}$
5. $\text{P} + \text{O}_2 = \text{P}_2\text{O}_5$

Завдання 13. Вкажіть окисник і відновник в реакціях:

1. $2\text{Al} + 6\text{HCl} = 2\text{AlCl}_3 + 3\text{H}_2\uparrow$ 3. $\text{Zn} + \text{CuSO}_4 = \text{ZnSO}_4 + \text{Cu}$
2. $8\text{HI} + \text{H}_2\text{SO}_4(\text{конц.}) = 4\text{I}_2 + \text{H}_2\text{S} + 4\text{H}_2\text{O}$ 4. $2\text{KClO}_3 = 2\text{KCl} + 3\text{O}_2$

Завдання 14. У воду вмістили шматочок натрію масою 4 г, який прореагував повністю. Скільки молекул водню утворюється в результаті цієї реакції? В чому сутність даної реакції з погляду електронних уявлень?

Завдання 15. В результаті взаємодії 10 г двохвалентного металу з водою виділяється 0,25 моль водню і утворюється малорозчинна основа. Визначте цей метал, складіть рівняння реакції, вкажіть її сутність з погляду електронних уявлень.

Завдання 16. В результаті взаємодії водню з купрум(II) оксидом утворилось 0,1 моль міді. Вкажіть окисник і відновник і цій реакції і обчисліть: а) масу міді, що утворилась; б) масу і кількість речовини купрум(II) оксиду.

Завдання 17. Визначте масу кальцій сульфід, добутого в результаті окисно-відновної реакції між кальцієм масою 8 г і достатньою кількістю сірки.

Завдання 18. Закінчіть речення в аркуші розповіді „Окисно-відновні реакції” і перекажіть його.

1. Ступінь окиснення елемента – це ... 2. Ступінь окиснення дорівнює нулю в ... 3. В сполуках сум а ступенів окиснення дорівнює ... 4. Окисно-відновні реакції – це ... 5. Всі реакції заміщення є ... 6. Окиснення – це ... 7. Ступінь окиснення атомів в процесі їх окиснення ... 8. Відновники – це ... 9. Відновлення – це ... 10. Ступінь окиснення атомів в процесі їх відновлення 11. Окисники – це ... 12. Окиснення і відновлення – це ... 13. Метали, водень, CO, FeSO₄, H₂S, C – це ... 14. Неметали, розчини кислот (H⁺), H₂SO₄(конц.), HNO₃, Fe₂(SO₄)₃, KMnO₄ – це 15. Порядок складання рівнянь окисно-відновних реакцій такий: ...

Розроблений комплекс дидактичних завдань для засвоєння поняття "окисно-відновні реакції" займає центральне місце поряд із завданнями на закріплення знань про речовину та хімічний елемент.

За характером пізнавальної діяльності розроблені дидактичні завдання охоплюють діяльність від репродуктивної до дослідницької, за способом реалізації — логічні та експериментальні.

Результатом апробації розроблених нами завдань в умовах реального навчально-виховного процесу стали якісніші знання учнів про окисно-відновні процеси та успішне оволодіння способами їх здобування.

Дослідження та розробка нових дидактичних завдань, зокрема для курсу органічної хімії, в якому окисно-відновним характеристикам речовин приділяється занадто мало уваги, для реалізації міжпредметних зв'язків, вивчення специфіки узагальнення знань про хімічну реакцію як для класів з поглибленим вивченням хімії, так і для гуманітарних, є, на нашу думку, актуальними темами для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буринська Н. М. Викладання хімії у 8-9 класах загальноосвітньої школи : метод. посібник для вчителів. Київ; Ірпінь: Перун, 2000. 144 с.
2. Шиян Н. І. Шкільний курс хімії та методика його викладання: навч. посібник. Полтава: ІОЦ ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2010. 240 с.

Сойко Сніжана

Науковий керівник – доц. Хоменчук Володимир

ОСОБЛИВОСТІ ФІТОРЕМЕДІАЦІЇ ҐРУНТІВ ЗАБРУДНЕНИХ ДИЗЕЛЬНИМ ПАЛИВОМ

В останні десятиліття загострилася проблема забруднення ґрунтів та поверхневих ґрунтових вод нафтопродуктами як у світі, так і в Україні [5, 9]. Внаслідок цього погіршуються їх агрофізичні та агрохімічні властивості, змінюється кислотно-лужна рівновага, знижується активність ґрунтових ферментів, змінюється рухливість та доступність рослинам азоту, фосфору, калію та інших елементів [5].

Відомим та екологічно прийнятним є використання рослин для ремедіації забруднених ґрунтів. Рослини покращують властивості ґрунтів, активують діяльність мікроорганізмів, та, як наслідок, інтенсифікують процеси видалення забруднювальних речовин [12].

Міскантус гігантський (*Miscanthus giganteus*) є перспективною енергетичною культурою, що використовується для ремедіації забруднених земель [6, 10]. Ця рослина демонструє швидке зростання і високу врожайність на ґрунтах різного антропогенного походження і входить до числа рекомендованих біопаливних культур у країнах з обмеженими енергетичними ресурсами [11].

Перспективним напрямком підвищення родючості ґрунту також є внесення біочару (біовугілля), що являє собою тверду фракцію різних сполук, які утворюються за термічного розкладання біомаси в умовах обмеженого або повної відсутності надходження кисню. Біовугілля впливає на властивості ґрунту за рахунок значної питомої поверхні, великої

пористості, здатності до катіонного обміну, а також значного вмісту органічного карбону, калію, фосфору, азоту тощо [14].

Тому актуальним є питання утилізації нафтових вуглеводнів, зменшення їх токсичної дії та ремедіації забруднених земель з використанням культури міскантусу і внесення біовугілля.

Матеріал і методи досліджень

Для проведення досліджень відбирали ґрунт із території агробіологічної лабораторії Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка згідно ДСТУ ISO 11464:2007 [4]. Для штучного забруднення ґрунту використовували дизельне паливо (ДП) екологічного класу Євро – 4 [3].

Було проведено дві серії експериментів. У першій серії досліджень для вирощування культури міскантусу гігантського використовували ґрунт штучно забруднений дизельним паливом. Концентрації ДП становили 0; 0,25; 1,0; 3,0 та 5,0 г · кг⁻¹. Змішування ґрунту з ДП здійснювали в бетономішалці. У другій серії досліджень до ґрунту додавали біочар, вміст якого становив 5 %. Для експериментальних досліджень використовували біочар фірми Amteco (Czech Republic) з мулу (human waste of Brno) [8]. До суміші ґрунт+біочар додавали такі ж концентрації ДП.

Експеримент проводили у вегетаційних посудинах у теплиці. Дно посудин заповнювали дренажним матеріалом – керамзитом, масою 1,0 кг та зверху засипали річковий пісок масою 1,0 кг. Після цього у вегетаційні посудини засипали підготовлену ґрунтову суміш масою 8,0 кг. Вологість субстрату протягом експерименту підтримували на рівні 60 %. Для запобігання пересихання ґрунту, після висаджування рослин, поверхню мульчували піском масою 1,0 кг.

У дослідах використовували міскантус гігантський (*Miscanthus giganteus* J.M. Greef & Deuter ex Hodkinson and Renvoize) [11]. Кореневища-ризоми трирічного віку рослин сорту Осінній зорець отримали із плантації у Загребі, Хорватія.

Під час росту рослин *M. giganteus* визначали хімічні показники ґрунту, використовуючи стандартні методики. Відбір проб ґрунту здійснювали на початку дослідів – сходи рослин (квітень), у середині вегетації міскантусу (червень) та в кінці вегетації культури (вересень). Вміст нітратного та амонійного азоту визначали методом іонселективної потенціометрії відповідно до ДСТУ 4725:2007 [2]. Рухомі форми фосфору та калію – методом Чирікова [1].

Статистична обробка даних проводилася за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel.

Результати досліджень та їх обговорення

Аналіз отриманих результатів показав, що вміст нітратів був практично у два рази вищим у ґрунті, який збагачувався біочаром (рис. 1). Разом з тим у першій серії дослідів (без внесення біочару) було відмічено зменшення кількості нітрат аніонів за час вегетації культури міскантусу з квітня до вересня. Особливо значне використання нітратів відмічалась за період

від червня до вересня, коли їх вміст зменшувався у середньому в 3-5 разів. Найменші концентрації іонів NO_3^- були виявлені за підвищеної концентрації ДП (групи С, D і E).

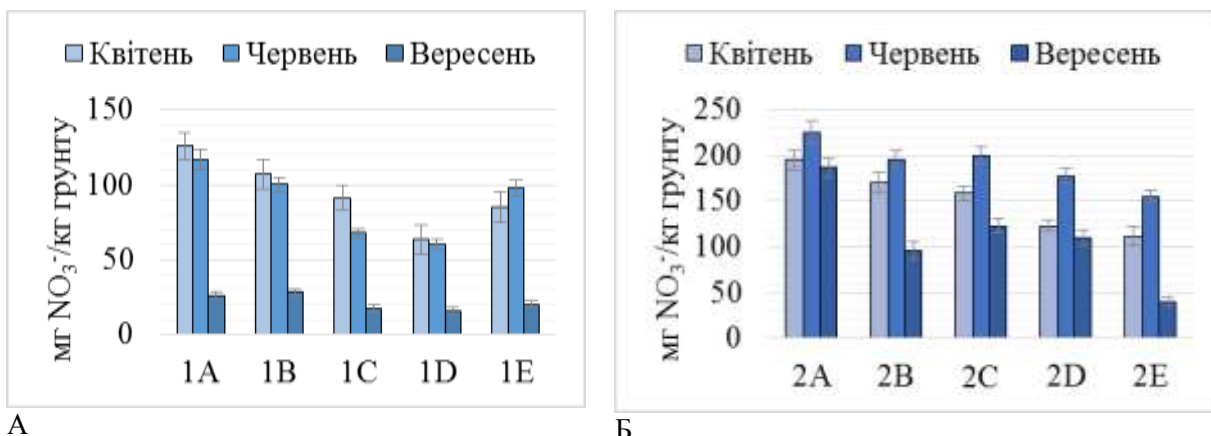

Рис. 1. Динаміка вмісту нітрат іонів у ґрунті під час вегетації міскантусу без додавання біочару (А) та з додаванням біочару (Б) ($M \pm m$, $n=3$); примітка: тут і далі 1А – контроль (без додавання дизельного палива), 1В – 0,25 г/кг, 1С – 1 г/кг, 1D – 3 г/кг, 1Е – 5 г/кг

Інший характер динаміки концентрації нітратів відмічалась у другій серії досліджень із додавання до ґрунту біочару (рис. 2Б). Було відмічене зростання концентрації нітратів від квітня до червня в середньому в 1,2-1,3 раза. Очевидно, збільшення вмісту нітратного азоту пов'язане з сорбційними процесами в системі «біочар – ґрунт», наявністю його у добриві, спрямованістю мікробіологічних процесів перетворення сполук нітрогену тощо. За період червень-вересень проходило зменшення кількості нітратів.

Таким чином, додавання біочару у ґрунт збагачувало його нітратним азотом, який рослини міскантусу гігантського активно асимілювали. Особливо активним поглинання нітрат аніонів було у другій серії експерименту, коли ґрунт+біочар були забруднені ДП.

Кількість амонійного азоту у ґрунті була на порядок нижчою ніж нітратного (рис. 2). Разом з тим, динаміка концентрації іонів амонію носила протилежний характер у порівнянні з нітрат іонами. Так, у першій серії досліджень спостерігалось пропорційне зростання кількості амонійного нітрогену з квітня до вересня (рис. 2А) Слід зазначити, що внесення у ґрунт ДП мало впливало на концентрацію катіонів NH_4^+ .

Внесення біовугілля в ґрунт суттєво збагатило його амонійним азотом (рис. 2Б). Концентрація його зросла у порівнянні з ґрунтом без добрива у 3-4 рази, проте зміна вмісту іонів NH_4^+ була такою ж – кількість катіонів амонію за період вегетації зростала. Ймовірно, відбуваються процеси амоніфікації, вивільняється нітроген органічних сполук, у тому числі нафтопродуктів, який перетворюється на амонійну форму завдяки інтенсивній діяльності мікробіоти [13].

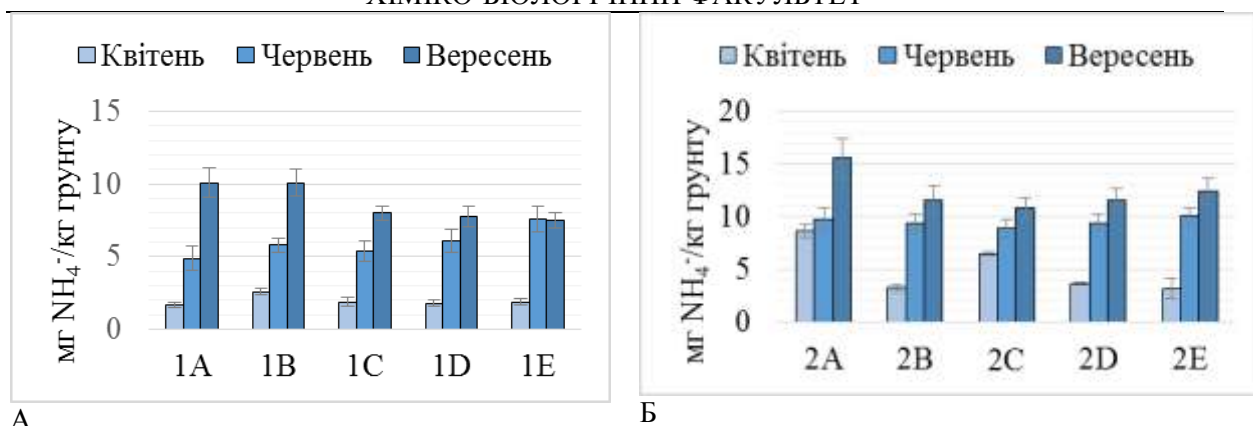

Рис. 2. Динаміка вмісту NH_4^+ іонів у ґрунті під час вегетації міскантусу міскантусу без додавання біочару (А) та з додаванням біочару (Б) ($M \pm m$, $n=3$)

Отже, вміст NH_4^+ в обох серіях експерименту постійно зростає до закінчення вегетації. Очевидно амонійний азот засвоюється меншою мірою рослинами *M. giganteus*, у порівнянні з нітратним.

Як показали дослідження вмісту фосфору в першій серії експерименту, його динаміка мала подібний характер із нітратним азотом. Відмічене зменшення його кількості від квітня до вересня. Так, його концентрація у ґрунті зменшувалася у групах 1А, 1В, 1С, 1D та 1Е у 4,6, 5,7, 4,8, 3,8 та 5,0 разів, відповідно (рис. 3А).

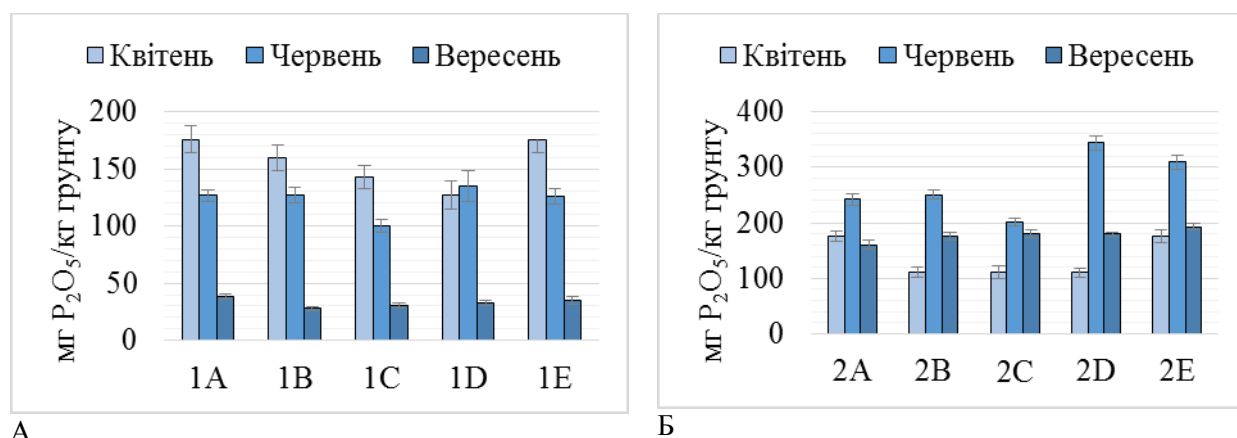

Рис. 3. Динаміка вмісту фосфору у ґрунті під час вегетації міскантусу без додавання біочару (А) та з додаванням біочару (Б) ($M \pm m$, $n=3$)

Аналіз результатів другої серії досліджень показав, що в період від квітня до червня було відмічене зростання фосфору. За період червень – вересень рослини міскантусу гігантського активно поглинали доступні форми елементу, проте, за винятком контрольної групи (2А), концентрація фосфору у ґрунті не знизилась до показників початку експерименту, що обумовлене його надходженням з біочару.

Отже, під час вегетації рослини міскантусу гігантського активно поглинали водорозчинний фосфор, особливо, у період з червня до вересня, а внесення біочару було суттєвим джерелом цього елементу.

Як показали результати досліджень вміст калію у забрудненому ДП ґрунті від квітня до червня знижувався у групах 1А, 1В, 1С, 1D та 1Е на 15, 50, 18, 20 та 22 % відповідно (рис. 4А). Ще суттєвішим поглинання калію рослинами *M. giganteus* було за період червень – вересень, коли вміст даного елемента зменшувався у контрольній та дослідних групах на 35, 50, 66, 60 та 32 %.

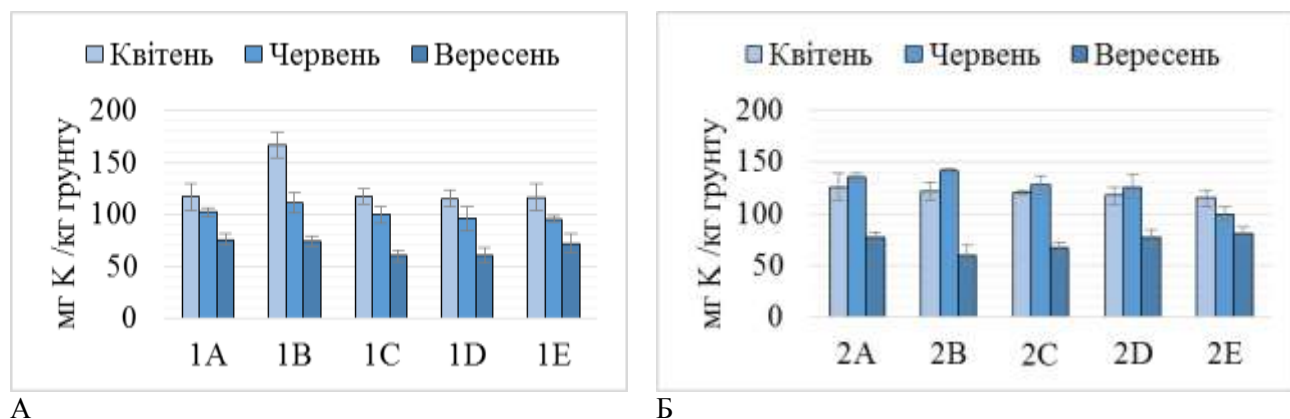

Рис. 4. Динаміка вмісту калію у ґрунті під час вегетації міскантусу без додавання біочару (А) та з додаванням біочару (Б) ($M \pm m$, $n=3$)

У другій серії експериментів результати були відмінними, хоча вміст калію у квітні був практично однаковим і становив близько 120 мг/кг ґрунту (рис. 4Б). Під час росту міскантусу від квітня до червня встановлено незначне зростання вмісту калію, за винятком групи 2Е (вміст ДП максимальний). У кінці вегетації виявлено подальше зниження кількості калію, особливо у групах 2В та 2С, де його кількість зменшилась на 136 та 91 % щодо червня. Разом з тим, у 2Е групі поглинання елемента було мінімальним, що може бути пов'язано з пригніченням росту рослин високими концентраціями нафтових вуглеводнів [7].

Отже, до ґрунту з біочаром вносилося додаткова кількість калію, який активно асимілювався рослинами.

Висновки

Внесення біочару у ґрунт збагачувало його нітратним азотом, який рослини активно асимілювали в процесі вегетації. Особливо активним поглинання нітрат аніонів культурою міскантусу було у другій серії експерименту, коли ґрунт+біочар були забруднені ДП. Вміст NH_4^+ в обох серіях експерименту зростав протягом вегетації, що, у першу чергу, пов'язано із меншою засвоюваністю рослинами амонійного азоту, ніж нітратного. Внесення біочару було суттєвим джерелом фосфору у ґрунті. Рослини міскантусу гігантського активно поглинали водорозчинні форми цього елемента, особливо, в період з червня до вересня. У ґрунт з біочаром вносилося додаткова кількість калію, який активно використовувався культурою *M. giganteus*. Найменше калію в обох серіях досліджень поглиналося рослинами в Е групі, де вміст дизельного палива у ґрунті був найвищим.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДСТУ 4115:2002. Ґрунти. Визначення рухомих сполук фосфору і калію за модифікованим методом Чирикова. [Чинний від 2003-01-01]. Вид. офіц. Київ : Держстандарт України, 2002. 12 с.
2. ДСТУ 4725:2007. Якість ґрунту. Визначання активності іонів калію, амонію, нітрату і хлору потенціометричним методом. [Чинний від 2008-01-01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2008. 22 с.
3. ДСТУ 7688:2015. Паливо дизельне Євро. Технічні умови. [Чинний від 2016-01-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2015. 16 с.
4. ДСТУ ISO 11464:2007 Якість ґрунту. Попереднє оброблення зразків для фізико-хімічного аналізу (ISO 11464:2006, IDT). [Чинний від 2009-10-01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. 12 с.
5. Мірошніченко М. М., Фатєєв А. І., Панасенко Є. В., Якушко В. І. Зміни родючості ґрунту при вуглеводневому забрудненні. Вісник аграрної науки. 2016. №10. С. 52–54.
6. Міскантус в Україні : монографія / Роїк М. В. та ін. Київ : ТОВ «ЦП «Компрінт», 2019. 256 с.
7. Терек О. І. Механізми адаптації рослин до нафтового забруднення. Біологічні студії. 2018. Т. 12, № 3-4. С. 141-164.
8. MA. Announcement of the Ministry of Agriculture Related Requests to the Fertilizers; Ministry of Agriculture: Prague, Czech Republic, 2000. Vol. N474/2000.
9. Mirsal I.A. Sources of soil pollution. In Soil Pollution: Origin, Monitoring & Remediation. Springer Berlin Heidelberg: Berlin/Heidelberg, Germany, 2008. P. 137–173.
10. Nsanganwimana F., Pourrut B., Mench M., Douay F. Suitability of Miscanthus Species for Managing Inorganic and Organic Contaminated Land and Restoring Ecosystem Services. A Review. J. Environ. Manag. 2014. P. 123–134.
11. Roik M., Sinchenko V., Purkin V., Kvak V., Humentik M. (Eds.) Miscanthus in Ukraine; FOP Yamchinskiy Press: Kyiv, Ukraine, 2019; ISBN 978-617-7804-11-5.
12. Schnoor J. L. Phytoremediation of soil and groundwater; Technology Evaluation Report TE-02-01; Groundwater Remediation Technologies Analysis Centre (GWRTAC); Pittsburgh, PA, USA, 2002. 45 p.
13. Técher D., Martinez-Chois C., Laval-Gilly P., Henry S., Bennasroune A., D'Innocenzo M., Falla J. Assessment of Miscanthus $\times$ giganteus for Rhizoremediation of Long Term PAH Contaminated Soils. Appl. Soil Ecol. 2012. Vol. 62. P. 42–49.
14. Tomczyk A., Sokolowska Z., Boguta P. Biochar physicochemical properties: pyrolysis temperature and feedstock kind effects. Rev. Environ. Sci. Biotechnol. 2020. 19. P. 191-215.

Возьна Роксолана

Копиняк Марія

Науковий керівник – доц. Барановський Віталій

КАТАЛІТИЧНЕ І НЕКАТАЛІТИЧНЕ ДЕДІАЗОНІЮВАННЯ ТІАЗОЛ-2-ДІАЗОНІЄВИХ СОЛЕЙ У ПРИСУТНОСТІ НУКЛЕОФІЛІВ

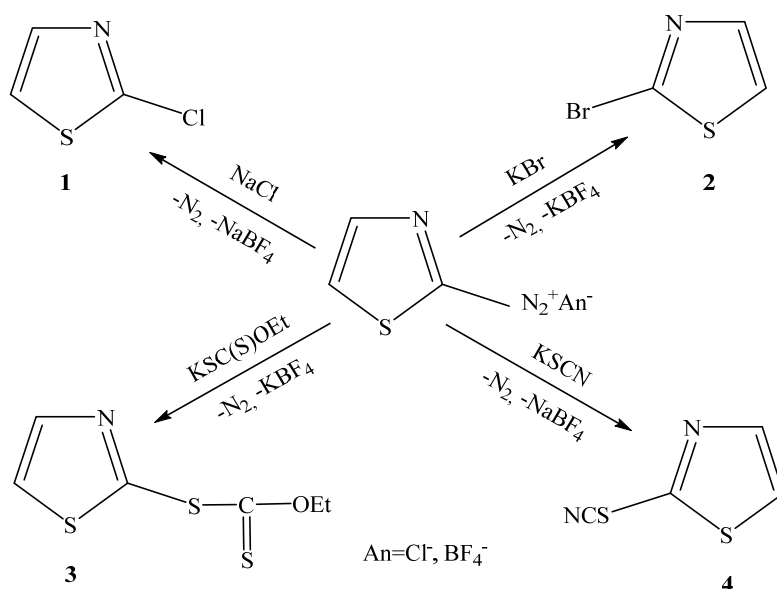
В останні роки на кафедрі хімії та методики її навчання ТНПУ ім. Володимира Гнатюка було проведено низку досліджень стосовно введення в реакції аніонарилювання різноманітних арилюючих реагентів – арилдіазонієвих солей зі специфічними функціональними групами, солей бісдіазонію на основі ароматичних діамінів, ароматичних триазенів, результатом яких стала розробка методів регіоселективної модифікації ненасичених сполук з утворенням функціоналізованих моно- та бісаніонарильованих похідних [1].

Разом з тим, синтез подібного типу сполук можна проводити використовуючи як арилюючі реагенти солі гетерил(гетарил)діазонію, зокрема на основі 2-амінотіазолу [2]. Такі арилюючі реагенти, завдяки наявності діазогрупи, можуть в умовах реакцій дедіазоніювання

взаємодіяти з ненасиченими субстратами, утворюючи продукти аніонарилювання, арилювання та заміщення діазогрупи на аніон-нуклеофіл.

В зв'язку з цим, значний інтерес представляло дослідження дедіазоніювання гетерилдіазонієвих солей, в яких спостерігається більш суттєвий взаємовплив діазогрупи і гетероциклічного фрагменту. Тому, нами в реакції Гаттермана-Зандмейєра вивчені хлорид і тетрафлуороборат тіазол-2-діазонію, які досить легко одержуються діазотуванням 2-амінотіазолу нітритом натрію в середовищі хлоридної або тетрафлуороборатної кислоти, підкисленої концентрованою сульфатною кислотою.

Встановлено, що дедіазоніювання тіазол-2-діазоній хлориду (тетрафлуороборату) в присутності хлорид-, бромід-, роданід- та О-етилдитіокарбонат-аніонів відбувається з елімінуванням азоту діазогрупи і утворенням 2-галогено(тіоціанато, О-етилдитіокарбонато)тіазолів 1-4 за схемою:

Як аніоноідні реагенти (нуклеофіли) використані натрій хлорид і калій роданід, бромід та О-етилдитіокарбонат. Реакції проводили у водно-ацетоновому (1:2) середовищі, як каталізатори використовували гексагідрат купрум (II) тетрафлуороборату $\text{Cu}(\text{BF}_4) \cdot 2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$, купрум бромід CuBr та купрум ацетат $\text{Cu}(\text{CH}_3\text{COO})_2$. Співвідношення кількостей солі діазонію і аніоноїдного реагенту складало 1,2:1. Сіль діазонію в реакційне середовище вводили останньою і фіксували мінімальну температуру виділення азоту, яку підтримували до повного завершення процесу. Температурний режим реакцій і виходи цільових продуктів представлені в табл. 1.

2-Хлоротіазол 1 виділяли з реакційної суміші за допомогою екстракції діетиловим етером і подальшої фракційної перегонки у вакуумі залишку після упарювання етеру. Проводили відбір фракції з $T_{\text{кип.}}$ 90-950С (2 мм.рт.ст), яку охолоджували до кімнатної температури до повної кристалізації. Спостерігалось утворення безбарвних кристалів з $T_{\text{пл.}}$ 84-850С (перекристалізація з хлороформу).

ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Таблиця 1 Умови проведення реакцій і виходи цільових продуктів дедіазоніювання тіазол-2-діазонієвих солей

Аніоноідний реагент	Каталітичні умови	Метод	Температура реакції (за виділенням азоту)	Вихід продукту, %
NaCl	+	А	+200С	58
	–		+250С	–
KBr	+	А	00С	63
	–		+100С	40
KSCN	+	В	–200С	85
	–		–50С	51
KSC(S)OEt	+	В	–250С	80
	–		–180С	63

Аналогічно проводили виділення 2-бромотіазолу 2, відбираючи фракцію з Ткип. 138-1440С під час вакуумної дистиляції, в результаті кристалізації якої одержали безбарвні кристали з Тпл. 170-1710С (перекристалізація з етанолу).

Сполуки 3, 4 виділяли з реакційного середовища екстракцією за допомогою діетилового етеру, після упарювання якого залишок витримували –250С до практично повної кристалізації. Одержану тверду фазу у випадку сполуки 3 перекристалізовували з етанолу, а сполуки 4 – з бензолу. Для повної очистки проводили повторну перекристалізацію.

Для синтезованих 2-тіоціанато(О-етилдитіокарбонато)тіазолів 3, 4 визначені температури плавлення та встановлені масові частки сульфуру та нітрогену за даними елементного аналізу. Фізико-хімічні константи та дані елементного аналізу сполук 3, 4 подані в табл. 2.

Таблиця 2 Фізико-хімічні константи і дані елементного аналізу 2-тіоціанато (О-етилдитіокарбонато)тіазолів 3, 4

№	Т. пл., 0С*	Знайдено		Обчислено		Формула
		S	N	S	N	
3	165-167	45.12	19.63	45.10	19.70	C ₄ H ₂ N ₂ S ₂
4	140-141	46.91	6.74	46.85	6.82	C ₆ H ₇ NOS ₃

* Сполука (3) перекристалізована з етанолу, (4) – з бензолу

Температури плавлення сполук 1, 2 співпадають з даними літератури: 2-хлоротіазол 1 – Тпл. = 850С, 2-бромотіазол 2 – 170.50С, 2-тіоціанатотіазол 3 – Т. пл. = 1660С, а 2-(О-етилдитіокарбонато)тіазол (4) – Т. пл. = 1410С.

Аналіз виходів продуктів реакції дедіазоніювання тіазол-2 діазоній хлориду (тетрафлуороборату) в присутності нуклеofilів (табл. 1), свідчить, що зі збільшенням ступеня нуклеофільності аніоноідного реагенту в ряду Cl < Br < SCN < SC(S)OEt температурний діапазон каталітичної і некаталітичної взаємодії знижується і зближується. У випадку хлорид-аніонів реакція практично не відбувається в некаталітичних умовах, а сіль діазонію зазнає конверсії за іншими маршрутами. Разом з тим, вихід 2-тіоціанатотіазолу 3 в каталітичних умовах є вищим, ніж у випадку 2-(О-етилдитіокарбонато)тіазолу 4, що суперечить встановленим раніше закономірностям зв'язку ступеня нуклеофільності аніона і виходу цільового продукту дедіазоніювання. Ймовірним поясненням даного факту є достатньо висока

реакційна здатність діазонієвого компоненту, який в умовах купрокаталітичної взаємодії з нуклеофілами активно генерує гетерильні радикали, а у присутності сильних нуклеофілів, зокрема сульфуровмісних органічних аніонів, даний процес додатково ініціюється за рахунок нуклеофільного редокс-каталізу. Підтвердженням цього є також температурний режим дедіазоніювання тетрафлуороборату тiazол-2-діазонію, який на 5–100°C нижчий, ніж у випадку діазосолей на основі моноамінів бензольного та дифенілового ряду. Саме тому, активне генерування арильних радикалів зумовлює проходження конкуруючих процесів як за участю діазосполуки (азосполучення, утворення гідроксопохідних тiazолу), так і за участю нуклеофільного реагенту.

Таким чином, тiazол-2 діазоній хлорид (тетрафлуороборат) взаємодіє з неорганічними і органічними нуклеофілами в умовах реакції Гаттермана-Зандмейєра аналогічно арилдіазонієвим солям, а висока нуклеофільність аніоноідного реагенту визначає достатньо ефективний перебіг процесу в некаталітичних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nour E. A. Abdel-Sattar, Abeer M. El-Naggar, M. S. A. Abdel-Mottaleb. Novel Thiazole Derivatives of Medicinal Potential: Synthesis and Modeling. Journal of Chemistry. 2017. Vol. 2017. Article ID 4102796, 11 pages. <https://doi.org/10.1155/2017/4102796/>
2. Farouk Elsadek, M.; Mohamed Ahmed, B.; Fawzi Farahat, M. An Overview on Synthetic 2-Aminothiazole-Based Compounds Associated with Four Biological Activities. Molecules. 2021. Vol. 26. P. 1449. <https://doi.org/10.3390/molecules26051449>.

Миколишин Уляна

Возьна Роксолана

Науковий керівник – доц. Симчак Руслан

СОЛІ 4-СУЛЬФО(СУЛЬФАМІДО)ФЕНІЛДІАЗОНІЮ ЯК АРИЛЮЮЧІ РЕАГЕНТИ В РЕАКЦІЯХ АНІОНАРИЛЮВАННЯ НЕНАСИЧЕНИХ СПОЛУК

Використання солей діазонію, отриманих на основі сульфанілової кислоти та її аміду, у реакціях з різними ненасиченими сполуками дозволяє вивчити вплив різних факторів на реакцію і її механізм. Метою даної роботи є дослідження галогено- та тіоціанатоарилування ненасичених сполук з використанням арилюючих реагентів тетрафлуороборатів 4-сульфо-(сульфамідо)фенілдіазонію, що відкриває нові можливості для синтезу сполук з практично корисними властивостями.

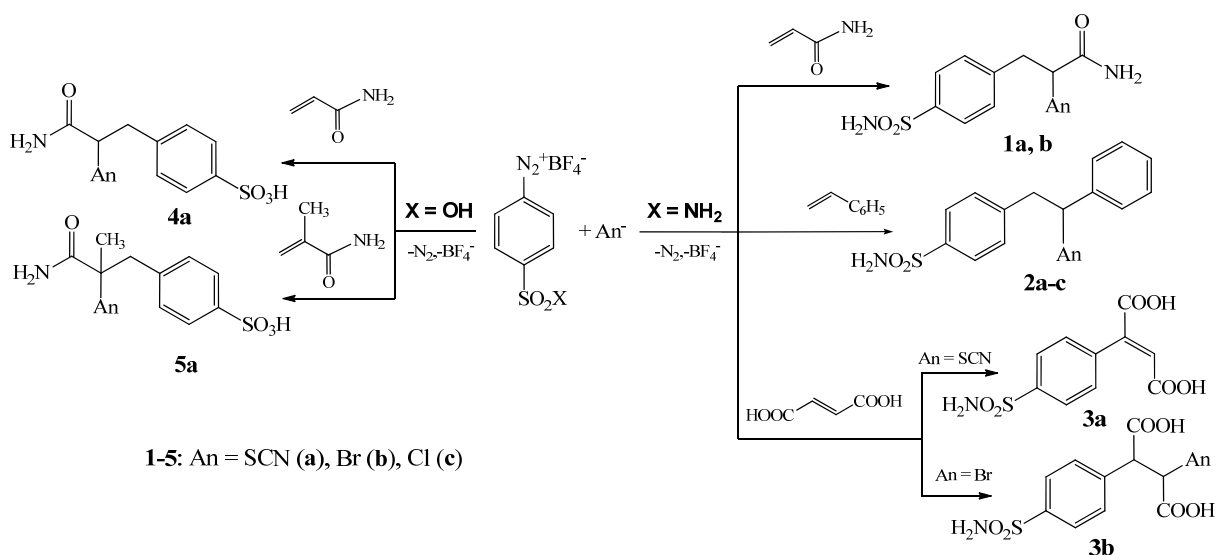
Сульфаніламіді належать до важливого класу синтетичних протимікробних препаратів широкого спектру дії, які фармакологічно використовуються для лікування бактеріальних інфекцій людини і тварин. Такі властивості стали визначальними у формуванні завдань дослідження [2].

Реакція аніонарилювання виявилася ефективним методом введення фармакофорних груп у структуру органічних молекул. За допомогою неї було отримано біологічно активні речовини

Магістерський науковий вісник. – № 41

з високою протимікробною, противірусною, протитуберкульозною та протипухлинною активністю. Використання солей 4-сульфо(сульфамідо)фенілдіазонію у цих реакціях значно розширює можливості молекулярного дизайну нових біоактивних сульфамідів [3-5].

Синтез арилалкільних похідних з сульфо- і сульфамідами фрагментами проводили взаємодією тетрафлуороборатів 4-сульфо(сульфамідо)фенілдіазонію з акриламідом, метакриламідом, стиреном та фумаровою кислотою у присутності хлорид-, бромід- і роданід-аніонів за схемою:

1-5: 1a – 3-(4-сульфамідофеніл)-2-тіоціанатопропанамід, 1b – 3-(4-сульфамідофеніл)-2-бромпропанамід, 2a – 2-(4-сульфамідофеніл)-1-тіоціанато-1-фенілетан, 2b – 2-(4-сульфамідофеніл)-1-бromo-1-фенілетан, 2c – 2-(4-сульфамідофеніл)-1-хлоро-1-фенілетан, 3a – 2-(4-сульфамідофеніл)-3-тіоціанатобутан-1,4-діова кислота, 3b – 2-(4-сульфамідофеніл)-3-бромобутан-1,4-діова кислота, 4a – 3-(4-сульфофеніл)-2-тіоціанатопропанамід, 5a – 3-(4-сульфофеніл)-(2-метил)-2-тіоціанатопропанамід.

Реакції проводили у водно-ацетоновому (1:4) середовищі при -20°C (тіоціанатоарилування) і $15-200^{\circ}\text{C}$ (хлор-, бромарилування) в умовах купрокаталізу.

Утворення продуктів арилювання в умовах реакції тіоціанатоарилування фумарової кислоти можна пояснити тим, що інтермедіатом реакції є нестійкий продукт тіоціанатоарилування, стабілізація якого проходить в результаті елімінування гідрогентіоціанату.

Виходи, константи, дані елементного аналізу та ^1H ЯМР спектрів синтезованих сполук 1-5 подані в табл. 1 і 2.

Таблиця 1. Виходи, температури плавлення та дані елементного аналізу синтезованих сполук 1-5

Сполук	Вихід, %	Т. пл. $^{\circ}\text{C}$	Знайдено, %					Формула	Вирахувано, %				
			C	H	Br (Cl)	N	S		C	H	Br (Cl)	N	S
1a	82	205-207	41.88	3.99	—	14.97	22.60	$\text{C}_{10}\text{H}_{11}\text{N}_3\text{O}_3\text{S}_2$	42.09	3.89	—	14.73	22.47

1b	70	160-163	35.03	3.54	25.74	9.31	10.59	C ₉ H ₁₁ BrN ₂ O ₃ S	35.19	3.61	26.01	9.12	10.44
2a	55	140-142	56.44	4.29	–	8.73	20.32	C ₁₅ H ₁₄ N ₂ O ₂ S ₂	56.58	4.43	–	8.80	20.14
2b	49	169-171	49.26	4.01	23.71	4.26	9.33	C ₁₄ H ₁₄ BrNO ₂ S	49.42	4.15	23.48	4.12	9.42
2c	36	210-212	56.69	4.73	12.18	4.62	10.96	C ₁₄ H ₁₄ ClNO ₂ S	56.85	4.77	11.99	4.74	10.84
3a	62	185-186	44.46	3.50	–	5.28	11.95	C ₁₀ H ₉ NO ₆ S	44.28	3.34	–	5.16	11.82
3b	53	190-192	34.33	2.99	22.51	4.12	9.19	C ₁₀ H ₁₀ BrNO ₆ S	34.11	2.86	22.69	3.98	9.11
4a	74	152-154	41.87	3.44	–	9.91	22.53	C ₁₀ H ₁₀ N ₂ O ₄ S ₂	41.95	3.52	–	9.78	22.40
5a	79	165-166	43.80	4.01	–	9.42	21.44	C ₁₁ H ₁₂ N ₂ O ₄ S ₂	43.99	4.03	–	9.33	21.35

Таблиця 2. Дані ІЧ та ¹H ЯМР спектрів сполук 1-5

Сполука	ІЧ спектр, нуйол, ν, см ⁻¹			Спектр ¹ H ЯМР, δ, м.ч.
	SO ₂	NH ₂	SCN	
1a	1364, 1156	3364, 3272, 3200	2152	7.81 с, 7.49 с (2H, NH ₂); 7.78 д, 7.60 д (4H, C ₆ H ₄ , J 8 Гц, 8.4 Гц); 7.34 с (2H, SO ₂ NH ₂); 4.28 т (1H, CH(SCN), J 7.2 Гц); 3.35 дд, 3.18 дд (2H, C ₆ H ₄ CH ₂ , J 6.8 Гц)
1b	1360, 1152	3356, 3276, 3196	–	7.80 с, 7.49 с (2H, NH ₂); 7.74 д, 7.57 д (4H, C ₆ H ₄ , J 8 Гц, 8.8 Гц); 7.31 с (2H, SO ₂ NH ₂); 4.28 т (1H, CH(Br), J 7.6 Гц); 3.41 дд, 3.20 дд (2H, C ₆ H ₄ CH ₂ , J 7.6 Гц)
2a	1368, 1156	3284, 3204	2156	7.72 д, 7.59 д (4H, C ₆ H ₄ , J 8.4 Гц, 7.6 Гц); 7.43-7.26 м (7H, SO ₂ NH ₂ , C ₆ H ₅); 5.15 т (1H, CH(Br), J 7.2 Гц); 3.40 д, 3.26 д (2H, C ₆ H ₄ CH ₂ , J 7.2 Гц)
2b	1368, 1152	3280, 3208	–	7.70 д, 7.53 д (4H, C ₆ H ₄ , J 8 Гц, 7.2 Гц); 7.39-7.24 м (7H, SO ₂ NH ₂ , C ₆ H ₅); 5.62 т (1H, CH(Br), J 7.6 Гц); 3.62 д, 3.46 д (2H, C ₆ H ₄ CH ₂ , J 7.6 Гц)
2c	1372, 1156	3280, 3204	–	7.78 д, 7.60 д (4H, C ₆ H ₄ , J 8 Гц, 7.6 Гц); 7.41-7.21 м (7H, SO ₂ NH ₂ , C ₆ H ₅); 5.70 т (1H, CH(Br), J 7.2 Гц); 3.66 д, 3.52 д (2H, C ₆ H ₄ CH ₂ , J 7.2 Гц)
3a	1376, 1160	3268, 3200	–	13.12 ш.с. (2H, COOH); 7.86 д, 7.61 д (4H, C ₆ H ₄ , J 8.4 Гц, 8.4 Гц); 7.48 с (2H, SO ₂ NH ₂); 6.19 с (1H, CH=)
3b	1372, 1164	3272, 3208	–	13.05 ш.с. (2H, COOH); 7.78 д, 7.74 д (4H, C ₆ H ₄ , J 8.8 Гц, 8.4 Гц); 7.45 с (2H, SO ₂ NH ₂); (1H, CH(Br), J 11.6 Гц); 4.14 д (1H, C ₆ H ₄ CH, J 11.2 Гц)
4a	1380, 1172	3268	2156	7.90 д, 7.41 д (4H, C ₆ H ₄); 7.77 с, 7.49 с (2H, NH ₂); 4.28 т (1H, CH(SCN)); 3.36 дд, 3.15 дд (2H, CH ₂ C ₆ H ₄).
5a	1376, 1168	3260	2152	7.86 д, 7.69 д (4H, C ₆ H ₄); 7.91 с, 7.48 с (2H, NH ₂); 3.46 д, 3.29 д (2H, CH ₂ C ₆ H ₄); 1.83 с (3H, CH ₃).

Протимікробну активність синтезованих речовин вивчали методом двократних серійних розведень у рідкому живильному середовищі – МПБ, відносно 5 музейних штамів *Staphylococcus aureus* ATCC 6538, *Bacillus subtilis* ATCC 6633, *Escherichia coli* ATCC 25992, *Pseudomonas aeruginosa* ATCC 9027, *Candida albicans* ATCC 885-653.

ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Результати мікробіологічних досліджень свідчать про ефективність отриманих речовин як засобів з протигрибковою активністю і, у певних випадках, антибактеріальною дією, розкриваючи можливості їх подальшого використання як субстанцій для створення нових препаратів зі специфічними властивостями (табл. 3).

Таблиця 3. Протимікробна активність сполук 1-5

Сполука	Тест-культури мікроорганізмів									
	S. aureus 6538		E. coli 25922		C. albicans 885-653		B. subtilis 6633		P. aeruginosa 9027	
	Концентрація препаратів (мкг/мл)									
	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК
1a	250	500	125	250	3.9	7.8	7.8	15.6	3.9	7.8
1b	250	500	125	250	250	500	62.5	125	62.5	62.5
2a	31.2	62.5	31.2	62.5	62.5	125	31.2	62.5	125	250
2b	31.2	62.5	31.2	62.5	62.5	125	62.5	125	125	250
2c	125	125	125	250	125	250	125	250	62.5	125
3a	250	500	125	250	62.5	125	62.5	62.5	62.5	125
3b	125	250	7.8	15.6	62.5	125	125	250	125	125
4a	250	500	125	250	15.6	31.2	62.5	125	62.5	125
5a	125	250	125	250	31.2	62.5	15.6	31.2	31.2	62.5

Висновки. Встановлено можливість отримання функціоналізованих арилалкільних похідних амідів ненасичених кислот, стирену та фумарової кислоти, що містять сульфо- і сульфамідний фрагменти в умовах реакцій хлор-, бром- і тіоціанатоарилування. Розроблено препаративні методики синтезу продуктів аніонарилування ненасичених сполук, що містять сульфоновий і сульфамідний фрагменти. Одержані сполуки характеризуються вираженою протибактеріальною і протигрибковою активністю, яка є найвищою за умов поєднання в їх структурі тіоціанатних і сульфамідних груп.

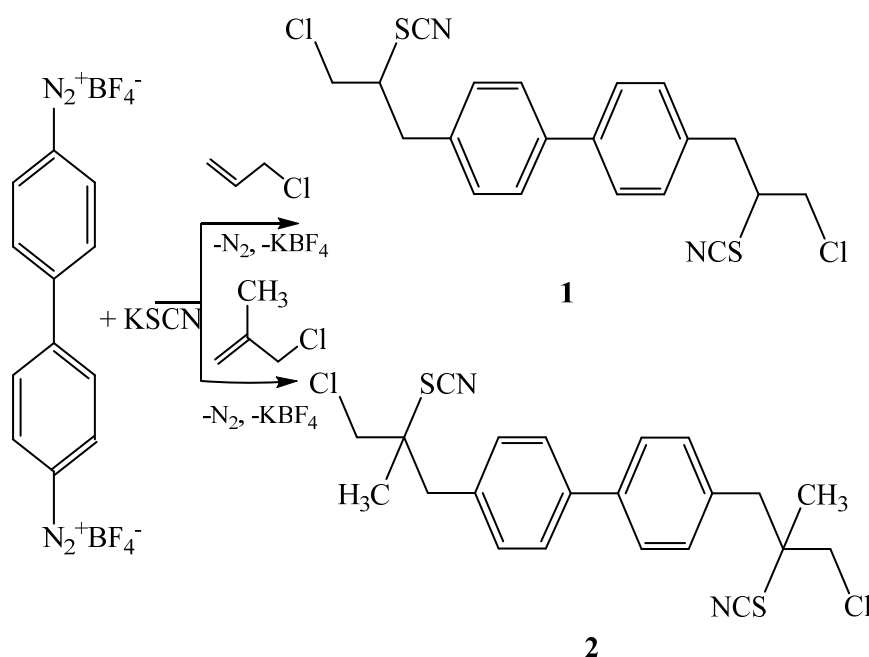
ЛІТЕРАТУРА

1. Климнюк С. І., Грищук Б. Д., Барановський В. С. Протимікробні властивості продуктів реакції хлор-, бром- і тіоціанатоарилування 2-метил-3-хлорпропену. Фармацевтичний часопис. 2014. № 1. С. 117–126.
2. Olesiejuk M., Kudelko A. Arylation reactions in the synthesis of biologically important 2,5-diaryl-1,3,4-oxadiazoles. Applied sciences. 2022. Vol. 12, no. 15.
3. Ovung A., Bhattacharyya J. Sulfonamide drugs: structure, antibacterial property, toxicity, and biophysical interactions. Biophysical reviews. 2021. Vol. 13, no. 2. P. 259–272.
4. The synthesis and the antimicrobial activity of anionarylation products containing the sulfonamide fragment / Z. I. Yaniv et al. Journal of organic and pharmaceutical chemistry. 2016. Vol. 14, no. 2(54). P. 60–64.
5. Zhang Y., Chen Z. Three component reaction of aryl diazonium salt with sulfonamide & acetonitrile to synthesize N-sulfonyl amidine. Tetrahedron letters. 2018. Vol. 59, no. 47. P. 4183–4186.

ТІОЦІАНАТОАРИЛЮВАННЯ ПОХІДНИХ ПРОПЕНУ СОЛЯМИ АРИЛБІСДІАЗОНІЮ

Для синтезу важкодоступних поліфункційних похідних алкенів, таких як галогеніди, тіоціанати, ізотіоціанати, N,N-діетилдитіокарбамати, O-алкілдитіокарбонати тощо, використовують реакції ненасичених сполук з ароматичними солями діазонію в присутності зовнішніх нуклеofilів [1]. Серед перерахованих сполук виявлені речовини із високою біоактивністю, що можуть слугувати основою для синтезу нових бактерицидних препаратів. На сьогоднішній час у реакціях Меєрвейна і аніонарилювання вивчені тільки алільні сполуки, котрі містять фрагмент $-\text{CH}_2-\text{CH}=\text{CH}_2$, проте практично не вивчені їхні заміщені аналоги. Насамперед це стосується галогенопохідних пропену – 3-хлоропропену і 2-метил-3-хлоропропену, введення яких у взаємодію із арилдіазонієвими солями суттєво розширює синтетичні можливості вище вказаних реакцій, дозволяє встановити зв'язок структури із реакційною здатністю, знайти оптимальні умови проходження процесів і розробити препаративні методики синтезу поліфункційних арилалкільних похідних.

З метою дослідження нових арилюючих реагентів в реакціях аніонарилювання алільних сполук (похідних пропену) нами досліджено взаємодію 4,4' – дифенілбісдіазоній тетрафлуороборату з 3-хлоропропеном і 2-метил-3-хлоропропеном у присутності калій тіоціанату. Встановлено, що реакція відбувається у каталітичних умовах з утворенням продуктів тіоціанатоарилування – 4,4'-біс[3-хлоро-(2-метил)-2-тіоціанатопропіл]-1,1'-дифенілів 1, 2.

Реакція відбувається у водно-ацетоновому (1:3) середовищі у присутності каталізатора – мідь (II) тетрафлуороборату при $0 \div -50^\circ\text{C}$. Оптимальне співвідношення кількостей арилюючого та аніоноїдного реагентів, алілгалогеніду і каталізатора становить 1,1 : 2 : 2,2 : 0,15.

Фізико-хімічні константи та спектральні характеристики 4,4'-біс[3-хлоро-(2-метил)-2-тіоціанатопропіл]-1,1'-дифенілів 1, 2 наведені в табл. 1.

Сполуки 1, 2 є світло-жовтими кристалічними речовинами з температурами топлення 149 і 176°C відповідно. В ІЧ спектрах цих речовин спостерігаємо інтенсивні смуги поглинання тіоціанатної групи в ділянці $2168\text{--}2160\text{ см}^{-1}$ та деформаційних коливань зв'язку C-Cl ($720\text{--}716\text{ см}^{-1}$) хлорометиленової групи. Спектри ^1H ЯМР сполук 1, 2 містять сигнали протонів ароматичних ядер дифенілового фрагменту в ділянці $7.58\text{--}7.28\text{ м.ч}$ у вигляді дублету дублетів, протони метиленових груп, зв'язаних з ароматичним фрагментом, утворюють два дублети дублетів (сполука 1) або два дублети (сполука 2) при $3.21\text{--}2.88\text{ м.ч.}$, протони метиленових груп хлорометиленових фрагментів характеризуються дублетами при $3.79\text{--}3.75\text{ м.ч.}$, а протони метинових груп, зв'язаних з тіоціанатною групою, сполуки 1 – дублетами дублетів при 3.89 м.ч. Метильні протони сполуки 2 виявляються синглетами при 1.760 м.ч.

Аналіз виходів цільових продуктів тіоціанатоарилування із використанням 4,4'-дифенілбісдіазоній тетрафлуороборату підтверджує відносну ефективність використання даного реагенту для генерування ароматичних радикалів в реакціях аніонарилування. Відносно невисокі виходи сполук 1, 2 зумовлені, насамперед, значно нижчою реакційною здатністю похідних пропену в реакціях приєднання, порівняно з вінільними похідними, кратний зв'язок яких активований електроноакцепторними групами.

Таблиця 1. Виходи, температури плавлення, дані ІЧ та ^1H ЯМР спектрів сполук 1, 2

№	Вихід %	Тпл., $^\circ\text{C}$	Знайдено, %			Формула	Обчислено, %			ІЧ спектр, $\nu\text{ см}^{-1}$	Спектр ^1H ЯМР, δ , м.ч.
			Cl	N	S		Cl	N	S		
1	33	149 ± 1	16,78	6,70	15,29	$\text{C}_{20}\text{H}_8\text{Cl}_2\text{N}_2\text{S}_2$	16,83	6,65	15,22	C-Cl 720 SCN 2160	7.58 д, 7.31 д (8H, $\text{C}_6\text{H}_4\text{--C}_6\text{H}_4$); 3.89 дд (2H, $\text{CH}(\text{SCN})$); 3.79 дд (4H, CH_2Cl); 3.21 дд, 2.93 дд (4H, $\text{CH}_2\text{--C}_6\text{H}_4$)
2	39	176 ± 1	16,78	6,70	15,29	$\text{C}_{22}\text{H}_{12}\text{Cl}_2\text{N}_2\text{S}_2$	15,78	6,23	14,27	C-Cl 716 SCN 2168	7.56 д, 7.28 д (8H, $\text{C}_6\text{H}_4\text{--C}_6\text{H}_4$); 3.75 д (4H, CH_2Cl); 3.16 д, 2.88 д (4H, $\text{CH}_2\text{--C}_6\text{H}_4$); 1.70 с (6H CH_3)

Аналіз функціональних груп в структурі тіоціанатоарильованих похідних 1, 2 вказує на перспективність досліджень їх біологічної активності.

Протимікробну активність синтезованих сполук було вивчено за допомогою методу двократних серійних розведень у рідкому середовищі м'ясопептонного бульйону (МПБ) відносно дріжджових грибів (*C. albicans*) та грамнегативних (*E. coli*, *P. aeruginosa*), грампозитивних (*S. aureus*) і спороутворюючих (*B. subtilis*) бактерій. Протимікробні властивості 4,4'-біс(3-хлоро-2-тіоціанатопропіл)-1,1'-біфенілу (1) і 4,4'-біс(3-хлоро-2-метил-2-тіоціанатопропіл)-1,1'-біфенілу (2) представлені в табл. 2.

Таблиця 2. Протимікробні властивості синтезованих продуктів тіоціанатоарильовання

№	Досліджувані тест-культури мікроорганізмів									
	<i>S. aureus</i>		<i>B. subtilis</i>		<i>E. coli</i>		<i>P. aeruginosa</i>		<i>C. albicans</i>	
	МБсК*	МБцК	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК
1	125	250	500	н/а	н/а	н/а	500	н/а	500	н/а
2	62.5	125	250	500	500	н/а	250	500	250	500

* МБсК – мінімальна бактеріостатична концентрація, МБцК – мінімальна бактерицидна концентрація (мкг/мл)

На основі даних таблиці можна стверджувати, що сполуки 1, 2 не виявляють протимікробної дії відносно використаних тест-об'єктів, за винятком штамів золотистого стафілококу. На протигрибкові та протибактеріальні властивості практично не впливає будова ароматичного фрагменту, а наявність двох атомів хлору і двох тіоціанатних груп у карбоновому ланцюзі сполук нівелюється збільшенням молекулярної маси сполук 1, 2 порівняно з продуктами тіоціанатоарильовання, які одержані з використанням діазонієвих солей на основі ароматичних моноамінів.

Експериментальна частина

ІЧ спектри сполук 1,2 записані у вазеліновій олії на спектрометрі SPECORD M80 в діапазоні 4000-400 см⁻¹. Спектри ¹H ЯМР отримані в DMSO-d₆ на приладі Varian Mercury (400 МГц), зовнішній стандарт – ТМС. Елементний аналіз проводили за стандартними методиками. Дані елементного аналізу відповідають брутто-формулам. Індивідуальність синтезованих сполук встановлювали методом тонкошарової хроматографії (ТШХ) на пластинках Silufol UV-254 (елюент гексан : хлороформ : метанол (3:2:1)). Протимікробну активність сполук 1,2 вивчали методом двократних серійних розведень у рідкому живильному середовищі – м'ясопептонному бульйоні (МПБ), з рН 7, 2-7,4. Для готування вихідного розведення 10 мг препарату розчиняли в 0,1 мл етилового спирту і до отриманого розчину додавали 0,9 мл дистильованої води. Безпосередньо перед дослідом маточні розчини розводили в 2 мл МПБ методом двократних серійних розведень. У кожную пробірку вносили по 0,2 мл бактеріальної суспензії досліджуваних культур з концентрацією мікробних тіл 10⁵ в 1 мл. Посіви інкубували при 370С протягом 18-24 год. після чого візуально оцінювали наявність

Магістерський науковий вісник. – № 41

росту. Кожний дослід повторювали десятикратно. Результати обробляли методом варіаційної статистики з використанням значення медіани.

4,4'-біс(3-хлоро-2-тіоціанатопропіл)-1,1'-дифеніл (1).

Вихід - 33%. Світло-жовта кристалічна речовина з Тпл. 1490С,. ІЧ спектр, (ν , см⁻¹): 720 (C-Cl), 2160 (SCN). Знайдено, %: Cl 16,78, N 6,70. S 15,29. C₂₀H₈Cl₂N₂S₂. Обчислено, %: Cl 16,83, N 6,65. S 15,22.

4,4'-біс(3-хлоро-2-метил-2-тіоціанатопропіл)-1,1'-дифеніл (2).

Вихід - 39%. Світло-жовта кристалічна речовина з Тпл. 1760С,. ІЧ спектр, (ν , см⁻¹): 716 (C-Cl), 2168 (SCN). Знайдено, %: Cl 16,78, N 6,70. S 15,29. C₂₀H₈Cl₂N₂S₂. Обчислено, %: Cl 15,78, N 6,23. S 14,27.

ЛІТЕРАТУРА

1. Grishchuk, B.D., Gorbovyi, P.M., Baranovskyi, V.S., Ganushak, N.I. Catalytic and non-catalytic reactions of diazonium aromatic salts with alkenes in the presence of nucleophiles. Journal of Organic and Pharmaceutical Chemistry. 2008. V. 6(3). P.16-32.

Стасюк Марія

Полянська Христина

Вересюк Юля

Науковий керівник – доц. Москалюк Наталія

НАЙПОШИРЕНІШІ ХВОРОБИ ПЕРЦЮ СОЛОДКОГО (CAPSICUM ANNUM L.) ТА МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НИМИ

В Україні за останні роки існує тенденція до збільшення обсягів споживання овочів у сирому та переробленому вигляді. Згідно Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року Україна входить у двадцятку світових лідерів за валовим виробництвом овочевої і баштанної продукції та займає третє місце в Європі за показниками їх загального виробництва, поступаючись лише Італії та Іспанії [3]. У зв'язку з цим збільшуються посівні площі овочевих культур. Так, у 2019 році посіви овочів займали 452,4 тис. га, що майже на 20 тис. га більше за показники попереднього року. Відповідна тенденція зберігається і в обсязі виробництва овочевої продукції, де показник виріс на 2500 тис. і в 2019 році становив аж 96875,5 тис. ц. Про те згідно даних Держстату [2] щодо роботи агропромислового комплексу у 2022 році збір зерна впав на майже 40%, овочів – на 25%, фруктів – на 10% [5]. Овочів у 2022 році в Україні зібрали на 24,4% менше, ніж у 2021 році, в абсолютних цифрах це втрата 2,4 млн тонн продукції.

Овочі – незамінний продукт харчування людини, на сьогодні понад 40 видів овочевих культур надходить на ринок України з ранньої весни до пізньої осені. Овочі мають лікувальну, дієтичну та імуностимулюючу дію, вони посилюють апетит та процеси травлення за рахунок смакових, ароматичних речовин, органічних кислот, що сприяє більш повному засвоєнню організмом жирів, білків, вуглеводів [1, 179]. Насадження овочевих культур по території

України дуже мінливі і їх величина визначається забезпеченістю території світлом, теплом, вологою, елементами живлення, а також родючістю ґрунтів та біологічними особливостями.

Солодкий перець є однією з найпоширеніших овочевих рослин в Україні, яка широко вирощується фермерськими господарствами та приватними суб'єктами центральної, північної та південної частини України, а обсяги виробництва його становлять від 100 до 300 тис. т. Перець належить до родини Пасльонових (*Solanaceae*), що об'єднує чотири культивовані нині види: стручковий однорічний, або мексиканський (*C. annuum* L.), кущовий багаторічний, або колумбійський (*C. frutescens* L., або *conicum* Meyer), волохатий (*C. pubescens* R. et P.) та сережкоподібний (*C. pendulum*) [1]. Найбільше значення і поширення має перець стручковий однорічний, що об'єднує все різноманіття культивованих овочевих (солодких) і гострих (пряних) сортів і гібридів. Серед овочів, що входять до раціону людини, перець посідає одне з провідних місць і вважається визнаним вітамінним чемпіоном. Добова норма вітаміну С для людини складає від 50 до 100 мг, вітаміну Р (рутину) - від 15 до 150 мг, і для задоволення цієї потреби достатньо спожити лише 50 г стиглих плодів перцю за добу [2]. Вміст вітаміну С залежить від сорту перцю, стиглості, умов вирощування і може коливатись від 100 до 300 мг в 100 г сирової маси. Проте, під час консервування вміст вітамінів у плодах перцю зменшується на 40-55 %, вміст сухих речовин становить 6-12 %. Специфічний аромат перцю зумовлений вмістом летких ефірних масел, концентрація яких коливається від 0,1 до 1,25 % сухої речовини [2].

Зоною основного вирощування солодкого перцю в умовах України є Степ, проте з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, в нас з'являються «нові центри овочівництва», які намагаються вирощувати нові для себе або для нашого регіону овочеві культури. Зокрема, у сезоні 2023 року багато господарств почали вирощувати кавуни, диню, перці та інші овочі. Враховуючи ситуацію на споживчому ринку і зростаючий попит на продукцію, можна вважати, що виробництво солодкого перцю може бути прибутковим, а продукція, яка вирощена вітчизняними виробниками вигідно відрізнятиметься від імпоротної. Проте, для отримання високих економічних показників, неодмінною передумовою є якість продукції, що можуть забезпечити сорти чи гібриди, які адаптовані до умов вирощування в Україні, технологія вирощування та застосування безпечних препаратів захисту рослин від шкідників [4].

Виростити перець не так просто, крім регулярного поливу, підгодівлі та прополювання на перці потрібно проводити профілактику і лікування хвороб, яких, на жаль, дуже багато. Одні з них заражають рослини на стадії розсади, інші під час активного росту, а треті — в кінці сезону. Деякі захворювання мають очевидні ознаки, але і є ті, які неможливо визначити без лабораторних досліджень. У межах нашого дослідження ми намагалися розглянути основні хвороби, які пошкоджують перець солодкий.

На перці виявлено біля 30 інфекційних захворювань, які викликані грибами, вірусами і бактеріями, при цьому урожай та його якість може деякими роками знижуватись навіть на 50-90% [2]. Тому дуже важливо своєчасно визначити збудники бактеріальних хвороб, оскільки від точності їх діагностики залежить підбір засобів захисту та ефективність їх застосування. Серед найбільш розповсюджених хвороб зустрічається: неінфекційні захворювання перцю (вершинна гниль, бородавчість листя, сонячні опіки, пошкодження плодів низькою температурою), грибові хвороби перцю (випрівання сіянців, фузаріозне і вертильозне в'янення, сіра гниль або сіра цвіль, плодова гниль), бактеріальні захворювання на розсаді перцю (чорна бактеріальна плямистість, м'яка бактеріальна гниль плодів, стебел і коренів), вірусні хвороби перцю (тютюнова мозаїка, курчавість листя перцю, м'яка крапчастість) [6]. Розглянемо деякі хвороби їх причини і засоби захисту.

Вершинна гниль характеризується появою на верхівці та боках плодів рідких плям, які подовжуються, чорніють і висихають. Уражені ділянки діаметром від 1 до 8 см зморщуються і стають увігнутими. Плоди дозрівають раніше терміну і схильні до ураження альтернаріозом. Дефіцит кальцію в живленні рослини, який може бути викликаний дефіцитом або надлишком вологи, великою кількістю азоту або пошкодженням кореневої системи при догляді. Вершинна гниль частіше уражає в весняно-літній період при різких перепадах температури, а також під час спеки. При перших ознаках хвороби потрібно збільшити поливну норму і провести позакореневе підживлення нітратом кальцію або іншим добривом з кальцієм [6].

Сонячні опіки – це некротичні або побілілі плями на плодах з сонячної сторони і часто такі гриби, як альтернаріоз приєднуються до уражених тканин плодів. Хвороба проявляється після видалення або опадання листя, на плоди потрапляє занадто багато сонця, що і призводить до появи проблеми. Дрібноплідні сорти перцю менш чутливі до сонячних опіків в порівнянні з великоплідними. Також опіки частіше зустрічаються на зелених плодах, ніж на зрілих. Під час догляду за перцем не слід видаляти занадто багато листя, оскільки те, що залишиться не захищає плоди достатньою мірою від сонячних опіків [6].

Сіра гниль або сіра цвіль - це захворювання, яке вражає рослини у відкритому і закритому ґрунті, але найбільше шкодить в теплицях в другій половині літа. Збудником є *Botrytis cinerea Pers* [6]. Симптоми спочатку з'являються на пелюстках, ушкоджених плодах або старіючих листках і являють собою темні, просочені водою, слизові ураження. Хворі ділянки стають темно-коричневими, а потім – коричнево-сірими й порошкоподібними в міру розвитку спор. Черешки, стебла і плоди також можуть уражуватися. Зараження зелених або стиглих плодів викликає м'яку гниль від коричневого до сірого кольору, яка в кінцевому підсумку може охопити плід повністю і рослини можуть загинути від інфекції.

Тютюнова мозаїка – це поширений вірус на перці, який шкідливий в закритому ґрунті та в полі, збудником є *Tobacco mosaic virus* [6]. Тютюнова мозаїка буває на різних рослинах, включаючи тютюн, овочі та багато декоративних культур. На відміну від інших вірусів рослин,

мозаїка не переноситься попелицями, трипсами або цикадками, а поширюється в соку рослин. Вірус передається інструментами та через руки робітників при контакті, де є пошкодження механічним шляхом або комахами. Під час вегетації вірус передається сисними шкідниками, а також в теплицях руками робітників під час догляду за рослинами. Методів лікування вірусів на рослинах немає. Для профілактики потрібно вирощувати стійкі сорти та обприскувати рослин біопрепаратами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук А. Ф., Копитко П. Г., Грицаєнко З. М. Біологічні та агроєкологічні основи підвищення продуктивності сільськогосподарських культур. Збірник наукових праць УДАУ. Біологічні науки та проблеми рослинництва. Умань. 2003. С. 5–14.
2. ДСТУ 8402:2015. Продукти перероблення фруктів та овочів. Рефрактометричний метод визначання вмісту розчинних сухих речовин. Київ: УкрНДНЦ, 2017. III, 16 с.
3. Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1333-р. / М-во аграр. політики та продовольства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2020-r#Text> (дата звернення: 14.10.2023).
4. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 2 серпня 2019 р. № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18#Text> (дата звернення: 6.11.2023).
5. Український агросектор в комі. Що показав аналіз останніх даних Держстату. URL: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/06/27/701605/> (дата звернення: 7.11.2023).
6. Хвороби солодкого і гострого перцю – опис, фото і лікування. URL: <https://agrocit.ua/uk/hvoroby-ovochevyh-kultur/khvoroby-solodkogo-gostrogo-percyu-opis-foto-l-kuvannya/> (дата звернення: 6.11.2023).

Федченко Андрій

Трач Олена

Науковий керівник – доц. Гуменю Галина

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ ЕКОЦИД

Наявність міжнародних угод з охорони навколишнього природного середовища є надзвичайно важливим елементом та одним із найдієвіших механізмів у питаннях співпраці держав і міжнародних організацій щодо недопущення нанесення шкоди природі та здоров'ю людини. А тому цілком обґрунтованим є існування такого різноманіття міжнародних договорів у сфері охорони довкілля. Це передусім: Всесвітня Хартія природи 1982 р., Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку 1992 р., Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція, 1998 р.), Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку 2002 р., а також ряд інших досить знакових для цього питання документів. Увага до питань екологічних забруднень є досить виправданою, адже внаслідок життєдіяльності, виробничих процесів, війн людська цивілізація руйнує екологічну безпеку планети, інтенсивно забруднює та погіршує якість навколишнього природного середовища, завдаючи тим самим незворотної шкоди та наближаючи нас до екологічної катастрофи. Такі дії в міжнародному

праві визначаються як «екоцид», що в свою чергу є частково криміналізованим діянням, як у рамках міжнародного кримінального права, так і в національному праві багатьох країн світу.

Сам термін «екоцид» походить з грецької та латинської мов, так, «oikos» означає будинок, а «caedo» – знести або вбити. Свого поширення термін «екоцид» набув у 1970-х рр. після Конференції ООН з проблем навколишнього середовища у 1972 р., у зв'язку з розглядом щодо руйнування навколишнього природного середовища внаслідок бомбардувань, застосування гербіцидів, масштабних будівництв у природних зонах. Саме там уперше і був застосований цей термін. Наступною спробою стала міжнародна криміналізація цього злочину в Римському статуті міжнародного кримінального суду в 2002 р., проте в ньому він закріплюється не окремим складом, а в контексті військових злочинів і збройних конфліктів, або ж злочинів проти людяності, що передбачає руйнування природного середовища шляхом вчинення масових атак проти населення того чи іншого регіону [4]. Зокрема, пропонується внести зміни до преамбули Римського статуту міжнародного кримінального суду, зазначивши, що навколишньому природному середовищу щодня загрожує серйозне руйнування та погіршення його стану, що, як наслідок, створює загрозу для людства та світу в цілому, а також доповнити ст. 5 «Злочини, що підпадають під юрисдикцію суду» і «Злочин екоциду» та додати до міжнародно-правового акта ст. 8, що закріплює його склад. Відповідно до запропонованої ст. 8 «екоцид» визначається як «незаконні або необґрунтовані дії, вчинені з усвідомленням, що існує суттєва ймовірність спричинення такими діями серйозної та масштабної або довготривалої шкоди навколишньому середовищу» [5].

Для визначення наведених термінів колегія фахівців наводить тлумачення кожної завданої шкоди, зокрема: «Необґрунтована» означає необережне нехтування збитками, які були б явно надмірними щодо очікуваних соціальних та економічних вигод; «Серйозна» означає шкоду, яка передбачає серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу навколишнього середовища, включаючи серйозний вплив на життя людей або природні, культурні чи економічні ресурси; «Масштабна» означає шкоду, яка поширюється за межі обмеженої географічної території, перетинає державні кордони, впливає на цілі екосистеми чи певні види, велику кількість людей; «Довготривала» означає шкоду, яка є незворотною або не може бути відшкодована шляхом природного відновлення протягом розумного часу; «Навколишнє середовище» означає Землю, її біосферу, кріосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, а також космічний простір [5]. Хоча термін екоцид виник лише у XX ст., історії відомі випадки екоциду набагато раніше.

Наприклад, у Стародавньому Римі під час воїн, дуже часто існував факт отруєння води германськими воїнами задля загибелі ворожої армії. Аналізуючи це, необхідно зазначити, що екоцид як був, так і є одним із головних наслідків війн. Саме під час Першої світової війни німецькі війська вперше біля міста Іпр у Бельгії застосували хімічну зброю масового ураження, в якій містився хлор, що є небезпечним для довкілля. Під час Другої світової війни також

відомі випадки екоциду. Одним з них став вивіз чорнозему з території України на територію Німеччини, що в подальшому вплинуло на родючість ґрунтів в Україні [2]. Історія знає багато випадків екоциду, але вперше про міжнародно-правову відповідальність зайшла мова лише під час В'єтнамської війни. Причиною цього став масштаб екологічних злочинів, вчинених США в цій війні. Армією США були проведені масштабні хімічні атаки з метою ураження навколишнього середовища В'єтнаму, які потім назвали «тактика випаленої землі». Дослідивши правове регулювання на міжнародно-правовому рівні, можна стверджувати, що термін «екоцид» досі не набув вживаності, не знайшов свого правового закріплення. Однак є низка країн, серед яких Україна, які визнали екоцид кримінально караним діянням та встановили юридичну відповідальність за його вчинення. Питання охорони довкілля є одним з елементів національної безпеки, адже будь-які її локальні порушення з часом можуть завдати необоротних наслідків та масштабних руйнувань цілій країні, навіть вийти за її межі. Відповідно, у національному законодавстві України, а саме ст. 441 розд. XX Кримінального кодексу, що передбачає кримінальні правопорушення проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку, імплементовано злочин «екоциду» та визначено характеристику кожного елементу складу вказаного протиправного діяння. Під поняттям «екоцид» слід розуміти «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [1]. З 24 лютого 2022 року Росія вчинила близько 190 кримінальних злочинів проти українського довкілля 14 з яких вже класифікували, як екоцид [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (Дата звернення 10.11.2023р.)
2. Лановенко О. СЛОВНИК - ДОВІДНИК З ЕКОЛОГІЇ [Електронний ресурс] / О. Лановенко, О. Остапішина // Херсонський державний університет с.38-39. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://archive.org/details/dovidnyk2013/mode/2up?view=theater>. (Дата звернення 10.11.2023р.)
3. Михайлов Д. Росія вчинила в Україні 190 кримінальних злочинів проти довкілля, 14 з них кваліфіковані як екоцид — Офіс генпрокурора [Електронний ресурс] / Дмитро Михайлов // СУСПІЛЬНЕ НОВИНИ. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://suspilne.media/513071-rosia-vcinila-v-ukraini-190-kriminalnih-zlociniv-proti-dovkilla-14-z-nih-kvalifikovani-ak-ekocid-ofis-genprokurora/>. (Дата звернення 10.11.2023р.)
4. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059> (дата звернення: 14.05.2022).
5. STOP ECOCIDE FOUNDATION [Електронний ресурс] // COMMENTARY AND CORE TEXT. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d1e6e604fae2201d03407f/1624368879048/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+rev+6.pdf>. (Дата звернення 10.11.2023р.).

АНАЛІЗ ВИДОВОГО СКЛАДУ РОДИНИ ОСОКОВІ (CYPERACEAE J. ST. NIL.) У ФЛОРИ ГУСЯТИНСЬКОГО (НИНІ ЧОРТКІВСЬКОГО) РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Родина Осокові (Cyperaceae J. St. Nil.) – одна із найбільш чисельних родин світової флори, котра у загальному нараховує понад 5 600 видів, які належать до 120 родів, поширених космополітно, тобто по всій земній кулі та у різних екологічних умовах, проте, їхня найбільша видова різноманітність спостерігається у областях з помірним і холодним кліматом північної півкулі. На території України у складі її природної флори трапляються 140 видів Осокових у структурі 17 родів (2,5 % загальносвітової чисельності видів родини) [2].

Флористичні дослідження планетарного масштабу у кінцевому рахунку проектується у площину їх проведення на регіональних рівнях, що забезпечує створення найбільш оптимальних умов щодо збереження раритетної фракції флори певного регіону. Тому аналіз видового складу родини Cyperaceae J. St. Nil. у межах Гусятинського (нині Чортківського) району Тернопільської області є актуальним за змістом досліджень й має вагоме практичне значення.

Мета досліджень полягала у проведенні комплексного аналізу систематичної структури родини Осокові у межах досліджуваного регіону, зокрема, ареалів поширення видового різноманіття, аналіз популяцій регіонально рідкісних та червонокнижних видів флори і розробка комплексу практичних рекомендацій щодо оптимізації природокористування на території району дослідження.

Для реалізації поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

- ✓ аналіз фізико-географічних умов досліджуваного регіону щодо сприятливості зростання на його території представників родини Осокові;
- ✓ проведення детального аналізу головних діагностичних ознак родини Cyperaceae J. St. Nil. та її основних таксонів;
- ✓ складання переліку або анотованого списку видів родини Осокові, котрі поширені на території району дослідження;
- ✓ виявлення або підтвердження ареалів поширення раритетної фракції Cyperaceae J. St. Nil. та встановлення основних чинників, що викликають чисельне скорочення популяцій червонокнижних й регіонально рідкісних видів досліджуваної флори;
- ✓ розробка комплексу практичних заходів і рекомендацій з метою охорони, збереження й раціонального використання представників родини на території району дослідження.

Об'єктами дослідження слугували види родини Cyperaceae J. St. Nil., котрі поширені у природно-кліматичних умовах Гусятинського (Чортківського) району Тернопільської області.

Для реалізації мети досліджень та вирішення поставлених завдань було використано наступні методи: аналіз літературних джерел, колекцій фондового гербарію лабораторії морфології та систематики рослин кафедри ботаніки та зоології ТНПУ імені Володимира Гнатюка, проведення польових маршрутно-експедиційних та геоботанічних досліджень різнотипових рослинних угруповань з метою підтвердження чи виявлення ареалів поширення представників родини Осокові у межах району дослідження, збір фотографічного матеріалу та окремих гербарних зразків.

Практична значимість одержаних результатів досліджень полягає у тому, що вони можуть бути доволі успішно використані в процесі впорядкування визначника й атласу вищих судинних рослин флори Тернопільської області, створенні регіональних Зеленої й Червоної книг, з метою оптимізації природокористування у регіоні, спеціалістами із охорони навколишнього природного середовища, а окремі результати вже зараз успішно впроваджено у структуру лекційного курсу «Систематика вищих Покритонасінних рослин».

На основі аналізу літературних джерел [1; 3; 4], матеріалів фондового гербарію Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акронім TERN*), проведених впродовж 2020–2023 рр. маршрутно-експедиційних і геоботанічних досліджень різнотипових фітоценозів на території Гусятинського (нині Чортківського) району Тернопільської області встановлено чи підтверджено зростання 45 видів родини *Superaceae* J. St. Hil. (32,14 % загальної кількості у складі флори України), котрі належать до 11 родів. Таким чином, родовий коефіцієнт або середня кількість видів у роді становить тут 4,09.

Поліморфними родами є пухівка (*Eriophorum* L.), який презентований у структурі досліджуваної флори трьома видами – п. багатоколосковою (*E. polystachyon* L.), п. широколистою (*E. latifolium* Hoppe) та п. стрункою (*E. gracile* Koch); рід бульбокомиш (*Bolboschoenus* (Ascherd.) Palla) – двома видами (б. морський (*B. maritimus* (L.) Palla) і б. скупчений (*B. compactus* (Hoffm.) Drob.)); рід ситняг (*Eleocharis* R. Br.) – також двома видами (с. голчастий (*E. acicularis* (L.) Roem. et Schult) і с. болотний (*E. palustris* (L.) Roem. et Schult), та, особливо, рід осока (*Carex* L.), котрий представлений тут 31 видом (68,9 % загальної чисельності у структурі родини), зокрема, о. дворядною (*C. disticha* Huds.), о. зближеною (*C. appropinquata* Schum.), о. лисячою (*C. vulpina* L.), о. сусідньою (*C. contigua* Hoppe), о. колючкуватою (*C. muricata* L.), о. колхідською (*C. colchica* J. Gay), о. трясучкоподібною (*C. brizoides* L.), о. ранньою (*C. praecox* Schreb.), о. заячою (*C. leporina* L.), о. Гартмана (*C. hartmanii* Cajand.), о. волосистою (*C. pilosa* Scop.), о. блідою (*C. pallescens* L.), о. гірською (*C. montana* L.), о. низькою (*C. humilis* Leys.), о. пальчастою (*C. digitata* L.), о. кореневищною (*C. rhizina* Blytt ex Lindbl.), о. затінковою (*C. umbrosa* Host), о. весняною (*C. caryophyllea* Latourr.), о. несправжньо-смикавцевою (*C. pseudocyperus* L.), о. лісовою (*C. sylvatica* Huds.),

о. просоподібною (*C. panicea* L.), о. жовтою (*C. flava* L.), о. розсунутою (*C. distans* L.), о. приземкуватою (*C. supina* Wahlenb.), о. здутою (*C. rostrata* Stokes), о. пухирчастою (*C. vesicaria* L.), о. гостроподібною (*C. acutiformis* Ehrh.), о. побережною (*C. riparia* Curt.), о. високою (*C. elata* All.), о. гострою (*C. acuta* L.) та о. чорною (*C. nigra* (L.) Reichard.).

7 родів досліджуваної родини (63,6 % загальної їх чисельності) є монотипними, тобто представлені лише одним видом, зокрема, рід смикавець (*Cyperus* L.) – с. бурий (*C. fuscus* L.); ситовник (*Pusceus* Beauv.) – с. жовтуватий (*P. flavescens* (L.) Reichenb.); комиш (*Scirpus* L.) – к. лісовий (*S. sylvaticus* L.); куга або схеноплект (*Schoenoplectus* Palla) – к. озерна (*S. lacustris* (L.) Palla); комишівник (*Scirpoides* Seguiet) – к. звичайний (*S. holoschoenus* (L.) Sojak); блісмус (*Blysmus* Panz. ex Schult.) – б. стиснутий (*B. compressus* (L.) Panz. ex Link); меч-трава (*Cladium* R. Br.) – м.-т. болотна (*C. mariscus* (L.) Pohl.).

Також було виявлено зростання у районі дослідження двох видів родини Cyperaceae J. St. Hil., котрі занесені до «Червоної книги України. Рослинний світ (2009)» [5; 6], зокрема:

1) меч-трава болотна (*Cladium mariscus* (L.) Pohl). Природоохоронний статус виду у районі дослідження – вразливий. Реліктовий монтанно-океанічний вид з островним ареалом. Доволі чисельними групами особин у кількості до 100 шт. зростає на заболочених ділянках і вологих луках (долина річки Серет) у околицях села Тудорів. На території району дослідження охороняється у межах ботанічного заказника місцевого значення «Федорівський». З метою збереження чисельності необхідно заборонити порушення гідрологічного режиму екотопів виду, здійснювати контроль наявних локалітетів та досліджувати сучасну стратегію розвитку виду;

2) осока затінкова (*Carex umbrosa* Host). Природоохоронний статус виду у районі дослідження – не оцінений вид на східній межі ареалу. Зрідка, проте доволі чисельними за площею та кількістю особин популяціями поширена у розріджених лісах, на узліссях і серед заростей чагарників у околицях сіл Крутилів та Городниці. Охороняється у структурі природного заповідника «Медобори». З метою охорони необхідно контролювати стан наявних популяцій виду та заборонити знищення його екотопів через вирубування лісів.

Окрім того, на досліджуваній території нами було виявлено чи підтверджено ареали зростання 6 регіонально рідкісних видів, зокрема: осоку дворядну (*Carex disticha* Huds.), яка зрідка, однак досить чисельними популяціями поширена на вологих заплавах луках та серед заростей чагарників у околицях сіл Мала Лука, Козина, Калагарівка та Шидлівці; осоку колючкувату (*Carex muricata* L.), котра розсіяно зростає у широколистяних лісах поблизу сіл Саджівка, Постолівка, Яблунів та Майдан; осоку низьку (*Carex humilis* Leys.), що

зрідка трапляється на вапнякових та крейдових відслоненнях, лучних степах й у світлих лісах в околицях сіл Вікно, Паївка та Личківці; осоку кореневищну (*Carex rhizina* Blytt ex Lindbl.), яка спорадично поширена у лісових масивах в околицях сіл Оришківці, Ємелівка та Глібів; осоку весняну (*Carex caryophyllea* Latourt.), котра зрідка, спорадично-ізолюваними

популяціями зростає на залишкових степових і сухих лучно-степових ділянках в околицях сіл Васильківці та Чабарівка та осоку приземкувату (*Carex supina* Wahlenb.), що зрідка трапляється на кам'янистих схилах, сухих степових ділянках, піщаних місцях в околицях сіл Васильківці, Суходіл та Шидлівці.

Головними факторами, котрі визначають скорочення чисельності популяцій червонокнижних й регіонально рідкісних видів родини Cyperaceae J. St. Hil. на території Гусятинського (Чортківського) району Тернопільської області вважаємо наступні:

- ✓ вузька еколого-ценотична амплітуда видів та осушення їх біотопів (*Cladium mariscus* (L.) Pohl, *Carex disticha* Huds.);
- ✓ надмірне рекреаційне навантаження, вирубування лісів (*Carex umbrosa* Host, *C. muricata* L., *C. rhizina* Blytt ex Lindbl.);
- ✓ руйнування екотопів внаслідок видобутку корисних копалин (вапняків, крейди, пісковиків) (*Carex humilis* Leys., *C. supina* Wahlenb.);
- ✓ розорювання та інтенсивне господарське освоєння залишкових степових та лучно-степових екотопів (*Carex humilis* Leys., *C. caryophyllea* Latourr., *C. supina* Wahlenb.).

З метою охорони, збереження, раціонального використання та відтворення раритетних видів родини Осокові у районі дослідження необхідно:

- ✓ здійснювати системний моніторинг стану і динаміки чисельності популяцій червонокнижних та регіонально рідкісних видів флори, а у разі їх чисельного скорочення оперативно встановлювати фактори, що його спричиняють;
- ✓ у випадку виявлення нових ареалів поширення раритетних видів флори рекомендувати створення у цих місцях об'єктів природно-заповідного фонду;
- ✓ заборонити порушення гідрорежиму оселищ видів, їх екотопів внаслідок видобутку корисних копалин, вирубування лісів та господарського освоєння залишкових ділянок лучно-степової рослинності;
- ✓ ініціювати видання регіональних Зеленої і Червоної книг, регулярно інформувати місцеве населення про стан природоохоронної роботи у засобах преси, радіо та телебачення;
- ✓ клопотати перед постійною комісією з питань містобудування, будівництва, земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища (голова – Байдак Степан Іванович) Гусятинської територіальної громади, щодо створення заповідного ботанічного урочища місцевого значення в околицях села Шидлівці з метою збереження популяцій *Carex disticha* Huds. і *Carex supina* Wahlenb.

ЛІТЕРАТУРА

1. Визначник рослин України / А. І Барбарич та ін.; за ред. Д. К. Зерова. Київ : Урожай, 1965. С. 111–140.
2. Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф. Ботаніка. Вищі рослини. Київ : Фітосоціоцентр, 2001. С. 360–362; 383–385.
3. Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева и др.; за ред. Ю. Н. Прокудина. Киев : Фитосоциоцентр, 1999 : Наукова думка, 1987. С. 416–432.

4. Флора УРСР: в 12 т. / за ред. Д. К. Зерова. Київ : Вид-во АН УРСР, 1940. Т. 2. С. 386–563.
5. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. С. 80–111.
6. Яворівський Р. Л., Дем'янчук П. М. Червонокнижні види флори Тернопільської області. Матеріали XIV з'їзду Українського ботанічного товариства. (Київ, 25–26 квітн. 2017 р.). К., б. в., 2017. С. 139.

Солонина Артем

Науковий керівник – доц. Гладюк Микола

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ РОЗРОБКИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ТА КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ З ТЕМИ «РОЗЧИНИ. ТЕОРІЯ ЕЛЕКТРОЛІТИЧНОЇ ДИСОЦІАЦІЇ»

✓ Теорія розчинів – одне з важливих теоретичних вчень курсу хімії. В процесі її вивчення вводиться значне коло нових понять, формуються нові уявлення про сутність хімічних реакцій, що відбуваються в розчинах, поглиблюються відомості про найважливіші класи неорганічних речовин, розширюються поняття про йони, види хімічного зв'язку та про вплив будови речовини на її властивості в процесі розчинення у воді. Знання з даної теми мають також важливе практичне значення в різних галузях науки і техніки, а також в побутовому житті.

✓ Зміни, що сталися в змісті та структурі шкільного курсу хімії за останні роки, суттєвий перерозподіл годин як між навчальними предметами, так і між окремими темами в межах шкільного курсу хімії, зумовили необхідність перегляду існуючих підходів і до організації навчання. Змінились і пріоритети в навчанні. Якщо ще донедавна пріоритетом було засвоєння знань, то тепер акцент в навчанні змістився в бік переважного розвитку учнів. Необхідність переосмислення змісту та методичних підходів до формування загальнохімічного поняття про розчини та електролітичну дисоціацію речовин в шкільному курсі хімії зумовили актуальність теми магістерської роботи.

✓ Аналіз навчальної програми [1] дав змогу визначити основні поняття, що обслуговують теорію електролітичної дисоціації. Сюди можна віднести такі з них: електроліт, неелектроліт, електролітична дисоціація, катіони, аніони, ступінь дисоціації, сильний електроліт, слабкий електроліт, реакції йонного обміну та умови їх перебігу до кінця. Насамперед наші зусилля були спрямовані на забезпечення цілісності процесу вивчення теорії електролітичної дисоціації, який умовно ми розбили на три етапи.

✓ Перший етап – початкове ознайомлення учнів з основними положеннями теорії електролітичної дисоціації. Для цього використовували опорний конспект, що давав змогу чітко представити сукупність понять даної теми, об'єднаних на основі їх змістових логічних зв'язків і які утворюють цілісну одиницю інформації для засвоєння.

✓ Другий етап – засвоєння учнями конкретних понять, що складають зміст фрагмента опорного конспекту. На цьому етапі важливою, на нашу думку, була не лише кількісна різноманітність завдань, скільки підбір певних і спеціально сконструйованих завдань, що дають

змогу учням опанувати поняття, що вивчаються, в постійному їх перетворенні і розвитку на окремих уроках: робота над визначенням поняття (виділення суттєвих ознак); конкретизація понять, використання понять, що вивчаються, для пояснення і передбачення явищ, властивостей речовин; інтеграція нових понять з раніше вивченими на основі провідних ідей курсу та ін.

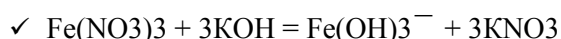
✓ Третій етап – узагальнення і систематизація засвоєних понять, що становлять зміст теми, з метою формування більш точних і цілісних уявлень.

✓ В процесі вивчення теми ми враховували думку методистів та вчителів хімії [2], які вказували на постійні помилки, які найчастіше допускають учні в даній темі: 1) до електролітів учнів відносять всі речовини з йонним та ковалентним полярним зв'язком і складають рівняння дисоціації без врахування їх розчинності; 2) причину дисоціації речовин учнів вбачають в пропусканні електричного струму крізь розчин електролітів, тому термін «електролітична дисоціація» підміняють хибним «електрична дисоціація»; 3) формулюючи визначення поняття «йон», учні стверджують, що це атом або група атомів, що несуть позитивний або негативний заряд, що призводить до перегляду раніше сформованого поняття про атом як про електронейтральну частинку. Помилки трапляються під час визначення заряду йонів, їх назв, використанні індексів та коефіцієнтів під час написання рівнянь дисоціації речовин на йони. Учні не завжди повно вірно характеризують склад багатоосновних кислот і основ, що в подальшому утруднює визначення продуктів реакції нейтралізації залежно від кількостей речовин кислот і основ, що реагують; 4) серед необхідних умов перебігу реакцій йонного обміну до кінця учні називають виділення газу, що може бути наслідком окисно-відновної (а не обмінної) реакції, або реакції розкладання.

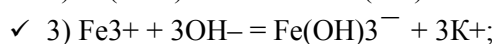
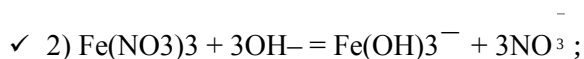
✓ Розроблені нами завдання для організації пізнавальної діяльності учнів різноманітні за формою (малюнки, тексти, загадки), містять опис дослідів, порівняння тощо. Значна увага приділялась завданням, що вимагали проведення мисленого експерименту – саме вони найбільшою мірою забезпечують формування учнів міркувати і висловлювати причинно-наслідкові судження.

✓ Наведемо приклади завдань, що використовувались нами на уроках в процесі вивчення теми та орієнтовний приклад міркувань учнів в процесі виконання завдання.

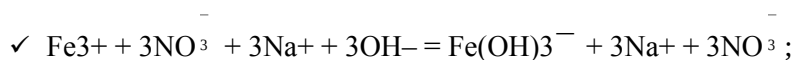
✓ Приклад 6(A5). Рівнянню реакції

✓ відповідає скорочене йонне рівняння реакції:

- ✓ Роблю аналіз завдання.
- ✓ 1. Ключові слова: "йонне рівняння реакції".
- ✓ 2. Базові поняття: а) в повному йонному рівнянні реакції повною (молекулярною) формулою записуються осад, гази, неелектроліти та слабкі електроліти;
- ✓ б) в йонному рівнянні суми зарядів справа і зліва повинні бути рівними.
- ✓ 3. а) записую йонні рівняння уявної реакції, при цьому враховую базові знання – формулу $\text{Fe}(\text{OH})_3$ записую в повній формі:

- ✓ б) Знаходжу відповідність між виконаним мною рішенням і варіантами відповідей.
- ✓ 4. Записую відповідь: Правильна відповідь 4.
- ✓ Таким чином, стає очевидним, що для успішного проходження поточного опитування, атестації, іспиту володіння основним логічними методами пізнання є необхідною умовою. Це означає, що підготовка повинна включати повторення і обговорення відповідного змісту, а також постійне застосування в процесі навчання ситуацій, в якій учні поставлені перед необхідністю висловлювати власні судження, робити висновки, аналізувати, прогнозувати, пояснювати тощо. Основу такої підготовки становить методика аналізу змісту запитань, виявлення ключових слів та базових знань з різних розділів (тем) курсу хімії. Підготовка у формі виконання змішаних завдань (що містять запитання з різних розділів курсу) уявляється такою, що не досягає своєї мети – формуванню системи прийомів мислення, універсальних для будь-якої розумової діяльності.

✓ Важливим дидактичним завданням було і лишається розробка банку завдань для організації роботи учнів на уроках та для проведення підсумкових дидактичних атестацій. Нами було розроблено і апробовано в реальному навчально-виховному процесі завдання як в звичайній так і в тестовій формі. Для об'єктивності оцінювання було розроблено критерії оцінювання, що базуються на поелементному аналізі і з врахуванням відсотка правильних відповідей (для тестових завдань).

- ✓ Приклад завдань в класичній формі, що потребує розгорнутої відповіді
- ✓ Варіант 1
- ✓ 1. До 300 г розчину, в якому масова частка розчиненої речовини 6%, долили 250 г води. Обчислити масову частку розчиненої речовини в утвореному розчині.
- ✓ 2. З якими з перелічених речовин може взаємодіяти кальцій оксид: а) вода; б) сульфур (VI оксид); в) хлоридна кислота; г) купрум (II) гідроксид; д) магній оксид; е) алюміній? Написати рівняння можливих реакцій і виразити їх у йонних формах.
- ✓ 3. Написати рівняння реакцій, що відповідають таким скороченим йонним формам: а) $\text{CO}_3^{2-} + \text{Ca}^{2+} = \text{CaCO}_3$; б) $\text{CO}_3^{2-} + 2\text{H}^+ = \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$.

✓ 4. Який об'єм хлоридної кислоти з масовою часткою розчиненої речовини 20% (густина 1,1 г/мл) слід взяти для розчинення алюмінію масою 18,98 г?

✓ Варіант 2

✓ 1. Дано 180 г сульфатної кислоти з масовою часткою розчиненої речовини 90%. Обчислити масу води, в якій слід цю кислоту розчинити, щоб добути розчин з масовою часткою кислоти 20%. Яка маса утвореного розчину?

✓ 2. З якими із перелічених речовин може взаємодіяти купрум(II) сульфат: а) хлоридна кислота; б) сульфур(VI) оксид; в) натрій гідроксид; г) цинк; д) натрій нітрат; е) барій нітрат? Написати рівняння можливих реакцій і виразити їх у йонних формах.

✓ 3. Написати рівняння реакцій, що відповідають таким скороченим йонним формам: а) $S^{2-} + 2H^+ = H_2S$; б) $Cr^{3+} + 3OH^- = Cr(OH)_3$.

✓ 4. Яку масу заліза може розчинити хлоридна кислота об'ємом 126,2 мл (густина 1,03 г/мл) з масовою часткою розчиненої речовини 7,3%?

✓ Зразки тестових завдань з теми «Електролітична дисоціація»:

✓ Особливо чиста вода –

1. Сильний електроліт. 2. Слабкий електроліт. 3. Діелектрик. 4. Електроліт середньої сили.

✓ Необоротна хімічна реакція відбувається в результаті зливання розчинів: 1. $ZnSO_4$ і KCl 2. KOH і $NaCl$ 3. $MgCl_2$ і HNO_3 4. $ZnCl_2$ і KOH .

✓ Яка пара йонів не може одночасно перебувати у водному розчині:

1. Ba^{2+} і CO_3^{2-} ; 2. Fe^{2+} і SO_4^{2-} ; 3. Na^+ і OH^- ; 4. Cu^{2+} і NO_3^- ?

✓ Електролітична дисоціація сульфату алюмінію-калію протікає в таке число стадій: 1. 1. 2. 2. 3. 3. 4. 4.

✓ Електролітична дисоціація ортофосфатної кислоти протікає в таке число стадій: 1. 1. 2. 2. 3. 3. 4. 4.

✓ Дано йонне рівняння $OH^- + H^+ = H_2O$. Йому відповідає молекулярне рівняння:

1. $Ba(OH)_2 + H_2SO_4 = BaSO_4 + 2H_2O$

2. $Ba(OH)_2 + HBr = BaBr_2 + 2H_2O$

3. $2KOH + H_2CO_3 = K_2CO_3 + 2H_2O$.

✓ Реакція, в результаті якої виділяється осад – це:

1. $FeS + HCl =$

2. $Na_2CO_3 + HNO_3 =$

3. $CaCl_2 + K_3PO_4 =$

✓ В результаті розбавлення розчину електроліту значення ступеня його дисоціації ...

1. Зменшується.

2. Зростає.

3. Залишається без змін.

✓ В результаті нагрівання розчину електроліту його електропровідність ... 1.

Зменшується. 2. Зростає. 3. Залишається без змін.

✓ В якому з двох 0,1 М розчинів концентрація йонів амонію буде більшою?

1. $(\text{NH}_4)_2\text{S}$. 2. NH_4Cl . 3. В обох розчинах – рівні.

✓ Рівнянню $\text{H}^+ + \text{OH}^- = \text{H}_2\text{O}$ відповідає взаємодія:

1. KOH з HNO_2 2. H_2SO_4 з $\text{Fe}(\text{OH})_3$ 3. HCl з NH_4OH 4. KOH з HNO_3

✓ Всі речовини даного ряду сильні електроліти:

1. NaOH , H_2SO_4 , KCl , CuCl_2 , Ag ;
2. H_2SiO_3 , H_3PO_4 , H_2SO_4 , KOH , LiOH ;
3. HCl , HI , CuSO_4 , $\text{Ba}(\text{OH})_2$, AgNO_3 ;
4. H_2S , H_2SO_4 , H_3PO_4 , $\text{Fe}(\text{OH})_3$, CH_3COOH

✓ В якому ряду наведено йони, які легко можна виділити з розчину методом осадження?

1. Fe^{3+} , CH_3COO^- , H^+ , Cl^-

2. CO_3^{2-} , NO_3^- , Al^{3+} , Fe^{2+}

3. PO_4^{3-} , SO_4^{2-} , Ag^+ , Ca^{2+}

4. Ba^{2+} , SO_3^{2-} , NH_4^+ , CO_3^{2-}

✓ До електролітів відносяться всі речовини ряду:

1. C_2H_6 , $\text{Ca}(\text{OH})_2$, H_2S , ZnSO_4
2. BaCl_2 , CH_3OCH_3 , NaNO_3 , H_2SO_4
3. KOH , H_3PO_4 , MgF_2 , CH_3COONa
4. PbCO_3 , AlBr_3 , $\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11}$, H_2SO_3

✓ Слабким електролітом є:

1. HF 2. HCl 3. HBr 4. HI

✓ Одночасно не можуть перебувати в розчині всі йони, вказані в ряду:

1. K^+ , H^+ , NO_3^- , Br^-

2. Ca^{2+} , Ag^+ , OH^- , F^-

3. H^+ , Ba^{2+} , Cl^- , NO_3^-

4. Mg^{2+} , H^+ , Br^- , Cl^-

✓ У водному розчині будуть міститись лише йони Al^{3+} і SO_4^{2-} , якщо повністю прореагують обидві речовини:

1. $\text{Al}(\text{NO}_3)_3$ і BaSO_4 2. AlCl_3 і Na_2SO_4
3. $\text{Al}(\text{OH})_3$ і H_2SO_4 4. Al_2O_3 і K_2SO_4

✓ Рівнянню $\text{Zn}^{2+} + 4\text{OH}^- = [\text{Zn}(\text{OH})_4]^{2-}$ відповідає взаємодія

1. $\text{Zn}(\text{OH})_2$ з NaOH 2. ZnCl_2 з водою 3. ZnSO_4 з NaOH в недостатці 4. $\text{Zn}(\text{NO}_3)_2$ з надлишком KOH

✓ Рівнянню $2\text{Ag}^+ + \text{S}^{2-} = \text{Ag}_2\text{S}$ відповідає взаємодія

1. Ag_2O з H_2S 2. AgNO_3 з H_2S 3. AgCl з Na_2S 4. AgNO_3 з K_2S

✓ В розчині сульфатної кислоти найбільшу концентрацію має частинка:

1. H^+ 2. HSO_4^- 3. SO_4^{2-} 4. H_2SO_4

✓ В розчині ортофосфатної кислоти найменшу концентрацію має йон:

1. HPO_4^{2-} 2. PO_4^{3-} 3. H^+ 4. H_2PO_4^-

✓ Ортофосфатна кислота реагує як двохосновна кислота в рівнянні реакції: $\text{H}_3\text{PO}_4 + 3\text{KOH} \rightarrow \text{K}_3\text{PO}_4 + 3\text{H}_2\text{O}$

2. $\text{H}_3\text{PO}_4 + \text{Ca}(\text{OH})_2 \rightarrow \text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2 + 2\text{H}_2\text{O}$

3. $\text{H}_3\text{PO}_4 + 3\text{BaO} \rightarrow \text{Ba}_3(\text{PO}_4)_2 + 3\text{H}_2\text{O}$

4. $\text{H}_3\text{PO}_4 + 2\text{NaOH} \rightarrow \text{Na}_2\text{HPO}_4 + 2\text{H}_2\text{O}$

✓ В результаті дисоціації за першим ступенем катіон із зарядом $2+$ утворює:

1. гідроксоалюміній хлорид

2. ферум(III) гідроксид

3. карбонатна кислота

4. натрій нітрат

✓ Сума стехіометричних коефіцієнтів в скороченому йонному рівнянні реакції добування барій гідрогенсульфіду взаємодією барій гідроксиду і сірководню дорівнює: 1. 4

2. 6

3. 8

4. 10

✓ В результаті повної дисоціації 0,05 моль кальцій гідроксиду кількість речовини йонів OH^- (в моль) дорівнює:

1. 0,05

2. 0,10

3. 0,025

4. 1,00

✓ За характером пізнавальної діяльності розроблені дидактичні завдання охоплюють діяльність від репродуктивної до дослідницької, за способом реалізації — логічні та експериментальні.

✓ Результатом апробації розроблених нами завдань в умовах реального навчально-виховного процесу стали якісніші знання учнів про розчини та процеси, що відбуваються в них між електролітами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хімія. 7-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. К. 2023. 32 с.
2. Буринська Н. М. Викладання хімії у 8-9 класах загальноосвітньої школи: метод. посібник для вчителів. Київ; Ірпінь: Перун, 2000. 144 с.
3. Шиян Н. І. Шкільний курс хімії та методика його викладання: навч. посібник. Полтава: ІОЦ ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. 240 с.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Скоцеляс Олег

Науковий керівник – доктор філософії (Ph.D) Кузик Ігор

ЗЕЛЕНО-БЛАКИТНА ІНФРАСТРУКТУРА МІСТ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Зелено-блакитна інфраструктура (ЗБІ) – це концепція, яка підкреслює важливість природного середовища при прийнятті рішень про планування землекористування. Стратегія зелено-блакитної інфраструктури хоч і має довгу історію досліджень, проте залишається динамічною. Найбільший базис досліджень зелено-блакитної інфраструктури зосереджено у країнах-членах Європейського Союзу. Цьому сприяє значне підґрунтя у вигляді інформаційних баз даних, існуючих просторових моделей розподілу землекористування, напрацювання у суміжних сферах, а також спорідненість діючого законодавства [7].

Поняття зелено-блакитної інфраструктури Європейською Комісією визначається як стратегічно спланована мережа природних і напівприродних територій з різними екологічними особливостями, розроблена і здатна надавати широкий спектр екосистемних послуг, таких як очищення води, покращення якості повітря, створення місць відпочинку, пом'якшення наслідків змін клімату та адаптації до них. Беззаперечно, що складовою зелено-блакитної інфраструктури є водні простори, які впливають на умови та якість навколишнього середовища [7].

Зелено-блакитна інфраструктура повинна представляти собою нерозривну мережу зелених насаджень і водних просторів, що створюють у місті захисний каркас. Об'єкти ЗБІ міста умовно можна поділити на ядра та коридори. Ядрами, як правило виступають великі зелені зони та водні простори, такі як міські парки, сади, сквери, лісові насадження, ставки, водосховища. Коридорами прийнято вважати зелені насадження вздовж водоохоронних зон, лінійні захисні насадження, озелененні шляхопроводи, мости тощо. Максименко Н.В в окрему групу виділяє малі за площею та штучно створені об'єкти ЗБІ. До таких об'єктів відносяться зелені дахи, зелені стіни, дощові сади, озеленення зупинок громадського транспорту, мобільне озеленення, екопарковки, фонтани тощо.

У нашому дослідженні структуру ЗБІ міст формували відповідно до структури земельних угідь і включали усі природні території: зелена інфраструктура (ліси, пасовища, сіножаті, зелені насадження загального користування, багаторічні насадження, газони, болота, захисні насадження та лісосмуги); блакитна інфраструктура (природні водотоки, штучні водотоки, водосховища і ставки) (рис. 1). Гречко А.А. у своєму дослідженні [1] до зеленої інфраструктури також відносить зелені дахи, зелені стіни, поодинокі вуличні дерева, дощові сади тощо. Оскільки у містах Тернопільської області такі форми озеленення не мають широкого розповсюдження і їх частка у загальному озелененні становить менше 1%, ми враховували ці зелені об'єкти до площ зелених насаджень загального користування.

Рис. 1. Структура зелено-блакитної інфраструктури міст

Виходячи із вище наведеної схеми нами узагальнено площі зелено-блакитної інфраструктури міст Тернопільської області (табл. 1). За результатами проведеного аналізу встановлено, що найбільша площа ЗБІ – у містах Бережани (2627 га), Тернопіль (2362 га), Тербовля (2030 га), Копичинці (1600 га) і Монастирська (1525 га). Найменші площі ЗБІ зафіксовано у містах Підгайці (80 га), Заліщики (160 га) і Збараж (210 га).

Таблиця 1. Площі ключових елементів зелено-блакитної інфраструктури міст Тернопільської області, га

Місто	Зелена інфраструктура						Блакитна інфраструктура			Зелено-блакитна інфраструктура
	Ліси	Пасовища, сіножаті, газони	Багаторічні насадження	Зелені насад. заг. кор.	Захисні насадження, лісосмуги	Болота	Природні водотоки	Штучні водотоки	Ставки і водосховища	
Бережани	2187	60	30	7	3	75	9,5	3,5	252	2627
Борщів	400	45	105	7	382	15	-	-	6	960
Бучач	460	73	45	26,5	-	-	38	2	5,5	650
Заліщики	50	14	18	16,5	4,5	-	57	-	-	160
Збараж	20	50	82	10	20	-	5	-	23	210
Зборів	25	245	95	5	14	22	14	17	63	500
Копичинці	1195	243	96	10	5	15	20,5	5,5	10	1600
Кременець	330	55	267	55	-	-	1	2	-	710
Монастирська	960	500	20	7	2	3	15	3	15	1525
Підгайці	10	30	5	20	-	1	4	-	10	80
Почаїв	680	110	111	5	2	1	-	-	1	910
Скалат	15	155	40	25	15	10	5	25	35	325
Тербовля	812	235	95	45	800	5	16	-	22	2030
Тернопіль	357	406,5	256,5	577	425	-	15	5	320	2362
Хоростків	170	226	95	20	155	7	20	10	127	830
Чортків	70	95	15	45	-	-	12		8	245

У розрізі окремих складових ЗБІ: площі лісів найбільше зосереджені у містах Бережани, Копичинці і Монастириська, найменше – у Підгайцях, Скалаті, Збаражі, Зборіві і Заліщиках. Пасовищ, сіножатей і газонів найбільше у містах Тернопіль, Зборів, Монастириська і Копичинці, найменше – у Заліщиках. Достатньо великі площі багаторічних насаджень є у містах Тернопіль і Кременець, найменше садів у Підгайцях і Чорткові. Зелених насаджень загального користування найбільше зосереджено у Тернополі, Кременці, Чорткові і Теребовлі. Найменше площ зелених насаджень загального користування зафіксовано у Почаєві, Зборів, Бережанах та Борщіві. Захисних насаджень, включаючи лісосмуги, найбільше зосереджено у містах Теребовля, Тернопіль і Борщів, тоді як у Бучачі, Кременці, Чорткові і Підгайцях такі насадження взагалі відсутні. Боліт найбільше у Бережанах і Зборіві, загалом у містах Тернопільської області нараховується 155 га водно-болотних угідь. Найбільші площі блакитної інфраструктури зосереджено у Бережанах, Тернополі та Хоросткові, за рахунок створених у цих містах ставків і водосховищ. Загалом площа водного плеса штучних водойм міських населених пунктів Тернопільщини становить 898,5 га. Природні водотоки у містах області займають 232 га, штучні водотоки (канали) – 73 га.

Площа зелено-блакитної інфраструктури у міста, фактично відповідає площі природних угідь. Відповідно, частка ЗБІ міст Тернопільщини репрезентує частку природних угідь у цих урбанізованих населених пунктах. Не завжди, відносно великі площі ЗБІ міст, становлять високу частку природних земель цих населених пунктів, це залежить, насамперед, від площі самого міста. Так, наприклад площа ЗБІ м. Хоростків (830 га) становить лише 14% площі населеного пункту (рис. 2), що є одним із найнижчих показників області. Подібно, площа ЗБІ м. Зборів (500 га) становить 19% його загальної площі, тоді як 80 га ЗБІ м. Підгайці – це 25% площі міста або 160 га ЗБІ м. Залішки – це майже 23% його загальної площі. Тому, співвідношення зелено-блакитної інфраструктури міста до його загальної площі, більш ширше розкриває проблему забезпеченості мешканців цих населених пунктів природними угіддями для відпочинку та оздоровлення.

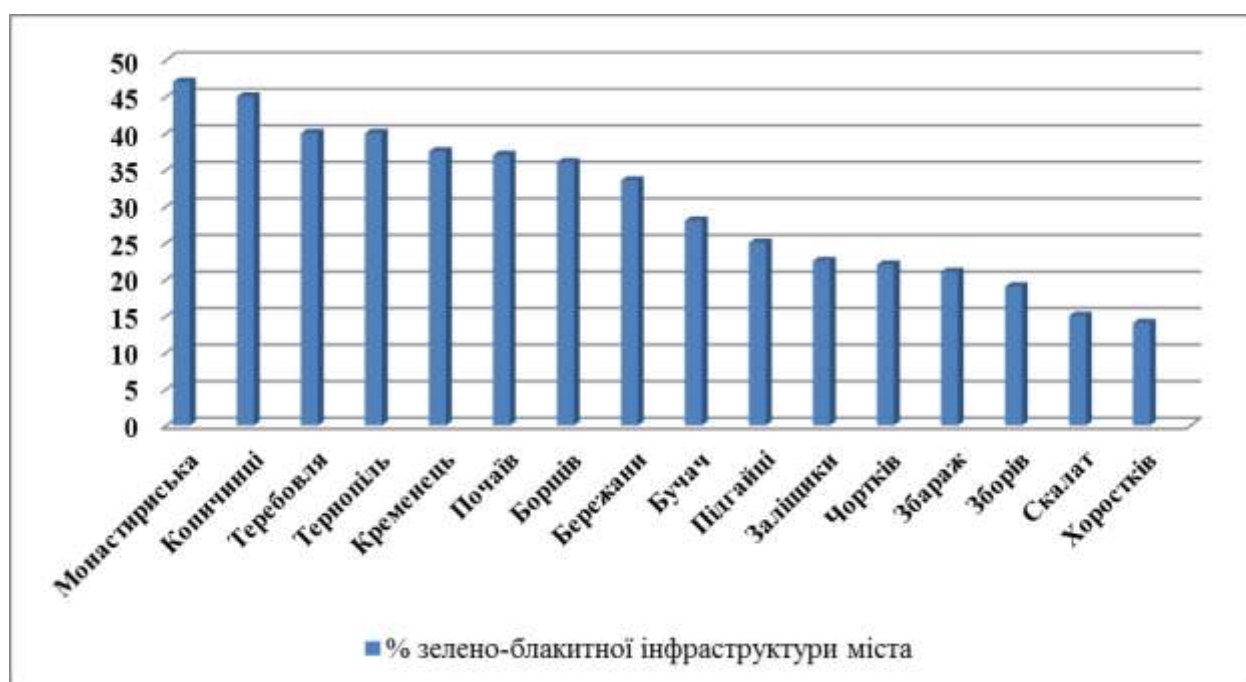

Рис. 2. Частка зелено-блакитної інфраструктури у площі міст Тернопільської області

Отож, в ході проведеного дослідження встановлено, що найбільша площа зелено-блакитної інфраструктури представлена у містах Бережани (2627 га), Тернопіль (2362 га), Теребовля (2030 га), Копичинці (1600 га) і Монастириська (1525 га). Водночас, по відношенню до площі міста, найбільш забезпеченими елементами ЗБІ є мешканці міст Монастириська (47%), Копичинці (45%), Тернопіль (40%) і Теребовля (40%). Перспективою використання структурних елементів зелено-блакитної інфраструктури в урбанізованих середовища є,

насамперед, відпочинок, адаптація до змін клімату (охладжуючий ефект, редукування міського острова тепла), регулювання поверхневого стоку, збереження міського біорізноманіття тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гречко А.А. Досвід та переваги застосування зелених дахів як елементу зеленої інфраструктури. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія». 2022. Випуск 26. С. 32-42.
2. Зелено-блакитна інфраструктура в містах пострадянського простору: вивчення спадщини та підключення до досвіду країни V4: колективна монографія. За ред. Н.В. Максименко, А.Д. Шкаруба. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2022. 400 с.
3. Кузик І. Теоретико-методологічні засади дослідження комплексної зеленої зони міста. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2019. № 2 (випуск 47). С. 21-32.
4. Кузик І.Р., Царик Л.П. Геоecологічна оцінка структури комплексної зеленої зони міста Тернопіль та її оптимізація. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. Випуск 34. 2020. С. 8-18.
5. Кузик І. Геоecологічні проблеми зелених зон міст і селищ Тернопільської області. Збірник праць: том 12. Краєзнавчі дослідження Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка / відп. ред. М. Андрейчин, ред. тому Л. Царик. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. С.116-133..
6. Максименко Н. В. Ландшафтно-екологічне планування: теорія і практика. Монографія. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2017. 216 с.
7. Максименко Н.В., Бурченко С.В. Теоретичні основи зеленої інфраструктури: міжнародний досвід. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. 2019. Випуск 31. С. 16-25.
8. Рубан Л. І. Адаптаційна модель «блакитно-зеленої» інфраструктури міста. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2018. Випуск 52. С. 230-237.
9. Kliesch A., Maksymenko N. Positional-dynamic territorial structure of the urban landscape. Journal of Geology, Geography and Geoecology, 2020, Vol. 29(3), 539-549.
10. Kuzyk I. Approaches to assessing the sustainable development of the complex green zone of the city. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2021. №1. С.163-168.

Глуцишин Діана

Науковий керівник – доц. Гавришук Богдан

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕОТУРИЗМУ В КАНЬЙОНІ РІЧКИ

ДЖУРИН НА ТЕРИТОРІЇ УРОЧИЩА «ЧЕРВОНЕ»

Геотуризм як новий напрямок туристичних мандрівок є досить молодим для України видом туризму. Важливим чинником, який вплинув на попит геотуристичних подорожей, стала зміна зацікавленості у туристів та відвідувачів. Людей і раніше цікавили відпочинкові і пізнавальні піші, велосипедні і автомобільні, водні подорожі до таємничих та унікальних геологічних об'єктів і місцевостей неживої природи. Впродовж останніх років особливу увагу почали приділяти інформаційному та освітньому наповненню цих геологічних об'єктів адже туристи окрім «побачити і торкнутися», хочуть ще «пізнати і зрозуміти».

Основною метою нашого дослідження є аналіз перспектив розвитку геотуризму у НПП «Дністровський Каньйон» та розробка авторського маршруту із залученням геологічних пам'яток цієї території.

Виникнення і поширення геотуризму як явища тісно пов'язане з популяризацією геологічної науки, поширенням науково-популярного контенту про гірські породи та викопну фауну, усвідомленням дефіциту знань про навколишнє середовище. Термін “геотуризм” виник у середовищі геологів, що мають відношення до навчально-освітніх робіт та до природоохоронних і туристичних установ. Поняття «геотуризм» Т. Слонка та А. Кісінсько-Свідзерська [5] трактують як «розділ пізнавального туризму, що ґрунтується на пізнанні геологічних та геоморфологічних об'єктів і процесів, а також на отриманні від контакту з ними естетичних вражень».

Як відносно нове поняття у туризмі, геотуризм має також інші інтерпретації. Тому можна розглядати геотуризм як певний різновид краєзнавчого туризму, що в деяких моментах

може мати багато спільних рис із пізнавальним та активним туризмом, елементом якого є вивчення і поглиблення знань про природні ресурси, це все формує у туристів географічну компетентність [3]. Остання є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє формувати комплексний погляд на світ, визначати просторові зв'язки між його компонентами і саме формування цієї компетентності відбувається у шкільний період кожної людини.

Таким чином, геотуристичні маршрути варто використовувати при організації навчальних географічних екскурсій. Туристично-краєзнавча робота у школі сприяє формуванню географічних компетентностей на основі краєзнавчого принципу навчання. Основними формами якої є: екскурсії, прогулянки, подорожі та походи, експедиції, естафети, тощо. Найбільше популярною та доступною формою вивчення рідного краю є екскурсія, оскільки в ній домінують елементи живого огляду [1].

Нами розроблено екологічну стежку у межах НПП «Дністровський Каньйон» на території Товстенської територіальної громади. Створену стежину пропонуємо використовувати для шкільних екскурсій 6-9 класу з метою екологічного виховання, проведення навчальної роботи з географії та природознавства. Пропонований маршрут охоплює каньйон Джурина між селами Нирків і Нагоряни. Ця територія часто відвідується туристами, але потенціал її використовується лише частково, тому й пропонуємо промаркувати маршрут, розмістити інформаційні стенди і використати пізнавальний потенціал регіону в повному обсязі.

Пропонований маршрут може використовуватись для екологічного виховання, проведення навчальної роботи з географії та природознавства, просвітництва, пропагування охорони природи, знайомство з історією та культурою рідного краю, відпочинку.

Загальна протяжність маршруту 5200м (рис.1). Розпочинається він від дороги, що веде в село Нирків. Туристи рухаються дорогою, що веде до табору «Ромашка» близько 200 м. Далі повертають ліворуч і проходять по периметру каньйону річки Джурина, роблячи 5 зупинок на цікавих з геологічної чи історико-краєзнавчої точки зору. Маршрут може бути цікавим і для дорослих, але розрахований в першу чергу для дітей та студентів. Апробований під час практик з геології студентами географічного та хіміко-біологічного факультетів ТНПУ ім. В. Гнатюка.

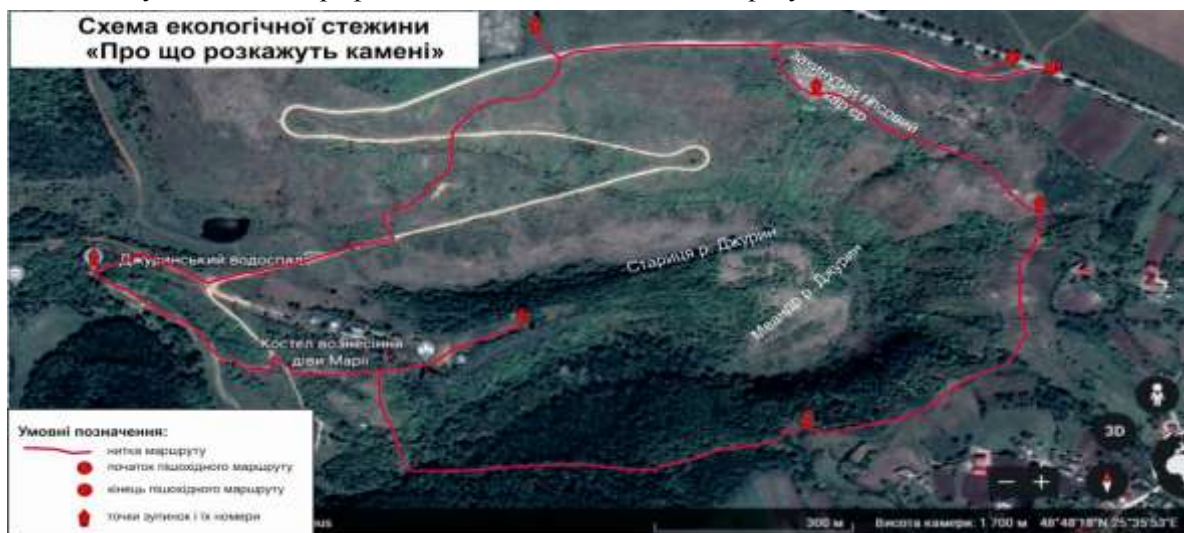

Рис.1 Схема геотуристичного маршруту (розроблено автором).

Перелік екскурсійних об'єктів на маршруті:

- 1-а зупинка Закинутий гіпсовий кар'єр;
- 2-а зупинка Відслонення вапняку літотамнієвого;
- 3-а зупинка Відслонення кварцового пісковика і конгломерату;
- 4-а зупинка Червоногородський замок;
- 5-а зупинка Джуринський водоспад;

Детальніше зупинимось на описі перших трьох локацій, які власне і є геологічними. Дві останні туристами відвідуються часто і описані у численних путівниках.

Зупинка 1 (координати: 48°48'27.0"N 25°36'08.7"E) розміщена в урочищі Червоне, між селами Нирків і Нагоряни у верхній частині схилу річкової долини р. Джурин в закинутому гіпсовому кар'єрі.

Відновлюється потужна товща гіпсів, представлена крупнокристалічними гіпсами, коричневато-сірими з шаблевидними кристалами та гіпсами молочно-білими приховано кристалічними. Подекуди зустрічаються лінзи пластинчастого гіпсу. Гіпси коричневато-сірі, крупнокристалічні, залягають горизонтальними пластами, розбиті системою тріщин на блоки. Видима потужність 16 – 17 м. Гіпси приховано-кристалічні, молочно-білі. Сильно вивітрілі, залягають біля підніжжя відслонення. Породи позбавлені будь-яких фауністичних решток, що спричинено специфічними умовами формуванні гіпсів [2].

Зупинка 2 (координати: 48°48'21.4"N 25°36'21.7"E) розміщена на південно-західній околиці с. Нагоряни, за 400 м від зупинки 1. Біля стежки відслонюється незначна товща порід, представлена виходом на поверхню літотамнієвих вапняків. Породи масивні, щільні, слабо вивітрілі, залягають горизонтальними товщами потужністю до 30 см. В породах зустрічається відбитки двостулкових молюсків рід *Ostrea* і рід *Pectunculus* [2].

Породи складені багряними водоростями (р. *Litotamnina*). Подекуди зустрічаються озалізнення та марганцеві дендрити. Видима потужність відслонення 2 м.

Зупинка 3 (координати 48°48'21.4"N 25°36'21.7"E) знаходить за 100 м нижче по схилу в пд.зх. напрямку від зупинки 2, біля каптованого джерела. Відслонюється контакт порід представлений знизу вверху: кварцовими червоними (подекуди зеленувато-сірий) пісковиками та конгломератами.

Пісковики кварцові, масивні, щільні, крупно кристалічні, слабо вивітрілі, подекуди наявна коса верстуватість порід. У пісковиках знаходять відбитки панцерних риб. Потужність від 20 до 60 см. Горизонтальні пласти розбиті вертикальними тріщинами. Аргіліти червоні та зеленувато-сірі, плитчасті, сильно вивітрені, залягають потужністю від кількох до 15 см. Основну масу відслонення девонських порід складають пісковики.

Вище залягають породи конгломератиякі переходять у вапнисті пісковики, подекуди окременілі пісковики. Конгломерати представлені переходом від валунів зеленувато-сірих пісковиків і з включенням гальки чорного кременю у конгломерати чорного кременю та пісковиків, які зцементовані піщано-вапнистим матеріалом. Вище залягає товща вапнистих пісковиків, яка виклинюється у західному напрямку. Видима потужність відслонення 3 – 5 м [4].

Геологічні об'єкти Подністер'я загалом і запропоновані нами відслонення зокрема можуть бути основою розвитку регіонального туризму в умовах, коли люди прагнуть відпочити від шуму урбанізованого простору. Однак для повноцінної розробки туристичного продукту на їх основі необхідна їх відповідність декільком умовам: атрактивність, демаркація, інфраструктурне обладнання, зручність підходу та під'їзду, відсутність заборонних обмежень щодо геотуристичного використання. Відповідно до здійсненого аналізу запропоновані нами зупинки не відповідають частині вимог. На сьогодні, для їх повноцінного використання, потрібне принаймні облаштування інформаційних стендів та розчищення чагарників для зручності підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варакута О., Гавришок Б. Реалізація краєзнавчого принципу вивчення географії засобами навчальних екскурсій. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія. Тернопіль: Тайп, 2023. Вип. 1. (54). С. 200-209. DOI:<https://doi.org/10.25128/2519-4577.23.1.21>
2. Лещух р. Геологічна практика на Поділлі і в Українських Карпатах /р. Лещух р., В. Пашенко, р. Смішко. Львів: видавн. центр ЛНУ імені І.Франка, 2004. 244 с.
3. Мальська М.П., Зінько Ю.В., Шевчук О.М. Перспективи розвитку геотуризму в Україні. Геотуризм: практика і досвід. Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів: Карти і атласи, 2014. С. 9 – 12.
4. Сивий М., Гавришок Б. Відслонення в с. Нагір'я (Подністер'я) як потенційний геосайт. Геотуризм: практика і досвід. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Львів: Каменяр, 2022. С. 56 – 58
5. Słomka T. Geoturystyka – podstawowe pojęcia / Słomka T., Kicińska-Świederska A. // GeoTurystyka. – 2004 – Т. 1 – № 1 – S. 5-7.

ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ І ЖУРНАЛІСТИКИ

Хиляк Оксана

Науковий керівник – проф. Грицак Наталія

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО І ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ПИСЬМЕННИКА НА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНО-ДІАЛОГІЧНІЙ ОСНОВІ

Вивчення зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти на екзистенціально-діалогічній основі пояснюється необхідністю удосконалення її теоретичних і методичних засад. Зокрема, важливо, що сучасна школа має не тільки ґрунтуватися на об'єктивності і різновекторності наукового знання, але й модернізувати технологію викладання, дати простір особистісним роздумам та екзистенційному вибору людини. Тому філософія екзистенціалізму широко використовується в сучасному літературознавстві як інтерпретаційна основа дослідження конкретних художніх текстів і як теоретико-літературна засада тлумачення буття художнього слова, існування якого розпочинається із зустрічі з читачем. А викладання зарубіжної літератури на екзистенціально-діалогічних принципах, найбільше відповідає ментальності українських здобувачів освіти.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розкрито в наукових працях таких авторів, як Н. Гоголь [1], Л. Мірошніченко [2], Я. Ружевич [3], Г. Токмань [4-5], Л. Чумак [6], Ф. Штейнбук [7] та ін. Проте указана проблема й досі актуальна, особливо в контексті вивчення життєвого і творчого шляху письменника на екзистенціально-діалогічній основі.

Мета статті – обґрунтувати особливості вивчення життєвого і творчого шляху письменника на екзистенціально-діалогічній основі.

У сучасній старшій школі кожна тема з зарубіжної літератури починається розглядом біографії письменника. Завдання цього розгляду широкі: учні мають познайомитися з рисами особистості та долею митця; зрозуміти особливості його творчого доробку – жанрові, тематичні, ідейні; уявити його стосунки з різними людьми й із суспільством у цілому; дізнатися, чи було гідно поціновано талант за життя. Як пише Г. Токмань, «учні повинні відчувати болі й радощі письменника як людини, захопитися сильними рисами його особистості, зацікавитися творчістю цієї непересічної постаті» [5, с. 103].

Як показує аналіз літератури [2; 4; 5; 7 та ін.], до принципів викладання життєпису письменника на екзистенціально-діалогічній основі слід віднести історизм, фактуальність, психологізм, екзистенційність, естетизм, тобто автор має постати перед нами як історична особа, як конкретна доля, як жива людина, яка мислить та емоційно реагує на світ і своє перебування в ньому, як неповторна особистість, як митець, безсмертя якої у художньому

спадку, залишеному нащадкам. Охарактеризуємо указані принципи вивчення життєвого і творчого шляху письменника на екзистенціально-діалогічній основі.

По-перше, це принцип історизму: письменник зображується як історична особа, яка існувала в певну історичну добу в певному краї і вела з ними діалог. Митець своїм словом впливає на історичний час, стає з ним врівень, хоча результат їхніх стосунків може постати значно пізніше, аж після його смерті.

По-друге, це принцип фактуальності: розмисли й узагальнення не повинні підмінити конкретних фактів, пов'язаних із долею письменника – навпаки, абстракції мають слідувати за фактами, реаліями біографії. Життя насичене подіями, серед яких треба обрати кілька для оповіді. Вчитель акцентує факти, які були пороговими в існуванні митця, указували на повороти долі. Не обминає також подій повсякденного життя, оскільки щодення поета нерідко було нестерпним, суперечило його покликанню.

По-третє, це принцип психологізму: педагог зможе належно розповісти про внутрішні спонуки вчинків, про те, що було в серці письменника, як рухалася його думка, чим боліла душа, завдяки знанню творчості майстра, мемуаристики, а також через емпатію та рефлексію.

По-четверте, це принцип екзистенційності: письменник – унікальна особистість, у цьому слід переконати учнів, показавши неповторне в перебігу його думок, почуттів, фактів та долі. Вчитель загалом відповідає на питання: як він ішов до смерті? Яким обрав себе? Чи виявив своє неповторне «Я» серед людей? Чи знівелював його у натовпі? Чи пішов у «внутрішню еміграцію», відкриваючись лише перед аркушем паперу?

По-п'яте, це принцип естетизму: творчість є суттю письменницького життя, він живе водночас у реальному світі і у світі своїх героїв – й невідомо, який з цих двох світів йому ближчий. Відтак учитель занурює школярів, як майбутніх читачів митця, в художні хронотопи його книг, вводить у коло їх персонажів, знайомить з естетичними принципами автора.

Історизм у багатьох вчителів є провідним принципом викладання життєпису письменника. Крізь призму історії діти розуміють долю письменника, крізь особисту долю – історію батьківщини. Педагоги вважають, що при вивченні творчості письменника доречним є розгляд не фактів біографії, а внутрішньої логіки подій, проблеми вибору і як той чи інший факт, події в житті поета знайшли інтерпретацію в його творчості.

Як пише Л. Чумак, джерелами вивчення біографії можуть бути: написане самим письменником, біографія якого вивчається: автобіографія, щоденник; записники; епістолярій; автобіографічні мотиви у творчості; написане його сучасниками: спогади; листи; присвяти; літературно-критичні статті; ювілейні та прощальні промови. Особливо цікавим є написане про письменника його колегою по перу; написане науковцями: біографії; огляди творчості (літературні портрети); написані самим письменником твори: біографічні художні епос, драма, ліро-епос, лірика, есе; музейні матеріали: родинні реліквії, особисті речі, рукописи, першодруки, фото, портрети пензля художника та ін.; історичні документи: протоколи допитів, Магістерський науковий вісник. – № 41

постанови про арешт, тексти вироків, протести видатних людей проти несправедливих переслідувань письменників [6].

Також реалізації принципу екзистенційності при вивченні життєпису зарубіжного письменника сприятиме звернення до мемуаристики. Я. Ружеви́ч відносить до жанрів мемуаристики лист, щоденник, записну книжку, нотатки, літературний портрет, есе, оповідання, повість та ін. Науковиця узагальнює досвід вчителів-майстрів: «Досвідчені вчителі-словесники знають, що почати розповідь про того чи іншого митця, чия творчість вивчається в даний момент на уроці літератури, можна з якогось влучного вислову, що яскраво характеризує його постать» [3, с. 29]. Вчена пропонує також добирати з мемуаристики епіграфи уроку, уривки з мемуарної літератури, у яких відбувається глибоке проникнення в душу митця, передається подія, слово, жест, відбивається живе враження від спілкування. Не слід оминати конфліктів письменника – драматичних, а то й трагічних – з епохою, з людьми, із самим собою.

Об'єднавчим у реалізації принципів викладання життєпису, як доводить Г. Токмань, може стати «екзистенційний діалог, який учитель провів з уявленим письменником» [4, с. 43]. В процесі такого діалогу педагог розповідає про свою першу зустріч з творами митця, про своє відкриття фактів його біографії, особистісні відгуки на них. «Добре, якщо вчитель подорожує за кордон і може передати школярам свої враження від рідних місць письменника, від екскурсії меморіальним музеєм, від хвилин біля його могили» [4, с. 57], – пише вчена. Іноді педагог перевтілюється в митця і вживає форму непрямої мови, починаючи говорити від його імені. Найкраще це робити для того, щоб показати наочно ситуацію екзистенційного вибору, в яку потрапив письменник – «тоді поворот долі митця буде тлумачитися як його вільний вибір, навіть в жорстких історичних обставинах» [4, с. 61].

Як доводить Л. Мірошніченко, «Викладання життєпису письменника – іспит для педагога» [2, С. 114], оскільки він має можливість виявити всі свої здібності, захопити учнів, повести за собою в роздумах і почуттях. Хороші вчителі найбільше люблять ці уроки і ніколи не віддадуть життєпис письменника кінофільму, сторінці підручника чи відеоролику – педагог передусім скаже своє слово, поділиться з учнями своїм баченням славетної постаті, розповідатиме про письменника, як про близьку, добре знану людину і водночас як про велета духу і культурного діяча світової значущості. Форма проведення уроків-біографій може бути різноманітна: урок-лекція, самостійні доповіді учнів, робота з підручником, заочні екскурсії, уроки-концерти, уроки-панорами та ін.

Слово вчителя, як пише Н. Гоголь, – найголовніший метод викладання біографії. Передусім педагог відбирає, що саме розкаже: які моменти з життя письменника перекаже детально, які перелічить без коментарів, що цитуватиме, як унаочнюватиме розповідь, як активізуватиме увагу школярів. У своїй розповіді вчитель прагне до завершеності, цілісності в змалюванні образу художника слова, але зв'язний текст є різностильовим: частини звучать по-різному – як довідка, як художня епічна чи лірична оповідь, як наукове дослідження, як

публіцистичний роздум. Продумати, як подати кожний з провідних моментів біографічного матеріалу – завдання, у вдалому виконанні якого один із секретів успіху уроку. Інший секрет – у поглядах на письменника з різних боків, очима різних людей, у тім числі й власними. Доцільно прагнути зберегти золоту середину, показуючи митця як громадянина та художника, і як людину, яку ми розуміємо і любимо. Кілька цікавих моментів треба показати так, щоб учні виразно їх уявили, домігшись ефекту присутності [1]. Саме ці моменти діти можуть у перспективі обрати для біографічних етюдів, які є творчою формою самостійної роботи за біографією письменника.

На уроці вивчення біографії треба пам'ятати, що «життя митця – передусім життя його творів» [7, с. 85]. Тож учитель має називати твори, показувати їх різноманіття, зацікавлювати в їх прочитанні. Слід не обмежуватися назвою і жанром, а переказувати цікавий епізод, відзначати мистецьку знахідку, – і, отже, самому вчителеві знати творчість письменника ширше за шкільну програму.

Вивчення біографії й індивідуального стилю письменника пов'язані між собою. Біографічні факти пояснюють риси стилю – наприклад, письменник був захоплений музикою, тому в його поезії так багато музичних термінів, внутрішніх рим, звукових повторів тощо [2]. Стильові особливості можуть допомогти зрозуміти особистість письменника. Безпосередність та підвищена емоційність віршів В. Шекспіра відкриють його душевну вразливість, здатність до найтонших відчуттів та переживань, спонтанність рефлексій.

Отже, вивчення біографії письменника набуває уваги до особистісного прочитання життєпису в правдивому історичному контексті доби. Реалізація принципів історизму, фактуальності, психологізму, екзистенційності, естетизму, використання різноманітних джерел, розкриття вчителем власного розуміння постаті, залучення учня до діалогу з уявлюваним письменником, дослідження його індивідуального стилю є важливими способами введення екзистенціально-діалогічної парадигми до складника літературної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоголь Н. В. Культурологічні основи змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі (друга половина XX – початок XXI століття) : дис. ... докт. пед. наук. Київ, 2021. 717 с.
2. Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах : підручник. Київ : Вища школа, 2007. 415 с.
3. Ружевич Я. І. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників у 5. процесі вивчення епічних творів зарубіжної літератури : дис. ... докт. пед. наук. Миколаїв, 2015. 234 с.
4. Токмань Г. Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту : вибрані студії. Ніжин : Лисенко М. М., 2016. 336 с.
5. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в школі : екзистенціально-діалогічна концепція : монографія. Київ : Міленіум, 2002. 320 с.
6. Чумак Л. В. Розвиток професійної майстерності вчителя зарубіжної літератури в системі післядипломної освіти : монографія. Херсон : Херсонська академія неперервної освіти, 2017. 288 с.
7. Штейнбук Ф. М. Методика викладання зарубіжної літератури в школі : навчальний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 280 с.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НУШ

Одним із ключових напрямів реформування освіти відповідно до європейських стандартів є запровадження компетентнісного підходу, який передбачає не просто набуття учнями знань, але й формування вмінь та навичок, що потрібні для ефективного життя в сучасному світі. У контексті цих змін вивчення української мови в Новій українській школі (НУШ) набуває особливого значення, оскільки мова є основою культурної ідентичності та національної свідомості, одночасно ж вона служить ключовим інструментом комунікації та взаємодії в сучасному світі.

Компетентнісний підхід у системі освіти загалом та в навчанні української мови зокрема став предметом наукових розвідок багатьох сучасних вітчизняних вчених, таких як Н. Бібік, Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Бондаренко, Л. Попова, Л. Гриневич, С. Калашнікова, С. Караман, О. Караман, І. Ліпчевська, І. Літвінова, С. Бутко, Ю. Горюнова, З. Тищенко, О. Савченко, О. Сова, С. Паламар, Г. Бійчук, В. Братко, Н. Логвіненко, О. Пометун, К. Пономарьова та інші. Усе ж оновлення змісту, форм і методів навчання – процес перманентний, тому проблематика дослідження належить до розряду актуальних.

Мета нашої статті – проаналізувати результати дослідження реалізації компетентнісного підходу в процесі навчання української мови в НУШ.

Новий етап трансформації та модернізації загальної середньої освіти розпочато після прийняття Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Ця ключова реформа Міністерства освіти і науки України має на меті зупинити негативну тенденцію викладання та виховання старими методами та перетворити українську школу на важіль соціальної рівності, економічного розвитку і конкурентоспроможності України [3]. Закони України «Про освіту» [5], «Про повну загальну середню освіту» [6], Державний стандарт базової середньої освіти [1] визначають основні правові, економічні та організаційні засади розвитку середньої освіти в країні. Головним у модернізованій системі освіти України визначено компетентнісний підхід як один із найважливіших концептуальних положень оновленого змісту освіти. За О. Согою, «компетентнісний підхід – це відповідь на питання, який саме результат освіти вимагає суспільство та необхідний для самої особи. Йдеться про компетентність як одиницю виміру освіченості людини, де увага акцентується на здатності діяти в різноманітних проблемних ситуаціях» [8, с. 3].

У Законі України «Про освіту» компетентність окреслена як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [5]. Науковці О. Горошкіна, Н. Бондаренко, Л. Попова визначають

компетентність як особистий досвід суб'єкта навчання, який набувається в процесі навчання, самонавчання та саморозвитку під керівництвом кваліфікованого вчителя [2].

Навички, тобто практичні знання, є важливим складником компетентності. Наскрізними вміннями, які визначаються в кожній із ключових компетентностей, є такі: вміння читати з розумінням, формулювати припущення та обґрунтовувати свої висновки; висловлювати власну думку; критично і системно мислити, аналізувати та оцінювати аргументи; логічно обґрунтовувати свою позицію; діяти творчо, генерувати нові ідеї та ефективно використовувати наявні знання; проявляти ініціативу; співпрацювати з іншими, організовувати роботу в групі, сприяти досягненню спільної мети [1].

Упровадження інноваційних методів і технологій навчання української мови в рамках НУШ спрямовано на модернізацію та актуалізацію підходів до викладання мови, розвиток критичного мислення учнів, формування їх комунікативних навичок та підтримку індивідуального розвитку [4]. Як вказано у Державних стандартах освіти, метою мовно-літературної освіти є розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом. Для базової освіти в межах окремих компетентностей компетентнісний підхід в навчанні української мови в НУШ зумовлює:

- 1) вільне володіння державною мовою, здатність аналізувати та оцінювати інформацію з різних форм текстів, включаючи літературу;
- 2) інноваційність, яка передбачає здатність презентувати нові ідеї та погляди креативно, використовуючи різноманітні комунікативні стратегії;
- 3) інформаційно-комунікаційна компетентність, спрямовану на ефективне використання різних видів текстів для пошуку, аналізу і відбору інформації та використання цифрових технологій.
- 4) навчання протягом життя, що передбачає самооцінку, рефлексію, використання різних ресурсів, включаючи бібліотеки та словники, для постійного розвитку мовленнєвих навичок;
- 5) культурну компетентність, що охоплює використання мови для вираження духовних, культурних та національних цінностей;
- 6) компетентність у галузі природничих наук, техніки і технологій, яка передбачає вміння висловлювати гіпотези та описувати процеси власної діяльності з використанням мовних і мовленнєвих засобів;
- 7) екологічну компетентність, зосереджену на використанні текстів для висвітлення діяльності людини як частини природи та вмінні реалізації екологічних проєктів і формування екологічної культури [1].

Отже, реалізація компетентнісного підходу на уроках української мови передбачає опанування учнями системою компетентностей, що ієрархічно взаємопов'язані й мають спільну мету [9] (рис. 1).

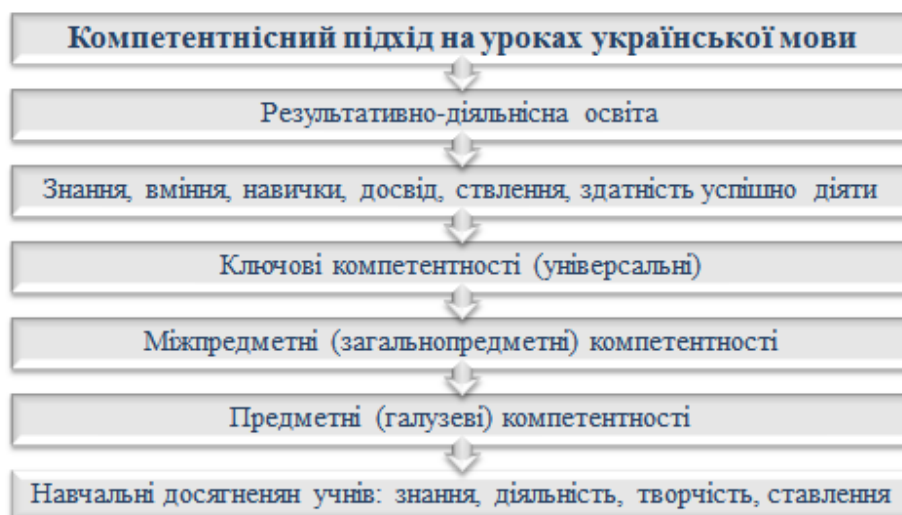

Рис. 1. Підходи до реалізації компетентнісного підходу в навчанні української мови

Із метою реалізації компетентнісного підходу на уроках української мови у програмному курсі з української мови наголошується на формуванні предметних (галузевих) компетентностей учнів, таких як мовна, мовленнєва, комунікативна, соціокультурна та діяльнісна. Згідно з навчальною програмою з української мови, сучасне навчання ґрунтується на компетентнісному підході. Це означає, що його основна мета полягає не лише в засвоєнні конкретного обсягу знань, але й у розвитку вмінь та уявлень про життя, в яких ці знання мають практичне застосування [7].

На базі Глибочецької гімназії було проведено експериментальне дослідження практичної реалізації компетентнісного підходу в процесі навчання української мови в НУШ. Експериментальне дослідження проведено впродовж трьох етапів: констатувального, формувального та контрольного. На констатувальному етапі була визначена вибірка дослідження з 30 учнів 5-6 класів бази дослідження. Школярів розподілили на експериментальну та контрольну групи, встановили критерії, показники та рівні для оцінювання сформованості компетентностей учнів у навчанні української мови, обрали діагностичні методики та засоби. Враховуючи програмні засади НУШ, були виокремлені такі основні критерії: мовний, мовленнєво-комунікативний та діяльнісний. На основі цих критеріїв розроблено програму діагностування. Три методики діагностування містили як тестові завдання для перевірки мовної компетентності (лексика, граматика, фонетика, орфографія), так і практичні вправи для діагностики мовленнєвих умінь в діалогічному і монологічному мовленні, комплекс завдань для перевірки діяльнісної компетентності (аналіз, розв'язання проблем, проєктна діяльність), що дало можливість отримати об'єктивні дані про володіння учнями мовними нормами, мовленнєвими вміннями та здатністю до навчальної діяльності.

Результати констатувального етапу засвідчили, що високі рівні продемонстрували лише 13% учнів експериментальної та 20% учнів контрольної групи; достатні рівні були зафіксовані

в обох групах, у межах від 20 до 27%; середні рівні виявились у 47% учнів експериментальної та 40% учнів контрольної групи; низькі рівні показали по 13% учнів з обох груп. Результати діагностики слугували підставою для проведення експериментального навчання дітей на формувальному етапі дослідження.

У межах педагогічного експерименту було розроблено методику розвитку компетентностей учнів 5-6 класів у процесі вивчення української мови в НУШ та проаналізовано результати її практичного застосування. Методика передбачала роботу з учнями в межах восьми основних уроків, які враховували формування як окремої компетентності в учнів, так і комплексу з визначених компетентностей. Завдання було розподілено за етапами: у межах організаційно-мотиваційного етапу основну увагу було приділено активізації інтересу учнів до навчального процесу та використання ігрових технологій на уроках української мови; на основному етапі було проведено уроки, кожний із яких містив у собі різноманітні вправи, розроблені з метою формування безпосередньо мовної, мовленнєвої, комунікативної та діяльнісної компетентностей у межах опанування знаннями та навичками з української мови; етап рефлексії включав додаткове узагальнення знань із вивчених тем, обговорення та аналіз проведеної роботи, під час яких учні мали можливість висловити свої думки, відчуття та враження. Після проведення з учнями формувальної роботи на контрольному етапі було проаналізовано результати експериментального дослідження та виявлено, що учні, які проходили формувальну роботу, продемонстрували вищий рівень сформованості визначених компетентностей. Високий рівень показали на 7% більше учнів експериментальної групи, достатній рівень – на 13% більше порівняно з контрольною групою.

На основі проведеного педагогічного експерименту сформовано рекомендації вчителям щодо організаційних умов впровадження компетентнісного підходу в процес викладання української мови в НУШ. Серед них такі: навчаючи школярів української мови, сучасному вчителю потрібно виробити певну стратегію проведення уроків, яка має враховувати не тільки навчальні плани та чітке слідування їм, а також передбачати певну імпровізацію, використання широкого ряду сучасних засобів освітніх технологій та ІКТ, які дають можливість організувати ефективне навчальне середовище для формування в учнів необхідних компетентностей, передбачених концепцією НУШ.

Висновки. Компетентнісний підхід є ключовим елементом реформування загальної середньої освіти в Україні в межах концепції НУШ. Реалізація компетентнісного підходу на уроках української мови спрямована на розвиток ключових компетентностей учнів, таких як мовна, мовленнєва, комунікативна, соціокультурна, інформаційно-цифрова, громадянська тощо. Проведений педагогічний експеримент підтвердив ефективність використання компетентнісного підходу в навчанні української мови учнів основної школи. Для успішного впровадження компетентнісного підходу вчителі мають застосовувати інноваційні методики, інтерактивні методи, проєктну діяльність, інформаційно-комунікаційні технології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011, №1392 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#Text> (дата звернення: 03.11.2023).
2. Методика компетентісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту: методичний посібник / О. М. Горошкіна, Н. В. Бондаренко, Л. О. Попова. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
3. Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність: інформаційно-аналітичний збірник. Міністерство освіти і науки України, Інститут освітньої аналітики. Київ, 2021. 451 с.
4. 4. Пометун О.І., Романова Г.М. Інноваційні технології навчання: навчальний посібник. Київ: НТУ, 2017. 172 с.
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 03.11.2023).
6. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Дата оновлення: 01.05.2021. Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 03.11.2023).
7. Програма «Українська мова» 10-11 клас для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Л. І. Мацько, Т. Л. Груба, О. М. Семеног, Т. В. Симоненко. Київ, 2017. 84 с.
8. Сова О. Компетентнісний підхід та його реалізація в навчанні української мови та літератури. Методичні публікації. Педагогічний пошук. 2022. 33 (115). С. 52-54.
9. Чебикіна І. Особливості впровадження компетентнісного підходу на уроках української мови. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/library/osoblivosti-vprovadzenna-kompetentnogo-pidhodu-na-urokah-ukrainskoi-movi-485533.html> (дата звернення: 03.11.2023).

Капітан Владислава

Науковий керівник – доц. Решетука Тетяна

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТА-ЖУРНАЛІСТА

Російсько-українська війна, економічне та політичне життя країни, поширення пропагандистських та фейкових новин країною-агресором мають суттєвий вплив на інформаційний простір України. Відтак проблема формування критичного імунітету медіааудиторії перетворюється на один з ключових безпекових викликів української держави. Це актуалізує проблему підвищення інфомедійної грамотності та розвитку критичного мислення майбутніх журналістів, адже сьогодні навички медіаграмотності стають є провідним інструментом підтримки демократії, протидії радикалізації та екстремізму та у ХХІ столітті належить до основних прав людини [6].

Мета роботи — з'ясувати місце медіаграмотності серед необхідних компетентностей студентів-журналістів.

Соціально-інформаційна компетентність студентів-журналістів поєднує інформаційну та соціальну компетентності, при цьому утворюючи новий якісний особистісний конструкт. Сьогодні у журналістикознавстві існує декілька підходів до її трактування: психологічний, особистісний та інтеграційний.

1. Психологічний підхід передбачає розгляд соціальної компетентності через призму розвитку й інтеграції психологічних і соціально-психологічних проблем соціального пізнання, соціальної логіки, соціального уявлення, почуттів і пам'яті. Вона розглядається як здатність брати на себе відповідальність і приймати рішення, брати участь у спільному прийнятті рішень, регулюванні конфліктів ненасильницьким шляхом, продуктивній взаємодії з представниками інших культур і релігій [5 с. 88].

2. Особистісний підхід визначає соціальну компетентність як інтегративну характеристику особистості, яка визначається готовністю і способами здійснення активної діяльності в суспільному житті на основі засвоєних знань, сформованості громадянської позиції й отриманого соціального досвіду [3, с. 222].

3. Інтеграційний підхід виокремлює в змісті цієї компетентності кілька складників: компетенцію, що належить до соціального впливу людини; компетенцію соціальної взаємодії (із суспільством, спільністю, колективом, сім'єю, друзями, партнерами; конфлікти, співпраця, толерантність) і компетенцію в спілкуванні (усна, письмова, діалог, монолог; знання і дотримання традицій, етикету; кроскультурне та іншомовне спілкування; ділове листування; комунікативні завдання) [3, с. 223].

Ще одним чинником, який впливає на підготовку та рівень медіаграмотності студентів-журналістів та журналістів загалом є критичний аналіз медійного контенту та робота щодо активної наступальної протидії дезінформації. Зокрема, у контексті підготовки майбутніх фахівців потрібно приділити увагу двом ключовим моментам, які сьогодні найчастіше трапляються у медіа та впливають на громадську думку: заміщення ворожої пропаганди якісним вітчизняним інформаційним продуктом; формування в української медіа-аудиторії (передусім, молоді) критичного ставлення до отримуваної інформації та навичок її аналізу щодо виявлення пропагандистської маніпулятивності [4].

Навички критичного сприйняття інформації в традиційних медіа та інтернеті, аналізу медіаповідомлень, оцінки їх щодо достовірності та об'єктивності може і має формувати українську медіаосвіту. Через інформаційну війну у ній відбулись зміни акцентів — разом із розвитком прагматично-інструментального підходу, повернулись до оновленої «запобіжної» парадигми медіаосвіти. Її головним об'єктом є не потенційна недобросовісність бізнесу (нечесна конкуренція, недостовірна чи безвідповідальна реклама тощо), а зовнішня інформаційна агресія. Тому у слід посилювати саме контрпропагандистські, загальнополітичні та виховні складові, разом із тим і навички критичного аналізу зовнішньополітичних та оборонних контекстів медіаповідомлень, цілей і мотивів їх авторів.

Активне поширення фейків, підкреслення мови ворожнечі в друкованих, телевізійних та електронних мас-медіа українського та закордонного походження підвищує напруження у суспільстві, сприяє розгортанню конфліктів, що підсилює потребу у формуванні студентів-журналістів навичок розпізнавання та протидії невдалій практиці, розуміння витоків проблеми.

Моніторинг різноманітних медіатекстів, у яких прослідковується високий рівень мови ворожнечі є важливим кроком для того, щоб покращувати та підвищувати рівень медакультури та медіаграмотності суспільства.

Під час освітнього процесу студенти спеціальності 061 «Журналістика» повинні набувати таких компетентностей як: медіаграмотність (розуміння механізмів створення медіаповідомлень, редакційної політики та ін.); критичне мислення (вміння ставити питання, обґрунтовувати власну думку, аналіз передумов і причин та ін.); соціальна толерантність (ідентифікування та протидія мові ворожнечі, стереотипам, проявам дискримінації); візуальна грамотність (вміння аналізувати фото- і відеоматеріали); стійкість до впливів (ідентифікування проявів пропаганди, інструментів маніпуляції, фейків та ін.); інформаційна грамотність (пошук інформації, робота з джерелами та першоджерелами, систематизування інформації та ін.) [1, с. 10].

На прикладі критичного оцінювання усних і письмових висловлювань студентів-журналістів варто стимулювати самостійне мислення, вміння коротко, лаконічно робити висновки із прочитаного, аналізувати різні джерела, зокрема ті, в яких описано конфліктні ситуації, повідомлено про певні соціальні явища і події. Критичне мислення розуміють як «комплекс усвідомлених дій і навичок, які ми застосовуємо, коли оцінюємо інформацію, достовірна вона чи маніпулятивна». Таке мислення має забезпечувати майбутнім журналістам вироблення різних навичок [2, с. 84].

Студенти-журналісти під час навчання працюють над різними темами та інформацією. У процесі вони повинні вміти здійснювати творчу, пошукову і дослідницьку діяльність, яка стимулює формуванню специфічних навичок роботи з інформацією, її джерелами, розвитку інтелектуальних умінь творчого і критичного мислення. Н. Кобаль вважає, що критичне мислення передбачає розвиток та формування різних видів мислення: аналітичне мислення (аналіз інформації, відбір необхідних фактів та інше); асоціативне мислення (установлення асоціацій із раніше вивченими фактами, явищами тощо); самостійне мислення; логічне мислення (уміння вибудовувати логіку доведень прийнятого рішення); системне мислення (уміння розглядати досліджуваний об'єкт, проблему в цілості їх зв'язків і характеристик) [2, с. 85].

У сучасних умовах, коли майже скрізь нас оточує багатопланова інформація, все часті і складніше вдається знайти достовірні джерела, виникають проблеми концептуалізації поставлених завдань. Насправді, головне завдання викладача у освітньому процесі полягають у тому, щоб навчити студента-журналіста професійно «прочитувати» медіатекст. Також перед майбутніми журналістами виступає чимало завдань, які ми подаємо на рисунку 1.

Майбутні журналісти, розвиваючи критичне мислення, мають розуміти і ставити перед собою ряд завдань, за можливості виконувати їх за певним планом, не слід задовольнятися лише фактами, а вдаватися до деталей, причин та наслідків; слід вибудовувати логічно-

смісловий ланцюжок побудови матеріалу, аргументуючи відповідними доказами, надавати точні, повні факти.

Рис. 1. Завдання майбутніх журналістів

В умовах мультимедійної комунікації журналістська діяльність потребує спеціалізованої та цілеспрямованої медіаосвіти, навичок комунікації у співпраці на різних медіаплатформах. Спеціальні практичні завдання декодування і створення медіатекстів повинні бути передбачені та розроблені у навчальних планах для навчання журналістів. Виконання практичних завдань переконує, що студентам потрібно давати знання з медійної грамотності так, щоб згодом вони могли самостійно розвивати та користуватись ними у подальшій професійній діяльності, підтримуючи належний рівень фахової компетентності.

Ми вважаємо, що розуміння і знання теоретичних основ професійної журналістики, використання практичних робіт, під час яких потрібно вміти працювати з різними формами та жанрами медіапродуктів, сприятиме розвитку фахових компетентностей у майбутніх журналістів. У подальшому сприятиме якісному створенню контенту та соціальною відповідальністю перед своєю аудиторією.

Сьогодні чільне місце в процесі навчання студентів-журналістів повинні займати медіаосвіта та інфомедійна грамотність, адже у великому потоці інформації дуже важливо не піддатись емоціям та вміти віднайти достовірний контент. В умовах гібридної війни медіаграмотність є однією із ключових компетенцій, яку потрібно формувати у шкільному віці, розвивати під час навчання у вищій школі та удосконалювати протягом усього життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давидова Л. В. Особливості формування у майбутніх журналістів компетентностей з медіаграмотності. Scientific and pedagogic internship «Innovative methods of the organisation of the education process for the specialties “Journalism” and “Management of Socio-Cultural Activity” in Ukraine and EU countries”». Internship proceedings, February 22 – April 2, 2021. Wloclawek: Baltija Publishing”, 2021. Р. 9–13.
2. Кобаль Н. Використання технологій розвитку критичного мислення у навчанні майбутніх журналістів роботі з інформацією. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2014. № 2. С. 83–89.
3. Локарева Г.В. Проблема формування у майбутніх журналістів культури професійного спілкування як ознаки комунікативної компетентності. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 30 (83). С. 221 – 228.
4. Медіаосвіта як чинник підвищення якості освіти та засіб протистояння гуманітарної агресії. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/1658> (дата звернення 05. 11. 2023).
5. Психологічні аспекти професійної підготовки конкурентоздатних фахівців: монографія / [Дегтярьова Г. С., Козяр М. М., Матійків І. М., Руденко Л. А., Шиделко А. В.; за ред. Руденко Л. А.]. К. : НАПН, 2012. 170 с.
6. Five Laws of Media and Information Literacy. UNESCO. 2016. URL: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/five-laws-of-mil/> (дата звернення: 05. 11. 2023).

Козут Ірина

Науковий керівник – викл. Вишневська Галина

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РІЗНИМИ ВИДАМИ ТВОРЧОЇ РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку освіти України всебічний розвиток особистості стає одним із найважливіших питань. Нетрадиційність підходів, які відповідали б оптимальному розвитку дитини, актуальним потребам людства необхідні сучасній школі. Учень потребує не лише слухання чи запам'ятовування матеріалу, який пропонує вчитель, а самостійного спостереження чи дослідження, змоги висловлювати думки та враження, творення яскравих образів, доведення думки, розвиток критичного мислення, застосування знань у житті.

Переконані, що саме творчі роботи стимулюють розвиток мислення, інтересів, дослідницьку діяльність. У запропонованій роботі термін «творчість» розуміємо як «процес створення нового, що об'єктивно здійснюється у природі або людині. Продуктами творчості є відкриття, винаходи, нові художні образи, твори» [7, с. 10].

Розвитку творчої особистості, творчості та творчих здібностей присвячували праці Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Н. Кічук, В. Клименко, В. Климчук, Н. Кузьміна, О. Кульчицька, В. Мельничайко, В. Моляко, О. Музика, М. Пентиліук, В. Рибалка, В. Роменець, В. Сухомлинський та інші.

Слід відзначити, що система сучасних творчих робіт на уроках української мови залишається актуальною, оскільки з'являються нові методики, техніки навчання, розвиваються комп'ютерні технології.

Мета статті полягає у дослідженні передового педагогічного досвіду та розробці ефективних видів творчих робіт під час вивчення морфології на уроках української мови. Саме у процесі виконання творчих завдань, пошуку нестандартних способів їх розв'язання учні розкривають свої здібності, проявляють ті риси, які були в них менш вираженими, вчаться доводити свою думку. Вчителеві слід формувати у школярів такі якості, як: «сміливість, готовність до ризику, самостійність, ініціативність, впевненість у своїх силах і здібностях, цілеспрямованість, наполегливість, вміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; розвивати уяву, фантазію, здатність до виявлення протиріч» [8, с. 146–149].

Вивчивши передовий педагогічний досвід, нами виділено такі види робіт: творчі вправи, кроссенси, сенкани, інтелект-карти, проєкти, перекази, написання творів тощо.

Існує думка, що під час вивчення морфології ефективними будуть творчі вправи, які розвиватимуть мислення та здібності, сприятимуть підвищенню інтересу школярів до навчання [7, 9, 10]. Творча вправа – це діяльність, яка включає «застосування раніше засвоєних знань та вмінь у новій ситуації, їх комбінацію та перетворення, побудову їх на основі способу розв'язання, бачення нової проблеми в традиційній ситуації» [7].

«Розгадай прислів'я». Випишіть у дві колонки окремо іменники назви істот і назви неістот. У кожному іменнику підкресліть другу від початку букву. З них складіть та запишіть прислів'я.

Одесит, вовк, схід, стіна, абориген, трудівник, солома, режисер, схованка, сон, очерет, отаман, домогосподарка, село, хвала, острів, агроном, теніс, дослідник, автор, озеро, знання, вчитель, канат, втрата, директор, життя, сторож, винахідник. (Добре того вчити, хто хоче все знати).

«Хто більше?» Записати прикметники, які найчастіше переходять в іменники, відповідно до назв тематичних груп: географічні назви (село Щасливе, село Червоне, село Святкове, вул. Тиха); прізвища (Чорний, Зоряний); документи (пояснювальна, доповідна, накладна); геометричні назви (пряма, крива, дотична).

«Єдинопочаток». Використовуючи прислівники, скласти речення, в яких усі слова починаються з тієї самої літери: Д (Довгою дорогою добирається додому Даринка); С (Струнка сосна стояла самотньо); П (Почувши пісню, Петро присів, прагнучи прискіпливо пригадати приспів).

І. Думанська у роботі «Сенкан на уроках української мови та літератури» зазначила, що «використовує дидактичний сенкан, який укладається згідно змістових і синтаксичних вимог до кожного рядка» [2]. Схема створення дидактичного сенкану проста:

Перший рядок – тема (іменник). Другий – опис теми (два прикметники). Третій – називає дію, пов'язану з темою, складається з трьох дієслів. Четвертий рядок – фраза, переважно з чотирьох слів, висловлює ставлення до теми, почуття. 5. Останній рядок – одне слово – синонім до слова (теми), ніби висновок вірша [12].

Авторка зазначає, що «складаючи сенкан, кожен реалізує свої таланти і здібності: інтелектуальні, творчі, образні. Правильно складений сенкан має яскраво виражене енергетичне забарвлення, фіксує емоційні оцінки учня, його поточні враження, відчуття й асоціації» [2, с. 8]. Передбачаємо, що педагог використовуватиме цей вид творчої роботи на різних типах чи етапах уроку: на початку заняття – для мотивації класу або для з'ясування, наскільки учні обізнані з даною темою, на завершення – для підбиття підсумків, перевірки рівня сприймання матеріалу, уміння характеризувати поняття і явища [2].

Ще один цікавий вид роботи – розгадування та складання кроссєнсів. «Кроссєнс (від англ. cross – перехрестя, sens – смисл) – це візуальний асоціативний ланцюжок, який складається з 9 зображень, кожен з яких пов'язаний з попереднім і наступним зображенням, що в результаті з різних сторін розкриває певне поняття, явище або факт» [13, с. 2]. На одному уроці відбувається поєднання логіки та інтуїції, а також розвиток креативності, уяви, мовлення [4].

Рис. 1. «Числівник»

Ментальні карти ідеально підходять для використання у школах, можуть бути застосовані у будь-яких видах завдань, залучають учнів різного віку до активного творчого мислення, організації й вирішення проблем. У час технічного прогресу є безліч спеціальних комп'ютерних програм для створення карт знань, а саме: Bubble, Canva, Mindomo, Wise Mapping тощо. З їх допомогою можна створити, оформити, зберегти, роздрукувати ментальні карти і використовувати на будь-якому етапі уроку. Для роботи школярів все ж зручнішим буде створення карти знань на аркушах паперу А4 чи А3.

Рис. 2. «Зразки ментальних карт»

У досвіді роботи педагога Г. Крайньої [3] описано поради відомого британського психолога Тоні Бьюзена щодо техніки створення ментальних карт. Так, практикам наголошують:

1. Важливо розміщувати слова на гілках, а не в ромбах і паралелепіпедах тощо. Гілки повинні бути живими, гнучкими, загалом, органічними.
2. Писати на кожній лінії тільки одне ключове слово. Кожне слово містить тисячі можливих асоціацій, тому склеювання слів зменшує свободу мислення.
3. Довжина лінії повинна дорівнювати довжині слова. Це простіше і економніше.
4. Писати друкованими літерами ясно і чітко.
5. Варіювати розмір літер і товщину ліній залежно від ступеня важливості ключового слова.
6. Обов'язково використовуйте різні кольори для основних гілок. Це допомагає цілісному і структурованому сприйняттю.
7. Часто використовувати малюнки і символи (для центральної теми малюнок обов'язковий). Іноді ментальна карта взагалі може цілком складатися з малюнків.
8. Прагнути такої організації простору, щоб не залишалося порожнього місця, а гілки не розміщувалися дуже щільно.
9. Гілки, що розрослися, можна укласти в контури, щоб вони не змішувалися з сусідніми гілками [3].

Фрірайтинг (англ. free writing) або вільне письмо – це «письмова техніка, яка допомагає увійти в творчий стан і поринути у вільний потік слів, мета якого – подолати бар'єри внутрішнього цензора і отримати доступ до прихованих в глибинах нашої душі знань та ідей» [11]. Можемо назвати це видом самостійної діяльності, перенесення особистих думок із голови на папір.

Л. Галайдиш вважає, що учням слід пояснити, що це просто запис на папері кожної думки, що в них з'являється. «Як і під час мозкового штурму, тут поганих відповідей нема. Під час такої роботи головне – ані на мить не спиняти ручку чи олівець. Школярі повинні

зрозуміти, що, хоча вони почнуть писати на певну тему, немає нічого страшного в тому, щоб відійти від неї, не стежачи, куди заведе їх думка. Не треба турбуватися про грамотність, головне – зафіксувати власні ідеї. Слід виділити певний відрізок часу для виконання цієї роботи (десять хвилин). Потім переробити написане, вибираючи найцікавіші думки» [1].

Отже, сфера творчих робіт досить широка, кількість постійно зростає. З'являються нові нетрадиційні, інноваційні види, які спрямовані на формування пізнавального інтересу при вивченні української мови, розвитку творчих здібностей. Поряд з написанням творів, переказів, з'являються кроссенси, сенкани, ментальні карти, проекти, асоціативні творчі роботи тощо. Їх можна використовувати на різних типах та етапах уроку. Усі вони спрямовані на розвиток творчих здібностей дитини і є ефективними у використанні. Перспективу вбачаємо у вивченні механізмів стимулювання творчості на уроках української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галайдиш Л. В. Творчі ідейки. Фрірайтинг на уроках української мови. URL: <https://vseosvita.ua/library/tvorci-idejki-frirajting-na-urokah-ukrainskoi-movi-u-pocatkovich-klasah-458011.html> (дата звернення: 19. 09. 2023).
2. Думанська І. І. Сенкан на уроках української мови та літератури. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/library/senkan-na-uroci-ukrainskoi-movi-ta-literaturi-200229.html> (дата звернення: 19. 08. 2023).
3. Крайня Г. В. Використання ментальних карт на уроках. URL: http://galinakrajnya.blogspot.com/p/blog-page_21.html (дата звернення: 01. 05. 2023).
4. Кроссенс. URL: <http://www.kosiv-lyceum.eduikit.if.ua/Files/downloads/> (дата звернення: 01. 10. 2023).
5. Крюкова Д. До проблем удосконалення навчально – виховного процесу в навчальному закладі. Рідна школа. 2003. № 8. С. 10–11.
6. Омеляненко В. Інтелект карта з української мови за темою «Дієслово». URL: <https://vseosvita.ua/library/intelekt-karta-z-ukrainskoi-movi-za-temou-dieslovo-3-klas-293128.html> (дата звернення: 31. 10. 2023).
7. Омелянчук О. А. Диктанти і творчі завдання 5-9 класи. Харків : Торсінг, 2021. 224 с.
8. Сисосєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ : Міленіум, 2006. С. 117–151.
9. Творчі завдання – важлива умова активізації пізнавальної діяльності школярів. URL: <http://www.novageografia.com/vogels-2120-1.html> (дата звернення: 18. 10. 2023).
10. Творчі завдання на уроках української мови. URL: <https://naurok.com.ua/zbirka-tvorchi-zavdannya-na-urokah-ukra-nsko-movi-43638.html> (дата звернення: 26. 04. 2023).
11. Фрірайтинг. URL: <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 27. 06. 2023).
12. Що таке сенкан? URL: <https://naurok.com.ua/scho-take-senkan-yak-pisati-senkan-7191.html> (дата звернення: 01. 05. 2023).
13. Ярчук С. С. Кроссенс – асоціативна головоломка нового покоління. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/library/krossens-asociativna-golovolomka-novogo-pokolinna-193121.html> (дата звернення: 25. 10. 2023).

*Гребенкова Юлія
Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана*

ТВОРЧІСТЬ ОЛЕГА ЗУЄВСЬКОГО В МУРІВСЬКИЙ ПЕРІОД

Олег Зуєвський є непересічним представником талановитих письменників-емігрантів, котрі вимушено опинилися поза межами України після Другої світової війни. У 1943 році він, за власним висловлюванням, «евакуювався» з України з дружиною та маленьким сином. Німці

вивезли родину на примусові роботи у містечко Форстлаузіц, де працювали на фабриці. «І ми діждалися того часу, коли довелось тікати геть від червоних, і так опинилися в Баварії, в Авсбурзі. Там я зустрів велику кількість інтелігентних людей – це були Михайло Костьович Зеров (Орест), професор Володимир Державин, професор, Петро Одарченко. Зустрівся я з людьми, які займалися літературою і поезією, як і я. Познайомився з Василем Баркою – відомим уже в світі поетом...» [1, с. 39], – писав Олег Зуєвський у документі для американської еміграційної служби з метою виїзду до США. Мова йшла про активних учасників Мистецького Українського Руху.

«МУР (Мистецький український рух) – об'єднання українських письменників в еміграції з метою консолідувати українських літераторів, які після 2-ї світової війни опинилися в таборах для переміщених осіб переважно в Німеччині та Австрії. Засноване в 1945 у м. Фюрт (Німеччина)» [4, с. 483] – передмісті Нюрнберга, – зазначено в «Літературознавчому словнику-довіднику» (1997). Створення цієї літературної організації закономірно відбувалося як наслідування традицій материкової української літератури 20-х років XX століття. А відтак можемо говорити про її практичну функцію – забезпечувати сприятливі умови для спілкування українських письменників за кордоном передусім з метою видавничої діяльності.

Історію заснування та тривання МУРу найповніше виклав у спогадах «МУР і я в МУРі» засновник та активний учасник Юрій Шевельов [Див.: 7]. На той час у Фюрті перебували Юрій Шерех (Шевельов), Ігор Костецький, Віктор Петров, Леонід Полтава. Їм випала добра нагода отримати у користування українську друкарню, котра для розвитку літератури за кордоном була вкрай необхідна. Але була одна умова – створити об'єднання українських письменників.

Таким чином, МУР передбачав заснування своєрідної трибуни для дискусій та обговорень літераторів з різних українських земель: «східняцька» традиція з впливом радянських «канонів» (Іван Багряний, Василь Барка та ін.); галицька традиція з культивуванням поетики німецького символізму та «віденських ідеалів» (Катря Гриневичева, Остап Грицай та ін.); празька традиція з домінуванням неоромантичної героїки (Юрій Дараган, Євген Маланюк, Олег Ольжич, Олена Теліга та ін.). Саме на перетині цих традицій зосереджувалися передумови до взаєморозуміння. Юрій Шевельов наголошував: МУР був сміливою спробою витворити єдину еміграційну літературу – «не в сенсі якогось одного стилю й однієї політичної ідеології, але саме і тільки в сенсі усвідомлення свого співіснування, діяльності рівних і різних, своєрідного плюралізму. Фактично завдяки МУРу були переборені замкненість у локальних гетто і глухота до людей первісно іншої території» [7, с. 589].

Різностороння діяльність МУРу (засідання правління, видання художніх творів, часописів, обговорення авторських текстів та ін.) не могла заступити конфліктів між його учасниками. За словами Юрія Шевельова, ця конфліктність була закладена в МУРі від самого початку, оскільки він об'єднав людей, сформованих у відмінних обставинах: вихідці з радянської України Іван Багряний, Юрій Шевельов, Володимир Державин, галичанин Остап

Грицай, волинянин Улас Самчук, «пражани», ексцентричний Тодось Осьмачка та ін. Відмінності територіальні, генераційні, стильові, темпераментні зумовлювали відмінності життєвих переконань, літературних уподобань, естетичних смаків, ідеологічних позицій, і, що важливо, розбіжності в поглядах на літературу та її призначення. Власне, це і стало початком розпаду МУРу.

З-поміж причин розпаду МУРу Юрій Шевельов виділяв кілька визначальних: «по-перше, деякі проблеми породжувалися непрактичністю його учасників (втратили, ніколи її не діставши, можливість порядкувати власного друкарнею). По-друге, МУР звинувачували у тому, що його члени відверто наслідують радянські зразки. У цьому була частка правди. На митців досить виразно впливав приклад ВАПЛІТЕ. ...Дражливо виглядав уже склад ініціативної групи: Багрянний, Домонтович, Костецький, Майстренко, Полтава й Шерех (всі східняки, «совети»). Багрянний був колись членом компартії. Майстренко, до того ж не письменник, – і далі проповідував ідеали комунізму й комуністичної партії... Єдиний несхідняк, «несовет» був Юрій Косач. Але його недавнє минуле, зі стрибками від націоналізму до комунізму, було знане кожному. І на цьому тлі жодного галичанина, жодного «пражанина». Саме у цих обставинах треба шукати коріння появи й виступу опозиційної групи, що назвала себе «Світання» і започаткувала “найтемпераментнішу” в історії МУРу дискусію [6, с. 42].

Зазначимо, що Олег Зуєвський відкрито демонстрував свою прихильність до групи «Світання», оскільки мав дружні взаємини зі всіма її членами. Про це пише упорядниця видання «Олег Зуєвський. “Я входжу в храм...”: поезії, переклади, статті, матеріали до біографії» (2007) Наталя Казакова: «У таборі О. Зуєвський зблизився з Михайлом Орестом, Володимиром Шаяном та Володимиром Державиним і увійшов до створеної ними групи «Світання». Тісні творчі контакти О. Зуєвського з М. Орестом та В. Державиним вплинули на формування його літературних смаків, заклали підвалини його подальшої діяльності і як оригінального поета, і як перекладача. Помешкання Зуєвських слугувало офісом В. Державину: по понеділках і п'ятницях з 15-ї до 18-ї години тут можна було зустрітись із ним; він сам повідомляє про це у записці від 30 листопада 1947 р. редакторові «Пу-Гу» О. Гай-Головку: “Дуже бажав цими днями поговорити з Вами на літературні теми, і не в редакції “Пу-Гу”, або в мене... або ін. у п. О. Зуєвського”» [2, с. 600].

Фактично група «Світання» складалася з трьох осіб: її ідеологом був Володимир Державин, провідним поетом Михайло Орест (брат Миколи Зерова), а роль Володимира Шаяна метафорично окреслив Юрій Шевельов – «напівшарлатан, напівбожевільний, пророк, що проповідував нову релігію, що сьогодні могла бути перуністською, завтра індуїстською, а далі комбінацією обох плюс віра в месіянстичну ролю України» [7, с. 578-579]. Ігор Качуровський у статті «Група “Світання” та її місце в українському письменстві до «сталих співробітників» зараховував Юрія Клена, Володимира Державина, Михайла Ореста, Святослава Гординського, Леоніда Лимана, Володимира Шаяна, Юрія Чорного, Василя Барку, Олега Зуєвського, тобто

тих, хто друкував свої оригінальні тексти чи переклади в альманасі «Світання» та двох числах «Науково-літературознавчого збірника» [3, с. 152-154]. Наголосимо, що тільки в шостому (останньому) номері альманаху опубліковано дві поезії «поета-герметиста» Олега Зуєвського.

Попри запеклі дискусії «світанці» «не перемогли» МУР (Юрій Шерех). На ульмському з'їзді 1947 року Володимир Державин зазнав поразки, бо опинився під вістрям критики. Цей конфлікт з МУРом був конфліктом двох поколінь: передреволюційного (Володимир Державин, Михайло Орест) та постреволюційного, що пережило сильніший вплив тоталітарного режиму. Тому він і виродився у потворну форму (несприйняття аж до ненависті, злість), але не загрожував існуванню МУРу, бо залишався для «світанців» чи не єдиною публічною трибуною.

Отже, МУР за межами України виконував дуже важливе завдання – «завоювати авторитет у світовому мистецтві». Відтак, чітко орієнтуючись на західноєвропейські літературні традиції, письменники намагалися зрозуміти, як творити, щоб українська література зайняла гідне місце у світовому літературному процесі. При цьому, за Соломією Павличко, «народність, національність, “українськість” художнього твору, поняття, якими послуговувалися українські інтелектуали, звучали неясно, езотерично. Спроби розібратися з ними, окреслити їх точніше визначали напрям розвитку цього дискурсу» [5, с. 286]. У цьому контексті Олег Зуєвський у своїй творчості ворувався на поезію В. Шекспіра, Р. М. Рільке, С. Георгі, С. Малларме, Ж. Касу, Е. Дікінсон, Т. С. Еліота та ін. Тому й запрошували до друку, як наприклад, Ігор Костецький: «...А чи не хотіли б Ви видати наступну збірку оригінальних поезій? У цьому випадкові “На горі” завжди до Ваших послуг, і було б воно горде, якби видало Ваші поезії, бо саме на таку творчість воно й розраховане. Це не лестощі» [2, с. 608]. Такі характеристики підтверджують високий художній рівень поетичної творчості Олега Зуєвського, що формувався й утверджувався як митець у мурівський період.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Без назви тих бажань...»: до 75-річчя Олега Зуєвського: інтерв'ю з О. Зуєвським взяли В. Яременко, О. Сліпушко. Дніпро. 1995. №7-8. С. 38-44.
2. Зуєвський О. «Я вхожу в храм...»: поезії, переклади, статті, матеріали до біографії / упоряд. Н. Казакова. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 839 с.
3. Качуровський І. Група «Світання» та її місце в українському письменстві. Roczniki Humanistyczne. 2008. T. LVI. Zeszyt 7. S. 151-156.
4. Літературознавчий словник-довідник / редкол.: Р. Т. Гром'як та ін. Київ: Академія, 1997. 752 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ: Либідь, 1999. 447 с.
6. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори. Черкаси: Брама, 2005. 384 с.
7. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2-х кн. Кн. II: Літературознавство / упоряд. І. Дзюба. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1151 с.

**ТРАНСФОРМОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В РОМАНІ НАДІЇ
ГУМЕНЮК «ТАНЕЦЬ БІЛОЇ ТОПОЛІ»**

Постановка проблеми. Фразеологізми – це мовні одиниці, мовні знаки, що визначають культурний код кожної нації, наповнюють мовлення експресивним забарвленням, створюють та увиразнюють індивідуальний стиль митців, слугують ідентифікатором носія певної мови.

Функціонування фразеологізмів у художньому творі охоплює все більше коло лінгвістів, які досліджують не тільки загальномовні, усталені фразеологічні одиниці, а й зосереджують увагу на гнучкості їхньої будови, схильності до трансформованості та модифікації.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідження трансформованих фразеологізмів у художньому творі залишається досі важливим завданням мовознавців.

Теоретичні засади вивчення фразеологізмів були викладені у працях О. Д. Пономаріва, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченка та ін. Описано авторські трансформації стійких висловів (Л. Б. Давиденко, В. А. Чабаненко, Л. Ф. Щербачук, В. М. Мокієнко, Т. П. Свердан, А. М. Григораш та ін). Для систематизації цілісної картини фразеологічної системи української мови актуальним є питання класифікації трансформованих фразеологізмів, з'ясування способів трансформації та специфіки їхнього функціонування в межах художнього тексту.

Незважаючи на різноманітність досліджень, функціонуванню трансформованих фразеологізмів у художній прозі маловідомих сучасних письменників у науці приділено недостатньо уваги.

До видозмінених стійких сполук, які ще не були предметом всебічного аналізу, належать трансформовані фразеологічні одиниці в романі Надії Гуменюк «Танець білої тополі».

Актуальність нашої роботи зумовлена тим, що в українському мовознавстві трансформовані фразеологізми в мовно-художній практиці сучасної української письменниці Надії Гуменюк ще не були предметом ґрунтовного дослідження.

Мета дослідження – виявити та описати трансформовані фразеологічні одиниці в романі Надії Гуменюк «Танець білої тополі».

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні трансформації в художньому тексті зображують індивідуально-авторську перцепцію дійсності. Оказіональні зміни форми й семантики фразеологічної одиниці варто кваліфікувати як ускладнений, творчий процес, що здійснюється з волі письменника, а okazіонально змінені фразеологічні одиниці – як індивідуально-авторську фразеологію, що служить засобом збагачення письменником літературної мови.

Трансформація стійких сполук у романі Надії Гуменюк полягає у розширенні, звуженні або скороченні компонентного складу, заміні компонентів та контамінації.

Звуження, скорочення компонентного складу. Звуження, скорочення компонентного складу ФО розкриває ідею «економії мовлення» та базується на внутрішньому потенціалі загальновідомих виразів, доповнюваних потенціалом контексту, що замінює потребу в тому, щоб наводити стійкі сполуки повністю.

На думку Т. П. Свердан, «усічення структури ФО як спосіб трансформації – це частковий вияв варіювання, який полягає у свідомому зменшенні комунікантом кількості компонентів фразеологізму з метою надати йому додаткової експресії і досягнути потрібного стилістичного ефекту. Дослідження такого способу трансформації ФО можливе тільки на рівні синхронії і ґрунтується на обов'язковому вивченні функціонування трансформованих фразеологізмів у певних контекстах, з'ясуванні причин, мети, умови та способів оказіонального усічення комунікантами загальновідомих ФО, прийомів уведення їх у ці контексти, де усічені фразеологізми актуалізують свої стилістичні та прагматичні властивості» [4, с. 6].

Зменшуючи обсяг фразеологічних одиниць, Надія Гуменюк у романі «Танець білої тополі» залишає достатньо інформації, аби читач зрозумів, про що йдеться. Авторка виводить зі складу стійких сполук такі компоненти:

1) прикметник: «Тато мовчав. Його вже до печінок дістали ті балачки» [2, с. 24] і допекті до живих печінок – «Дуже зачіпати, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найбільш болючого» [6]; Присвійний прикметник, що слугує уточненням, конкретизацією до опорного слова: «Та в нього ще молоко на губах не обсохло. Це меншенький син моєї сестри покійної, Оляни Ярич» [2, с. 55] і ще материне молоко на губах не обсохло – «Хтось дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т.ін» [6];

2) дієслово: «Але всі розуміли, що буде з Вишеславою й Ольгою, якщо в маєтку знайдуть убитого військового. Вони й так тут на пташинах правах» [2, с. 146] і на пташиних правах, зі сл. бути, жити і т. ін. – «Не маючи законних підстав, надійного становища і т. ін» [8]; «Ану – як я тебе вчила? – носа догори, губи до вух!» [2, с. 14] і «Піднімати (підіймати, підносити і т.ін.) / підняти (підійняти, піднести і т.ін.) [догори] носа (ніс). Гордовито, самовпевнено триматися, ставитися до інших зневажливо» [6].

Спосіб контамінації. Для аналізу трансформованих фразеологізмів, утворених способом контамінації, послуговуємось класифікацією Л. Ф. Щербачук, яка вирізняє «контамінацію ФО на основі семантичної близькості, контамінацію ФО, між якими немає семантичної та формальної близькості, за структурною характеристикою – контамінацію ФО при повному збереженні компонентів і на основі опущення окремих компонентів контамінованих ФО».

Контамінація ФО на основі семантичної близькості. «З ким почнеш? Га? Чи з усіма трьома разом? Ах ти ж біла кістка, голуба кров!» [2, с. 218]. ФО біла кістка вживається як «іронічне визначення великого панства, аристократії» [6] і голуба кров вживається на

позначення того, «хто має аристократичне, родовите походження» [6]. У наведеному прикладі опущено компоненти стійкого виразу «теч́е дворя́нська (голуба́, блакі́тна і т.ін.) кров у жи́лах чийх, кого́». Проте внаслідок скорочення ФО оповідь стає лаконічнішою та змістовнішою.

«Та як про таке дізнаються у районі, нас усіх тут на порохно зітруть і за вітром пустять» [2, с. 141]. ФО пустити за вітром «вживається на позначення дії — спалити, знищити вогнем; недоглянути кого-, чого-небудь» [6] і зітерти на порох «вживається на позначення дії — знищувати, розправлятися з ким-небудь» [6]. Для колориту та експресивності мовлення персонажів, автор модифікує один із компонентів сталого виразу: порох – порохно.

Контамінація ФО, між якими немає семантичної та формальної близькості.

«А золота рибка плюсь-плюсь хвостиком – і з гачка зірвалася» [2, с. 24]. Автор використовує спосіб скорочення у ФО спійма́ти жар-пти́цю (золоту́ рибку) – «стати везучим, досягти чогось значного» [6]. Проте за допомогою контамінації фразеологічні одиниці доцільно доповнюють одне одного та виконують свою стилістичну функцію.

«Обласкані ними чоловіки, кожен з яких почувався, може, й не пупом землі, але, принаймні пупом села, не вважали за гріх скочити у гречку» [2, с. 19]. ФО пуп землі «характеризує людину, що вважає себе найважливішою серед усіх [6]; скочити у гречку вживається на позначення «нешлюбних зв'язків» [6]. Письменниця іронічно контамінує сталі вирази.

Заміна складника. Заміна одного чи кількох компонентів фразеологізму є найпоширенішим способом трансформації ФО.

Як зазначає В. А. Чабаненко, «найчастіше замість одних, узвичаєних складників фразеологізму, підставляються інші, незвичні», внаслідок чого «створюються різючі контрасти різностильових елементів, від чого новий, так би мовити, місцевого значення фразеологічний зворот ще дужче увиразнюється» [5, с. 61].

У романі «Танець білої тополі» чільне місце займають фразеологізми, що зазнали змін способом заміни одного компонента. У вигляді компонента-замінника виступають:

- дієслова: «Новина, якою тільки-но збирався потішити, враз випурхнула з голови, як зляканий горобець із проса» [2, с. 25] і «вилетіло з голови – зовсім забути» [6];
- прикметники, дієприкметники: «Тато, як з каменю витесаний і враз зовсім посивілий, мовчки кульгав за домовиною» [2, с. 32] і «як з ка́меня ви́битий – нерухо́мий» [8]; «Мовляв, що це за цуценячі ніжності, не для того я тебе взяв, щоб гратися з тобою, знай своє місце, а до мене – зась» [2, с. 44] і «телячі ніжності – надмірна або недоречна сентиментальність у вираженні своїх почуттів» [8, с. 421];

- прислівники: «От вам і «лучче з мосту та й у воду», – почув Левко у себе за спиною [2, с. 30] і «Хоч з мосту та в воду – у когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко» [6].

Розширення складу. Цей спосіб трансформації ФО полягає у «включенні до традиційної структури стійкого виразу таких слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, в якій він використаний» [1, с. 119].

У досліджуваному тексті автор розширює склад фразеологізмів за допомогою:

- прикметників: «Левка як гарячим приском обдало. Глянув на свої руки у рожевих рубцях// Пальці ще не згиналися, але вже потроху ворухилися кожен сам по собі» [2, с. 79] і «Аж приском обсипало – хтось раптово відчув страх, тривогу, хвилювання [6]; «Чого пхатися у якісь там греції, полювати за багатим заморським принцом на білому коні» [2, с. 125] і «Принц на білому коні – неординарна особистість, багатий жених» [6];

- прислівників: «То, може, вона лежить під липою? Але ж над розквітлим деревом обов'язково роїлися б і гули бджоли, а тут тихо як у вусі» [3, с. 5] і «Як у вусі – *дуже тихо, спокійно*» [6];

- дієслів: «І затям, запиши собі на лобі: залазити на чужу територію, брехати, красти – не можна» [2, с. 46] і «записа́ти собі на лобі – дуже добре, надовго запам'ятати щось» [6]; «Він не міг відірвати погляду від дівчинки» [2, с. 27] і не відрива́ти очей – весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити за ким або чимсь. Милуватися ким-, чим-небудь, дивлячись на когось, щось [6];

- іменників: «Та накосячила ти, чувачко, багато. Отакі от із сиром пироги! Словом, у мене на руках документи» [2, с. 103] і «Отакі от пироги – такі справи» [6].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження трансформованих фразеологізмів є важливим аспектом у вдосконаленні знань про фразеологічну систему української мови. Використання трансформованих фразеологізмів у художньому мовленні збагачує експресивність одиниці та надає нових відтінків значення, у відповідних контекстах. Перспективи подальших досліджень мовної практики Надії Гуменюк вбачаємо у вивченні лексичного багатства інших її творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наукова думка, 1989. 154 с.
2. Гуменюк Н. Танець білої тополі: роман. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 304 с.

3. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилу письменника: (На матеріалі художньої прози Олеся Гончара і Павла Загребельного): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2003. 20 с.
4. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і способів трансформації у фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
5. Чабаненко В. А. Стилістичне увиразнення фразеологізмів. Укр. мова та літ. в шк. 1981. №9. С. 60–62.
6. Словник української мови. Електронний ресурс: <https://goroh.pp.ua/>
7. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
8. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1974. Т. 5. 840 с.

Волкова Яна

Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана

«БЛАКИТНА ТРОЯНДА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ПЕТРА ОДАРЧЕНКА

Перша драматургічна спроба Лесі Українки – драма «Блакитна троянда» – датована 1896 р. Література про цей твір порівняно невелика, хоча й мізерною її назвати годі. Уперше надрукована щойно в альманасі «Нова Рада» (Київ, 1908), п'єса Лесі Українки виставлялась на сцені і здобулася на відгуки сучасників і пізніших літературознавців. Власне, критика про першу драматургічну річ Лесі Українки міститься у працях численних дослідників першої половини ХХ ст.: П. Руліна, М. Драй-Хмари, Б. Якубського, М. Зерова, П. Одарченка, Є. Ненадкевича, О. Білецького, А. Гозенпуда та ін. Сучасні лесезнавці Л. Демська-Будзуляк, С. Павличко, Н. Зборовська, О. Забужко, Я. Поліщук, Т. Гундорова теж не оминають увагою зазначену драму.

З-поміж згаданих імен особливої уваги, на нашу думку, вартує П. Одарченко. Його перу належать дві ґрунтовні праці про першу драматургічну пробу пера Лесі Українки. Вважаємо їх місце в історії осмислення генези «Блакитної троянди» особливим.

Метою нашої статті є якраз з'ясування наукового внеску П. Одарченка у, сказати б, вписання «Блакитної троянди» Лесі Українки в художній канон письменниці. Задля її досягнення ставимо перед собою завдання проаналізувати дві статті дослідника («До генези «Блакитної троянди» Лесі Українки» (1929) та «Російська версія «Блакитної троянди» Лесі Українки (Невідомий рукопис Лесі Українки)» (1952), визначивши ті положення зазначених

праць, які усталилися в українському літературознавстві, виявилися визначальними для розуміння авторського задуму Лесі Українки у драмі «Блакитна троянда».

Обидві статті, присвячені «Блакитній троянді», продиктовані сталим інтересом дослідника до творчості Лесі Українки, а інтервал у їх написанні – обставинами особистого життя П. Одарченка. Автор дисертації про стиль Лесі Українки, він у жовтні 1929 р. (що збігається з часом публікації першої згаданої статті) потрапляє до радянської в'язниці, після якої були довгі роки заслання, «вовчий квиток» людини, засудженої більшовицькою системою. Щойно у травні 1950 р. П. Одарченко опиняється в Америці – і знову продовжує писати україномовні літературознавчі дослідження, в т. ч. й другу зазначену статтю. Вона продовжила низку студій, присвячених Лесі Українці.

Приступаючи до аналізу статті про генезу «Блакитної троянди», зауважимо, що до спостережень і висновків П. Одарченка приглядалися і «признавалися» (хоча й різною мірою) більшість дослідників – аж до найновішої, 2023 роком датованої монографії Т. Гундорової [1]. Причина такої уваги – у науковій сумлінності вченого П. Одарченка, що «цікавими причинками до з'ясування деяких питань генези «Блакитної троянди» назвав два невідомі (на 1929 р., звісно) рукописи Лесі Українки, що переховувалися в архіві Гадяцького музею ім. М.П. Драгоманова: «Перший рукопис являє собою конспективні виписки з книжки Краффта Ебінга «Учебник психиатрии». Написано їх чорним чорнилом на 4 чвертках паперу упевненим, розмашистим Лесиним письмом. Другий рукопис – це чернетки плану, нариси окремих дій «Блакитної троянди». Написано їх на 8 чвертках паперу неоднакової якості. Письмо й чорнило такі самі, як і в першому рукописові» [3, с. 72].

Праця зі згаданими рукописними матеріалами давала дослідникові можливість з'ясувати одне з джерел, звідки Леся Українка брала матеріал для своєї літературної праці над драмою «Блакитна троянда». А другий рукопис, на переконання вченого, виявляв первісний задум драми й подавав новий матеріал для з'ясування процесу творчої праці над нею.

Назагал невелика за обсягом, стаття П. Одарченка «До генези «Блакитної троянди» Лесі Українки» доволі чітко структурована: вона складається з двох частин, додатка (тут подано текст чернеткових нарисів «Блакитної троянди», з дотриманням усіх особливостей рукопису Лесі Українки), а також доволі переконливого корпусу джерел і приміток. Змістом першої частини аналізованої статті є осмислення основної драматичної колізії Лесиної п'єси – трагедії молодій дівчині, що через спадково одержану психічну хворобу не може зазнати особистого щастя. П. Одарченко справедливо зауважує, що потреба дати у художньому творі правдиве зображення хвороби головної героїні драми спонукала Лесю Українку звернутися до спеціальних праць з психіатрії. Такими виявилися найпопулярніші на той час праці віденського професора Краффта Ебінга, яких до 1895 р. вийшло два видання в перекладі російською мовою. Оскільки драматургиня скористалася одним із цих видань, то автор дослідження ставить перед собою завдання: «Щоби в'яснити, яке відношення мають знайдені виписки з «Учебника

психиатрії» Краффта Ебінга до Лесиної драми, спочатку зіставимо текст цих виписок з відповідними розділами друкованого російського перекладу, а далі спробуємо розв'язати питання, оскільки ці виписки прислужилися Лесі Українці до її літературної праці» [виділ. наше. – Я. В.; 3, с. 73].

Навівши декілька зіставлень змісту самого підручника і виписок Лесі Українки, літературознавець наголошує зацікавленість авторки «Блакитної троянди» виключно тим матеріалом, що був їй потрібен для літературних завдань. «Конспектуючи зазначений підручник, Леся весь час мала на оці свою літературну мету і після опису симптомів божевілля не втрималась, щоб не відзначити місця використання цієї виписки у своїй драмі» [3, с. 73]. Звернувши увагу на «надто цікаві характеристичні ремарки», у тому числі біографічного характеру (як-от: «мій стан перед тіфом») дослідник висновує вагу цієї ремарки – вона «показує, що для опису психічної хвороби в своїй драмі Леся Українка не тільки книжковими джерелами користувалася, а й так звану методу самоспостереження приклала, намагаючись яскраво уявити собі (щоб потім детально змалювати) стан перед приступом пароксизму» [3, с. 73].

Аналіз виписок – ознаки маніакального приступу і под. – дав П. Одарченку підстави виснувати: Леся Українка студіювала «Учебник психиатрии» Краффта Ебінга і робила з нього виписки з метою використати їх для опису божевілля Любові Гощинської у «Блакитній троянді». Для відповіді на питання – наскільки використала Леся Українка ці виписки, як застосувала їх у своїй драмі письменниця? – вчений порівнює зміст виписок із текстом самого художнього твору. Його висновок такий: «...Психічну хворобу головної героїні «Блакитної троянди» Леся Українка описала за розділом «Mania periodica» «Учебника психиатрии» Кр. Ебінга» [3, с. 76].

У наступній частині статті П. Одарченко аналізує другий рукопис Гадяцького музею (він повністю поданий у додатку). Рукопис цікавий для літературознавця «з погляду дослідження шляху роботи поетки над своєю драмою» [3, с. 76]. Прикметними у висновках вченого є покликання на спостереження і здогадки дослідника П. Руліна. Сукупно з власними міркуваннями дозволяють вони «встановити основні відмінності між первісним задумом і остаточно закінченим текстом» [3, с. 77].

На переконання автора статті, найбільшої зміни зазнали другорядні дійові особи. Характер змін, вважав П. Одарченко, був на користь загальної композиції п'єси, «зосереджуючи центральний мотив навколо двох дієвих осіб» [3, с. 77].

Двадцять років, що розділяли в часі працю П. Одарченка над драмою Лесі Українки «Блакитна троянда», засвідчили незмінну любов дослідника до творчості письменниці і його стали наукову об'єктивність в її оцінках. Російська версія «Блакитної троянди» дала ученому «цікавий матеріал для вивчення і з'ясування процесу творчої праці Лесі Українки над своєю першою драмою» [3, с. 89].

П. Одарченко стверджує, що Леся Українка взяла до уваги деякі закиди рецензентів, наприклад, «про розтягненість розмов, про довгі монологи, балакучість персонажів тощо» [3, с. 85]. Цим зумовлені скорочення й в українській редакції твору, виданого 1908 р. А зіставлення російського рукописного тексту 1899 р. з пізнішим друкованим текстом 1908 р. «дає також цікавий матеріал для вивчення мови Лесі Українки, показуючи, з яким хистом і умінням поетка перекладала своєрідні фразеологічні звороти української мови на російську» [3, с. 89].

Звершуючи міркування з приводу задекларованої теми, наголосимо: висновки Петра Одарченка щодо «Блакитної троянди» Лесі Українки не просто враховані сучасним українським літературознавством. Вони заслужено канонізовані. У найновішій 12-томній історії української літератури Лариса Мороз слушно цитує висновки П. Одарченка – одного з перших дослідників першої проби драматургічного пера Лесі Українки під назвою «Блакитна троянда» [2, с. 78].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. Леся Українка. Книги Сивілли. Харків : Віват, 2023. 304 с.
2. Історія української літератури : у 12 т. Т. 7. Кн. 2. Київ : Наук. думка, 2021. 504 с.
3. Одарченко П. До генези «Блакитної троянди» Лесі Українки. Одарченко П. Леся Українка. Розвідки різних років. Київ : В-во М.П. Коць, 1994. С. 72-81.
4. Одарченко П. Російська версія «Блакитної троянди» Лесі Українки (Невідомий рукопис «Блакитної троянди» Лесі Українки). Одарченко П. Леся Українка. Розвідки різних років. Київ : В-во М.П. Коць, 1994. С. 82-90.

Мостова Ольга

Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана

ТВОРЧА ПОСТАТЬ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА В ОЦІНЦІ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Національне відродження України у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. прикметне працею діячів-універсалістів. До їх числа сучасні дослідники зараховують і Б. Лепкого – митця з багатьма талантами: письменника, художника, автора пісенних текстів, перекладача, мистецтвознавця, педагога, громадського діяча. Цей перелік буде неповним, якщо замовчати про Б. Лепкого як поважного дослідника літературного процесу – як минулого, так і сучасного письменників.

Поділяємо думку професора С. Хороба, що «до недавнього часу, здається, лише фахівці з українського письменства могли вести мову про Б. Лепкого як історика національної літератури. Та й то тільки принагідно (чи то у літературно-критичному нарисі про нього, як-от Зенон Кузеля, Василь Сімович, Микола Ільницький, Роман Гром'як, Володимир Качкан, чи то в

оглядовому літературознавчому нарисі, як-от Богдан Романенчук, Мар'ян Козак, Ігор Качуровський, Михайло Наєнко, Олекса Мишанич)» [5, с. 262].

Коло дослідників, які «у різний час, різною мірою і під різними оглядами дбали про з'ясування питання Лепкий-літературознавець» [1, с. 218], визначається іменами Ф. Погребенника, М. Гнатюка, Л. Голомб, Є. Нахліка, Н. Поплавської, Л. Вашків, Н. Гавдиди, Н. Білик, С. Смереки та ін. Має рацію Л. Вашків, твердячи, що питання дослідження літературознавчої спадщини Б. Лепкого утруднене доступом до неї [1, с. 218].

У нашій статті маємо на меті з'ясувати характер оцінок Б. Лепкого про творчу постать О. Стороженка – українського письменника другої половини ХІХ ст. Задля реалізації мети ставимо перед собою завдання: окреслити зміст передмови Б. Лепкого про О. Стороженка; охарактеризувати його працю з укладання двотомного видання творів визначного українського автора [див.: 3].

Справді-бо, передмови Б. Лепкого до видання спадщини українських класиків у видавництві Якова Оренштайна в Коломиї та берлінському видавництві «Українське слово» досліджені недостатньо. А думки, висловлені у них Б. Лепким, вартують дослідницької уваги з кількох причин. Перша і найважливіша: які з оцінок Б. Лепкого витримали випробування часом? Друга: як передмова про О. Стороженка сприяла входженню письменника та його художнього спадку в культурне життя найзахідніших українських земель.

Список опрацьованої літератури, що завершує передмову, засвідчує широту літературознавчої поінформованості Б. Лепкого, його сумлінність і наукову відповідальність.

Стислий біографічний огляд написано з виразним урахуванням фактів, викладених в «Історії літератури руської» О. Огоновського. Збережено усі основні акценти. Від Лепкого – ремарки, на зразок, уточнень, що генерал-губернатор Муравйов мав-таки прізвисько «Вешатель» (його зазначає критик в дужках, поряд з іменем губернатора Вільна); а при згадці про повстання в Королівстві Польськім та в Литві зауважує, що «Стороженко виявився великим ворогом Поляків і прихильником русифікаторської системи» [3, с. 6]. Наголошує також Стороженків талант юриста а, обік літературного хисту, «ще й музичні та немалі пластичні даровання». У постаті О. Стороженка Б. Лепкому імпонували речі плану естетичного, до них він зараховує і плекання природи – «в своїм маєтку викохав дуже гарний сад» [3, с. 6].

Огляд біографії письменника завершує дослідник констатацією того, що таланти, якими доля так щедро наділила натуру О. Стороженка, відбилися у його творах: «Видно в них тонке відчуття природи, видно цікавість до здобутків науки і до надбань культури, видно мистецький і артистичний смак, видно чоловіка з фантазією і розмахом лицарським» [виділ. наше. – О.М.; 3, с. 6]. Отой лицарський розмах, спостережений критиком, чи не найповніше виявився у любові О. Стороженка до минувшини, «буйної минувшини» України. А от у характеристиці («Тую минувшину вони б раді звеличати і змалювати найгарнішими словами –

красками. Натомість суспільно-економічний побут і програми політичні їх не притягають до себе. Вони ніби бокують від них. Так і Стороженко» [3, с. 6]) прочитуються погляди самого Б. Лепкого у ставленні до сучасного йому світу. Ця характеристика дещо віддає автобіографізмом. За висновком Б. Лепкого, О. Стороженко «весь задивлений і заслуханий у минуле, не має ні уха, ні ока для теперішности, не приймає активної участі у боротьбі свого народу за кращу долю» [3, с. 7].

Цікавою є спроба вписати творчість О. Стороженка у сучасний класикові час: «нагадує Квітку та Котляревського», «часом наближається до Мордовця, особливо в своїх анекдотичних оповіданнях». Прикметними вважаємо висновки Б. Лепкого, що мають характер метафоричний (хоча по-своєму прикладний): «він більше археолог, ніж етнограф», «нема в його солодкого сентименталізму», «гумор його більш поміркований, більше достойний, некарикатурний». Нам імпонує підсумкова характеристика, що їй градаційно передували вище зазначені оцінки – «це ренесансовий гумор колишніх козацьких старшин» [виділ. наше, – О.М. 3, с. 7].

Передмова містить низку цитат. Вони соковиті і доречні, взяті з «Матусиноного благословення» та «Закоханого чорта». Цитати з першого твору, впевнений Б. Лепкий, характеризують О. Стороженка як «чоловіка-Українця», а рядки з другого є характеристикою О. Стороженка «як письменника»: «Наша українська вода нагріта гарячим полуденним сонцем, навива нам думи, насіння поезії і чар. Як пшениця зріє на сонці і складається у копи й скирти, так і воно те насіння, запавши у серце й думку, зріє словесним колосом, складається у народні оповідання, легенди» [3, с. 7].

Характеристика стилю прозового письма О. Стороженка несподівано оперта на визнання особливостей його письменницької праці – «це не літературне професійне діло, воно не пахне габінетом, клубом, редакційним нервовим льокалем (який розкішний ряд видає Б. Лепкий! – О.М.), воно виростає з рідної землі, як дуб, або колос пшениці, на йому чути тепло українського сонця і подув степового вітру» [3, с. 7].

Традиційно у своїх передмовах Б. Лепкий зачіпав питання мови творів письменника. Є така характеристика й в аналізованій праці. Мова в О. Стороженка, за спостереженням дослідника, «багата словами і зворотами, послушна думці, свободна, невимушена» і практично не засмічена чужими словами. Вкотре повертаючись до питання стилю, Б. Лепкий зауважує: «Це мова буйна, тепла і кольоритна, яка ніколи не нагадує ні канцелярщини, ні журналістщини, це жива мова» [3, с. 8].

На нашу думку, до цікавого літературознавчого прийому вдається Б.Лепкий, виділяючи твори кращі («Матусине благословення», «Закоханий чорт», «Дорош», «Вуси», «Голка») і найкращі. Таким дослідник вважав «Марка Проклятого». З'ясовуючи генезу повісті, Б. Лепкий використав епістолярій О. Стороженка. Літературознавець цитує лист письменника одеському видавцеві Білому. Робить це задля важливого і необхідного висновку: «Стороженко

простудіював світову літературу про вічного скитальця і до свого твору приклав велику вагу» [3, с. 8].

Вище ми згадували цитування ученим художніх текстів та епістолярію О. Стороженка. Не нехтує дослідник і цитатами з наукових праць. Згадки оцінок П. Гулака-Артемовського, П. Куліша, О. Пипіна та ін. надають праці Б. Лепкого виразного академізму. Чинять його висновки про художню спадщину українського письменника другої половини XIX ст. доказовими і обґрунтованими.

Історія задуму, написання і публікації «Марка Проклятого» окреслені в передмові з належною цьому жанрові схематичною, сказати б, повнотою. «Він, – пише Б. Лепкий, – хотів змалювати вічного мандрівника, вигнанця, що карається за свої гріхи, бо ні земля його не держить, ні пекло не приймає, він хотів дати українській літературі одну з найтрагічніших постатей, які має світова література, але яка вже в Дантовім «Пеклі» знайшла свій відгук» [3, с. 9]. Зрештою, переконаний літературознавець, «архитвором українського письменства» чинить поему «Марко Проклятий» її оригінальність, «сміливість літературного наміру, широкість малюнку, його пластичність, його психологічне багатство, а врешті гарна, дуже гарна мова» [3, с. 9].

Зауваживши подібність у жанровому визначенні – поема – творів М. Гоголя («Мертві душі») і О. Стороженка («Марко Проклятий»), Б. Лепкий дещо спрощено, вважаємо, характеризує особливості цього жанру. Так, він пише: «Марко Проклятий» – це справжня поема, себто твір більших розмірів і великої ваги, поважна лектура, а не оповідання для розривки і для розваги» [3, с. 9].

Портрет О. Стороженка пера Б. Лепкого завершують згадки про нечисленні вірші («не мають тих гарних прикмет, що оповідання», «був прозаїком, не «ритмачем» [3, с. 10]) і характеристика «Гаркуші» – єдиної драматургічної спроби прозаїка. Лепківська оцінка ґрунтується на цікавому порівнянні із здобутками його попередників у царині української драматургії першої половини XIX ст.: «Гаркуша» має таке значіння в творах Стороженка, як «Назар Стодоля» в Шевченкових, або «Переяславська Ніч» у Костомарових» [3, с. 10]. Цікава деталь: дослідник наголошує, що єдиний драматичний твір О. Стороженка довго тримався на сцені саме Галицького театру, «і в драматургічній літературі він твір цікавий та оригінальний» [3, с. 10].

Фінальним акордом в об'єктивній, однак тепло і з любов'ю написаній, передмові про О. Стороженка є визнання його «одним з гарніших українських письменників». Б. Лепкий з прикрістю констатує належність О. Стороженка до тих митців, котрих «заскоро забуто», «замало присвячено ваги» їм, котрих «зложено в літературний архів». «А шкода!» – здобувається дослідник на емоційний спротив. Причина жалю очевидна: у творах прозаїка О. Стороженка є чимало такого, до чого варт ближче приглянутися, докладніше розібрати, справедливіше оцінити. Сторічної давності оцінка Б. Лепкого не втратила актуальності,

принаймні щодо повноти осмислення творчої постаті О. Стороженка українською літературознавчою наукою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашків Л.П. Жанр передмови у літературознавчій практиці Богдана Лепкого. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство: матеріали міжнародної наук. конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки» / за ред. д.ф.н., проф. М.П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2017. Вип. 47. С. 217–229.
2. Гром'як Р.Т. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. 224 с.
3. Лепкий Б. Олекса Стороженко. Стороженко О. Твори. Зі вступом і поясненнями Богдана Лепкого. (Бібліотека «Українського слова», ч. 16 і 17.) : у 2 т. Берлін, 1922. Т. 1. Марко Проклятий і інші оповідання. 243 с. Т. 2. Оповідання. [На обгортці:] Дорош, Гаркуша і інші оповідання. 256 с. С. 3-10.
4. Наєнко М. Історія українського літературознавства і критики. Київ : Академія, 2010. 520 с.
5. Хороб С. Богдан Лепкий – історик української літератури: методологічний концептуалізм. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство: матеріали міжнародної наук. конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки» / за ред. д.ф.н., проф. М.П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2017. Вип. 47. С. 261–273

Безубик Людмила

Науковий керівник – доц. Миколенко Тетяна

ТЕМАТИЧНА ГРУПА «СОН» У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Фразеологія будь-якої мови цінна насамперед етнологічним компонентом, оскільки віддзеркалює світобачення, уявлення та специфіку життя народу в різні періоди його розвитку. Дослідження фразеологічного складу дає змогу більше дізнатися про повсякденне життя народу, його обряди та традиції. Фразеологізми фіксують еволюційних шлях розвитку культури, що пояснює постійний інтерес представників різних галузей науки до «усталеного стійкого словосполучення з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена їх лексична самостійність і яке виражає цілісне фразеологічне значення» [1, с. 4].

Фразеологія – це одна з гілок мовознавства, яка розвивається безперервно, незважаючи

на усілякі нові тенденції. Від засадничих праць швейцарського мовознавця Ш. Баллі, якого вважають засновником цієї науки, до нашого часу фразеологія розвинулась у лінгвістичну галузь з чіткими обрисами та певним рівнем наукового осмислення. Українська фразеологія формувалася та розвивалася завдяки працям О. Потебні, Я. Барана, Ф. Бацевича, В. Ужченка, В. Білоноженко, В. Денисюка, С. Єрмоленко, Л. Кожуховської, Ю. Прадіда, Л. Савченко, О. Селіванової та інших учених.

Фразеологічний вокабуляр презентує широкий спектр тематичного відтворення життя людини та її зв'язку з всесвітом. Фразеологічний словник має явний антропологічний характер і потрактовує людину з різних точок її буття. Однією з активних тем фразеологічного мовного опису людини є її фізичний, фізіологічний, емоційний стани тощо.

Низка фразеологічних одиниць (далі – ФО), об'єднаних довкола тематики сну, є доволі численною та неординарною з погляду семантики, походження, конотативної складової. Ці ФО, з одного боку, мають історичне коріння, відтак засвідчують аксіологічні, моральні та власне практичні аспекти життя етносу в давні віки, а з другого, залишаються в активному словниковому складі українців донині, а отже, транслують такі координати з минулого в майбутнє. Вивчення фразеологізмів тематичної групи «Сон» допоможе нам зрозуміти матрицю культури українського народу, її унікальні та космополітичні вектори.

Дослідження фразеологізмів тематичної групи «Сон» у сучасному мовознавстві є актуальним, оскільки ця тема недостатньо розроблена. Вивчення цієї проблематики представлено лише в окремих працях молодих учених, зокрема А. Шульженко, О. Рябошапко та Л. Печенікової.

Мета статті – комплексний аналіз ФО тематичної групи «Сон».

Основними матеріалами роботи слугували «Фразеологічний словник української мови» В. Ужченка, Д. Ужченка та «Словник фразеологізмів української мови» В. Білоноженко.

Об'єктом дослідження є фразеологічний вокабуляр української мови тематичної групи «Сон».

Предмет дослідження – семантичні, структурні та джерельні особливості ФО тематичної групи «Сон».

На складність вивчення фразеології вказує те, що донині не існує єдиного визначення одиниці дослідження фразеології. Узагальнення різних підходів до виокремлення фразеологізмів акцентує такі їх властивості, як єдність і відтворюваність форми, усталене значення, єдина синтаксична роль. Здебільшого такі одиниці мають образний характер, а їх значення не впливає з суми значень їх складників. Крім того, ФО властивий високий ступінь оцінності. У нашій роботі розглядаємо фразеологію у вузькому розумінні цього поняття і не беремо до уваги паремії. За робоче тлумачення фразеологізму ми приймаємо визначення В. Ужченка, Д. Ужченка: «Фразеологізм – надслівна, семантично цілісна, відносно стійка (з

допуском варіантності), відтворювана й переважно експресивна одиниця, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію» [2, с. 22].

Після аналізу «Словника фразеологізмів української мови» укладача В. Білоноженко та «Фразеологічного словника української мови» В. Ужченка, Д. Ужченка ми виявили 61 фразеологічну одиницю, приналежну до тематичної групи «Сон». У «Словнику фразеологізмів української мови» В. Білоноженко їх зафіксовано 38, у «Фразеологічному словнику української мови» В. Ужченка, Д. Ужченка – 23.

З позицій семантичного аналізу ФО тематичної групи «Сон» узагальнено у 9 групах:

ФО на позначення етапності сну (16 основних номінацій та 1 периферична);

ФО на позначення інтенсивності сну (7 фразеологізмів);

ФО на позначення безсоння (7 номінацій);

темпоральні (4 ФО);

ФО, пов'язані із завершальним етапом людського життя – евфемізми смерті (3 однотипні номінації та 1 периферична);

ФО, пов'язані з тлумаченням снів, передвіщенням (8 номінацій);

ФО на позначення абстрактності (3 номінації);

ФО на позначення нісенітничі (2 однотипні номінації);

ФО, які стоять поза межами окреслених груп. Фразеологізми, які не увійшли до жодної з виокремлених груп, вважаємо опосередковано дотичними до сфери сну.

Найбільшою за обсягом є група, що вміщує сімнадцять номінацій, які розподілено відповідно до етапів сну. Виконати такий розподіл дозволяє семантична специфіка дієслова на позначення процесу «спати»: хочеться спати / дрімати / заснути / прокинутися.

Структурна складова аналізованих ФО часто пов'язана з використанням зоонімів (кури, курка, окунь, кобила) або зі згадкою про них: як курка на сідалі [3, с. 84]; ловити [носом] окунів (окуні) [3, с. 112].

Нерідко у фразеологізмах використовується орнітонім курка (кури), який набув ознак темпоральності і вказує на конкретне часове поняття, напр., вставати з курми (прокидатися дуже рано), лягати з курми (укладатися спати дуже рано) [3, с. 84].

У фразеологізмах міцний сон людини часто порівняно зі сном утомленої тварини (собаки), яка, набігалась і спить, відкинула задні лапи й ні на що не реагує: спати без задніх ніг (дуже міцно, не пробуджуючись) [3, с. 113]. У структурі фразеологізму сон рябої кобили [3, с. 178] використано зоонім (назву свійської тварини) з метою позначення марності, безглуздості чогось сказаного.

Окремою цілісною групою є ФО, при творенні яких використано релігійні образи або звороти та лексеми, що належать до церковного мовлення: на сон грядущий [1, с. 678] – фразеологізм зберігає лексико-граматичні риси старослов'янської мови, зокрема, у структурі ФО використовується церковнослов'янізм грядущий для надання патетики;

ФО спати сном праведника (праведників, праведних) [1, с. 672] означає міцність, безтурботність сну та твориться шляхом використання релігійного образу;

темпоральний фразеологізм ще й на світ не благословлялось [3, с. 84] утворився шляхом використання лексеми, що належить до церковного мовлення.

За походженням ФО тематичної групи «Сон»:

часто є метафоричними перейменуваннями, напр., в основі темпорального фразеологізму на світ благословляться; та буттєво-філософського лихо не спить [3, с. 89] лежить антропоморфна метафора, тобто образне перейменування, коли процес людського сну трансформується у сферу абстрактну;

подекуди утворені шляхом метонімічного перейменування, коли переосмислення вихідних словосполучень здійснюється на основі реального зв'язку, суміжності явищ. Найчастіше в мові час відтворюється предметами, характерними для певного періоду, напр., з третіми півнями – дуже рано [1, с. 352];

сформовані як порівняння, напр., як курка на сідалі [3, с. 84]; спати, як після маківки [3, с. 95]; спати, як убитий [3, с. 184];

презентують результати процесу евфемізації. Оскільки в окресленні значення «померти» в багатьох випадках ФО мають характер табу, тому замість слова вмирати у фразеологізмах використовуються евфемізми, метафоричні еквіваленти, що ґрунтуються на образі покійника та звичаєвих правилах поховання людини. Через спорідненість сну та смерті виникає фразема заснути вічним сном [1, с. 684], яка в евфемістичній формі транслює тезу смерті через образ сну.

Отже, дослідження особливостей ФО тематичної групи «Сон» в сучасній українській літературній мові засвідчує, що ця складова лексичного фонду має багату структуру, яка відтворює історичні, соціальні, культурні та мовні особливості розвитку українців.

Перспективи подальших наукових досліджень ФО тематичної групи «Сон» вбачаємо у продовженні аналізу фразеосистеми української мови для виявлення доцентрового та відцентрового формування відповідного сегмента культурного розвитку українців. Результати роботи в перспективі буде вплетено в комплекс досліджень тематичного поля фразеологічної системи, скоординованого з поняттями «фізичний стан людини», «робота», «відпочинок» тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; уклад.: В. М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В. О. Винник. Київ: Наукова думка, 2003. 786 с.
2. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посіб. для студ. філол. факультетів вищ. навч. закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
3. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.

**АНТРОПОНІМИ КАЗКИ «ДІДУСЬ АПЧИХ ТА ЙОГО ДРУЗІ»
ОЛЕКСАНДРА ВІЛЬЧИНСЬКОГО**

Імена людей, божеств і місць мають особливе значення у чарівних казках. Вони не просто надають персонажам і локаціям індивідуальності, але й допомагають розкрити ідею казки. У казках антропоніми, тобто власні імена персонажів, є важливим засобом створення художніх образів.

Проблемам літературної ономастики присвячені праці Л. О. Белея, В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка, М. Р. Мельник та ін.

Дослідження власних імен цієї казки може допомогти краще зрозуміти, які нові підходи до використання ономастики в літературі пропонують сучасні українські письменники. По-друге, ця казка є свіжим і актуальним твором, який може зацікавити широку аудиторію.

Мета дослідження – аналіз антропонімів казки Олександра Вільчинського.

Казка «Дідусь Апчих та його друзі» українського письменника Олександра Вільчинського є яскравим прикладом використання антропонімів у літературному творі. Антропоніми – це власні імена людей, тварин, міфологічних істот тощо. У казці вони відіграють важливу роль, допомагаючи авторці створити реалістичний образ світу та його мешканців.

Головними героями казки є лісовички: дідусь Апчих, його сестра Кахик та брат Хихик. Ці імена мають звуконаслідувальний характер, що підкреслює їхню природу. Апчих – це звуконаслідування чхання: «Походження імені чомусь у них, лісовичків, саме так: вітряні протяги, що гуляють парком, йому ніколи не подобалися, і щойно зачувши їх, він голосно пчихав.» [1, с.6], Кахик – покахикування, Хихик – хихикання: «Сестриця своїм покахикуванням із самого дна найглибшого з тих ярів, що, як відомо, пролягають уздовж Погулянки, а братик – хихиканням, що начеб відбивається від плеса.» [1, с.10] Ці імена також є символічними, адже підкреслюють доброзичливий та веселий характер лісовичків. Ім'я їжака-друга лісовичків має французький характер, як зазначає сам автор : «Їжак-Жак, тож вийшло дещо на французький лад» [1, с. 15]. Їжака-Жака назвали так за його дивну звичку повторювати закінчення останнього слова в реченні двічі. Воно підкреслює його оригінальність та незвичайність. Ім'я трансформера Оптимуса Найкращого, схоже, є похідним від імені легендарного автоботу Оптимуса Прайма. Воно підкреслює його силу та справедливість. Ім'я іграшки Смайлика-липучки є описовим. Воно підкреслює її зовнішній вигляд: «А разом із трансформером знайшовся і Смайлик-липучка, який просто випадково приліпився до Оптимуса на тому звалищі поламаних іграшок, зате тепер вони нерозлучні друзі» [1, с. 14].

Ім'я чуперадла Чуперадлика є похідним від слова «чуперадло» – львівського жаргонного слова, яке означає клоуна. Воно підкреслює його веселий та товариський характер:

«Так, це було воно львівське чуперадло із родини Чуперадлів» [1, с. 26]. Ім'я маленького мокриця Моквика є описовим. Воно підкреслює його зовнішній вигляд. «У темному сирому підвалі старого будинку, на самому дні його найтемнішого кутка, мешкав собі маленький Моквик» [1, с. 29]. Імена мами Мокви та тата Моквуна, а також ім'я їхньої моквинської родини, походять від слова «мокрый». Це підкреслює, що вони всі є мокрицями. А їхня сусідка Цвіль, найімовірніше справжня цвіль, яка мешкає у підвалі. Ім'я Цвірик має описовий характер. Воно походить від слова «цвіркун», яке означає невелику прямокрилу комаху, що має характерний спів: «А я просто Цвірик, – відповіла співуча комаху» [1, с. 30]. Ім'я Моксі походить від слова «мокриця», яке означає невелику прямокрилу комаху, що має мокре, слизьке тіло. «Про ті двері йому ще раніше розповідала знайома мала мокриця Моксі» [1, с. 29]. Також, ми можемо побачити зміну імені сестриці Кахик, після Чуперадликового чаю на Йой: «- Тепер я – Йой! Невже не чуєш? Тепер моє ім'я Йой! – повторила їхня сестриця» [1, с. 31]

Справжні імена автор дає своїм трьом персонажам- хлопчику Дмитрику: «І хоча Дмитрик лише недавно навчився грамоти і читав ще по складах...» [1, с. 13] та пані Марії: «Бо то лише Муркіт, ну і, може, ще його господиня пані Марія вважали, що молоко у ній котяче» [1, с. 58]. Автор називає домашніх улюбленців традиційними іменами – кіт Муркіт: «У кота Муркота багато роботи» [1, с. 58] та песик Дюзя: «А от песик Дюзя, який мешкав з котом в одній квартирі, так не думав» [1, с. 58]. А от мишу кіт Муркіт назвав Настею: «Хоча, якби знала, що стала Настею, то, може, це їй навіть і сподобалося б, бо ж краще мати хоч якесь ім'я, ніж ніякого» [1, с. 62].

Використання імені Михайла Коцюбинського в казці «Дідусь Апчих та його друзі» є важливим художнім прийомом, який допомагає автору створити яскравий і незабутній образ дядечка Хо та підкреслити його зв'язок з українською культурою: «Дядечко Хо – це їхній далекий родич, найвідоміший з усіх українських лісовичків, про нього колись навіть написав оповідання славетний письменник Михайло Коцюбинський» [1, с. 5].

Проаналізовано походження імен персонажів казки «Дідусь Апчих та його друзі» Олександра Вільчинського. Було встановлено, що імена цих персонажів мають описовий або гротескний характер. Вони допомагають читачеві краще зрозуміти персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинський О. К. Дідусь Апчих та його друзі: казкові повісті. Тернопіль : Видавництво Богдан, 2023. 72 с.

ОНІМНИЙ ПРОСТІР В РОМАНАХ О. ВІЛЬЧИНСЬКОГО «НЕВРАХОВАНА ЖЕРТВА», «СУТО ЛІТЕРАТУРНЕ ВБИВСТВО»

Твори українських письменників не можливо уявити без імен чи прізвищ головних героїв, які певним чином доповнюють художній образ, роблячи твір колоритним. Саме тому ономастикон є невід'ємною частиною художнього літературного твору та в той же час формує самостійну науку – ономастику.

Ономастика, як спеціальна дисципліна, що займається вивченням власних імен та функціонування їх в мові та суспільстві була сформована ще за утворення перших держав, так, наприклад, в Стародавньому Римі та Греції існував поділ на власні імена та загальні назви. Проте своє визнання як наукова дисципліна ономастика отримала лише в 1959 році, підчас Першої української наради лінгвістів [1, с. 54].

Сьогодні елементи художньої ономастики можна побачити у творах Уласа Самчука, Марка Черемшини, Василя Стефаника, Лесі Українки, Мирослава Дочинця. Не винятком є і творчий доробок О. Вільчинського, а саме детективні твори «Неврахована жертва» та «Суто літературне убивство».

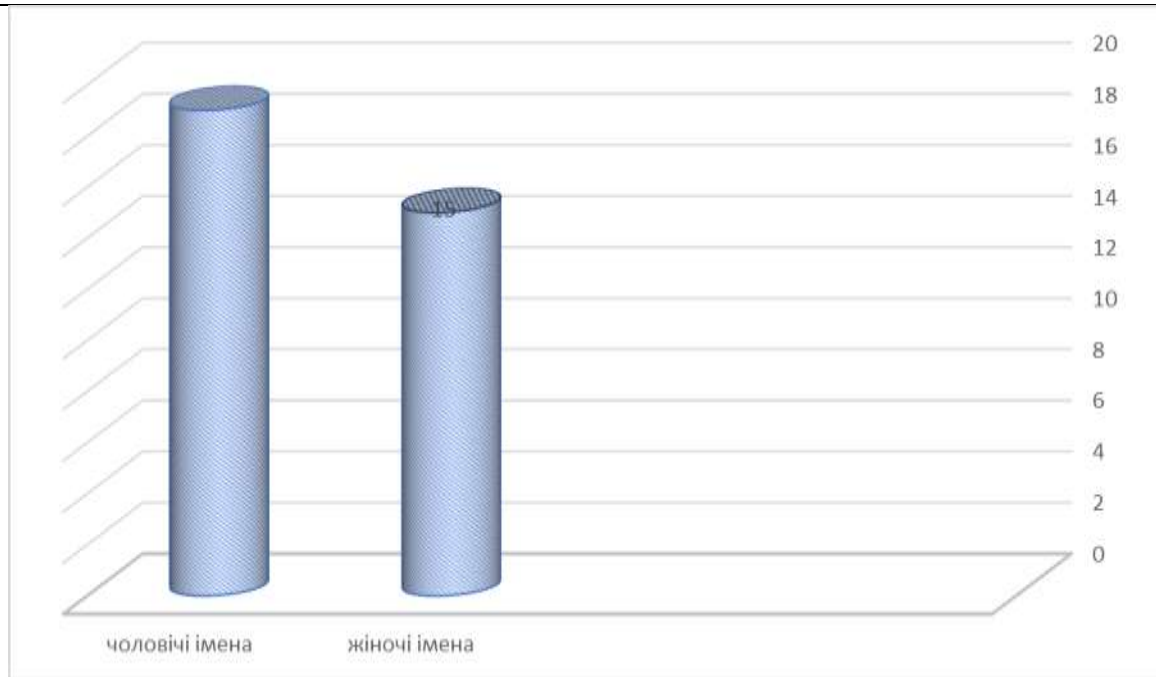
Для частини імен, що представлені у художньому творі О. Вільчинського «Неврахована жертва» та «Суто літературне убивство» виявлення внутрішньої форми не є актуальним. Насамперед це стосується імен героїв. Такі персонажі мають імена, узяті як зі звичайного українського антропонімікону, так і запозичені, а в творі вжиті відповідно до традицій називання. Побутують такі чоловічі імена: Євген, Іван, Андрій, Генік, Зиновій, Ігор, Адам, Георгій, Франко, Василь, Михайло, Жора, Кшись, Анатолій, Степан, Микола, Петро, Арсен, Володька [2].

Серед жіночих імен можна виокремити Софія, Марійка, Яніна, Олена, Яна, Ксюха, Кася, Стефа, Іра, Агнешка, Катаржина, Зоська, Валя, Ліана, Нінка [2].

Такий різновид онімів сприяє реалістичному, типовому зображенню персонажів, але й постає засобом індивідуалізації літературних героїв. Окрім власних імен, антропоніми можуть бути репрезентовані іншими структурно-семантичними моделями такими як прізвища: Арнольдович, Іванович [2].

Отже, з кількості використаних імен на сторінках детективних романів, «Неврахована жертва» та «Суто літературне убивство» письменника, можна простежити, що у романі використано 19 одиниць чоловічих імен та 15 жіночих імен, що вказано на графіку

Графік кількості чоловічих та жіночих імен у романах О. Вільчинського

Серед значної кількості антропонімів конструкції, що мають структуру ім'я та по батькові та тричленними – прізвище, ім'я та по батькові в творах не представлені. На приклад: Василь Юрківський «Василь Юрківський із самого початку опікувався мною як земляком і другом дитинства, хоч і був років на шість старшим» [2], Михайло Кушнір «Лише візитну картку Михайла Кушніра начальник міліції для чогось залишив у себе» [2], Яна Михайлишин «Звичайно, між стрибком з вікна нікому невідомої Ксюхи, однієї з тих, як сказала б Яна Михайлишин» [2].

Серед власних назв що зустрічаються на сторінках детективів письменника можна зустріти і топоніми, що мають особливе значення, адже вони, підпорядковуючись загальним законам художнього тексту, є експресивно і стилістично насиченими та визначають його просторовий чинник.

Топонімічний простір детективів О. Вільчинського «Неврахована жертва» та «Суто літературне убивство» якнайтісніше пов'язаний з усією змістовою системою твору, слугує засобом ідентифікації топонімічних об'єктів, позначений великим семантико-художнім потенціалом. Топонімія роману за своїм складом і структурою, варіативністю форм і стилістичними функціями відзначається широким розмаїттям.

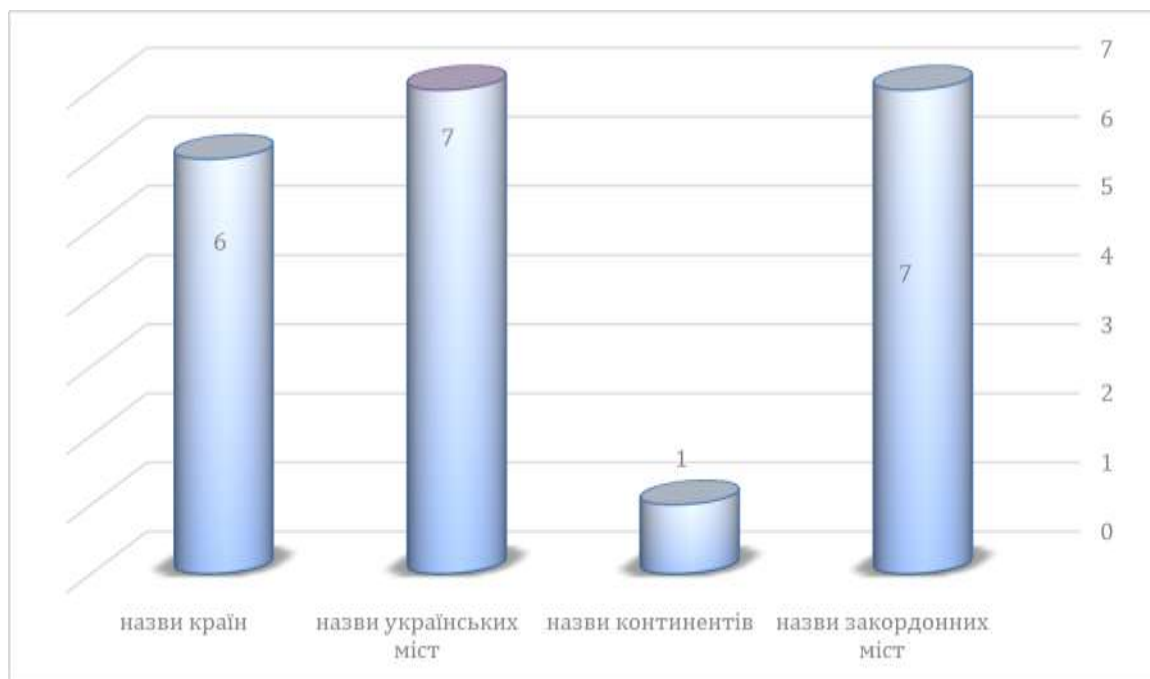
Серед топонімів, котрі письменник вживає у своїх детективних романах, можна виокремити такі розряди як: хороніми (назви територій), гідроніми (назви водних об'єктів), ойконіми (назви поселень), ороніми (назви елементів рельєфу), урбаноніми (назви міських об'єктів).

У творах О. Вільчинського серед ойконімів найбільше українських назв, проте значну кількість становлять і назви міст та країн, що знаходяться по сусідству з Україною чи за

кордоном. До таких назв можна віднести: Тюмень, Сибір, Польща, Варшава, Європа, село Гаї Муровані, Полтава, Львів, Перемишля, Люблін, Німеччина, Андора, Старий М'яст, Італія, Швейцарія, Україна, Перемишль, Київ, Південний берег, Штати, Чернівці, Закарпаття [2].

З огляду на кількість використаних назв українських міст та інших країн, можна зазначити, що у детективах О. Вільчинського можна простежити вживання назв країн – 6 одиниць, назви континентів – 1 одиниця, назви українських міст та містечок – 7 одиниць та назви закордонних міст – також 7 одиниць, що показано на графіку.

Графік різновидів ойконімів у романі О. Вільчинського

Натомість варто виокремити і наступні урбаноніми як назви вулиць, проспектів та районів. Оскільки у своїх детективах автор змушує своїх головних героїв постійно десь поспішати та мандрувати, то у творах можна знайти значну кількість різних назв: бульвар Шевченка, вулицею Острозького, Валова, Театральний бульвар, вулиця Сагайдачного, вул. Щавніцька, вулиця Маршалковській, Алея Неподлеглості, вулиця Раковецька, район Прага, Алея Єрозолимського, вуличка Ноаковського, Привокзальний майдан, проспект Злуки, вулиця Коперника, Збаразький поворот [2].

У творах письменника є й ергоніми. Ергоніми – це найменування ділового об'єднання людей. У детективах можна побачити назви барів та ресторанів: «Едем», «Океан», «Назарія», «Грот», «Муза», «Корчма», «Фаворит», «Європа»; казино «Лас-Вегас»; телестудії «Місто»; піцерії «Болеро»; підприємства «СинДом»; крамниці «Центрум»; цукерні Славоміра Дубальського; костелу Святого Мартина; готелю «Галичина»; ринку «Ювілейний»; табору «Лісова казка» [2].

До назв напоїв та марок сигарет, що зустрічаються в романах можна віднести: сигарети «Прилуки», «Кемел», «Мальборо», напої «Бренді-кола», «Пшенична», «Фанта», «єспрессо», світле «Опілля», «Вермут», горілка «Стара фортеця», горілка «Тернопільська особлива» [2].

Серед онімів, що представлені у творах О. Вільчинського, є найменування, що мають інформативне спрямування, а також назви з антропонімною основою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербич С. О. Сучасна українська онімна лексика. Вісник НАН України. 2008. № 5. С. 54-60.
2. Вільчинський О. Неврахована жертва. Суто літературне вбивство. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Vilchynskiy_Oleksandr/Nevrakhovana_zhertva_Suto_literaturne_ubyvstvo/ (дата звернення: 01.10.2023)

*Кантицька Ірина
Науковий керівник – проф. Вільчинська Тетяна*

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ А. НІКУЛІНОЇ

Концептуальна метафора займає одне з провідних місць у сучасній лінгвістиці, а теорія концептуальної метафори невинно розвивається, постійно набуваючи нових наукових інтерпретацій. Такий інтерес пояснюється розвитком та становленням когнітивної лінгвістики, за якою концептуальна метафора зуміла вийти за рамки елемента художнього тексту.

Дослідженню концептуальної метафори в різноманітних аспектах присвячені праці таких українських лінгвістів, як Т. П. Вільчинська [1], О.П. Воробйова [2], В.Г. Ніконова [4], О.А. Павлушенко [6], М.В. Скаб [7] та інших.

Автори теорії концептуальної метафори Дж. Лакофф та М. Джонсон зазначають, що «наша повсякденно-понятійна система, в рамках якої ми мислимо і діємо, є метафоричною за своєю суттю» [9, с. 200]. У своїй основоположній праці «Metaphors We Live By» науковці підкреслюють, що метафора є частиною усього нашого життя, вона пронизує його та знаходить своє відображення не тільки в мовленні, але й в мисленні та наших діях.

Концептуальна метафора виступає механізмом, за допомогою якого людина осмислює абстрактні поняття в більш конкретних термінах. Саме переорієнтація мовознавців з об'єкта – мовної одиниці на суб'єкт пізнання – людину (аналізується людина в мові і мова в людині), а також зосередження уваги на співвідношенні мови і мислення значною мірою забезпечили формування спочатку когнітивної лінгвістики, а пізніше – лінгвістичної концептології, або лінгвоконцептології [1, с. 65].

Метою статті є проаналізувати концептуальні метафори як засіб вираження образності на матеріалі твору Анастасії Нікуліної «Завірюха».

У романі авторка звертає увагу на часовий простір. Концепт «час» є одним з найважливіших концептів всього людського буття як фундаментальна категорія філософії, соціології, культурології. Уявлення людини про час нерозривно пов'язане з буттям, із перебігом життя та його сенсом.

Зокрема, як зазначає С. Філоненко, «письменниця звертається до осмислення багатьох філософських питань: смисл життя, переживання людини, взаємини людини з часом, неавтентичне буття, метафізика зла» [8, с. 241]. Час слугує найважливішим регулятором усієї практичної і ритуальної діяльності людей і є одним з головних інструментів упорядкування світу та регламентації людського існування.

Реальна дійсність існує у часі, а час проявляє себе через матеріальну наповненість світу, без якої він не зміг би увійти в поле зору. Така метафора, як «час прослизав крізь пальці», об'єктивує інформацію про плинність часу. «Час гнучким вужем прослизав крізь пальці» [5, с.87].

Час є універсальною категорією, невід'ємним компонентом розумової діяльності, що по-різному відбивається у свідомості людини. Як зазначає більшість дослідників, у художній мові концепт «час» репрезентується через образи руху, зміни, послідовності або вічності.

Щоб підкреслити незвичайність та напруженість розвитку подій, авторка використовує концептуальну метафору «час завмер», у такий спосіб надаючи зображуваному кульмінаційних моментів. І одразу ж темп прискорюється, що засвідчує метафора «час стрімко мчав», напр.: «Час завмер, а за мить стрімко мчав уперед – весна, літо, осінь» [5, с.196]. Аби передати різку зміну подій, письменниця використовує лексеми: весна, літо, осінь.

О.М. Задорожна зазначає, що «час» – це всезагальна форма буття, яка виражає протяжність і послідовність зміни усіх матеріальних систем і процесів у світі. До кількісних характеристик часової стихії відносять подільність, нескінченність, одномірність; до якісних – незворотність, впорядкованість, сталість / мінливість, безперервність, ритмічність, темп, наявність трьох часових сфер – минулого, теперішнього і майбутнього. Циклічна модель часу пояснює природничий аспект цієї категорії, а лінійна модель відображає історичний (суспільний) час» [3, с.107].

Також А. Нікуліна зображує певну чуттєву ситуацію за допомогою метафоричної конструкції «відпускати мить», яка може означати щось забути або пробачити, напр.: «Просто відпусти цю мить» [5, с.137].

Іншим ключовим концептом української культури, який представляє багатомірну логіко-смыслову сутність, є концепт «душа», що належить до основних концептів української ментальності, культури та є невід'ємним компонентом художнього мислення українських

митців. Душа стала об'єктом наукового дослідження як у філософії, так і в релігієзнавстві, мовознавстві, фольклористиці, літературознавстві.

Сакральний зміст душі вказує на її нематеріальну сутність, протиставляючи тілу та пов'язуючи з Богом. Філософія акцентує увагу передусім на духовній субстанції, первинному началі в людині. Лінгвістика витлумачує зміст слова «душа» і як внутрішній психічний світ людини, і як сукупність рис та якостей особи, і як заглибину в нижній передній частині шиї, і як синонім до слова людина.

Українська дослідниця М.В. Скаб стверджує, що «визначальною в концепті «душа» є його сакральна частина, на основі якої витворилися концептуальні ознаки, що пізніше сформують несакральну частину концепту. Несакральна частина концепту починає активно розвиватися в епоху Відродження, коли суспільство спрямовує увагу на людину, її проблеми й потреби. Основним у літературі стає значення «внутрішній світ людини», що спостерігаємо і у відображенні семантичної структури слова душа в словниках» [7, с.107].

Лексема душа як основний вербалізатор однойменного концепту у творчості А. Нікуліної в різних контекстуальних проявах набуває розмаїтих функціонально-стилістичних ознак. Наприклад, «зруйнувати душу», ця метафора може означати певну трагедію внутрішнього світу головного героя, напр.: «Вона зруйнувала дещо більше – його душу» [5, с. 8]. Також виявлено низку інших метафор зі словом душа, як-от: «душа блукає», «бажання палило душу», «приборкати схвильовану душу».

Чітко виражений у творі А. Нікуліної і концепт «вода», засвідчений метафорами «вода ставала спокійною», «ріка мовчала», «хвиля відчаю», «колючий сніг». Авторка зображує цей концепт за допомогою таких лексем: вода, ріка, хвиля, сніг, напр.: «Вода ставала спокійною після затяжної зливи» [5, с.228].

Слід зазначити, що в художньому тексті А. Нікуліної спостерігаємо досить продуктивний спосіб передачі емоційного стану неспокою, тривожного очікування через концептуалізований образ «хвиль»: «хвиля страху», «хвиля запалу», «хвиля відчаю», «хвиля гніву», «хвиля сорому», «хвиля здивування», «хвиля ворожості», «хвиля крижаного вогню», напр.: «Хвиля ворожості набувала сили – здавалося, її можна було відчутти на дотик» [5, с.201].

За допомогою лексеми хвиля авторка хоче максимально передати внутрішні переживання та хвилювання персонажів, напруження конфліктів, вияв емоцій як позитивних, так і негативних, душевні болі та бентежні відчуття, напр.: «Хвиля крижаного вогню підіймається до грудей» [5, с.182].

Досить поширеним у сучасній українській художній літературі є образ вогняної стихії, що повною мірою демонструє концепт «вогонь», об'єктивований такими метафоричними сполученнями, як «вогонь палав у душі», «вогонь усередині сито облизнувся», «вогонь Яра вибивав землю з-під ніг», «лють палила вогнем», що характеризують психологічний стан одного з героїв твору. Переважно вогонь у досліджуваному тексті асоціюється з агресією та

пристрастю, напр.: «Вона відчувала той вогонь, що палав у душі хлопця» [5, с.81] або «Лють, переповнюючи кожну клітину його тіла, палила вогнем» [5, с.313].

Такі ж метафори, як «вогник нагадав», «вогонь весело хрумтів дровами», «вогонь шипів», «язики вогню пожирали хати», «витанцьовували пелюстки вогню», «багаття витанцьовує», уособлюють сам образ вогню, напр.: «Всі сиділи та сміялись, а вогонь весело хрумтів дровами» [5, с.13].

Варто зауважити, що А. Нікуліна вдало вживає метафори на позначення концепту «природа», образ якої у романі має частіше антропоморфічний характер, тобто наділений властивостями людини, як-от: «ліс мовчав», «мороз кусав», «сонце тікало», «ріка мовчала», «земля прокидалася», «небо плакало», «вітер колисав дерева», «повітря співало», напр.: «Небо плакало, вшановуючи пам'ять невинно вбитих людей» [5, с. 345] чи «Вітер і далі дбайливо колисав дерева, як колись у дитинстві батько колисав свого маленького хлопчика» [5, с. 285].

Зауважимо, що персоніфікація належить до найдавніших метафоричних явищ мови, вона відображала анімістичний погляд людей на природу, при якому весь світ населявся духами: говорив, сміявся, плакав, тужив. Тому уособлення вважається найвиразнішою ознакою фольклорного тексту.

Предметом уваги багатьох науковців в українському мовознавстві є концепт «дерево», хоча увагу частіше приділяють окремим гіпонімам, тобто назвам конкретних дерев. В аналізованому тексті подібне демонструють метафори: «сосни лоскотали небо» «смереки підпирають небо», «верба заспівала», «береза стогнала», напр.: «Гілля пускало вгору таємничі іскри» [5, с.190].

Отже, проаналізовані концептуальні метафори – емоційно та експресивно забарвлені, характеризують героїв, їхній внутрішній та зовнішній світ, природу, абстрактні поняття, душевні переживання та емоції, породжують ефект свіжості, новизни, широти асоціацій, міфологічного колориту, на основі якого ці метафори створено. Загалом забезпечують цілісну картину сприйняття автором навколишньої дійсності через призму свідомості головного героя, його реакції на події, що відбуваються у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинська Т.П. Лінгвоконцептологія як нова наукова дисципліна поліпарадигмального типу. Наукові записки ТНПУ. Сер. Мовознавство. 2014. Вип. 24. С. 64-68.
2. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія. 2011. Вип. 14. С. 53-54.
3. Задорожна О. М. Концепт «час» в українській поетичній мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2008. 20 с.

4. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія. 2008. Вип. 14. С. 113-122.
5. Нікуліна А. Завірюха: роман-чар. Харків: Віват, 2019. 368 с.
6. Павлушенко О.А. Вербальна експлікація концепту час в авторській картині світу Ліни Костенко. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Філологія (мовознавство). 2017. Вип. 25. С. 113-122.
7. Скаб М. Концепт ДУША у свідомості українців XVI-XVII ст. Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. Вип. 5. С. 11-19.
8. Філоненко С.О. Новий тип героїні української жіночої прози 90-х років XX століття: проблема самореалізації жінки через творчість. Сучасний погляд на літературу: зб. наук. праць. Вип. 10. Київ: ІВЦ Держкомстату, 2006. С. 239-250.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. London : The University of Chicago Press, 1980. 242 p.

*Григорович Вікторія
Науковий керівник – проф. Вільчинська Тетяна*

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ТЕОНІМА БОГ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «БУКОВА ЗЕМЛЯ»

Серед багатства онімної лексики окрему важливу групу становить сакральна онімія (яка стає об'єктом активних наукових пошуків наприкінці XX – початку XXI ст.), що пов'язана зі сферою духовної культури людства – віруваннями, релігією. Релігійна мова є особливою кодовою системою цілого людства, а «релігійне слово є центральною одиницею вираження релігійного контакту. Воно являє собою двобічний мовний знак, який передбачає наявність матеріального (формального) та ідеального (змістовного) аспектів» [4, с. 25].

Теологічна комунікація є одним із найдавніших видів людського спілкування, але її наукове вивчення почалося недавно. Так, питання функціонування теонімічних одиниць перебували в полі зору таких українських учених-ономастів, як О. Белей, Г. Лазаренко, М. Торчинський та інших. Особливості концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери в українській мові досліджували Т. Вільчинська, П. Мацьків, О. Петренко, М. Скаб та інші.

Метою запропонованої статті є проаналізувати варіативну номінацію та дослідити особливості використання теоніма Бог у сталих словесних конструкціях, словосполученнях, висловах.

У своєму романі письменниця закономірно вживає різноманітні назви Бога, відтворюючи народну культуру, побут, звичаї, традиції, уставлені норми поведінки людей різного віросповідання та соціально-політичні умови життя не однієї епохи. «Пізнаючи Господа, людина (письменник) наділяє його певними рисами. Сукупність таких рис утворює образ Бога» [1, с. 231], який у художніх творах реалізується через уживання різних варіантів імен.

Найменування Бога у творі Марії Матіос репрезентовані такими номенами, як: Господь, Бог, Спаситель, Вседержитель, Вищий Розум, Бог-Творець, Отець, Творець, Людино-Бог, Повелитель, Всевидючий Бог-Вседержитель, Всевишній, Святий Всевишній, Ісус Христос. Вказані теоніми відбивають уявлення про місце та роль Господа в релігійній картині світу, персонажів твору та вказують на сприйняття Бога як творця усього світу та його очевидну вищість над усім. Слід зауважити, що однолексемні теоніми-замінники вживаються помітно частіше, ніж дволексемні.

У структурі твору сакральні лексеми часто виконують описову функцію, наприклад, коли йдеться про зовнішність дійових осіб: «Е-е-е...Зістарився тепер, геть подався Іванко Микитюк, давно став білий, як предвічний Бог» [4, с. 509].

Означуючи період Другої світової війни, оніми виконують часову функцію: «Шкіру колись подарував їй Іван Микитюк – Іванко по-сільському, то було десь у тім часі, коли Австрія вже спочивала в Бозі, а Румунія ще сюди не зайшла» [4, с. 507]. У такому контексті теонім надає мовленню відтінку піднесеності, архаїчності.

Авторка акцентує нашу увагу на тому, що український народ, який відчував жах безперервних війн, бачив навколо себе спустошення й нищення, у стражданнях Христа вбачає власні переживання: «Вона махала на знак згоди головою, та туга її не відпускала й не відпускали чорні думки: що з того, що Христос терпів, як вона терпіти більше не в силі» [4, с. 635].

Поширеними в тексті роману є і вітальні конструкції, що виконують етикетну функцію, які широко побутували на теренах змалюваної письменницею Галіції: «Писемце Артемових доньок було скупе, як сонце серед зими: добридень – дай Боже, здоров'я, живі-здорові, і просимо дивитися, як там наша хата, бо не знаємо, коли вернемося в Сірук» [4, с. 631]; «Дай, Боже, вам здоров'я, пани офіцери» [4, с. 188].

Сполучення Єзус Марія, що також трапляється в романі «Букова Земля», більшою мірою характерне саме для мовлення жителів Західної України. Адже запозичене воно з польської мови (від Jesus Maria). Відповідає цей вигуківий фразеологізм загальновідомому «о Боже!», «Боже мій!» і вжите в романі для вираження подиву: «Єзус Марія! Просто на стежку у вересневу грузь Ева швидко і проворно стелить килим за килимом...» [4, с. 465]. Отже, разом з емоційно-експресивною функцією теоніми ще й допомагають локалізувати сюжет у просторі.

Белике емоційне та експресивне навантаження несуть різні номінації Бога, що входять до складу класичних вигуків конструкцій та фразеологізмів. Адже в соціально-побутовому чи воєнному житті люди часто звертаються до Бога як до Вищої Сили з різними просьбами, що є закономірним для християнського вірування. «Що менш упевнена людина у завтрашньому дні, то некомфортніше почуває себе в суспільстві, тим більша в неї потреба шукати когось, хто б захистив, був завжди вірний та люблячий» [3, с. 636]. У ході дослідження виявлено чимало таких вигуків конструкцій, що об'єктивують семантику:

- прохання («І не було тоді в Черемошному ні в малого, ні у старого, ні у грішника, ні у праведника іншого бажання і щирішої молитви, ніж оця щоденна і незмінна, єдина – дай нам, Боже, нічку переночувати, завтрашньої днинки дочекати...» [4, с.14]). Окремо виділимо вислів, який використовують під час звертання до співрозмовника, згадуючи Бога як єдину Вищу Силу, заради якої варто виконати чиесь прохання: «Колего, заради Бога, не варто гніватися. Останніми місяцями я переповнений емоціями» [4, с. 410];
- побажання («Дай, Боже, здоров'я цісареві. Та й Василькам вділи, Господи, здоров'я і віку, щоби мати силу розпоряджатися нажитим добром і добрим іменем предків» [4, с. 66]; «Дай, Боже, вам і вашим дітям здоров'я, пане Василько, за вашу ласку; Най Бог вам відплатить за ваше добро, пане Василько» [4, с. 134]; «І ви будьте здорові і йдіть із Богом! І вибачайте, бо не маю чим вас пригостити» [4, с. 188]; «З Богом, синку. З Богом! Якби що до чого – вертайся пішком. Ноги маєш здорові» [4, с. 500]);
- застереження («О, що сказати! Не приведи, Боже, на панську голову опришка, а в парламент – неграмотного козака-гайдамаку...» [4, с. 69]; «Ти добрий вояк. І я не хотів би, щоб ти, боронь Боже, постраждав через свій язик» [4, с. 220]; «Певно, видів то і Петро, коли німець бував у них у гостях, але, сохрани Боже, щоби він слово безличне сказав їй, чи яке інше дуренство надумав» [4, с. 641]);
- подяка («Дякую Господу Богу, що поміг день переднювати, нічки дочекати...» [4, с. 16]; «...сердечними словами подякувати Господу Богу за те, що дав йому, спадковому носієві фамільного імені і фамільної честі, так багато днів і років, продовживши старий дворянський рід і подарувавши Йордакієві Василькові з Анною Каламуцькою шестеро синів і трьох дочок» [4, с. 58]);
- незадоволення ситуацією, що склалася («А панотець, сердито пощипуючи перед верандою густу борідку, думав: «Тяжкі часи настали, прости Господи!» [4, с. 13]);
- неспокій («Ой, Боже-Боже... – знову заголосила Гнатючка. – Дай Боже, і курці розум, а не лише моєму чоловікові...Чує моє серце – брешуть ті, що селами ходили. Ой, брешуть...Або ти не знаєш, скількох вони вже із села забрали неясно кудя? І слова не сказали» [4, с. 499]);

- примирення («Бог із нею – ранковою кавою! У чоловіка мало не всі довколишні гори на плечах, депутатство, справи у крайовій управі. А вона у гніві. Навіщо?» [4, с. 79]);
- докір («Святий Отче, чому ти живеш із заплученими очима? Чи в тебе немає дітей? Чи тобі вигідно бути сліпим, Святий Отче?!» [4, с. 46]; «Чи ти, Святий Всевишній, давно не чув прокльонів і не бачив удовиних сліз, що так нагло чиниш зі мною, нещасною одинокою жінкою, якщо виринаєш сьогодні з мене серце?» [4, с. 46]);
- смерть («А наступного дня ця ж суча падла, за одну ніч посивіла до останньої волосини, так щиро і непідробно ридає, заламуючи руки та приказуючи над трупом якогось старезного сільського діда, який віддав Богу душу від старости, що Дроздову зі злости хочеться випустити повну обойму в її білу голову» [4, с. 785]);
- здивування («Майн Гот! Ви були в Чернівцях... – чи запитав, чи ствердив Александр. – І я малим гостював у Чернівцях у дядька Георга» [4, с. 601]);
- уповання на Божу силу («Говорити з будь-ким про це невольно. Радитися – невольно. Хіба дві-три слові Федорі Вівчарисі прошептати. Одна надія на Бога» [4, с. 743]; «Отже, добровольці залишаються на короткі військові виправи, які проводитимуть офіцери, тут таки, у Селятині, а далі... Один Господь Бог знав, що мало бути далі» [4, с. 177]).

Проведений аналіз показав, що, використовуючи різні номінації Бога в романі «Букова Земля», Марія Матіос передає внутрішній стан персонажів, які у важкий період свого життя потребують допомоги Всевишнього, а причиною того є глибоке вірування людей у Вищу Силу як єдиного помічника в безвихідних ситуаціях. Найбільший емоційно-експресивний потенціал теонімів демонструють вигуківі фразеологічні сполучення з лексемою Бог. Стилїстика цих мовних одиниць у досліджуваному тексті базується на їхньому традиційному вживанні в народному мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герчанівська П.Е. Релігійна свідомість українського народу. Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць. Київ, 2005. № 51 С. 94–204.
2. Ковтун А.А. Традиційне і нетрадиційне в семантиці лексеми Бог (на матеріалі прозової творчості Лесі Українки): зб. наук. праць. Луцьк, 2005. Т. 2. С. 353–361.
3. Левицький В. Лексикологія німецької мови: посібник. Вінниця: Нова Книга, 2014. 412 с.
4. Матіос М. Букова Земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 928 с.

МЕДІАОБРАЗ ЯК МЕХАНІЗМ ПОШИРЕННЯ НАРАТИВІВ У МЕДІЙНОМУ ПОЛІ

З 2014 року Україна перебуває в стані конвенційної війни, однак ще довше – у полі війни інформаційної, одним із завдань якої є переконати суспільство в чомусь, нав'язати йому певні смисли, які, з одного боку, мають узгоджуватися зі звичною картиною світу мовців, але, з іншого, суттєво її трансформувати. Потужним засобом таких світоглядних змін стає мова, а одним із механізмів поширення трансформувальних наративів можуть бути певні персоналії. Найбільший вплив відбувається саме через мовні знаки, за допомогою яких створюють новинні тексти та взагалі будь-який тематично або асоціативно дотичний дискурс.

У процесі мовленнєвого впливу значну вагу мають комунікативні ролі. Під комунікативною роллю розуміють прийняту для тієї чи тієї соціальної ролі комунікативну поведінку, тобто певний образ, який створює собі мовець у певній комунікативній ситуації [2, с. 106]. Отже, залежно від ситуації роль змінюється. Розглядаючи дискурс інформаційної війни, можна говорити про такі найбільш поширені ролі впливу: роль пресофіцера АТО / ООС (2014 –2021 рр.), ведучого новин, політика, який коментує ситуацію, очевидця (свідка) подій, експерта, учасника ток-шоу та ін. Набір мовних одиниць, граматичні особливості їхнього мовлення залежно від ролі можуть відрізнятися.

Часто такі спеціально продумані ролі покликані донести, точніше нав'язати суспільству ворожі, хибні наративи. Розглянемо докладно ці ролі.

Комунікативна роль очевидця подій. В умовах інформаційної війни роль очевидця подій надає більшої впливовості висловлюванню, викликає довіру реципієнта. Наприклад, на початку війни (2014 р.) поширювалася інформація про тих самих жінок, які часто грали ролі учасниць або випадкових свідків різних подій і давали коментарі для російських чи проросійських телеканалів. Реакцією на їхні дії стала поява мовних мемів: наприклад: «я сама кримчанка (донеччанка/ киянка/ львів'янка/ парижанка), і все не так однозначно». Відомою також стала роль жительки Слов'янська, яка нібито бачила, як українська армія розп'яла трирічного хлопчика на очах у матері. Сказана нею фраза «Взяли ребенка трех лет мальчика маленького в трусиках, в футболке, как Иисуса на доску объявлений прибили» так само стала мовним мемом, її досі використовують для висміювання різних подій, передаючи російську мову в українській транслітерації для комічного ефекту: «взяли мальчика в трусиках і довели його до того, що він віджав Крим» (про Путіна), «взяв мальчика в трусиках і розп'яв його на рингу» (про перемогу українського боксера).

В уста очевидців російська пропаганда вкладає тези про те, що українська армія нібито обстрілює житлові райони Донбасу. Відомим став мем «де ви були вісім років», розповсюджений російською пропагандою на початку повномасштабного вторгнення.

Поширеними в нав'язуванні такого нарративу стають конструкції: «я сама бачила», «ми тут живемо і все бачимо», «нам тут видніше, звідки стріляють» тощо. У такий спосіб нібито надають правдивості інформації, яка повідомляється. Такий же прийом використовують українські медіа, однак вони подають пряму мову місцевих жителів, які вказують, що постріли здійснюють саме збройні формування Російської Федерації.

Комунікативна роль експерта. Тлумачний словник подає дефініцію поняття експерт як «фахівець, який робить експертизу» [4]. Термін фахівець має значення «той, хто досконало володіє якимось фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо; спеціаліст» [3]. Отже, у слові експерт наявні семи “глибокі знання”, “висока кваліфікація”, “досконалість”. Усі ці поняття закріплені за концептом ЕКСПЕРТ у ментальному лексиконі мовців. Тому наявність лексеми експерт в інформаційному повідомленні підвищує шанси на те, що реципієнт більше довірятиме озвученій інформації.

Значущість цієї ролі відображає значна кількість новинних заголовків, у яких згадано слово експерт: «“Не розумію, в якій реальності він існує”: експерт оцінив скандальну заяву Фокіна щодо Донбасу» (unian.ua, 31.08.20); «Путін нав'язав Україні “гібридну мову” – експерт про Донбас» (ukraina24.segodnya.ua, 15.08.20); «Військовий експерт пояснив, чому відрізняються дані ООС і ОБСЄ щодо обстрілів на Донбасі» (nash.live, 29.07.20); «Експерт пояснив, чому війна на виснаження більш небезпечна для Росії, ніж для України» (unian.ua, 25.10.2023). Окрім слова «експерт», зазначений концепт вербалізований також такими конструкціями: «на думку експертів», «з посиланням на експертів», «як зазначають експерти», «експерти одностайні в тому...».

Окрім того, що поняття експертності викликає довіру, воно виконує ще важливу роль в умовах війни – надає уявної легальності будь-якому висловлюванню. Тобто медіа подають якусь пропагандистську ідею як заяву експерта, знімаючи із себе відповідальність за розповсюдження неправдивої інформації. Уся відповідальність у такому випадку перекладена на експерта. У такий спосіб можна публікувати будь-яку неперевірену, а часто навмисне неправдиву інформацію. Коли ж перекласти відповідальність на експерта не вдається, тоді цю роль виконує знак питання в кінці неправдивого повідомлення, наприклад: «рос.Украинский премьер намерен отправлять россиян в концлагеря?» (eadaaily.com, 14.11.2020).

Комунікативна роль пресофіцера АТО / ООС (2014–2021 рр.). Із перших днів війни (з квітня 2014 року) офіційні новини про події на Донбасі суспільство дізнавалося із щоденних зведень штабу АТО. Ця роль також мала завдання – викликати довіру населення. По-перше, візуальний образ пресофіцера – це типовий образ військового, а суспільство хоче дізнатися інформацію про війну саме від тих, хто про неї найбільше знає, для кого вона є щоденною справою. Тобто можна говорити, що спрацьовує той самий ефект експерта, знавця. По-друге, саме ця комунікативна роль давала можливість сформувати, увести в інформаційний простір набір відповідної лексики для маркування певних понять. Наприклад, для позначення тих, хто

воює на Донбасі проти української армії (російсько-терористичні війська, збройні формування РФ тощо) та маркування українських воїнів (українські захисники, наші кіборги) тощо.

Комунікативна роль органів влади. Наявність у повідомленні назви органу влади або прізвища посадової особи також надає переконливості висловлюванню. Зокрема, класичним прикладом такого способу переконування можна назвати заголовки російських медіа: “ рос. МИД РФ: На Украине строятся изоляторы, похожие на концлагеря” (mk.ru, 28.04.2014).

Інколи ця роль не виражена в конкретних прагмонімах чи антропонімах, а здійснена за допомогою імперсонального авторитету, тобто безособовості, але з вказівкою на законодавчий аспект. У таких текстах наявні лексеми на зразок: закон, правова норма, чинна стаття, офіційно, за офіційними даними та ін. Наприклад: «Стефанчук заявив, що Конституція не забороняє проводити вибори під час війни і невдовзі це питання "буде актуалізовано"» (lb.ua, 28.07.2023).

Комунікативна роль лідера думок. Публічні особи також є важливим засобом маніпулятивного впливу. Окрім політиків, до цієї групи належать відомі артисти, спортсмени, блогери та інші особи, які ведуть активну комунікацію з аудиторією і мають можливість актуалізувати в публічному просторі відповідний набір мовного інструментарію. Такі люди можуть поширювати як шкідливі, так і корисні наративи.

Показовим є приклад українського боксера Олександра Усика. До повномасштабного вторгнення його часто звинувачували у проросійській позиції через висловлювання. Наприклад: «У мене в Росії дуже багато шанувальників, по всій Росії. І в принципі я не розділяю наші народи, бо ми – слов'яни» (zahid.net, 2016). Це висловлювання є втіленням російського метанаративу про те, що «росіяни й українці один народ». Також фіксуємо його фрази зі знецінювальною семантикою щодо українського патріотизму: «Я вважаю, що патріотизм – це те, за чим ховаються. Прямо бруднулі... Брудні люди, які ховаються за патріотизмом» (sport.24tv.ua, 04.02.2021). У такому висловлюванні відбувається асоціативна зв'язка концептів ПАТРІОТИЗМ та БРУД. У результаті лексема бруд стає рефлексемою слова-стимулу ПАТРІОТИЗМ. Після повномасштабного вторгнення О. Усик визнав себе патріотом України: «Я пишаюся, що я УКРАЇНЕЦЬ» (27.02.2022).

Комунікативна роль оптиміста. На початку повномасштабного вторгнення затребуваною стала роль персоналії, яка б поширювала оптимістичні, заспокійливі наративи українському суспільству. Найпомітнішими особами, які виконували цю роль, були представник Офісу президента О. Арестович та голова Миколаївської ОДА В. Кім. Перший у щоденних ефірах навіть негативні події подавав у позитивному руслі. Другий щодня виставляв гумористичного змісту відеоролики, у яких інформував про те, як ЗСУ вибивають ворожі війська з території Миколаївської області. В інформаційному полі з'явилися навіть новотвори арестовщина та кімити.

Дієслово кімити фіксуємо зі значенням «зберігати оптимізм навіть у складній ситуації».

Слово арестовщина первинно вживали зі значенням «надмірний, невиправданий оптимізм у сприйнятті війни, який не відповідає реальній ситуації». Наприклад: «Це все реальність, а не арестовщина, котру штовхають по інтернету» (censor.net, 12.04.2023); «Це – ІПСО і "арестовщина"» (obozrevatel.com, 23.08.2023). Однак слово «арестовщина» фіксуємо й з іншим значенням – «антиукраїнські висловлювання», яке виникло після заяв О. Арестовича проти української мови та культури: «На Фаріонщину завжди знайдеться своя Арестовщина, на Київпрайд свої Традиції і Порядок» (drukarnia.com.ua, 17.08.2023).

Отже, поширення наративів через певні персоналії здатне вплинути на частину населення як з позитивного погляду, так і задля поширення шкідливих наративів. У першому випадку такі тези здатні об'єднати суспільство на боротьбу проти ворога, а в другому – дезорганізувати, змінити його ціннісні орієнтири.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Н. Головні наративи сучасної російської пропаганди як впливогенна проблематика. *Scientific Notes of Institute of Journalism*. 2020. Т. 1 (76). Рр. 180–202.
2. Сорокіна Л. Комунікативна роль як засіб реалізації маніпулятивного впливу в діалогічному дискурсі. 2011. С. 105–109. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16253/3/Sorokina.pdf>
3. СУМ-11: Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
4. СУМ-20: Словник української мови: в 20 томах. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
5. Konstankevych I., Kostusiak N., Shulska N., Stanislav O., Yelova T., & Kauza I. Media Manipulation as a Tool of Information Warfare: Typology Signs, Language Markers, Fact Checking Methods. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2022, vol. 12, issue 2, spec. issue XXIX, pp.224–230.
6. Kyryliuk, O. L. Armed narratives of information aggression: topics, language tools, verbalization of concepts. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries: Collective monograph*. Vol.1. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. Рр. 276–294.

ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

*Господарисько Ірина
Науковий керівник – доц. Дзись Тарас*

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК МАРТИНА ПОЛЛАКА У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Література – це те, що може багато чого охопити, навіть мультиетнічність. Взаємозв'язок між різними літературами спричиняє історія, відбиток якої простежується в художніх творах. Розвиток сучасного літературознавства збільшує інтерес до письменників, творчість яких вирізняється з поміж інших своєю неординарністю.

Як особливий різновид сучасної літератури популярності набуває література нон-фікшн, яка активно вивчається на зламі ХХ – ХХІ століть. Документальні тексти, котрі присвячені конкретній історичній події, окрім фактів, містять напругу, динамічність і драматичність, які простежуються у творах авторів. Явище нон-фікшн пропонує митцям слова новий підхід до передачі інформації, який не потребує фантазії, а об'єктивного і тверезого погляду на певну подію минулого чи сьогодення.

Галичина відіграє роль центру переплетення та нашарування різних культур, колишня провінція Австро – Угорської імперії, про яку мало було відомо в німецькомовному просторі. Ця земля привабила тих народів, з якими її колись поєднала історія [1, с.8]. Одним із таких народів є австрійський, представником якого, напевно, ще не всім відомий в світовій літературі, а точніше в літературі нон-фікшн ХХІ ст. є Мартін Поллак. Його нехудожні, документальні твори описують реалії українських міст та сіл Галичини, яка стала для нього обраною духовною батьківщиною.

Для українців, Мартін Поллак цікавий тим, що виступає «руйнівником міфу Галичини» [2]. Це значить, що Галичина в сучасній літературі переважно ідеалізувалася чи романтизувалася, а зараз ми маємо справу із новою манерою написання, яка містить фактографічний опис. Автор намагається писати відверто, прямо, опираючись на літературні джерела, старі газети й історичні фотографії. Вони стали масивом матеріалу, з якого він черпав в бібліотеках та архівах.

Вже не одне десятиріччя Україна, зокрема Галичина, привертає до себе увагу дослідників літератури, особливо країн, які свого часу входили до складу Австро – Угорської імперії. Великої уваги заслуговують публікації антологій галицької літератури авторів, життя яких проходило на цій території, або ж якось побіжно вони мали відношення до України, а саме Галичини.

Матрін Поллак стверджує, що після свого народження здебільшого вів кочовий спосіб життя, оскільки причин постійних переїздів, справді, було багато [8, с.10].

Актуальність дослідження полягає в тому, що творчість сучасного австрійського письменника Мартіна Поллака залишається ще досі маловідомою для широкого кола читачів, а його тексти не були ще досліджені українськими літературознавцями у контексті документалістики. Лише останнім часом звертається увага на письменника, журналіста і перекладача Мартіна Поллака, яка зумовлена вмінням правдиво описати історичну Галичину та перенести її образ на образ сучасної України, глибинним розумінням відкритості та прямолінійності у суперечливих питаннях, вмінням писати правдиво та відверто про особисте життя та життя своїх рідних, а також бажанням допомогти українцям осмислити трагічні моменти своєї історії, знайти точку самоідентифікації для того, щоб збудувати гідну державу та громадянське суспільство [3, с.217].

Багато робіт Мартіна Поллака мають виразно публіцистичний і репортажний характер, особливо ті, що стосуються недавньої політичної історії. Проте різні його роботи про минуле, навіть якщо вони наближаються до форми історичного репортажу, мають радше есеїстичний стиль. Поллак наголошує не лише на власній епістемологічній позиції, але й на історії своєї родини, яка формує моральний контекст його текстів про геноцид [4, с.272].

У 2014 році Поллак опублікував збірку есеїв, створених на основі гостьових академічних лекцій. *Kontaminierte Landschaften* ("Забруднені землі") стала не лише великим твором, який спричинив широкі дослідження та рефлексії на тему забутих і прихованих геноцидів, але й влучною метафорою, яка відтоді присутня у назвах академічних конференцій та колективних праць [5, с.300].

У цій роботі ми проаналізуємо переплетення двох ниток прозових творів Поллака. Перша - це історія його родини, спогади про нацистських предків і дисонанс, який утворився всередині нього щодо минулого його родини. Друга - дослідження простору, що розуміється як виявлення його "забрудненості", зловісного минулого, яке позначило певну частину ландшафту. Поллак поєднує ці два напрямки у своїх есеях, що особливо помітно в "Забруднених ландшафтах".

Есеї Мартіна Поллака черпають свою моральну силу з риторики викриття та засудження. Поєднання роздумів про власну родину, історію співучасті Австрії в нацистському геноциді та рефлексії над забрудненими зображеннями створює міцний аргументативний взаємозв'язок, центральною фігурою якого є дитяча необізнаність і невігластво, які автор поступово долає, дізнаючись про погляди і вчинки своїх близьких [6, с.414].

Поллак переніс цей конструкт викриття на простір; звідси нав'язлива ідея, що навіть найближче оточення, наприклад, його походження, може виявитися зараженим, так само, як його батько, якого він ледь знав, і його улюблений дідусь. "Нормальність" ландшафту, який він звик сприймати, була лише продуктом його дитячої наївності.

Однак перенесення сімейних рамок на простір призводить до нав'язливого очікування неймовірних і злочинних речей звідусіль [7, с.311]. Простір Центральної Європи пропонує багато прикладів такої стигматизації, наприклад, словенське Готше, яке в розповідях дідуса Поллака "було синонімом простого життя в гармонії з природою, без напруги та етнічних конфліктів", а після Другої світової війни стало місцем масового поховання.

Пам'ять про жертви та маркування масових поховань - дві основні цілі есеїв Поллака. Проте факт виявлення забруднення ландшафту не призводить до простого нанесення інформації на карту. Це передусім втручання у простір, де колись було вбито багато людей, але де сьогодні живуть люди, які часто мають мало спільного з тими минулими подіями [8, с.10]. Тому забруднені ландшафти не можуть увічнити пам'ять про минулі злочини настільки, наскільки вони забруднюють і руйнують сучасне життя людей, які там живуть. Ось чому акт виявлення забруднення ландшафтів повинен призвести до їх очищення і зробити їх сприятливими для майбутнього життя. Це міг би бути позитивний результат письма: не стільки пам'ять про якесь жахливе минуле, скільки створення простору, сприятливого для життя звичайним повсякденним життям.

На жаль, це не є метою Поллака. Це видно, наприклад, у цитованій розмові з власником кав'ярні в Освенцимі, якого письменник постійно запитував про те, як він може продовжувати займатися бізнесом у такому місці. Ціле місто не може бути зведене до пам'ятника Голокосту, це тепер також звичайне місце проживання [9, с.10]. Подібне ставлення Поллак демонстрував і до своїх сусідів-австрійців, яким намагався нагадати про давно забуті гріхи. Звичайно, такі жести відповідають давній традиції творів Томаса Бернгарда чи Ельфріди Єлінек, і було б важко оскаржити їхню моральну мету [10, с.309]. Можна, однак, посперечатися про їхню ефективність, тобто чи справді вони спонукають мешканців до спроб подолати своє важке минуле? Чи, можливо, вони лише консолідують їх у протистоянні обговоренню історичних подій?

Отже, чи є сам факт експонування цих забруднених ландшафтів достатньою стратегією? Можливо, її слід доповнити системою вшанування пам'яті про забруднені ландшафти, думкою про те, як відновити їх для використання. Життя продовжується на кривавих землях, воно повинно продовжуватися. Отже, питання для гуманістів полягає в тому, що можна зробити для того, щоб це життя було вільним від стигми і не переслідувалося різними примарами минулого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Затонський Д. Австрійський літературний феномен // Зарубіжна література / Дмитро Володимирович Затонський – 1999. – Вип. 4. – С. 3–12.
2. Книжка «До Галичини» Мартіна Поллака вийшла в перекладі Нелі Ваховської [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://storinka.at/novyny/knyzhka-dogalychyny-martina-pollaka-vyjshla-v-perekladi-neli-vahovskoyi/>.
3. Поллак М. До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини = nach Galizien, Huzulen, Polen und Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina / Мартін Поллак; з нім. пер. Н. Ваховська. – Чернівці: Книги – XXI, 2017. – 217 с.

4. Поллак, М. Цісар Америки. Велика втеча з Галичини / Мартін Поллак; переклад з німецької Люби – Параскевії Стриндалюк; доопрацьований переклад Нелі Ваховської та Олександри Григоренко. – Чернівці: Книги – XXI, 2015. – 272 с.
5. Gauß K. Das reiche Land der armen Leute / K. Gauß, M. Pollack. – Klagenfurt: Wieser Verlag, 2007. – 300 с. – (ISBN – 13 978-3-85129-661-7).
6. Magris C. Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur / Claudio Magris. – Wien: Zsolnaj-Verlag, 2000. – 414 S.
7. Metropole und Provinzen in Altösterreich / [Hrsg. Andrei Corbea-Hoisie, Jacques Le Rider]. – Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verl., Polirum, 1996. – 311 S.
8. Pollack M. Text für Ausstellungskatalog „Mythos Galizien / Martin Pollack – Wien, 2015. – С. 10.
9. Pollack M. Vortrag im IWM (Institut für die Wissenschaft vom Menschen) / Martin Pollack. // Wien. – 2017. – С.10.
10. Recepcja literacka i proces literacki. Literarische Rezeption und literarischer Prozess. – Kraków, 1999. – 309 S

Косар Діана

Науковий керівник – доц. Бияк Наталія

СТРУКТУРНА МОДИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ АВСТРІЙСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ КРІСТІН НЕСТЛІНГЕР

Фразеологізми – це важливий компонент мови та літературного твору, які нерідко стають об'єктом дослідження їх походження, функцій та модифікацій. Вони відображають особливості культури, традиції та індивідуальності авторів, роблять мову барвистою та виразною. Серед численних праць вітчизняних (Я. Баран, О. Білоус, В. Гаврись, М. Зимомря, І. Зимомря, О. Пророченко) та зарубіжних мовознавців (Г. Бургер, Г. - У. Дітц, Е. Доналіс, Б. Зандіг, П. Кюн, Р. Ліпчук, В. Фляйшер) цікавим аспектом у вивченні фразеологізмів є можливості їх структурної модифікації у художніх творах.

Серед усього розмаїття досліджень варіативності фразеологічних одиниць у творчості окремих авторів, зокрема німецькомовних (Б. Брехта, В. Бределя, К. Вольф, Г. Грасса, Ф. Кафки, О. Рішаві та ін.) поки що відсутні наукові розвідки на матеріалі творів австрійської письменниці Крістін Нестлінгер, що обумовлює актуальність нашого дослідження. Авторка писала свої твори як для дітей, так і для дорослих. Мова творів багата, насичена фразеологізмами різних видів і розрядів, які стали мовним маркером її індивідуального стилю. Присутність у повістях та оповіданнях значної кількості мовних одиниць такого типу робить їх ідеальним об'єктом для вивчення.

Метою статті є виявлення і аналіз основних модифікаційних засобів та їхнього використання у творах Крістін Нестлінгер. Ми робимо спробу дослідити, як Крістін Нестлінгер використовує фразеологізми у своїх творах для досягнення художніх та мовних ефектів. Розглядаємо їх у контексті різних видів літератури, у творах для дітей і для дорослих та спробуємо прослідкувати, як їх модифікація впливає на сприйняття і інтерпретацію текстів.

Дослідники літературної діяльності Крістін Нестлінгер відзначають, що специфіка її творчості полягає в творенні різноманітних літературних образів, які спілкуються з читачами

через мову. Вона відома своєрідним підходом до мови, що включає в себе як застосування сталих фразеологізмів, так і їхню структурну модифікацію для створення нових виразів та образів. Важливо визначити можливості розуміння інноваційного підходу Крістін Нестлінгер до використання фразеологізмів, розкрити механізми і прийоми, за допомогою яких авторка досягає своєрідного художнього мовлення.

Однією із найважливіших ознак фразеологізму є його усталеність, і неподільність. Словосполучення, поєднані семантичним зв'язком, одночасно мають цілісну синтаксичну структуру, незалежно від того, чи це сполучення двох лексем, чи фразеологічний зворот, чи прислів'я, яке є повноцінним реченням. Усі вони сприймаються читачем як єдине ціле і вживаються у сталому оформленні, яке є загальновідомим, добре прижилося в усному мовленні та зафіксоване у словниках. Тим цікавіше досліджувати варіативність фразеологічних сполук у художньому тексті, а також їх модифікацію авторкою у її творах.

Основними аспектами структурної модифікації фразеологізмів в творах Крістін Нестлінгер є їх внутрішня (через зміну структури фразеологізму) та зовнішня модифікація (через контекстуальне вбудовування фразеологізмів у текст).

Перший аспект, який ми зауважили у повістях письменниці, – це внутрішня модифікація фразеологізмів шляхом зміни їхньої структури. Цей процес може включати в себе лексичну заміну, розширення та зміну структури вже існуючого фразеологізму. Вони представлені наступними прийомами:

лексична заміна: у фразеологізмі *auf einer anderen Welle* 'на іншій хвилі' авторка змінила слово *Welle* 'хвиля' на слово *Woge* 'хвилька' для підсилення ідеї швидкості чи миттєвості. Такий варіант знаходимо у романі Крістін Нестлінгер «Die feuerrote Friederike»: *Friederike war eine Woge, die auf einer anderen Woge reitet.* [4]

розширення структури: в ряді випадків, Крістін Нестлінгер розширює фразеологізми, додаючи додаткові слова чи фрази, щоб зробити висловлювання більш образним. У книзі «Die Ilse ist weg» є приклад розширення структури фразеологізму *auf der Nase herumtanzen* (буквально 'вальсувати на носі'), який зазвичай вживається для опису ситуацій, коли хтось інший поводить себе так, наче «вальсує на носі» іншої особи, намагаючись піддавати її своїм бажанням. В романі цей фразеологізм зустрічається у вигляді розширеної форми: *Du tanzt mir auf der Nase herum, und ich habe genug davon!* (буквально 'Ти вже набрид мені своїм танцем на носі, і мені цього вистачило!') [5]. У цьому прикладі письменниця використовує фразеологізм для підкреслення образності ситуації, а за допомогою розширення структури вона робить висловлювання більш живим і виразним;

зміна структури: письменниця інколи змінює порядок слів чи фраз у фразеологізмах, залишаючи при цьому значення фразеологізму незмінним. У романі «Konrad oder Das Kind aus der Konservenbüchse» ми знаходимо такий варіант фразеологізму *die Zähne in die Hand werfen*

(‘зуби на руку викидати’), де змінено порядок слів: *Er konnte die Zähne in die Hand werfen*. замість усталеного виразу: *Er konnte in die Hand die Zähne werfen*. [6]

Зазначені приклади є лише кількома з численних модифікацій фразеологізмів у творах Крістін Нестлінгер. Вони ілюструють, як вміло авторка використовує лексичну заміну, розширення та зміну структури фразеологізмів, щоб надати своїм творам більше виразності, глибини та створити унікальний стиль мови своїх персонажів. Це сприяє створенню неповторних образів та додає гумористичних аспектів її творам.

Такі зміни в структурі фразеологізмів дозволяють авторці створювати особливі мовні образи, які відзначають її твори серед інших. Ці зміни фразеологізмів — здебільшого лексичні, а також нерідко і структурні — також допомагають їй виразити індивідуальність персонажів та додавати мовну глибину тексту. Крістін Нестлінгер майстерно демонструє, як структурна варіативність фразеологізмів може стати потужним засобом для створення художнього мовлення та досягнення особливих літературних цілей.

Другий аспект — це зовнішня модифікація фразеологізмів через контекстуальне вбудовування їх у текст. Письменниця вдало використовує різні лінгвістичні прийоми, такі як повтори, антецедентні та катанектичні вказівки, щоб надати фразеологізмам більше семантичного багатства і створити специфічні літературні ефекти:

повтори часто використовуються у творах, щоб підсилити певну ідею чи висловити емоційний нюанс. Вони можуть вносити гумористичний ефект або виразно підкреслювати важливість певного висловлювання. Наприклад, у книзі «*Die Ilse ist weg*» сцена, де головні персонажі обговорюють свою подорож, включає повтори фразеологізму *auf dem Zahnfleisch gehen* ‘йти на язиці’ (буквально – ‘йти на яснах’). Цей фразеологізм вживається для підсилення втоми і важкості подорожі. Його повтори створюють комічний ефект та підкреслюють важливість інформації;

антецедентні та катанектичні вказівки, які допомагають пояснити або зробити більш конкретним зміст фразеологізму в певному контексті. Наприклад, у романі «*Die feuerrote Friederike*» Письменниця додає антецедентну вказівку до фразеологізму *wie zwei Tropfen Wasser* ‘як дві краплі води’, щоб наголосити схожість двох персонажів: *Sie waren einander ähnlich wie zwei Tropfen Wasser* [5]. З антецедентною вказівкою було б: «*Sie waren einander ähnlich wie zwei Tropfen Wasser, die aus der gleichen Quelle stammen*»;

інші лінгвістичні прийоми: Крістін Нестлінгер експериментує з різними прийомами для зовнішньої модифікації фразеологізмів. Вона може змінювати форму фразеологізму від ангажованого на розмовний чи вживати фразеологізми у несподіваних контекстах. Наприклад, фразеологізм *nicht aus der Ruhe zu bringen sein* ‘бути непереборним’ використовується зазвичай для опису людей, які залишаються спокійними навіть у стресових ситуаціях. Однак, у творі «*Die Ilse ist weg*» авторка використовує цей фразеологізм для опису сусіда головного героя, який виявляється дуже нервовим і неспокійним, і це створює контекстуальний контраст. Такий

приклад демонструє, як письменниця використовує фразеологізм в несподіваний спосіб для створення комічних ситуацій.

Такі модифікації фразеологізмів роблять текст більш інтригуючим і дозволяють Крістін Нестлінгер створювати багатофункціональний мовний матеріал. Вона використовує ці лінгвістичні прийоми, щоб створити літературний текст, який би був цікавим для читачів різних вікових категорій.

У книгах авторки мовний ігровий підхід до фразеологізмів стає ключовим засобом для створення літературних творів, які вражають читачів своєю оригінальністю та креативністю. Звідси стає зрозумілим, що зовнішня та внутрішня модифікації фразеологізмів у творах Крістін Нестлінгер розширюють їх мовну і художню цінність, роблячи її книги унікальними в літературному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Burger, Harald, et al. Handbuch der Phraseologie / von Harald Burger, Annelies Buhofer und Ambros Sialm ; [unter Mitarbeit von Brigit Eriksson]. Berlin : De Gruyter, 1982. 433 S.
2. Donalies, Elke. Basiswissen Deutsche Phraseologie / Elke Donalies. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2009. 132 S.
3. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. 2., durchges. und erg. Aufl. Tübingen : Niemeyer, 1997. 357 S.
4. Nöstlinger, Christine. Die feuerrote Friederike / Christine Nöstlinger. München : Deutscher Taschenbuch Verlag. 1. Auflage, 1970. 104 S.
5. Nöstlinger, Christine. Die Ilse ist weg. / Christine Nöstlinger. Berlin : Langenscheidt. 1980. 103 S.
6. Nöstlinger, Christine. Konrad oder Das Kind aus der Konservenbüchse. / Christine Nöstlinger. Hamburg : Verlagsgruppe Oetinger. 1975. 160 S.
7. Palm, Christine. Phraseologie im Deutschen / Christine Palm. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 2. Auflage, 1997. 130 S.

*Боднарчук Андрій
Науковий керівник – доц. Бияк Наталія*

КОЛЬОРОНАЗВА GELB У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗМІ

Кольори, що нас оточують, служать важливим компонентом нашого сприйняття. Вони присутні у мовній картині світу кожного народу та кожного індивіда зокрема. Будучи певним символом, кольори відображають особливості і стають об'єктом дослідження у різних галузях науки: фізичні властивості кольору і фарб досліджують представники природничих наук, філософи і психологи — вплив кольору на людину, її емоційний стан, а мовознавці — походження кольороназв, їх семантику та когнітивні властивості.

На сьогодні існує велика кількість праць відомих вітчизняних (І. Бабій, Т. Беценко, Т. Венкель, С. Кантемир, Т. Козак, Т. Ковальова) та зарубіжних мовознавців (Г. Бургер, Г.-У. Дітц, Б. Зандіг, В. Фляйшер), які обрали для свого дослідження цей цікавий розділ лексики. Однак відносно мало наукових розвідок, які стосуються вивчення вживання кольороназв у медійному дискурсі, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є виявлення і аналіз фразеологізмів та сталих виразів із компонентом-колонорімом *gelb* у німецькомовних виданнях, зокрема у газеті *Handelsblatt*, опис їх походження та використання.

Звернемося спочатку до значення прикметника *gelb* у словниках та до його походження. Найавторитетніший словник німецької мови десяти томник *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache*, який містить понад 780 тисяч статей, подає його значення як *von der Farbe einer reifen Zitrone* ‘від кольору стиглого лимона’ [2].

Щодо походження слова на позначення кольору, то Словник відсилає до середньовісньонімецької основи *gel-*, яка у свою чергу походить від давньовісньонімецького слова *gelo* ‘glänzend, schimmernd’ (блискучий, мерехтливий), що свідчить про його первинне називання чогось теплого, світлого і яскравого [2].

На сьогоднішній день існує значний масив інформації щодо колірної символіки. Є традиційна класифікація кольорів, згідно з якою кольори поділяються на дві групи: теплі, «стимулюючі», і холодні. Жовтий колір належить до теплої кольорової гамми. Він настільки яскравий, що може виділятися навіть тоді, коли знаходиться в оточенні інших не менш яскравих кольорів.

Психологи відносять його до позитивного кольору. Адже жовтий - колір сонця, світла. І, зрозуміло, що викликає у людини почуття оптимізму, ясності та тепла. З іншого боку, цей колір нерідко співвідноситься із золотим кольором, тому асоціюється з золотом, багатством [1].

Однак символічне значення жовтого у культурах народів світу та у різні історичні періоди не є таким однозначно позитивним. Палітра значень коливається від найпозитивнішого — кольору світла та імператорів, аж до вкрай негативного — до кольору заздрості і розбійників.

Жовтий колір зміцнює як впевненість у собі, так і готовність йти на ризик. Він пригнічує страхи та створює приємні відчуття світла, тепла, позитиву, креативності. Водночас, в перші дні християнства жовтий почав асоціюватися зі смертю, руїною, невір’ям, лицемірством і заздрістю. У той час пожовтіння шкіри символізувало злість і вічну заздрість («пожовтіли від заздрості») і ревності, а також скупість. Як відомо, заздрість і жадібність були двома із семи смертних гріхів у християнстві, що було ще однією причиною для дискримінації жовтого кольору [1].

Серед фразеологізмів із негативною конотацією найбільш відомими і вживаними є вирази *gelb vor Neid sein/werden* ‘пожовтіти від заздрості’, *gelb vor Eifersucht sein/werden* ‘пожовтіти від ревності’. Ймовірно таке уявлення про хворобливий стан людини, пов’язане з дією жовчі. При її надмірній кількості шкіра людини стає жовтого, жовто-зеленого або жовто-коричневого кольору. Вигляд ревнивців та заздрісників зовні також нагадує такий хворобливий стан людини. Тому поряд із цими виразами прикметники варто назвати і прикметники *gelbbraun* і *gelbgrün*, які також нерідко мають таку ж конотацію і позначають відтінки кольору шкіри

хворої, злої і ревнової людини. До слова, не тільки ці дві кольороназви містять компонент *gelb*. Відомий німецький мовознавець, дослідник фразеологізмів В. Фляйшер називає прикметник *gelb* одним із найбільш вживаних компонентів у складених прикметниках та іменниках [3; 157]

У німецькомовній пресі заздрощі бувають не тільки жовтими (*Neidgesellschaft: Die gelbe Gefahr*), але здебільшого зеленими (*Grün vor Neid*), або навіть і зелено-жовтими (*er wurde grün und gelb vor Neid*).

Інший відомий фразеологізм, який увійшов навіть до десяти томника *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache*, *jemandem die gelbe Karte zeigen* ‘показати комусь жовту картку’, походить із футбольної термінології. Жовта картка футбольному гравцеві служить попередженням за його неспортивне поведіння на полі. Зрозуміло, що найчастіше цей вислів використовується у своєму прямому значенні — у футбольних репортажах під рубрикою Спорт: *Der Innenverteidiger sah in Würzburg seine zehnte Gelbe Karte und muss im abschließenden Saisonspiel aussetzen* [4]

А от у переносному значенні його любляють використовувати у фінансових та економічних оглядах у відповідних рубриках, коли мова йде про висловлення недовіри топ-менеджерам, керівникам профспілок або директорам фінансових установ: *Aufsichtsratschef Michael Oltmanns hat von den Aktionären wegen seiner Amtsführung die gelbe Karte erhalten*.

Жорстку конкуренцію між підприємствами і корпораціями, яка нагадує подекуди захоплюючі спортивні турніри, у публіцистиці також люблять описувати спортивною термінологією: *Es ist das verschärfte Signal, quasi die gelbe Karte an Eurowings* [4]

З часом термін перекочував і міцно закріпився у політичних оглядах та репортажах: *Die Niederländer zeigen ihrer Regierung eine Gelbe Karte. Populisten profitieren von der Wut der Bauern und der Unzufriedenheit der Bürger* [4]. *Die Ratingagentur Moody's hat ihren Ausblick für Israel von „positiv“ auf „stabil“ reduziert – eine Art „gelbe Karte“ gegen das Land* [4].

Ще один сталий вираз, який входить до словника, *das ist das Gelbe vom Ei*. Буквальний переклад виразу ‘це яєчний жовток’. Частіше вживається протилежний за значенням вираз *nicht das Gelbe vom Ei*. Фраза використовується для того, щоб дати зрозуміти співрозмовнику, що наявні результати не ідеальні. Такий коментар під перевіреною роботою чи проектом сигналізує, що його потрібно переробити. Найчастіше цей вираз використовують спортсмени в інтерв'ю, коли характеризують свої спортивні успіхи: *Auch wenn das Spiel gegen Belgien "noch nicht das Gelbe vom Ei war", hält die Eisschnellläuferin die Brasilianer für die technisch beste Mannschaft: "Die sind auf jeden Fall noch steigerungsfähig.* [4]

Nach so einem Tag weiß man nicht, wo man steht”, sagte der Ferrari-Star Vettel am Freitag: „Generell war das heute nicht das Gelbe vom Ei, wenn man nicht soviel fahren kann, wie man will. [4]

Окрім фразеологізмів кольороназви використовуються для позначення національних та державних кольорів.

У публікаціях в рубриках Politik, Internationale Beziehungen прикметник gelb присутній доволі часто. Після повномасштабного нападу росії на Україну, події у нашій країні висвітлюються ледь не щодня у кожному виданні Німеччини. І нерідко поряд із назвою країни вживається і жовто-блакитний колір, як символ України.

Auch lokal rufen viele Vereine und Anlaufstellen zur Spende auf. Organisationen wie der Deutsch-Ukrainische Verein Blau-Gelbes Kreuz. [4]

Viele Unternehmen sind verunsichert, wie sie auf die Lage in der Ukraine angemessen reagieren können. Die Supermarktkette Edeka erntete mit einem Social-Media-Posting in Blau-Gelb. [4]

Так, жовтий у поєднанні з блакитним або синім присутній на державних прапорах України. Але саме таке поєднання є на прапорах багатьох країн світу — Швеції, Боснії і Герцеговини, Казахстану, Барбадоса та ін., регіональних прапорах Австрії, Новій Зеландії, Панами, Польщі, Японії. Жовто-білий прапор має Ватикан. Також синьо-жовті кольори має і національний кримськотатарський прапор — жовта тамга на синьому тлі. Жовтий колір бачимо також на триколорах Андорри, Бельгії, Колумбії, М'янми. І відповідно репортажі з цих країн містять натяки на національні кольори цих країн.

Ще частіше знаходимо відсилання до кольорів, коли мова заходить про окремі політичні партії. У політиці Німеччини кожній партії притаманний певний колір. Так склалося протягом тривалого часу політичного життя, що у політичній Європі жовтий колір найчастіше асоціюється з лібералізмом. Він є офіційним кольором Альянсу лібералів і демократів за Європу" (АЛДЄ), а також ліберал-демократів в Німеччині, Румунії, Естонії та Сполученого Королівства (ліберал-демократи). У США, Лібертаріанська партія має офіційний колір, але часто використовує жовтий колір через його історичні асоціації з класичним лібералізмом і щодо золотої валюти і вільного ринку.

Як вже було згадано, у політичних оглядах німецькомовних ЗМІ жовтий колір виступає символом ліберальної партії — FDP (Вільна демократична партія Німеччини). Вона є однією із найпопулярніших партій у країні, нерідко входить до складу парламентських коаліцій федеральних земель та бундестагу, тому після виборів з'являються «кольорові» позначення ймовірних та реальних коаліцій: Als wäre nichts gewesen: Die deutsche Politik teilt sich plötzlich wieder in Schwarz-Gelb und Rot-Grün - und geht damit an der Wirklichkeit der Republik vorbei. [4]

Christian Lindner ist der unwahrscheinlichste Ampelkoalitionär, den man sich vorstellen kann. Er positionierte die Partei lange im bürgerlichen Lager und trommelte für ein schwarz-gelbes Bündnis. [4]

Grün-gelber Turbo: Mit marktwirtschaftlichen Maßnahmen Geld für den Klimaschutz eintreiben.

Окрім політичних кольорів журналісти любляють використовувати корпоративні кольори підприємств та фірм, а також кольори спортивних команд та клубів: Die

Sicherheitsbeamten mit den grauen Uniformen, die Ikea-Mitarbeiter in ihrem blau-gelben Einheitsdress.

Отже, кольороназви у німецькомовній пресі окрім стилістичної функції виконують також і називну. Вони служать маркером політичних партій, громадських об'єднань, окремих держав та народів, а також промислових та фінансових корпорацій та спортивних клубів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник В. І. Кольороназви "жовтий" та "синій" у семантиці фразеологічної одиниці в англійській та французькій мовах / В. І. Мельник, О. Ю. Качан // *Studia philologica*. 2012. Вип. 1. С. 120-123.
2. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden /Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag. B.3. 1999. 464 S.
3. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. 2., durchges.und erg. Aufl. Tübingen : Niemeyer, 1997. 357 S.
4. Handelsblatt / <https://www.handelsblatt.com/>

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Стецюк Юлія

Науковий керівник – доц. Ятищук Оксана

ОБОВ'ЯЗКИ І ПРАВА ОПІКУНА В ГАЛИЧЧИНІ XX СТ. В СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Проблема дитячої безнаглядності і безпритульності в умовах державної незалежності України залишається одним з найболючіших соціальних явищ. Діти вулиці поповнюють ряди злочинного світу, декласованих елементів, осіб із алкогольною чи наркотичною залежністю тощо. Державні програми, присвячені ювенальній проблематиці, не можуть бути успішними без врахування історичного досвіду українського народу, традицій етно-педагогіки, застосування виховного потенціалу Церкви і громадських організацій. Відтак вивчення постановки справи опікування неповнолітніми сиротами в традиційному українському суспільстві має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення, оскільки може дати ключ до розв'язання важливих актуальних завдань сучасності.

Тема інституту опіки і практики опікунчої діяльності у традиційному українському суспільстві висвітлена у вітчизняній історичній науці, етнографії та етнології недостатньо. Етнографи другої половини XIX – поч. XX ст., рівно як і правознавці, які досліджували звичаєве право, належної уваги питанням опіки і опікунства не приділяли.

Єдиним східноукраїнським етнографом, який вивчав вказану проблематику в другій половині XIX ст., був П. Чубинський. Результати його праці були оприлюднені у відомому виданні «Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русской край...», зокрема в томах 4, 6 та 7, вип. 2. Спираючись на емпіричний матеріал, П. Чубинський прийшов до висновку, що в народному побуті «взагалі-то інститут опіки, а тим більше – піклування не розвинутий. У народі круглі сироти зостаються рідко; майно сироти – мізерне; виховання не вимагає особливої турботи, а тому опіка і піклування виступають як продукт впливу писаних законів, а не як продукт народної самосвідомості» [8]. До числа західноукраїнських дослідників проблематики інституту опіки вже на поч. XX ст., можна віднести Петра Шекерика-Дениківа[9], наукова розвідка Костя Левицького[3], Семена Пахмана[6], Ю. Гошко[2].

За законодавством Австрійської монархії, організація справи опіки над усіма сиротами перебувала у віданні місцевих судів. Це означало, що держава узяла на себе відповідальність за справи виховання усіх сиріт та збереження їхнього майна. Перед війтами гмін ставилися вимоги: якщо залишилися сироти, приставити їх до якогось порядного і чесного господаря, поки повітовий уряд не призначить їм опікуна. Якщо б опікун з тих чи інших причин не

турбувався про сиріт або несумлінно ставився до їхнього майна, негайно доповісти повітовому урядові.

Суспільна думка та офіційні державні органи ніколи не прагнули ідеалізувати особу опікуна чи ототожнювати його обов'язки з обов'язками біологічних батьків (зрозуміло, у тих випадках, коли опікуном не виступав рідний батько чи мати напів-сироти). Проте вимоги до опікуна, які суспільна думка і державні наглядові інстанції у справах опіки постійно контролювали і наполегливо домагалися їхнього виконання, були доволі суттєвими.

Окремі з них регулювалися кримінальним правом, інші – цивільним. Зокрема, Артикул 200 Карного кодекса Польщі передбачав кримінальну відповідальність для тих осіб, «хто всупереч обов'язкови опіки або нагляду покидає дитину понище 13 літ» [1]. Державні вимоги передбачали наступний перелік обов'язків опікуна: забезпечення опікуваному передусім даху над головою (не обов'язково власного, опікуваний міг перебувати у наймах чи в «навчанні» у третьої особи); збереження його нерухомого майна (в разі наявності такого); недопущення побоїв і кривд зі сторони третіх осіб (повіт Олесько); сприяння отриманню підопічним належної освіти або вивченню ним основ ремесла; нагляд за його поведінкою та правопопслушністю; охорона матеріальних інтересів підопічного, в тому числі й засобами психологічного впливу на біологічного батька (якщо мова йшла про позашлюбну дитину) з метою спонукати останнього до виділення коштів на утримання дитини. Реально ж останнє із згаданих завдань часто стояло на першому місці.

Опікунові позашлюбної дитини ставилося в обов'язок виявляти невідомі судові статки платника аліментів, можливе суттєве збільшення його майна (наприклад, в разі отримання спадщини, виграшу в державну лотерею тощо) та вчинювати судові позови про перегляд раніше визначених ставок виплат. Виплати на користь опікуваного значною мірою залежали від оперативності дій опікуна, оскільки право не допускало підвищення ставки аліментних «рат» заднім числом.

Саме опікун (а не державний суд як наглядова інстанція у справах про опіку) виступав у ролі захисника інтересів підопічного у тих випадках, коли судова ухвала про аліментування дитини її біологічним батьком з якихось причин не виконувалася. Ні гмінні сирітські ради, ні державні суди самостійно не цікавилися тим, як платники аліментів виплачують належні суми. Ініціативу у кожному окремому випадку мав виявляти опікун. [4]. На ділі коло обов'язків добросовісного опікуна було ширшим від окресленого інструкціями та іншими документами з нагляду. Зокрема, вимога дотримання недоторканості нерухомого майна опікуваного передбачала отримання певних доходів від нього. Добросовісний опікун спрямовував їх на поточний ремонт, сплату податку на нерухомість, страхові платежі і т. п. У цьому зв'язку від опікуна вимагалися певні управлінські зусилля і навіть господарський ризик, регламентувати які жодна «інструкція» була не в силі.

Опікуна можна було у судовому порядку притягнути до відповідальності лише за зловживання. Натомість відсутність ініціативи і навіть повна пасивність не підлягали навіть моральному осудові. Через це нерідким було самоусунення опікуна від виконання своїх обов'язків. Бувало, що опікуваний уже досягав повноліття, а опікун роками не поспішав офіційно знімати опіку, хоч така процедура передбачалася як обов'язкова, рівно ж як і підсумковий майновий розрахунок, звіт опікуна про управління майном та юридичну передачу майна колишньому підопічному, який досяг повноліття.

Обов'язки опікуна бідняцьких дітей зазвичай відбирали більше часу і зусиль, ніж приносили зиску. Сповнення обов'язків опікуна було пов'язане з певними труднощами, вимагало постійних зусиль. Відтак не виключалася можливість самоусунення опікуна від виконання своїх функцій чи їхнього ігнорування. Мали місце випадки зловживання становищем з боку опікуна [1]. Формально опікун мусив щорічно подавати звіт про свої дії у справі управління майном, звітувати урядовим інстанціям про остаточний розрахунок з опікуваним при досягненні ним повноліття та припиненні опіки.

Польське цивільне право визнавало за опікуном (а також і за спів-опікуном) можливість компенсувати певні витрати, пов'язані з опікуванням сироти, і навіть отримати певну винагороду за здійснення опікунських функцій (тільки – для основного опікуна). Проте були опікуни, які зловживали наданими повноваженнями для отримання зиску звище від сум офіційно встановленої винагороди, що не раз викликало скарги з боку опікуваних.

Такого роду ситуації викликали необхідність системного державного і громадського контролю за опікунською діяльністю. Насамперед вказані функції належали гмінним сирітським радам та повітовим (міським) судам. Проте спостережно-наглядова діяльність була неоплачуваною, а, отже, суттєво залежала від фактора добросовісності державних і громадських контролерів. Відтак активне втручання державних і сільських та містечкових само-управлінських структур у справи опіки було явищем рідкісним, а сам нагляд подекуди мав нерегулярний, а часами і чисто формальний характер.

Якщо спадкового майна було обмаль чи його не було взагалі, суди і гмінні сирітські ради вважали, що зловживання неможливі із-за відсутності самої матеріальної бази таких зловживань.

Навіть круглі сироти мало турбували наглядові інстанції, якщо їм не належало власне майно чи вони не мали постійних джерел надходжень, як-от пенсії, грошові перекази з-за кордону тощо.

Звичайно, на нашу думку, можна робити припущення, що у певних випадках наглядові інстанції не були вільними від корупції, а їхні вигідні для опікуна ухвали матеріально «стимулювалися» останнім. Високі моральні риси, нібито притаманні урядовцям Австрії та Другої Речіпосполитої, виявляли себе не часто. У окремих випадках спостерігаємо, як суд

заплющував очі на ті чи інші відверті фальсифікації документів на користь опікуна і виносив завідомо несправедливі ухвали.

Крім того, потрібно проаналізувати вимоги радянського та сучасного українського законодавства до особи опікуна, а також практику контролю за його діяльністю. Посада опікуна (піклувальника) розглядалася у російському радянському шлюбно-сімейному законодавстві (Кодексі ЗпШС 1918 р.) як суспільний обов'язок, відмовитися від якого можна було лише після досягнення 60-літнього віку, за наявності фізичних недоліків чи здійснення батьківських прав стосовно більш ніж чотирьох дітей (ст. 214). [5].

Російський радянський зразок був використаний українськими законодавцями при створенні Сімейного кодексу УСРР 1919 р.

Кодекс про шлюб і сім'ю Української РСР, затверджений Законом УСРР від 20.06. 1969 р. передбачав, що «обов'язки по опіці та піклуванню здійснюються безвідплатно», а ст. 155 – що «при зловживанні правами та залишенні підопічних дітей без нагляду і турботи опікун чи піклувальник притягається до передбаченої законом відповідальності» [5].

Тим самим український радянський законодавець поставив перед особою потенційного опікуна (піклувальника) вимоги не просто високі, але й виразно обтяжені погрозою відповідальності за «зловживання».

Правила опіки і піклування в Українській РСР були затверджені 15 липня 1971 р. Встановлений порядок опіки несуттєво відрізнявся від аналогів інших радянських республік.

Радянський законодавець потурбувався і про «ідеологічну» сторону опіки. Згідно ч. 2 ст. 18 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю, батьки і особи, які їх замінюють, повинні були виховувати своїх дітей у дусі морального кодексу будівника комунізму, а ст. 57 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту вказувала, що на батьків і осіб, які їх замінюють, покладається обов'язок виховувати дітей у дусі високої комуністичної моральності, дбайливого ставлення до соціалістичної власності, прищеплювати їм трудові навички та готувати їх до суспільно корисної діяльності [7].

На практиці ці вимоги призводили до того, що з кола можливих опікунів усувалися не лише особи з будь-якою незнятою судимістю (наприклад, за скоєння ДТП чи інші ненавмисні злочини), але й служителі культу, дисиденти, особи, які подали документи на виїзд з СРСР, тощо

Незалежна українська держава змінила ставлення до особи опікуна. Планка вимог до опікуна стала суттєво нижчою, що, у свою чергу, вилилося уже у скандали навколо опікунів. Тим не менше, відрядно, що на заваді потенційному опікунові не стоять ідеологічні засади, наприклад, його релігійність чи відсутність позитивних характеристик з місця роботи.

З іншого боку, офіційна позиція держави й надалі зводиться до того, що обов'язки опікуна – «почесні, ґрунтуються на почутті громадської та родинної поваги. У зв'язку з цим сплата будь-якої винагороди не передбачається. Опікун виконує свої обов'язки безоплатно».

Отже, можна підвести такі підсумки: часто неповнолітні сироти отримували офіційно встановленого опікуна із значним запізненням у часі або й не отримували його взагалі; найменшою була увага до встановлення опіки над круглими сиротами, позбавленими будь-якого майна, пошуки опікунів яким іноді зовсім не проводилися; в обов'язки опікуна не входило утримання опікуваної дитини чи спільне з нею проживання на одній житловій площі; мали місце випадки призначення опікуна для здійснення ним разових функцій, наприклад, нагляду за виділенням майна сироті при його вступі до шлюбу; міські (повітові) суди як наглядові інстанції у справах про опіку дотримувалися переважно пасивної лінії поведінки; звичними були суперечки між опікуваними і опікунами.

При з'ясуванні питання про колізію норм звичаю і позитивного права встановлено, що опікун діяв у тому правовому полі, яке визначалося як позитивним, так і звичаєвим правом. При цьому в українському сільському і містечковому соціумі імперативи звичаєвого права (як більш близькі до норм традиційної моралі) практично завжди брали гору над правом позитивним. На відміну від радянського і пост-радянського розуміння інституту опіки, законодавство буржуазних країн головним завданням опікуна бачило захист майнових інтересів опікуваного. Нерозвиненість державної системи соціального забезпечення та благодійних фондів в Австрії та міжвоєнній Речіпосполитій сприяли тому, що наглядові інстанції йшли назустріч будь-якій сторонній особі, яка за відсутності батьків чи ближчих родичів висловлювала готовність узяти під свою опіку осиротілих дітей.

В радянському і навіть частково пострадянському суспільстві вимоги до еventуального опікуна зазвичай були вищими. Щоб довести свою придатність для виконання опікунських функцій, він мав надати відповідні довідки і характеристики як про себе, так і членів своєї родини. Такий опікун, за задумом комуністичних законодавців, мав стати не просто куратором майнових справ опікуваного неповнолітнього, але й його вихователем – у розумінні «комуністичного виховання».

В радянській системі опіки опікуваний зазвичай виступав як утриманець опікуна. Ця ж ситуація зберігається і сьогодні. Сімейний кодекс України 2002 р. кваліфікує обов'язки опікуна як «почесні», наполягаючи на їх «безоплатності». Відтак, на думку дисертантки, труднощі з пошуком опікуна у сучасному українському суспільстві значною мірою пов'язані з тим, що діюче сімейно-шлюбне законодавство ставить надто високу планку вимог.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гельб Ж. Недоліток як предмет карної оборони (у світлі принципів польського карного кодексу) // Життя і право. – 1933. – Ч. 4. – С. 10 – 17.
2. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV – XX ст. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 336 с.
3. Левицкий К. Про новий цивільний процес в Австрії // Часопись правнича. Видавництво Наукового тов. імени Шевченка для теорії і практики. Рочник V. – Львів: Наукове Товариство імени Шевченка, 1895. – С. 5 – 87.
4. Оречення Найвищого Суду 107). § 166. з. ц. від 9.XI. 1926 RW. 360/ 26. Підвиснення аліментацийних рат, призначених (неправесній дитині) правосильним судовим вироком,

- можна домагатись в дорозі позову, якщо устійнення потрібних фактичних обставин є в неоспоровому поступованні неможливе (§ 2, 7 пат. несп.). Такого підвиснення можна жадати лиш від дня внесення позову, а не також за попередній час // Життя і право. – 1929. – Ч. 3. – С.
5. Нечаева А. М. Опекa и попечительство над несовершеннолетними // Социалистическая законность, 1975, № 8. – С. 39 – 41.
 6. Пахман С. В. Обычное гражданское право в России. Юридический очерк. Т. 2. Семейное право. Наследство и опека. – СПб, 1879. – VII, 400 с.
 7. Попов Григорій. До історії сусідства на Правобережжі // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. Випуск другий. За редакцією Голови Комісії академіка Н. П. Василенка. – К.: УАН, 1926. – С. 218 – 228.
 8. Труды этнографическо-статистической комиссии в Западно-русский край, снаряженной императорским Русским Географическим Обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. Т. 7, вып. 1. Евреи. Поляки. Племена немалорусского происхождения (Статистика, сельский быт, языкъ). Изданъ подъ наблюдениемъ чл. сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб, 1872. – 337 с.
 9. Шекерик Деників Петро. Родини і христини на Гуцульщині // Матеріяли до української етнології. Том XVIII. – Львів: Накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1918. – С. 86 – 122.

Мацьона Наталя

Науковий керівник – доц. Ятищук Оксана

ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІДПОЧИНОК У СІЛЬСЬКИХ ЖИТЕЛІВ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ.)

Актуальним в останні десятиліття стало дослідження повсякденного життя, особливо українського населення, в минулих епохах. Вивчення стратегій, якими користувалися звичайні громадяни, дозволяє отримати більш точне та достовірне уявлення про минуле суспільства. Вчені особливу увагу звертають на дослідження повсякденного життя в радянській епохі, оскільки цей період сильно вплинув на сучасне українське суспільство. Аналіз політичних, соціально-економічних та культурних процесів того часу дозволяє виявити тенденції та особливості розвитку нашої країни в сучасній епохі, а також з'ясувати причини та передумови сучасних проблем українського суспільства. Вивчення історії повсякденності дає можливість розкрити особливості повсякденного життя суспільства протягом його історії, розуміти його вплив на формування історичних подій [2, с. 5].

Умови тоталітарного режиму у СРСР значно ускладнювали об'єктивне дослідження повсякденності, побуту та настроїв населення. Проте з початку 1990-х років, коли політична кон'юнктура та ідеологічний тиск з боку партійно-державних структур почали зменшуватись, почалося вивчення історії населення України без цього впливу. Це стало можливим у контексті формування нової наукової методологічної парадигми. Цей підхід дозволив не лише переглянути наукові погляди на політичну та економічну історію, але й на соціальну історію радянського суспільства, його окремих соціальних шарів та індивідів, а також їхню роль у житті країни в цілому. Таким чином, було створено можливість для більш об'єктивного та комплексного розуміння минулого суспільства.

Дослідження повсякденного життя селянства після Другої світової війни має велике значення для аналізу результатів державних програм щодо модернізації, будівництва інфраструктури в сільських районах, реформування сільського господарства та відродження українського села, яке сьогодні перебуває в соціально-демографічній та економічній кризі. Оскільки значна частина дорослого населення прожила значну частину свого життя в радянську епоху, моделі поведінки, уявлення про норми і аномалії у суспільному житті, особливості комунікативних навичок, світоглядні переконання, які були засвоєні під час радянського періоду, продовжують впливати на повсякденне життя сучасного українського села. Це свідчить про актуальність дослідження досвіду, який селянство пережило, для вивчення історії нашої країни.

В сільській місцевості організація та форми дозвілля мали свої особливості. Дозвілля, як важлива складова повсякденного життя, займало значне місце. Протягом радянської епохи партійно-державне керівництво намагалося контролювати діяльність культурних закладів (клубів) та впливати на дозвілля населення. Клуби були більше ніж просто місцями відпочинку - їх діяльність відображала ідеологічну роботу КПРС у формі культурно-просвітницьких заходів. Однак, важливим аспектом для розуміння їх ролі в сільському соціумі було власне ставлення місцевого населення до їх діяльності та участі в організованих ними заходах.

Після війни клуби стали центром культурного життя на селі, виконуючи різні функції, такі як кінозал, лекторій та місце відпочинку [6, с. 78]. Це не дивно, що вони відігравали важливу роль у повсякденному житті селянства.

У період з кінця 1950-х до середини 1960-х років складні процеси у соціально-економічній та духовній сферах суспільства зумовили необхідність якісних змін у роботі сільських клубів. Нова економічна ситуація вимагала перегляду їх ролі, функцій і значення, а також переосмислення стереотипів та традиційних форм роботи [8].

Клуби залежали від фінансування місцевими артільми, але кошти на них виділялися не завжди за призначенням. Рішення про виділення коштів приймалося на зборах членів артілі та з дозволу правління. Крім того, важко було знайти відповідальну особу, що займалася культурно-просвітницькою роботою. Приміщення клубів часто не відповідали потребам відвідувачів, оскільки розташовувалися в адаптованих приміщеннях, таких як колишні храми або житлові будинки. Вони не були достатньо обладнані для холодної пори року та не мали достатньої кількості меблів, інвентарю та реквізиту, а також санвузлів. Будівельні матеріали, призначені для будівництва та ремонту клубів, часто використовувались господарствами для інших цілей. Всі ці фактори спричиняли проблеми у функціонуванні клубів та у наданні якісних культурно-просвітницьких послуг сільському населенню [7, с.95].

На селі поширеною формою культурно-освітньої роботи були різноманітні гуртки, які організовувалися при клубах, а іноді й при школах, з урахуванням інтересів колгоспників. Заняття в гуртках, так само як і вся клубна робота, проводились безкоштовно. Основною метою

Магістерський науковий вісник. – № 41

гуртків було поглиблення масово-політичної роботи та задоволення різноманітних духовних потреб сільського населення [8, с. 34].

В клубах існували хорові, драматичні, літературні, фізкультурні гуртки, а також гуртки політичної освіти й вивчення марксизму-ленінізму. Іноді були створені гуртки натуралістів та конструкторів. Репертуар гуртків художньої самодіяльності був різноманітним і включав гуморески, п'єси, танцювальні та музичні номери [1, с.45].

У місцевих клубах також проводилися сімейні свята, переважно весілля, які відбувались у відповідних "кімнатах щастя" з офіційною реєстрацією шлюбу за присутності місцевого керівництва. На цих святкуваннях молодим парам урочисто видаляли свідоцтва. Часто під час таких заходів проводилися невеликі концерти з участю місцевих талантів, на честь відправлення молодих хлопців на військову службу [1, с.41].

Електрифікація сільської місцевості, що активно розгорталась у період «хрущовської доби», мала вплив на повсякденний відпочинок селянства у клубах. Завдяки підключенню цих закладів до електричних мереж з'явилася можливість встановлювати постійні кіноустановки, радіоприймачі, радіоли та проводити більше часу для відпочинку в комфортних умовах. Однак, у селах, де ще не було електрифікації, клуби працювали обмежений час, а проведення кіносеансів залежало від роботи пересувних кіноустановок, які часто стикалися з поломками або не могли досягти віддалених сіл через погані дороги.

Варто зазначити, що підключення до електричних мереж в сільській місцевості спочатку стосувалося господарських та адміністративних будівель колгоспів, сільрад, а потім лише клубів, будинків культури, магазинів, фельдшерсько-акушерських пунктів, шкіл, дитячих садків, а в останню чергу житлових будинків самого селянства. Це яскраво свідчить про пріоритетність влади у питанні забезпечення культурних та соціально-побутових потреб селян [3, с.61].

Ставлення та участь населення в діяльності сільських та колгоспних клубів були різноманітними і залежали від різних факторів, таких як пора року, особисті стосунки з працівниками закладів культури, програма заходів та репертуар, вікова категорія відвідувачів. Селяни активно відвідували кіносеанси та концерти місцевих та районних гуртків художньої самодіяльності, менше проявляли інтерес до заходів, пов'язаних із відзначенням пам'ятних дат, державних свят, прослуховування радіопередач та літературних вечорів. На популярність серед молоді також впливали клубні танці та прослуховування музики.

Якщо у селі не було клубу або він не працював, селяни намагались знайти альтернативні варіанти для відпочинку. Молодь збиралась біля чийогось будинку, співала пісні, танцювала та грала на музичних інструментах, таких як баян чи гітара. Взагалі, сільські клуби та проведені в них заходи користувались популярністю серед місцевого населення, оскільки вони були місцем зустрічей з друзями та знайомими, обговорення останніх новин,

прослуховування промов партійних та колгоспних керівників, а також місцем для створення неформальних зв'язків та пліток.

Окремо варто зазначити обідню перерву у колгоспах, яка також вважалась формою відпочинку. Часто в цей час до колгоспів приїжджали агіткультбригади з виступами активістів та колективів художньої самодіяльності місцевих клубів. Відсутність організованого відпочинку під час обідньої перерви часто призводила до того, що селяни самостійно розважалися, споживаючи спиртні напої, співаючи народні пісні та обговорюючи свої проблеми та останні новини з життя села [5, с.41].

Особливу увагу варто приділити дозвіллю та відпочинку дітей. У дитсадках діти гралися іграшками, переважно гумовими, а також проводили час у пісочниці. Популярними серед дітей були такі ігри, як "у війну", "хованки", "піжмурки", "стукалки", "круг" і "палки". Важливо відзначити, що дітям більше подобалося гратися на вулиці, ніж у дитсадках. Щоб отримати солодощі, які не завжди були на столі вдома, діти здавали яйця або пляшки в магазин, а на отримані кошти купували цукерки та пряники [5, с.44].

Молодь переважно проводила відпочинок в клубі, тоді як старші люди в основному перебували вдома. Вони могли провести час за столом у компанії родичів або знайомих, іноді за пляшкою горілки, особливо у святкові дні, але це сталося рідше, наприклад, на день народження або річницю сімейного свята.

Загалом, "свята" та "святкові дні" стали важливим елементом повсякденного життя, формуючи традиції та звичаї. Через їх регулярне повторення річниці та святкування стали окремим та особливим елементом повсякденності, що вплинуло на культурне життя та традиції селянства [4, с. 227].

В рамках святкового циклу селянства були введені нові радянські свята, які активно пропагувалися партійно-державним керівництвом з метою заміни традиційних свят і форм їх проведення. Одним з таких нововведень було свято Врожаю, яке замінило традиційні обжинки, що відзначалися після закінчення сільськогосподарських робіт.

Радянські свята також супроводжувалися урочистими зборами в клубах, виступами представників місцевого керівництва та колективів художньої самодіяльності. Було організовано своєрідні пікніки, на які рядові колгоспники змушені були ходити для виявлення лояльності до режиму та виконання вказівок місцевих владних структур.

Радянська влада активно пропагувала свята, такі як 1 Травня (свято праці), День великої Жовтневої соціалістичної революції та День народження В. І. Леніна. Також влаштовувалися святкові заходи, часто в клубах, що відзначали закінчення посівної кампанії, жнив, успіхи колгоспу або району в соціалістичних змаганнях тощо. У ці дні влада намагалась максимально демонструвати переваги радянської держави та досягнення в економічному будівництві, навіть якщо вони не відповідали дійсності. Роздавалися премії та нагороди. Участь у таких заходах та мітингах була обов'язковою, хоча для більшості колгоспників це було малоцікавим.

Ці нововведення і святкові заходи були спрямовані на показ переваг радянської держави, відображення успіхів у розвитку економіки та зміцнення ідеології [4, с.41].

Отже, можна зробити висновок, що дозвілля мав важливе значення в повсякденному житті селян, оскільки дозволяв їм відпочити від фізичної праці та побутових проблем. Основним місцем відпочинку стали сільські клуби, які намагались розширити розмаїття дозвілля та задовольнити культурні потреби відвідувачів, незважаючи на проблеми, з якими вони зіткнулися.

Держава активно впливала на дозвілля селян у клубах, контролюючи репертуар та організуючи ідеологічно-агітаційні гуртки з вивчення "основ марксизму-ленінізму". Також проводилися зустрічі з керівництвом та агітаторами. Незважаючи на це, сільські клуби залишалися важливими місцями для селянського відпочинку та задоволення культурних потреб.

Селяни проявляли активний інтерес до відпочинку в клубах, а найпопулярнішими формами дозвілля були перегляд кінофільмів, танці та прослуховування радіопередач. Молодь була більш зацікавлена у читанні газет та журналів. Відвідування різних гуртків також було популярним серед дітей та молоді. Це свідчило про популярність клубного дозвілля серед сільського населення.

Селяни активно зверталися до різних рівнів влади, подавали скарги та пропозиції щодо роботи клубів, що свідчило про їх зацікавленість у поліпшенні умов та розширенні можливостей для дозвілля.

З метою заміни релігійних свят були запроваджені радянські свята, спрямовані на підкреслення успіхів радянської влади та досягнень у побудові комуністичного суспільства. Це було спрямовано на формування нових традицій та заміну традиційних форм святкування в селянській культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя в 2-й половині XX ст. (1945–2000). К. : Інститут історії України НАН України, 2003. 250 с.
2. Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Історія. 2011. Вип. 44. С. 4-10.
3. Кувеньова О. Ф. Громадський побут українського селянства. К., 1966. 136 с.
4. Лисак В. Ф. Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності (1950–1960-ті рр.). Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2013. 341 с.
5. Маланчук В. А. Нове у культурі і побуті колгоспного селянства. К. : Наукова думка, 1970. 189 с.
6. Мічуда В. Діяльність сільських закладів культури в 1945 – середині 1950-х рр. Наукові записки з української історії. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 34. С. 78–84.
7. Нікілев О.Ф. Сфера культурно-побутового обслуговування українського села у 1950-ті – середині 1960-х рр. у вимірі повсякденності. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: історія та археологія, 2011. Вип. 19. С. 94–99.
8. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття. Вінниця, 2005. 256 с.

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що однією з ключових характеристик сучасності є взаємозалежність економік більшості країн, які утворюють світову економічну систему. З цього випливає що зміни в економіці однієї з країн матимуть свої наслідки в інших. Дослідження даної теми дозволить краще зрозуміти як сформувалися ці взаємозв'язки та як уникнути негативних наслідків цієї залежності, що дозволить забезпечити високий рівень життя населення в майбутньому.

Наукова новизна полягає у тому, що автором статті зроблено спробу проаналізувати наявну інформацію і визначити як впливають процеси глобалізації та інтернаціоналізації на розвиток світової економічної системи

Об'єкт дослідження – світова економічна система

Предмет дослідження – інтеграція та глобалізація світової економічної системи.

Мета статті – дослідити вплив процесів інтернаціоналізації та глобалізації на розвиток світової економічної системи.

Основні завдання статті:

охарактеризувати складові світової економічної системи;

з'ясувати вплив інтернаціоналізації на світову економічну систему;

– визначити вплив глобалізації на світову економічну систему.

Основу джерельної бази становлять роботи зарубіжних та українських дослідників, які вивчали процес створення та функціонування світової економічної системи, серед них такі відомі дослідники, як : Н. А. Мікула, М. М. Кулікова, В. І. Махновий, А. П. Панкрухіна, В. Е. Рибалкіна, Н. В. Стукало, А. С Філіпенко, І Хоменко та ін. Попри активне дослідження економістами проблем інтернаціоналізації та глобалізації, на сьогодні не було розроблено узагальнюючої праці, у якій розглядався вплив процесів інтернаціоналізації та глобалізації на формування світової економічної системи, хоча деякі спроби робилися.

На сучасному етапі розвитку суспільства не залишилося країни, яка б не була включена у міжнародне співробітництво, це найяскравіше проявляється в економічній сфері. Світова економічна система формується шляхом об'єднання економічних систем, які функціонують в межах конкретної держави та спеціалізуються на виробництві певних товарів та послуг. У процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг вони співпрацюють з економічними системами інших країн. Врегулювання умов співпраці національних економік на міжнародному рівні здійснюється завдяки міжнародним економічним відносинам.

Світова економічна система є складним та динамічним явищем, яке постійно розвивається та змінюється від впливом різних факторів, зокрема на неї впливають науково-

технічний прогрес, політичні зміни в державі, процеси глобалізації та природні катаклізми. Світова економічна система як і будь-яка система має свої особливості, вони пов'язані з тим що вона охоплює всі країни світу, незалежно від їхнього політичного, економічного чи географічного становища. В ній набувають поширення такі основні тенденції, як зростання процесів глобалізації та інтернаціоналізації, завдяки чому країни активніше співпрацюють, формується взаємозалежність країн. посилюється роль транснаціональних корпорацій, зростає роль міжнародної торгівлі та інвестиційної діяльності тощо [1].

Процеси інтернаціоналізації та глобалізації є взаємозалежними процесами, які на сьогодні мають величезний вплив на розвиток світової економічної системи. Вони призвели до істотних змін в її структурі. Інтернаціоналізація являє собою розширення міжнародних економічних відносин, що виникає у зв'язку з тіснішою співпрацею національних економік, яка полягає у збільшенні обсягів міжнародної торгівлі, інвестицій, руху капіталів, робочої сили та технологій. Інтернаціоналізація здійснювалася у декілька етапів. Під час першого вона ґрунтувалася на взаємодії національних економік шляхом кооперації, далі розвивається складна кооперація, яка базувалася на міжнародному поділі праці. На третьому етапі інтернаціоналізація набуває комплексного характеру охоплюючи усі підсистеми господарства, поширюючись на більшість країн світу. Інтернаціоналізація відбувається у формі виробництва, головною формою якого є міжнародні компанії [2]. Набуває поширення процес транснаціоналізації, який передбачає зростання кількості міжнародних фірм, які значно розширюють масштаби своєї діяльності [3]. Рівень інтернаціоналізації можна виміряти шляхом співвідношення обсягу експорту товарів до матеріального виробництва.

Поступово процес інтернаціоналізації переміщається з сфери обігу в виробничу сферу. Процес інтернаціоналізації супроводжує боротьба за використання досягнень науково-технічної революції, яка призводить до того що в промислово розвинутих країнах відбувається вирівнювання умов розвитку продуктивних сил.

Глобалізація – це процес зростання взаємозалежності між національними економіками, який ознаменовує появу єдиного світового ринку, що сприяє формуванню глобальної економічної системи. Отже, глобалізація у цьому контексті виступає вищим ступенем інтернаціоналізації, тобто процесом інтернаціоналізації виробництва та капіталу, що підкріплюється інституційними відносинами й інформаційними технологіями. Вона є результатом тих процесів, які відбуваються в усіх сферах життя людини [4].

Глобалізацію розглядають на декількох рівнях. На світовому вона передбачає зростання економічної взаємозалежності країн, що на рівні конкретної країни характеризується показниками відкритості економіки, часткою зовнішньоторговельного обороту чи експорту у ВВП, обсягом закордонних інвестиційних проектів тощо. На галузевому рівні вона визначається як співвідношення обсягів внутрішньогалузевої торгівлі до світового виробництва в конкретній галузі. На рівні компанії вона характеризується ефективністю диверсифікації

надходжень та вмінням розміщувати активи у різних країнах для збільшення експорту товарів [5].

Міграція капіталу та уніфікація законодавства є головними рушійними силами глобалізації. До основних сфер глобалізації належать міжнародні торгівля, фінансові операції, фактори виробництва. Їхній вплив проявляється в декількох аспектах.

В економічній сфері процеси глобалізації та інтернаціоналізації призводять до зростання світового виробництва, торгівлі та інвестицій. Вони сприяють розвитку та поширенню технологій, інновацій та знань, завдяки чому зростає ефективність виробництва, підвищується конкурентоспроможність держав та підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. У політико-правовій сфері ці процеси сприяють посиленню взаємодії як між країнами, так і в межах міжнародних організацій. Така взаємодія вимагає розвитку міжнародного права та формування умов на яких відбувалася б співпраця між країнами в різних галузях. У соціальному аспекті інтернаціоналізація та глобалізація створюють передумови до поширення демократичних цінностей та норм, до покращення життя населення, підвищення його рівня.

Інтернаціоналізація та глобалізація світової економічної системи призвели до зростання рівня світового виробництва та торгівлі, у який залучаються багато країн світу. В останні десятиліття обсяг міжнародної торгівлі зріс більш ніж удвічі. Це сталося завдяки зниженню тарифів та інших торговельних бар'єрів, розвитку транспортної інфраструктури, зростанню міжнародних інвестицій. Ці фактори сприяли формуванню єдиного світового ринку, на основі об'єднання національних ринків багатьох країн. Таким чином країни отримали доступ до нових ринків збуту та джерел сировини. Розгорнувся процес формування транснаціональних корпорацій, які стали одним з найважливіших факторів світової економіки, оскільки вони на нинішньому етапі розвитку формують значну частину світового виробництва, торгівлі та інвестицій.

Відбулося підвищення ефективності виробництва за рахунок використання технологій та інновацій, необхідних для того, щоб розширити та зберегти конкурентоспроможність власного виробництва. Держави почали використовувати такі механізми, як міжнародний поділ праці, кооперація виробництва, трансферт технологій, які збільшили рентабельність підприємств. Набула поширення міжнародна спеціалізація виробництва, яка дозволила країнам зосередитися на виробництві тих товарів та послуг, у виготовленні яких вони можуть конкурувати з іншими виробниками. Це призводить до підвищення ефективності виробництва та зниження цін на продукцію. В останні десятиліття обсяги іноземних інвестицій зросли більш ніж удесятеро. Це сталося завдяки таким факторам, як глобалізація виробництва, розвиток фінансових ринків, зростання економічної відкритості країн. Крім того відбулося посилення взаємодії між країнами та міжнародними організаціями, посилюється їх

взаємозалежність. Відтак економічний розвиток однієї країни все більше став залежати від економічного розвитку інших.

Розвиток міжнародних комунікацій, поширення Інтернету сприяли глобалізації інформації та технологій, таким чином людина в будь-якому куточку світу отримала доступ до інформації та технологій. Виробництво товарів та послуг все частіше здійснюється в різних країнах світу. Ці фактори сприяли розвитку міжнародного права та співпраці, зріс рівень життя населення. Глобалізація призвела до поширення демократичних цінностей та норм.

У кожного процесу є дві сторони, крім позитивної є й негативна. Інтернаціоналізація та глобалізація призвели до зростання соціальної нерівності між країнами та регіонами світу, одні країни почали дуже швидко розвиватися інші ж опинилися на межі краху. Це призвело до зростання соціальних проблем, таких як безробіття, бідність. З розвитком технологій людина все більше почала впливати на навколишнє середовище, відбулося підвищення негативного навантаження на природу, посилилась небезпека глобальних криз, екологічних катастроф.

Висновки. Отже, процеси інтернаціоналізації та глобалізації є важливими факторами, які позитивно впливають на розвиток світової економічної системи. Вони виводять її на новий рівень, на якому вона виступає цілісним організмом з гігантською виробничо-збутовою мережею, глобальною фінансовою та інформаційною системою. Ці процеси є закономірними явищами сучасності, які спонукають шукати нові ефективні механізми регулювання міжнародних економічних відносин, для того, щоб уникнути негативних тенденцій, які виникають у результаті глобалізації та інтернаціоналізації. У процесі функціонування компонентів світової економічної системи виникають спільні цінності, на основі яких виникають нові глобальні цілі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації : навч. посіб. / А. С. Філіпченко. – К. : Знання, 2000. – 174 с.
2. Інтернаціоналізація та глобалізація економічного розвитку - Бібліотека BukLib.net. Головна - Бібліотека BukLib.net. URL: <https://buklib.net/books/23632/> (дата звернення: 06.11.2023).
3. Хоменко І. Особливості впливу транснаціональних корпорацій на конкурентне середовище в економіці / І. Хоменко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – С. 159 – 163.
4. Нартова І. В. Глобалізація та її вплив на розвиток світового виробництва. - CORE Reader. CORE – Aggregating the world's open access research papers. URL: <https://core.ac.uk/reader/71926050> (дата звернення: 07.11.2023).
5. Стукало Н. В. Глобалізація та розвиток фінансової системи України: монографія / Н. В. Стукало. – Д. : Інновація, 2006. – 248 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ

До числа видатних особистостей, чия спадщина сприяла становленню та розвитку україністики, слід віднести Василя Сімовича. Ця особистість відзначалася значущою філологічною спадщиною і відігравала важливу роль у розвитку української мовознавчої науки. Завдяки її високому патріотизму та мовознавчим обдарованостям В. Сімович зайняв важливе місце в історії української лінгвістичної науки. Незважаючи на час і суперечки у наукових дискусіях, його наукові висновки залишаються актуальними і потребують подальших досліджень фахівців у цій галузі. Сучасні дослідники повинні ретельно вивчати та оцінювати його наукові внески для подальшого розвитку україністики.

Актуальність дослідженого питання зумовлена необхідністю розуміння і вивчення внеску Василя Сімовича у розвиток української лінгвістичної та літературознавчої науки, а також його педагогічної діяльності, що сприяла національному вихованню та формуванню національної ідентичності. Ця проблематика залишається надзвичайно актуальною в сучасному українському суспільстві, оскільки вона стосується ключових аспектів української культурної самосвідомості, збереження мови, історичної пам'яті та національної спадщини.

Науково-педагогічна діяльність В. Сімовича глибоко переплетена не лише із суспільною та освітньою роботою, а також із його лінгвістичною і літературознавчою працею. Ще під час навчання в Чернівецькому університеті, усвідомлюючи важливу роль літератури у вихованні, учений розробив методику аналізу впливу художнього твору на формування національного світогляду. Так, в огляді «Рідне письменство», говорячи про мотивацію творчих діянь українських письменників, що «промовляють до сердець свого народу простою мовою», В. Сімович твердить, що «все се робиться з одного мотиву: з любови до рідної землі» [5, с. 224]. Ось основний стимул до досягнень української літератури: глибока пристрасть до рідної Вітчизни. Без цієї пристрасті не існувало б жодної цінної творчості, починаючи від шедевр староукраїнської літератури "Пісні про похід Ігоря Святославича" і його заклику до єднання руських земель, а також пристрасних дискусій І. Вишенського, гарячої поезії Т. Шевченка у "Кобзарі", і розумного "Моїсея" І. Франка. З цього бачимо, що для вченого основна мета літератури полягає у вихованні нації і формуванні національного ідентичності. А «виховане на ріднім письменстві нове українське покоління створить собі на основі свого світу окремих, чисто українських національно-політичних світогляд, а далі и виставить свої національно-політичні домагання» [5, с. 224].

Отже, на основі дослідження теоретико-літературознавчої та філософсько-культурологічної естетичної концепції В. Сімовича можна зазначити, що в ній чітко виражені принципи формування національної свідомості. Важливо підкреслити, що сам В. Сімович

активно реалізовував ці ідеї через свою педагогічну діяльність, яка охоплювала викладання в учительській гімназії, українських школах, навчальних закладах для українців у таборах Австрії та Німеччини, а також в університетах [1, с. 625]. Він вірив, що національна освіта в Україні повинна сприяти розвитку творчих здібностей кожної молодої людини, роблячи з неї співтворця культури, історії нації та загальнолюдських цінностей. Однією з ключових складових цього національного виховання для В. Сімовича були мова, література, фольклор, народні традиції, мистецтво, звичаї та обряди [5, с. 224]. На перше місце, за його думкою, слід ставити використання етнопедагогічних методів впливу на особистість, вважаючи їх пріоритетними та основними для розвитку національної системи освіти і виховання.

Можна вважати, що думки В. Сімовича про історичну пам'ять, як ключовий чинник педагогічного впливу на становлення національної свідомості особливо цікаві. Відтак, як невтомний педагог, культурник і громадянин із активним сумлінням, він розуміє, що «не можна допускати до того, щоб ставали забутими незабутні» [5, с. 225], а тому треба негайно і нагально міняти ставлення української спільноти до цієї проблеми. На думку вченого, слід не просто розбурхувати власне сумління і сумління громади, а «створити якийсь окремих комітет, а то й товариство, яке мало би цю справу на оці» [5, с. 225]. Завдання та способи діяльності такого товариства можуть варіюватися: вони можуть включати пошук та організацію місць поховання видатних особистостей, створення музеїв і меморіальних заповідників, публікацію творів забутих вартісних культурних діячів, популяризацію їхньої діяльності та творчої спадщини і таке інше [1, с. 627].

Як видно з тлумачення В. Сімовича, проблема національної пам'яті перетворюється в проблему національного і особистого громадянського сумління, і внаслідок цього стає видимою з політичної і педагогічної точки зору. Культурологічна категорія набуває нового політичного та педагогічного значення. На те, щоб були «вічно живі в серцях поколінь незабутні» [5, с. 225], на практиці, він віддав своє життя, завжди стараючись, щоб майбутні покоління пам'ятали тих, хто сприяв створенню нації та підняттю рідної культури на всесвітньому рівні.

В. Сімович застосовував схожі методи навчання і виховання під час викладання мовознавчих та літературознавчих предметів як в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, так і пізніше в Львівському університеті [5, с. 226].

Отже, В. Сімович надає важливості рідній мові та літературі в українському націєтворенні. Здійснення боротьби за популяризацію української мови в Україні, можливо, є найосновнішою характеристикою педагогічних зусиль В. Сімовича. Саме тому він написав чимало посібників з граматики рідної мови: «Коротенька українська правопись» (1917), «Як стати поукраїнському грамотним» (1919), «Граматики української мови» (1919), української літератури «Рідне письменство: (що кождий українець повинен прочитати з рідного письменства)» (1918), «Українська література. Погляд на її історичний

розвиток» (1934), що допомагало і викладанню, і навчанню, і вихованню молоді в національних традиціях [5, с. 226].

Так, у цікавій праці «Рідна мова и інтелектуальний розвиток дитини» він пише: «Мова – річ практична. Вона на те, щоб найлегшим способом, найнагляднішим засобом – служити до взаємного порозуміння поміж людьми цієї чи тієї мови, щоб бути висловом людської думки» [5, с. 226].

Отже, зматеріалізувати думку (і почуття також) – найголовніше призначення мови, оскільки, на погляд ученого, «думка і слово (мова) у житті людини в вічній взаємочинності» [5, с. 226]. «Найбільша штука – віддати словом думку. Чим котре мова має більше на те засобів, тим вона з погляду розвитку – більш розвинута, більш здатна до розвитку» [4]. Ця думка збігається з психолінгвістичною концепцією О. Потебні, яка була науково обґрунтована, передусім, у його важливій праці "Думка й мова".

Отже, основна ідея у розумінні ролі мови в житті і нації полягає в тому, що мова є відображенням духу і засобом його практичної реалізації у суспільному існуванні. Лише через мову, завдяки мові, різні аспекти духу, такі як віра, інтелект, почуття, воля, пам'ять і уява, можуть виражатися та здійснювати свою свободу, що, в свою чергу, означає життя. Мова також забезпечує можливість комунікації між різними носіями духу: людьми, громадами, спільнотами, націями і навіть поколіннями (завдяки писемним пам'яткам) [5, с. 226].

Якщо розглядати мову як вираз людського інтелекту, засіб його вираження та накопичення, то мова в собі містить цей інтелект - і вчений називає це явище «дух мови» [5, с. 226]. І саме він – «дух мови» – несе в собі найголовніші характерні (психоемоційні, інтелектуальні, моральні, релігійні тощо) риси нації і забезпечує її духовну самототожність. Таким чином, мова з простого «інструменту» спілкування і порозуміння виростає в ментальний «символ» народу, в його найзримішу і найвиразнішу ознаку: «Коли брати на увагу сукупність ознак, що творять націю, мова буде одна з найважливіших прикмет самостійності народу [3, с. 290]. Таку мову ми і називаємо національною. Саме їй, твердить учений, можна вважати за національні святощі» [3, с. 290]. І хай «від таких поглядів, – резюмує він, – відгонить романтикою...», вони «...і досі характеристичні для різних народів, і найбільш для недержавних, і вони зрозумілі» і «...для самої нації, для її виховання корисні», і «для розвитку нації вони мають вагу...» [3, с. 291].

Чому це важливо? Тому що це сприяє самосвідомості, підвищує гідність і гордість нації, і, в результаті, мотивує до боротьби за політичну, економічну та, в кінцевому рахунку, державну самостійність. Це, в свою чергу, гарантує нації повну незалежність, самодостатність та заслужену повагу в очах інших народів [5, с. 227].

Отже, важливо мати відмінні знання та підтримувати національну мову, активно сприяючи її розвитку в різних сферах життя народу: у політиці, діяльності державних установ, наукових дослідженнях, освіті, мистецтві та інших галузях [2, с. 430].

У висновку варто підкреслити важливість ролі В. Сімовича як філолога і педагога в становленні національної свідомості та освіти в Україні. Він був не лише видатним фахівцем у галузі мовознавства та літературознавства, але й активно пропагував національну культуру та освіту. Його концепція базувалася на важливості розуміння мови як важливого засобу вираження інтелекту та національної самототожності. Він прагнув популяризувати українську мову, літературу, фольклор та інші аспекти національної культури, щоб зберегти національну пам'ять та сприяти національному вихованню молодого покоління.

Важливим аспектом його діяльності було встановлення зв'язку між мовою і національною самосвідомістю. Вчений активно працював над розвитком та популяризацією української мови і культури, які, на його думку, мають велике значення для національного виховання та становлення нації.

Отже, В. Сімович був видатним науковцем та філологом, який зробив значний внесок у розвиток української мови, літератури та культури. Його концепція національного виховання та підтримки мови виявилася важливою для зміцнення національної ідентичності в умовах тодішнього історичного контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бубній П. Мовознавець В. Сімович: штрихи до біографії // Тернопілля 95: регіон. річник. Тернопіль, 1995. С. 625–627.
2. Гординський С. Василь Сімович, людина і вчений // Сімович В. Праці: у 2-х т. / упоряд. і передм. Л. Ткач. Чернівці: Книги – XXI, 2005. Т. 1: Мовознавство. С. 430–433.
3. Сімович В. Фонологія і правопис / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. Чернівці : Книги XXI, 2005. Т. 1 : Мовознавство. 2005. 520 с.
4. Шевельов Ю. Василь Сімович як мовознавець. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/90444>
5. Шелюх О. М. Педагогічні погляди Василя Сімовича в його теоретико-літературознавчій концепції. 2014. С. 224–228.

Кім Святослав
Науковий керівник – доц. Куций Іван

"ОБРАЗ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В БОЯХ ЗА ГОРУ МАКІВКУ (1915 Р.) В МЕМУАРИСТИЦІ БІЙЦІВ ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ".

Кіт С. І. Образ російської армії в боях за гору Маківку (1915 р.) в мемуаристиці бійців легіону Українських Січових Стрільців.

У статті комплексно досліджено мемуарні праці вояків легіону Українських Січових Стрільців, які залишилися у спадок про події боїв за гору Маківку (1915 р.). Стаття дає можливість побачити образ ворожої армії в мемуарній інтерпретації Січових Стрільців, дізнатися про якість озброєння обох армій, дозволяє визначити ставлення УСС до російської армії. Дана праця допоможе з'ясувати повноту та обсяг залишених спогадів про події Карпатського фронту 1915 р.

Ключові слова: легіон, полк, УСС, Січові Стрільці, Росія, Російська імперія, російська армія, москалі, Австро-Угорська імперія, австро-угорські війська.

Наше сьогодніня проходить в період повномасштабної російсько-української війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. Як і в далекому 1915 р., так і сьогодні на нашу землю вторгся один і той самий ворог: росіяни.

Сьогодні в умовах війни проти України велику актуальність має експансія Росії в Галичину 1914-1915 рр. Так як в сьогоднішній день головним збройним опонентом російській армії є Збройні Сили України, так і тоді в 1915 р. російській агресії протистояв легіон Українських Січових Стрільців (УСС) – це збройне формування, яке було сформоване з добровольців в період Першої світової війни. З початком війни у Львові пролунав заклик вступати до лав добровольчих загонів задля визволення українських земель з-під чужого ярма та створення своєї незалежної держави. На цей заклик відгукнулося багато людей та був сформований полк/легіон, який отримав назву "Українські Січові Стрільці". В період світової війни цей полк пройшов багато військових операцій, у яких зазнав як перемог, так і невдач. Найбільшу славу Січові Стрільці здобули, зокрема у боях за гору Маківку та увійшли в історію України, як хоробрі та рішучі воїни, які готові захищати свою Батьківщину.

Головною метою нашої статті стало дослідження образу російської армії на підставі спогадів бійців легіону УСС.

Мемуарна спадщина відіграє надзвичайно важливу роль, особливо в працях про діяльність Січових Стрільців, адже, саме з таких праць ми можемо дізнаватися про цікаві події що відбувалися на території нашої країни багато років тому.

Опрацьовуючи спогади бійців УСС ми дізнаємося із спеціалізованої літератури про те, що озброєння російської армії на той час було набагато кращим ніж вояків легіону Українських Січових Стрільців. Що ж стосується УСС то в перших боях 1914 р. вони були озброєні крісами³ старої системи Верндля.

За свідченнями вояків УСС російська армія на початкових етапах війни досить широко застосовувала кулемети стрілецькою мовою "скоростріли" та гармати. Також дуже широкого значення набули ведення крісового вогню, тобто використання крісів. Січовики згадували про те, що російська армія використовувала багнети й неодноразово йшла з ними у бій проти УСС [21, с. 133].

Аналізуючи мемуарні праці вояків легіону Українських Січових Стрільців, основне що нам вдалося дізнатися це те, що на той час російська армія була краще забезпечена як військовими необхідними засобами, так і матеріально-технічними. Стрільці у своїх мемуарах вказують на те, що основна відмінність того, чому в них різне озброєння, полягає у тому, що Росія на той час була сильною державою, а отже і в неї краще розвинені як військові кадри, так

³Кріс – це ручна вогнепальна зброя, нарізна чи гладкоствольна рушниця.

і ефективність озброєння. А у свою чергу легіон УСС сформувався лише з початком Першої світової війни у 1914 році і не мав жодних можливостей того, щоб мати високоякісне озброєння. За словами стрільців відмінність полягає у тому, що Австро-Угорська імперія на той час вважалася однією з найслабших держав, що брали участь у Першій світовій війні, порівняно з Росією, Німеччиною, Францією та іншими великими європейськими державами. А це мало б означати те, що Австро-Угорщина не могла наділити високоякісною зброєю західноукраїнські землі, що перебували під її контролем та на теренах яких був сформований легіон Українських Січових Стрільців, що здобув славу у подіях Галицької кампанії.

Надважливими мемуарними працями вояків легіону Українських Січових Стрільців, які залишилися нам у спадок є їхні праці про бойові операції ворожої армії, особливо південно-західного фронту який воював проти австро-угорської армії в складі якої перебував легіон УСС, а бої відбувалися на території західноукраїнських земель.

За словами бійців УСС під час Першої світової війни Росія розгорнула два фронти: Північно-Західний (проти Німеччини) та Південно-Західний (проти Австро-Угорщини. Південно-Західний фронт простягався на 400 км [18, с. 110]. Також відомо, що до складу південно-західного фронту входило 4 армії.

Українські Січові Стрільці свій бойовий шлях розпочали в Карпатській битві. З праць які нам залишилися від Стрільців, ми дізналися про те, що особливо жвавою була військова операція російської армії починаючи з боїв на Маківці, в якій стрільці прославилися своєю мужністю. Так, за словами Богдана Гнатевича "весь березень та квітень минув на фронті досить спокійно. Ситуація змінилася коли німці захопили верх гори Острий, а москалі вирішили за всяку ціну повернути його" [11, с. 31]. Інші бійці стверджують, що росіяни кілька разів намагалися штурмом взяти Маківку. Так, орієнтуючись на спогади Будзиновського варто наголосити на тому, що перший ворожий наступ пішов на ліве крило, але успіху не мав [23, с.85]. У свою чергу Роман Дудинський згадував: "Наступного дня 30 квітня, москалі повторили спробу, про те на відміну від першого бою, тут основна атака відбулася на праве крило, але також безуспішно" [26, с. 18]. "Найзапеклішим був бій 1 травня, коли російська армія пішла в атаку. Після кількогодінної битви москалі отримавши перевагу, Стрільці відступали, але через деякий час Січовикам вдалося здійснити контрнаступ та відкинути ворога" – оповідав Андрій Мельник [8, с. 14].

Українські Січові Стрільці наголошували на тому, що після невдачі російської армії на горі Маківка, австрійське та німецьке командування досить успішно вело з ними бойові дії на лівому фланзі, результатом чого стало взяття м. Стрий та Станіслава. Внаслідок усього цього південно-західний фронт був розтягнутий на 600 км. 15 травня його війська відійшли на рубіж Нове Место – Сандомир – Перемишль – Стрий і організували оборону. Про важливість цих боїв для російської армії наголошував Осип Семенюк: "Особливого значення у цих боях набула оборона росіянами Перемишля – символ їх перемоги у Галицькій битві. 11 днів вела бої на

підступах до міста 4-та залізна дивізія А. Л. Денікіна, але була розгромлена шквальним артилерійським вогнем німецьких військ" [29, с. 47].

Штаб Південно-Західного фронту перебував у паніці і надсилав у ставку повідомлення, що австро-німецькі війська увійдуть на територію Правобережної України і потрібно негайно організовувати оборону Києва. Це була звичайнісінька паніка російського командування – зазначав О. Семенюк [27, с. 110].

Після відступу з Галичини росіян сюди знову прийшли австро-угорці війська і наступило відносно затишшя. Справи на фронті йшли погано, і їх потрібно було докорінно поліпшити. Також в цей час у Державній думі, уряді та ставці планувався переворот з метою обмежити владу самодержця. Результатом чого стало те, що російську армію очолив цар Микола II.

Крім усього вище згаданого оцінку образу та військовим діям російській армії давали інші безпосередні учасники подій боїв за гору Маківку. Так, наприклад, Олекса Саджениця згадує другий наступ москалів⁴: "Москалі великою силою почали сунути вперед. Наші стрільці не хотіли уступитися з шансів, але їх було мало і не мали вже можливості пробувати довше удержати те, що з такою бравурою здобули" [6, с. 22]. Далі йде опис битви 1 травня, що став найзапеклішим днем даної події. У той день січовики отримали багато ранених, про що розказує Саджениця [6, с. 24].

Ще одним безпосереднім учасником даної кампанії був Осип Яримович, який видав свій спогад про ті події. У своїй мемуарній праці він описував те, як на початку квітня російські війська вночі підступно підкралися до позицій січовиків і нанесли кілька пострілів, в результаті яких кілька стрільців загинули. Перебуваючи на Карпатському фронті видав опис подій які там відбувалися: "З 7 на 8 квітня москалі розпочали просування до Маківки. Через деякий час у темряві ворог відкрив перший вогонь по позиціях січовиків. Українські Січові Стрільці відповіли тим самим і ворог відступив" [6, с. 25].

Наприкінці квітня на початку травня до російських військ прибув імператор Микола II. Маючи бажання потішити свого правителя російські командири 1 травня до позицій Маківки підтягнули важку артилерію і розпочали наступ. Цей день вважається найзапеклішим днем даної події. "Клекотіли по обох боках скоростріли, при землі гупали ручні гранати – здавалося гора рухається, дихає пеклом. Так минала година за годиною. Це був третій пам'ятний день московського наступу на Маківку, – писав Дмитро Вітовський. Змагалось дві сили. Одна сказала: за всяку ціну візьму, а друга відповіла: за всяку цінну не віддам" [2, с.15]. Далі йдеться проте, що незважаючи на таку хоробрість Січових Стрільців 2 травня росіяни захопили Маківку, в якій українська сторона втратила велику кількість як мертвими, так і пораненими й полоненими. В процесі цієї битви Маківка двічі переходила з рук в руки. "Щойно за третім

⁴ Москалі — термін москаль для галичан початку XX ст. вживався як побутовий етном

разом московські полки покинули під тиском стрілецької сили добутий верх і пішли в рістич" – згадував Богдан Гнатевич [8, с. 15].

Осип Думін у своїй мемуарній праці давав оцінку російській армії та її оснащеності. Річ стосується того, що російські війська були краще оснащені та мали більші запаси зарядів, тому що у творі наводиться промова проте, що українській стороні не вистачало боєприпасів через велику кількість ворожого війська: "москалів сипалось і майоріло поміж ліс, стільки як ліса" – згадував В. Петрів [8, 15]. Далі йде опис, що прибувши на підмогу Січові Стрільці швидко змогли вирівняти становище і в результаті вороже військо відступило. "У найважчий момент прийшли Українці. Хоробрі сини свого народу кинулися у бій з ворогами для захисту своєї країни" – згадував командир 55 дивізії Ігнат Фляйшман [3, с. 33].

Також в тих боях участь брали не лише чоловіки, але й жінки. Однією з них була Олена Степанів, яка залишила свій спогад про події 1915 р. 29 квітня, росіяни знову почали підготовку до чергової атаки. Дві доби тривало протистояння. "Удосвіта 1 травня російським силам вдалося захопити верхів'я гори, використовуючи ручні гранати, нову зброю, проти якої стрільці не мали чим боронитися" – писала Олена Степанів [10, с. 18].

Росіяни застосували також артилерію, яка вдарила з верхів Кливи, Погору і Тухлі. Росіяни зайняли верхів'я гори і частину гірського хребта. В полон потрапило декілька австрійських сотень, частина сотень Мельника і Будзиновського. Чималими були втрати січовиків у живій силі. Однак на допомогу стрільцям прийшли 3 сотні І куреня і 2 сотні угорців. Весь тягар нерівної боротьби лягав на стрілецтво. Вони двічі атакували російські сили, що розташувалися на верхів'ї. На допомогу прийшла австрійська артилерія. В ході третьої атаки стрільцям вдалося відтіснити росіян і зайняти верхів'я гори. Це був значний успіх стрілецьких сил, який належним чином оцінило австрійське командування.

Також варто зазначити, що бій 29 квітня тривав недовго, близько години, проте був запеклим. Артилерія росіян перетворила вершину гори на пекло. Ось як описував цей день стрілець В. Петрів: "Москалів сипалось і майоріло поміж нас як ліса" [10, с. 193]. Після першого рукопашного бою ворог відступив. Внаслідок другого бою росіяни відступили за річку Головчанку.

Ще один учасник тих подій Богдан Гнатевич описував дії ворога 1 травня таким чином: "Спершу москалі які ночували в лісі перед стрілецькими окопами, намагалися тихцем захопити стрілецькі позиції на верху. Але це їм не вдалося. Стрільці, що пильно сторожили, поклали прицілним вогнем не одну ворожу лаву, що стрімким узбіччям гори, між деревами густого лісу наблизилась була до стрілецьких позицій. Після двогодинного стріляння москалі відступили" [18, с. 25]. Через деякий час розпочався новий наступ на позиції легіону. Гнатевич продовжував розповідати про хід бою: "Деся біля 6 години ранку загрімилі московські гармати. Пішов важкий стогін по Карпатських горах. Валилися вікові смереки... На долині вже загнула лінія під напором московських мас. Лише вершок Маківки, як острів на морі,

встоював перед заливом. Москалі сунули з одчаєм і без пострілів. Немов якась незнана грізна сила гнала їх не до перемоги, а на певну смерть" [10, с. 194].

Ворожий наступ удався. Російські війська захопили верх Маківки й частину хребта. В полон потрапило кілька австрійських сотень і частина сотень Мельника й Будзиновського. Врятувалися лише ті що були на флангах і в резерві. 3 травня сотні УСС відвели з бойової лінії, замінивши підрозділами австрійської армії.

На нашу думку, якби вояки легіону УСС не проявили б такої хоробрості, тоді російські війська не зустріли би на своєму шляху жодної перешкоди для того, щоб цілковитим розгромом взяти гору Маківку і тоді невідомо в якому становищі могли б перебувати наступні покоління й ми з вами в тому числі.

На підставі здійсненого нами аналізу ми можемо стверджувати, що мемуарна спадщина бійців легіону УСС є дуже важливим джерельним комплексом, тому що завдяки ній ми можемо дізнаватися не тільки про події, що відбувалися в минулому зі свідчень самих очевидців, які перебували на полях бою в той чи інший час, але і про бойові характеристики їхнього військового супротивника – тобто армії російської імперії.

Бійці легіону Українських Січових Стрільців залишили нам ряд важливих спогадів, в яких міститься джерельна інформація про образ Росії та її армії в боях за гору Маківка (1915 р.). На підставі аналізу цих спогадів ми приходимо до висновку що Російська імперія в порівнянні з Австро-Угорщиною, на боці якої воювали УСС була сильнішою.

Як засвідчив аналіз мемуарних джерел напередодні війни Російська імперія у стрілецькому середовищі мала репутацію потужного політичного та військового супротивника. Про те, дивлячись на хід тих військових подій, що відбувалися в подальшому, УСС змінили свою думку, тому що бачили як велика держава зі своєю могутньою армією не змогла впоратися з легіоном/полком, який був сформований тільки перед початком світової війни (1914 р.). На нашу думку, російській армії не вдалося впоратися з УСС, тому що вояки показали свій характер та рішучість у боротьбі за свою землю.

Таким чином, джерельна інформація про російську армію в мемуаристиці вояків УСС є не просто важливою, а навіть не замінимою для дослідження військових подій періоду Першої світової війни, а особливо для дослідження історії російської армії цього періоду. До сьогодні цей джерельний комплекс аналізувався переважно дослідниками історії легіону УСС. Однак наше дослідження проілюструвало що ця мемуаристика зберігає свою джерелознавчу вартість також і для значно ширшого кола науково історичних проблем. В цьому сенсі її джерельний потенціал ще належним чином не оцінений.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назарук О. З кривавого шляху Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. С. 24-26.
2. Овад. Х. Полковник Роман Сушко (документи, матеріали, спогади). Торонто, 2006. С. 31-33.
3. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. С. 17-31.

4. 4.Литвин М., Науменко К. Українські Січові Стрільці: до 500-річчя козацької слави. К.: Видавниче товариство "Знання" України. 1992. С. 14-15.
5. 5.Смирнов А. Збройна боротьба Українських Січових Стрільців. К, 2014. С. 192-195.
6. 6.Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці 1914-1920. Львів: Слово, 1991. С. 31-34.
7. 7.Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. 615 с.
8. 8.Коваль Р. Гуцули у визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового. К., В., 2009. 472 с.
9. 9.Кобець О. Записки полоненого. Німеччина: Дніпрова хвиля, 1959. 300 с.
10. 10.Темницький В. Українські Січові Стрільці. Відень: Союз визволення України, 1915. 21 с.
11. 11.Дем'янюк О. //Протистояння авіації в небі Волині під час Брусиловського прориву 1916 р / . Луцьк. С. 108-113.
12. 12.Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси. К.: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2014. 784 с.

Гульовська Євгенія

Науковий керівник – доц. Григорук Анатолій

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В умовах існування ринкової економіки важливу роль у її функціонуванні надається капіталу. Його створення забезпечується розвиненою банківською системою, яка забезпечує умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що банківська система є важливою частиною економічної системи України. Адже забезпечує її стабільне функціонування, сприяючи формуванню економічних відносин між суб'єктами фінансового ринку. Для розвитку країни потрібно забезпечити ефективне функціонування банківської системи. А для цього потрібно визначити, які проблеми гальмують цей процес та знайти способи їх вирішення. В подальшому це дозволить визначити перспективи розвитку банківської системи в Україні.

Наукова новизна полягає у тому, що автором статті проаналізовано проблеми та перспективи розвитку банківської системи України.

Мета статті – проаналізувати основні проблеми, що гальмують ефективність функціонування банківської системи, визначити перспективи її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. В роботах українських вчених активно досліджується процес формування та функціонування банківської системи, визначаються її проблеми та шляхи їх вирішення, розглядаються перспективи її розвитку. Банківську систему досліджували: Холодна Ю., Рац О., Швець В., Єфремова Н., Боднар І., Вдовенко Л., Руденко З., Завадська Д. та ін. Незважаючи на значні досягнення в теорії та практиці діяльності банківської системи є багато питань, які потребують подальшого дослідження. До таких питань належить дослідження проблем та перспектив розвитку банківської системи.

Банківська система є сукупністю банків та інших кредитних установ, що її утворюють та які складають кредитну систему країни. Вона створюється відповідно до певної концепції, у

якій кожному банку відводиться певна чітко визначена позиція, яка передбачає виконання ним певних завдань, в залежності від виду банку, які в підсумку дозволяють створити розгалужену банківську систему.

Банки виступають важливою складовою економіки адже вони регулюють рух фінансів. Прослідковуючи функціонування банківської системи, можна простежити стан розвитку економіки країни, які тенденції розвитку переважають позитивні чи негативні [1, с. 13].

На сучасному етапі розвитку банківська система України стикнулася з рядом проблем, які пов'язані з одного боку з недосконалостями розвитку самої банківської системи, а з іншого з економічною та політичною ситуацією в країні. Ці проблеми перешкоджають ефективному розвитку банківської системи, гальмуючи його.

Великою проблемою, яка гальмує розвиток банківської системи є недосконалість законодавства України у сфері банківської діяльності. Національний банк України постійно впроваджує нові нормативні акти, які мають на меті підвищити ефективність та стабільність банківської системи, але вони часто є суперечливими та складними для виконання, а це створює додаткові ризики для банків. Тому для вдосконалення банківської системи потрібно створити більш чітке і зрозуміле законодавство у сфері банківської діяльності, тобто привести його у відповідність до міжнародних стандартів цієї галузі.

Ще однією проблемою є висока концентрація банківського сектору. Якщо в січні 2018 року в Україні налічувалося 82 банки, то вже в вересні 2023 року їх кількість зменшилась до 64 банків, 50 % активів яких припадало на 5 найбільших банків [2]. Ситуація нерівномірної концентрації капіталів створює великі ризики для фінансової стабільності країни, оскільки може призвести до монополізації банківської системи, а це створить загрозу фінансовій безпеці і може спричинити занепад економіки. Для уникнення цього необхідно збільшити рівень конкурентоспроможності банківського сектору. Адже тільки в умовах існування здорової конкуренції можливий ефективний розвиток банківської системи України.

У діяльність банків активно втручається держава. Про це свідчить той факт, що на сьогодні існує 4 державних банки, які займають велику частку на ринку фінансових послуг, адже на них припадає 49% активів, 46% зобов'язань, 44% власного капіталу та 65% статутного капіталу банківської системи України [3]. Завдяки цьому держава має можливість формувати стратегію розвитку банківської системи в Україні. Але це негативно впливає на конкуренцію та розвиток інноваційної банківської системи.

Недостатня диверсифікація банківських активів гальмує розвиток банківської системи. Ця проблема пов'язана з тим, що більшість банків спеціалізуючись на видачі кредитів, менше уваги звертаючи на інші види банківської діяльності, такі як банківське обслуговування, інвестиції тощо. Такий односторонній розвиток банківської діяльності несе багато ризиків для стабільності банківського сектору. Адже якщо зменшуються прибутки від виду діяльності якою

займається банківська установа, вона починає втрачати можливі прибутки, що веде до скорочення активів.

Ще однією проблемою банківської системи України є низька якість надання банківських послуг у поєднанні з їх високою вартістю. Базова облікова ставка встановлена НБУ в 2020 р. становила 10 %, а в 2023 р. вона збільшилася до 16 %, в той час як в інших європейських державах вона була в межах 0,1-3,75 % [4]. Відповідно до цього зростає і ставка інших банків пов'язаних з НБУ, це веде до зростання цін на послуги, які надаються клієнтам. Банкам необхідно подбати про вдосконалення якості фінансових послуг, які вони надають клієнтам, а також про покращення рівня обслуговування клієнтів тощо. Такі заходи спрямовані не лише для того, щоб клієнт вибрав певний банк для отримання конкретної фінансової послуги, але й для побудови довготривалої співпраці. Проте це потребує додаткових витрат спрямованих на стимулювання роботи персоналу та технічне забезпечення комфорту клієнтів тощо, але в майбутньому ці заходи призведуть до розширення клієнтської бази [5].

Наступна проблема, яка може похитнути банківську систему, пов'язана з недостатнім рівнем капіталізації банків у порівнянні з іншими країнами ЄС. Від рівня капіталізації залежить здатність банків компенсувати непередбачувані збитки, тобто капіталізація дозволяє банкам бути стійкішими до втрат, створюючи інвестиційні можливості. Саме тому, в умовах функціонування банківської системи останніх років, основна увага фахівців спрямовувалася на забезпечення достатнього рівня капіталізації банків, щоб не допустити проблем з ліквідністю. Починаючи з жовтня 2022 року, незважаючи на війну на території України, сукупний регулятивний капітал банків почав стабільно зростати, і вже на липень 2023 року він виріс на 28 %. За окреслений проміжок часу також зріс показник нормативу адекватності регулятивного капіталу, який на кінець періоду визначався 24,3 %, а норматив достатності основного капіталу – 14,8 %. Ці показники свідчать про контрольованість ситуації в банківській системі України. Забезпечити стабільність вдалося завдяки діяльності банків, контрольованих українським урядом та банків у яких залучений іноземний капітал [6].

Для банківської системи дуже важливо забезпечити ефективне управління ліквідністю, адже від цього залежить її здатність ефективно здійснювати перерозподіл коштів. Ліквідність визначається як здатність банку вчасно погасити взяті на себе зобов'язання. Для того, щоб забезпечити ліквідність банківської системи потрібно удосконалити практику регулювання та нагляду за банківською системою, щоб вчасно виявити ранні ознаки ризику ліквідності. Це дозволить оперативно вжити необхідних заходів для її подолання. Протягом 2022- 2023 років зріз показник ліквідності з 284,9 % до 347,9 % [7]. Ці заходи дозволять забезпечити стабільність функціонування банківської системи України.

Крім проблем пов'язаних з недосконаlostями в середині банківської системи на неї впливає економічна та політична ситуація в країні. Війна в Україні спричинила політичну нестабільність, інфляцію, які дуже погано вплинули на банківську систему. Антитерористична

операція, а тепер повномасштабна війна завдала великого удару по банківській системі. Було знищено відділення банків на тих територіях, які окупувала росія, багато людей, які змушені були евакуюватися або залишились на тимчасово окупованих територіях, потрапили у важке матеріальне становище, вони припинили виплачувати свої кредити. Багато вкладників почали знімати кошти з своїх рахунків та виїжджати за межі України. Так само з України виїхало багато працівників банків, що призвело до втрати кваліфікованих спеціалістів, які б могли допомогти врегулювати ситуацію в місцевих відділеннях банків.

Проте випробування не завершилися, адже економічна ситуація в якій опинилися країна залишається складною й до сьогодні. На неї впливають постійні військові дії, обстріли об'єктів критичної інфраструктури, які призводять до загострення енергетичної кризи, а також тероризм росії, постійні кібератаки, яким піддається у тому числі й банківська система, спрямовані на те щоб розбалансувати становище в Україні, поглибити кризу. Банківська система змогла вистояти завдяки підтримці західних партнерів.

Сьогодні найбільшою проблемою багатьох банків є проблемна заборгованість, спричинена збільшенням кількості тимчасово переміщених осіб, занепадом підприємств, великими руйнуваннями інфраструктури, економіки країни. Люди зіткнувшись з падінням доходів спричинених війною та невизначеністю подальшого майбутнього, припинили виплату по кредитах або захотіли здійснити реструктуризацію на вигідних умовах. Держава для того, щоб стабілізувати ситуацію видала ряд законодавчих обмежень для банків, які ускладнили механізм стягнення заборгованості у боржників. Таким чином відбулося замороження кредитів, яке завдало значних збитків банківській системі.

Крім того окремі напрямки банківської діяльності майже припинили існувати. До таких напрямків належать іпотечний бізнес, знищення пов'язано з падінням доходів населення, а також з великими ризиками спровокованими війною. В Україні зменшилася частка кредитного бізнесу. Це яскраво спостерігалось протягом перших місяців війни, коли кредити зовсім не видавалися, тепер банки відновили практику видачі кредитів, але не в таких межах, як це було до початку повномасштабного вторгнення. Зараз банки зацікавлені в кредитуванні експорт орієнтованих компаній, які працюють в аграрному та технологічному секторі. Інвестиції в цінні папери також стали занадто ризикованими, тому майже не здійснюються.

Для того щоб зменшити втрати банки почали скорочувати витрати, які не є ключовими для їхньої діяльності, зокрема вони зменшили кількість відділень на місцях, переходячи в режим роботи онлайн, зменшили витрати на юридичні та інші консультаційні послуги, зменшили витрати спрямовані на модернізацію інтернет-ресурсів. Банки намагалися компенсувати втрати завдяки трансакційному бізнесу, тобто вони збільшили плату, яка стягується при переказі коштів, поповненні карток готівкою, конвертації валюти тощо. Проте НБУ наклав обмеження на здійснення ряду валютних і транскордонних операцій, що пов'язано

з санкціями проти громадян росії та білорусі, а також компаній, пов'язаних з ними. Всі ці заходи ускладнили функціонування банківської системи.

Позитивним є той факт що невтішні прогнози західних експертів, щодо краху банківської системи України на початку війни не здійснилися, проте все ж ситуація залишається складною. Верховною Радою було прийнято ряд законів, які засвідчили можливість ускладнення ситуації в банківській сфері. До них належать закон про особливості виведення системно важливих банків з ринку, відповідно до якого державі надавалися широкі повноваження щодо націоналізації цих банків, а також було запроваджено механізми попередження виведення коштів акціонерами з неплатоспроможних банків [8].

Незважаючи на ряд недоліків, які існують в банківській системі вона має перспективу подальшого розвитку, але для цього потрібно здійснити певні заходи для її вдосконалення. В першу чергу потрібно підвищити конкурентоспроможність банківської системи. Для цього потрібно зменшити частку державного сектору в банківській системі, звести до мінімуму державне втручання в банківську діяльність, запровадити систему пруденційного регулювання та нагляду за банківською системою, вдосконалити законодавство в банківській сфері, а також розробити вимоги до функціонування банківської системи, у межах яких здійснювалась б конкурентна боротьба між банками та банківськими установами, також необхідно встановити такі ж вимоги до рівня капіталізації. Ці заходи дозволять зменшити ціни на банківські послуги та підвищити якість обслуговування клієнтів.

Розвиток фінансового ринку сприятиме диверсифікації банківських активів. Він дозволить залучати кошти від ширшого кола учасників фінансового ринку, таких як вкладники, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо. Що в свою чергу сприятиме активнішому розвитку в Україні небанківських фінансових установ. Щоб підвищити довіру населення до банківської системи потрібно розробити ефективну систему захисту прав вкладників. Крім того потрібно збільшити фінансову грамотність населення, щоб вони отримали базові навички розпоряджання фінансами та почали більше довіряти та користуватися послугами банків.

Входження України в ЄС сприятиме інтеграції її банківської системи в європейський банківський сектор, а це вимагає негайно вирішити ряд проблем банківської системи, щоб підвищити ефективність та конкурентоспроможність українських банків на світовій арені.

Банківська система є частиною фінансової системи, яка у свою чергу є частиною економічної системи України. Розвиток однієї з них завжди буде впливати на всі інші. Отже, розвиток економіки країни, її фінансової сфери буде нести свій вплив на банківську систему. Сьогодні великої популярності набувають цифрові технології. Вони можуть допомогти банкам оптимізувати свої операції та дозволять розробити для клієнтів ряд нових послуг. Це забезпечить конкурентну перевагу банку на ринку.

Проте щоб реалізувати всі ці заходи, в першу чергу, необхідно стабілізувати економічну та політичну ситуацію в нашій державі. Тільки тоді всі наші дії принесуть перспективний результат.

Висновки. Отже, незважаючи на ряд недоліків, які існують в банківській системі України на сьогодні вона перебуває в відносно стабільному стані, тобто вона є надійною, адже змогла вистояти в умовах війни. Проте для підвищення її ефективності та конкурентоспроможності потрібно вирішити проблеми, які заважають її ефективному функціонуванню. Банки активно над цим працюють. Деякі проблеми вже вдалося вирішити, зокрема пов'язані з ліквідністю банківського сектору, а також з капіталами, інші ж потребують більше зусиль. Проте реалізація цих заходів дозволить створити сприятливі умови для подальшого розвитку банківської системи України та її ефективного функціонування в майбутньому

ЛІТЕРАТУРА

1. Холодна Ю.Є., Рац О. М. Банківська система: навчальний посібник. Харків, 2013. 315 с.
2. Показники діяльності банків (2008-2023) // Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/> (дата звернення: 04.11.2023).
3. Державні банки України в умовах війни // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/derzhavni-banky-ukrayiny-v-umovakh-viynu> (дата звернення: 04.11.2023).
4. Огляд банківського сектору, травень 2019 р. // Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 03.11.2020).
5. Завадська Д.В. Якість як основна складова конкурентоспроможності сучасного банку. Молодий вчений. 2014. №8. С. 100–105.
6. Діагностика стабільності банківського сектору 2023: підсумки першого півріччя. // Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/08/30/703699/> (дата звернення: 05.11.2023).
7. Діагностика стабільності банківського сектору України // Інтерфакс-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/931818.html> (дата звернення: 05.11.2023).
8. Ліхачов М. Проблеми та перспективи банківського сектору. Юридична Газета. онлайн версія. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-ta-perspektivi-bankivskogo-sektoru-.html> (дата звернення: 05.11.2023).

Петрик Тетяна

Науковий керівник – проф. Алексієвець Леся

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У ПРОЄКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ФОНДУ «ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ»

В останні роки перед Україною вкрай актуальним постає питання її інтеграції у європейську та євроатлантичну спільноти. Держава обрала західний вектор розвитку, який передбачає намір вступити до Європейського Союзу (ЄС) та Північноатлантичного Альянсу (НАТО). У цьому контексті важливо інтегрувати українські структури до систем розвинутих держав Заходу та проводити важливі реформи, які наблизатимуть Україну до означених цілей.

Однією з найважливіших галузей, яка потребує інновацій і покращень, є освітня. У цьому контексті Україна співпрацює з Європейським фондом освіти (European Training Foundation). Ця організація була заснована в Турині (Італія) в 1994 р. для допомоги партнерам ЄС у здійсненні освітніх реформ у контексті зовнішньої політики Європейського Союзу. Переважно співпраця відбувається з країнами перехідної економіки, однією з яких є й Україна [2; 14].

Європейський фонд освіти за останні 15 років запустив цілий ряд спільних із Міністерством освіти і науки України проєктів, котрі зосереджені здебільшого на модернізації професійно-технічної вітчизняної освіти. Одним із таких є проєкт «Державно-приватне партнерство у розвитку професійної освіти», реалізація якого розпочалася у 2018–2019 рр. [2]. Його суть полягає у проведенні Міністерством освіти і науки активної співпраці з підприємствами та організаціями для забезпечення якісного професійного навчання та залучення додаткових ресурсів для розвитку професійно-технічної освіти, орієнтованої на сучасні технології. Основні напрямки цієї співпраці включають:

1. Реформування системи професійно-технічної освіти та встановлення професійно-освітніх стандартів.
2. Консультативна допомога з питань, що становлять взаємний інтерес.
3. Участь у спільних заходах, таких як конкурси, виставки, конференції тощо.
4. Механізм працевлаштування випускників на підприємствах.
5. Розробка пропозицій щодо надання роботодавцями та навчальними закладами професійної кваліфікації випускникам.
6. Обмін інформацією та рекламування розвитку професійної освіти через різні засоби масової інформації та вебресурси.
7. Встановлення партнерства між великими організаціями та навчальними закладами.
8. Забезпечення практичної підготовки та стажування на базових підприємствах.
9. Виплати галузевих та іменних стипендій найкращим учням і студентам.
10. Допомога підприємств у розвитку матеріально-технічної бази навчальних закладів.
11. Стимулювання викладачів і майстрів виробничого навчання [1].

Наразі в рамках роботи над цими завданнями вітчизняне Міністерство освіти і науки уклало Меморандуми із рядом організацій: Товариство з обмеженою відповідальністю «ВІАТЕК», Українська асоціація виробників феросплавів та іншої електрометалургійної продукції «УкрФА», Міжнародна фундація виборчих систем, ТОВ «Захід-Схід Консалтинг» і ГО "Міжнародний клуб ділових людей", ГО «Інститут професійних кваліфікацій», ТОВ «Сніжка-Україна», ТОВ «Кнауф Гіпс Київ», ТОВ «Фомальгаут-Полімін», ТОВ «ЗІП», Будівельна палата, ТОВ «КНАУФ ГПС Київ», ТОВ «Сніжка-Україна», громадська спілка "Національне партнерство в легкій промисловості», ПАТ «Українська залізниця», Федерація роботодавців України, Швейцарська агенція розвитку та співробітництва та ТОВ «Геберіт

Трейдінг», ТОВ «Клопотенко», ПП «Академія професійної освіти спеціалістів індустрії краси «Партнер Плюс»», Меморандум Про співпрацю між МОН та «S&A Group» [1].

Згідно зі згаданими Меморандумами, вітчизняне Міністерство із вказаними суб'єктами заявили про намір об'єднання зусиль партнерів у напрямку системного, конструктивного та взаємовигідного співробітництва з метою залучення додаткових ресурсів для розвитку професійної (професійно-технічної) освіти та її орієнтації на технічні й технологічні умови сучасного будівництва [7; 8; 9; 10], для підвищення рівня освіти працівників залізничного транспорту [12], легкої промисловості України [11], металургії [3], підвищення культури здорового харчування у закладах освіти [13], підвищення культури побутового обслуговування населення, її розвиток з урахуванням світових стандартів і тенденцій [4; 5], підвищення мотивації молоді та дорослого населення здобувати робітничі професії/кваліфікації у сфері послуг [4] тощо.

У Меморандумах конкретизовано цілий ряд напрямків співпраці, серед яких варто виділити наступні:

1. Оновлення змісту професійної освіти з метою відповідності кваліфікації випускників вимогам сучасного ринку праці.
2. Реалізація інноваційної моделі для забезпечення якісної практичної підготовки кадрів.
3. Створення навчальних посібників та методичних матеріалів для здобувачів професійної освіти, які враховують використання сучасних матеріалів і технологій [8; 9].
4. Розробка пропозицій для спільного надання випускникам професійних кваліфікацій роботодавцями і навчальними закладами [7].
5. Розвиток державно-приватного партнерства, включаючи спільні ініціативи для внесення змін до законодавства, що регулює це партнерство [6].
6. Участь у наукових експериментах та проєктах [13].

Вважаємо, що наведені нами напрями є важливими та на часі.

Без сумніву, Меморандум часто є радше домовленістю, яка не є зобов'язальною до чогось, однак сам факт укладання цілої системи таких документів є, на нашу думку, обнадійливим. Разом із тим розуміємо й те, що добре, хоча й дещо загально прописані умови Меморандуму не завжди означають їх виконання. Крім того, слід зважити й на той факт, що суттєво гальмує розвиток різноманітних проєктів російська агресія на Україну.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що факт тісних зв'язків між Міністерством освіти і науки України та Європейським фондом освіти став важливим поштовхом до активної співпраці між згаданим Міністерством та цілою плеядою організацій, які підписали з ним Меморандуми про співпрацю. Попри ряд труднощів, зазначимо, що таке співробітництво є одним із тих важелів, які, на нашу думку, здатні рухати Україну у європейському та євроатлантичному векторах розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державно-приватне партнерство. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnichna-osvita/reforma-profesijnoyi-osviti/derzhavno-privatne-partnerstvo-ta-dualna-osvita/derzhavno-privatne-partnerstvo>.
2. Європейський фонд освіти. Режим доступу:
3. <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/yevropejska-integraciya/spivprasya-z-yevropejskim-fondom-osviti>.
4. Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Українською асоціацією виробників феросплавів та іншої електрометалургійної продукції "УкрФА" від 29.07.2021 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/2021/29.07/Memor.MON.ta.Ukr.as.vyr.ferosplaviv-UkrFA-29.06.pdf>.
5. Меморандум Про співпрацю між МОН та "S&A Group" від 01.12.2020 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/2020/12/memorandum-pro-spivpratsyu-mizh-mon-ta-sa-group.pdf>.
6. Меморандум Про співпрацю між МОН та ПП "Академія професійної освіти спеціалістів індустрії краси "Партнер Плюс" від 01.12.2020 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/2020/12/Memorandum%20mizh%20MON%20ta%20Partner%20Plyus.pdf>.
7. Меморандум Про співпрацю між МОН та Федерацією роботодавців України від 05.11.2018 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/memorandum-pro-spivpratsyu-mizh-federatsieyu-robotodavtsiv-ukraini-ta-ministerstvom-osviti-i-nauki-ukraini.pdf>.
8. Меморандум Про співробітництво між МОН і Будівельною палатою від 31.03.2017 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/pro-spivrobitnitstvo-mizh-mon-i-budivelnoyu-palatoyu-31032017.pdf>.
9. Меморандум Про співробітництво між МОН і ТОВ "ЗІП" від 08.11.2018 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/zip.pdf>.
10. Меморандум Про співробітництво між МОН і ТОВ "КНАУФ ГПС Київ", 2017 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/pro-spivrobitnitstvo-mizh-mon-i-tov-knauf-gips-kiiv.pdf>.
11. Меморандум Про співробітництво між МОН і ТОВ "Снежжка-Україна" від 02.11.2016 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/pro-spivrobitnitstvo-mizh-mon-i-tov-snezhka-ukraina.pdf>.
12. Меморандум Про співробітництво між МОН та громадською спілкою "Національне партнерство в легкій промисловості" від 18.06.2017 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/pro-spivrobitnitstvo-mizh-mon-ta-gromadskoyu-spilkoyu-natsionalne-partnerstvo-v-legkiy-promislovosti.pdf>.
13. Меморандум Про співробітництво між МОН та ПАТ "Українська залізниця" від 10.07.2018 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/09/20/ukrzalznitsya.pdf>.
14. Меморандум Про співробітництво між МОН та ТОВ "Клопотенко" від 05.06.2020 р. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/memorandumi/z-e-klopotenko.pdf>.
15. Where we work. Ukraine. Режим доступу: <https://www.etf.europa.eu/en/where-we-work/countries/ukraine>.

Марцінів Юрій

Науковий керівник – проф. Алексієвський Леся

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Геополітична обстановка на карті Європи станом на 1917 рік сприяла великим змінам у цій частині світу, що заторкували глибинні й переломні моменти буття багатьох народів. Оскільки Перша світова війна стала каталізатором незворотних процесів у країнах, які брали участь в ній, у вирі викликів почався розпад багатьох імперій, та насамперед значні зміни

відбулися у Російській імперії, в межах якої проживало чимало поневолених народів, зокрема і українці. Починаючи з 1914 року, тобто з початку Великої війни, становище в імперії було непевним, так як вона вступила у цей глобальний конфлікт відсталою за усіма параметрами державою, а також із багатьма внутрішніми проблемами, які особливо посилились після Першої революції 1905-1907 років. У цьому контексті чимало народів, у тому числі українці, білоруси, поляки, фіни, балтійці та інші – плекали свої плани на фоні світової війни. Незважаючи на шалений спротив національним меншинам зі сторони імперського уряду та москвофільських організацій, на теренах України як до, так і під час війни функціонувала чимала культурно-наукова діяльність представників українського народу, що було представлено в чималих досягненнях та постатях. І в цьому позитивний феномен, тому що, попри заборони, власне, всього українського та загалом національне пригнічення російською політикою і культурою, зуміли вберегти свою ідентичність та ставити перед собою певні завдання навіть у такі переломні часи для всього світу. Український національний рух широко про себе заявляв, хоча і існувало ряд суперечностей в цьому середовищі, але усе ж, усі очікували вдалого моменту для того, аби реалізувати свої найвищі цілі, а найсміливіші з цієї плеяди безперечно плекали надії на здобуття державності. І такий момент настав, коли в Російській імперії було повалено царя та утворений новий уряд на чолі з Керенським. А в Україні усе розпочалось із утворення головного українського органу влади – Центральної ради, яка стала осередком усього політичного життя українців. Вона складалась із різних представників політичних, громадських, культурних та професійних організацій, і, зрозуміло, із дуже різносторонніх поглядів та ідей. Це надалі вплинуло на усю ситуацію, коли виявилось, що не було елементарного бачення майбутнього для української землі. До прикладу, поділ політичних представників та загалом суспільства на прихильників автономії та самостійності, - один із таких аспектів, які ускладнювали єдине будівництво нового українського державного утворення. Чітко можемо це простежити за універсалами УЦР, від першого і до останнього четвертого, який все-таки проголошував незалежну й самостійну Українську Народну Республіку. Але пам'ятаємо, що це було здійснено в умовах, коли зовнішня загроза зі сторони більшовицької росії уже сунула на Київ та інші міста й села України. Але якщо все-таки поглянути з глобальної точки зору, то основна місія українців на той час – тобто здобуття держави, була досягнута. Тепер завдання полягало в іншому – розбудувати її та захистити. Бо, як свідчать багато прикладів з історії – свободу виборити - лише початок усієї роботи, а її закріплення та збереження – найбільша частина праці кожного народу, яку потрібно здійснити. Якщо брати до уваги 1918 рік, то для тодішньої української державності він був найнасиченішим за подіями, тому що це і Брестський мирний договір, перемога у першій радянсько-українській війні, співробітництво із Четверним Союзом, гетьманський переворот, всебічний розвиток держави, закінчуючи уже антигетьманським повстанням та початком другої радянсько-української війни. Цей період безумовно проявив той потенціал державотворчості,

який сформував Україну із всіма позитивними та негативними тенденціями, які побутували на той час. Але подальші несприятливі внутрішні та зовнішні виклики, все ж таки вирішили долю країни й народу. Серед перших чинників, які стосуються політичних і соціальних аспектів, варто відокремити неповноцінну підтримку українського національного проекту з боку населення України, малочисельну кількість українськомовного населення в містах України, низький рівень політичної єдності еліт та недостатню національну свідомість усіх верств населення, а також інші дотичні й проблематичні причини. А на фоні нестабільної та важкої ситуації на військових фронтах, призвели все-таки до того, що захистити здобуте стане неможливо. Навіть після втручання Польської держави у війну із совітами та партизанської боротьби українців на початку 20-х років – врятувати державність не вдалося, вона була втрачена на багато десятиліть, і відновлена лише у 1991 році після розвалу чергової шовіністичної імперії під назвою Радянський Союз.

Отже, якщо підсумувати, то можна неодмінно говорити про те, що державотворчий потенціал Української революції був, можливо, не надто швидко і повноцінно реалізований, але протягом того періоду сформувалось чимало концепцій та ідеалів якою повинна бути Україна. Особливо з точки зору великих намагань багатьох українських діячів у будівництві державних інституцій та їх функціонуванні для реформування держави. Однак, через хронічну нездатність багатьох політичних груп об'єднатись між собою, та й простого народу теж, і через зовнішню загрозу зі сторони більшовицької навали – зберегти державу не вдалося, не зважаючи на різні кроки та авантюри упродовж тих років. Хоч нам і не вдалось реалізувати свою спробу створити єдину державу, як це зробили поляки, фіни чи інші народи Центрально-Східної Європи, але в українському суспільстві зберігалась пам'ять про це і щонайголовніше – віра та ідеал, що Україна повернеться на карти світу як незалежна й об'єднана держава. І ця сторінка історії важлива й актуальна безумовно і в наш час, коли б знову опинились в боротьбі за виживання нашої держави із тим же самим ворогом. Тому внутрішня єдність українського народу та довготривала міжнародна підтримка зі сторони цивілізованого світу – запорука нашої майбутньої перемоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Відродження нації. Ч.ІІІ. Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.). Київ : Вид-во політ. літ. України, 1990. 542 с.
2. Державотворчий процес в Україні. Київ: Наукова думка, 2007. 912 с.
3. Гирич І. Крапки над "І": Реконцептуалізація Української революції. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/09/28/153033/> (дата звернення: 09.11.2023).
4. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2018. 495 с.

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Жовнір Тая

Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ПОСТАВИ ШКОЛЯРІВ ЗІ СКОЛІОЗОМ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день навчальне навантаження учнів в школі є досить великим, що в свою чергу, призводить до малорухливого способу життя. До цього ще й додається постійне тривале проведення часу за гаджетами та гіподинамія. Часто діти годинами сидять в неправильному положенні, вигнувши хребет в ту чи іншу сторону, що і є основною причиною виникнення деформацій хребта у дітей шкільного віку. В результаті, у багатьох школярів сьогодні діагностують сколіоз, як розповсюджене захворювання опорно-рухового апарату.

Для виправлення ситуації із захворюванням важливо провести своєчасну діагностику. Батьки часто не помічають перших ознак порушення постави, а тому діти потрапляють до лікаря уже зі суттєвими відхиленнями, коли для вирішення проблеми потрібно приділити багато часу та зусиль. Спорт та фізична культура у своєму арсеналі містять ефективні засоби зміцнення спини і хребта. Плавання, спортивні ігри, танці, лижний спорт, масаж та спеціальні вправи – це засоби, які можуть покращити опорно-руховий апарат.

Мета статті – проаналізувати та обґрунтувати основні засоби фізичної реабілітації школярів зі сколіозом.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день одним з найпоширеніших порушень постави серед школярів є сколіоз. Він являє собою захворювання опорно-рухового апарату, що характеризується викривленням хребта у прямій проекції в бік з відхиленням по вертикальній осі, що може призвести до функціональних порушень в роботі органів грудної клітки, а також косметичних дефектів. Хвороба небезпечна тим, що при прогресуванні захворювання може відбуватися деформація грудної клітки та кісток тазу. Хворобу достатньо легко діагностувати, проте, здебільшого, тривалий час вона залишається непоміченою і, через це, сильно прогресує [6].

Сучасна медицина не стоїть на місці, відповідно увесь час вдосконалюються методи діагностики сколіозу, проте основним методом постановки точного діагнозу являється рентгенографія. Схему аналізу рентгенівських знімків для визначення кута викривлення хребта вперше розробив американський ортопед Кобб. Кут викривлення, виміряний за

рентгенівськими знімками, називають «кутом за Коббом». Чим більший кут викривлення, тим довшим буде тривати лікування [9].

Фізична реабілітація школярів зі сколіозом проходить в декілька етапів. Перший етап-відновлювальний, коли хворий позбавляється дискомфорту, іноді болючих відчуттів в хребті, м'язового спазму. На другому (зміцнюючому) етапі приділяється увага укріпленню хребетного стовпа з метою його адаптації до щоденних навантажень. На третьому підтримуючому етапі метою є запобігання зношенню міжхребцевих дисків [1].

Основні завдання ФР при сколіозі:

- запобігання подальшому прогресуванню;
- стабілізація хребта у трьох площинах;
- зміцнення м'язів спини та грудної клітки, створення м'язового корсету, випрямлення хребта;
- поліпшення діяльності кардіореспіраторної системи;
- нормалізація емоційного тону;
- виховання та закріплення навички правильної постави [5].

У сучасній медицині існує багато способів фізичної реабілітації дітей зі сколіозом. Одним з них є кінезотерапія, яка являє собою напрямок фізичної терапії, що передбачає виконання активних і пасивних рухів, певних вправ лікувальної гімнастики та роботи на тренажерах для досягнення конкретного терапевтичного результату. Кінезотерапія при сколіозі позитивно впливає на розвиток опорно-рухового апарату та не потребує медикаментозного або хірургічного втручання.

Виконання лікувальних вправ при сколіозі та інших порушеннях постави дає видимі результати, якщо пацієнт виконує комплекс вправ постійно, і поєднує лікувальну фізкультуру з іншими методами (масаж, басейн тощо). Щоб не нашкодити спині, перед початком виконання фізичних вправ слід зробити наступне:

1. Пролікувати загострення хронічних захворювань. Особливо це стосується осередків інфекцій (хронічний тонзиліт, синусит тощо).
2. Проконсультуватися з реабілітологом чи інструктором-методистом щодо можливостей самостійних занять.
3. Придбати зручний комплект одягу для фізичних вправ. Виключено використання щільних та грубих тканин. Вбрання для лікувальної фізкультури має бути еластичним і дихаючим [8].

Особливе місце при сколіозі відіграють коригуючі вправи, які спрямовані на виправлення деформацій (грудної клітки і хребта) та патологічних положень окремих сегментів тіла. Такі вправи спрямовані на зменшення дефектів постави. Найбільш важливе в цих вправах – вихідне положення, яке має чітко локалізований вплив, оптимальне поєднання силового напруження і розтягування [2].

Тривалість лікувальної фізкультури при сколіозі не перевищує 45 хв. Кількість занять – 5 разів на тиждень, кожне заняття складається із трьох основних частин. Перша частина (підготовча) – 10-15 хв. Друга частина (основна) – 25-30 хв. Складається з тренування та специфічних фізичних вправ. Третя частина (заклучна) – 5 хв. [3].

В підготовчій частині виконують вправи «Літачок», «Котяча ходьба», переكاتи з носка на п'яту і дихальні . В основній частині виконують вправи «Вітрила», «М'язовий циліндр», ізометричні, дихальні вправи. В заключній частині виконують ходу на п'ятах , вправи на дошці Євмінова [4].

Також одним з найдієвіших методів лікування сколіозу є масаж, завдяки якому покращується загальний стан пацієнта, його постава, зміцнюються м'язи спини, тазу та живота. Масаж використовується як спосіб корекції м'язових змін, характерних для захворювання. Він допомагає усунути функціональні зміни, тим самим зменшуючи нерівномірне навантаження на хребці. Це дозволяє призупинити прогресування захворювання. Процедура дозволяє знизити больовий синдром, а також поліпшити кровообіг тулуба і кінцівок.

Масаж призначають при всіх видах сколіозу в школярів. Масажують прихребтові зони, шийні ділянки, грудну клітку і живіт. При правобічному сколіозі масажують в положенні на животі, права рука за спиною, голова нахилена вліво і повернена в правий бік, ліву ногу кладуть на праву. Виконують плавні погладжування та розтирання. При напружених м'язах застосовують розслаблюючий масаж, при розтягнутих-тонізуючий. У важких випадках, при четвертому ступені сколіозу, застосовують тільки загальний масаж. Особливо складно масажувати подвійне викривлення хребта [3].

Якщо сколіоз поєднується з кіфозом (округлою спиною), то виконують погладжування, розтирання, розминання ,та поплескування. Масаж грудних м'язів при цьому виконують за розслаблюючою методикою. При сколіозі особливого укріплення потребують ромбовидні та трапецієвидні м'язи. Лопатку приводять до середньої лінії, плече дещо відводять назад, підклавши під нього валик, масажують м'язи міжлопаткової та лопаткової ділянок з одночасним натискуванням на випуклу частину реберних дуг. Поступальними рухами кисть рухається в напрямку бічної поверхні грудної клітки, що при кіфозі згладжує та знижує висоту горба. Масаж проводять з обох боків, з натискуванням на випуклі ребра. Інтенсивніше масажують з випуклого боку. На передніх ділянках грудної клітки плече має виступ вперед зі сторони сколіозу. Ці м'язи розслабляють за допомогою прогладжувань, розтирань, розминань, та вібрації. Тривалість масажу 20-25 хвилин, курс лікування – 20 процедур щоденно або через день [4].

Не менш ефективною для лікування сколіозу є гідрокінезотерапія – метод лікування, що використовує фізичні вправи у воді. Гідрокінезотерапія сприяє зміцненню не тільки м'язів і хребта, але й нервової системи. Гідрокінезотерапія при сколіозі хребта сприяє регуляції

процесів збудження та гальмування в корі головного мозку, покращує травлення, кровообіг, дихання, окисно-відновні процеси, що позитивно впливає на нервово-психічний стан пацієнта.

Фізичну активність дітей зі сколіозом слід не так обмежувати, скільки спрямовувати її в потрібне русло. Не рекомендують займатися такими видами спорту, які легко призводять до травм, які пов'язані із значними навантаженнями на хребет або несиметричним розвитком м'язів (хокей, підняття важких речей, теніс тощо). Не рекомендується також займатися художньою та спортивною гімнастикою. Найкращим видом спорту при сколіозі є плавання. Вода розвантажує хребет, сприяє гармонійному розвитку всіх м'язів, тренуванню серцево-судинної та дихальної систем [5].

Найпростішим та незамінним обладнанням при сколіозі є дошка Євмінова, яка являє собою інноваційний ортопедичний тренажер для відновлення при коригуванні постави. Вона сприяє поступовому розтягуванню хребта під дією власної ваги людини. Заняття стретчингом (вид розтяжки), плавання, спортивні ігри теж позитивно діють на весь організм, сприяють гнучкості хребта, тримають м'язи в тонусі [10].

Серед ортезів для тулуба, які застосовують у консервативному лікуванні сколіозу, найбільш широке розповсюдження отримали Бостонський корсет (Boston brace), Мільвоки (Milwaukee), Стагнара (Stagnara), Чарльстона (Charleston bending brace), Уілмінгтона (Wilmington 25 brace), Шено (Cheneau) та інші види ортопедичних виробів як для цілодобового, так і для дозованого використання, в тому числі для нічного застосування [7].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можемо зробити висновки що, неправильне положення тіла при сидінні під час навчання та користуванні *гаджетами* є однією з основних причин сколіозу. Тривалість лікування цього захворювання залежить від розміру величини кута за Коббом – чим він більший, тим лікування буде тривалішим і складнішим. У сучасній медицині існує багато способів фізичної реабілітації дітей зі сколіозом. Особливе місце серед них відводиться лікувальній фізичній культурі, масажу, кінезотерапії, гідрокінезотерапії, ортезам, які запобігають подальшому прогресуванню хвороби та стабілізують опорно-руховий апарат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакалюк Т. Г., Чурпій І. К., Янів О. В., Стельмах Г. О., Телиця Є. Ю. Сучасні аспекти реабілітаційного обстеження при порушенні постави у людей молодого віку. Art of Medicine. 2020. 1(13). С.175–179.
2. Вакуленко Л. О., Клапчук В. В., Вакуленко Д. В., Прилуцька Г. В., Кутаков С. В., Прилуцький З. П., Лучишин Н. Ю. Основи фізичної реабілітації. Тернопіль, 2010. 78 с.
3. Войчишин Л. Корекція і профілактика порушень постави у підлітків засобами фізичної реабілітації. Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2009. 13(3). С.35–39.
4. Гамма Т. В, Григус І. М, Орел І. О, Гірак А. М. Фізична терапія дітей віком 10-12 років зі сколіозом II ступеня. Rehabilitation and Recreation. 2022. 11. С.7–10.
5. Голєніщева Л.В, Пустовойт Б.А. Фізична терапія при сколіотичній хворобі I ступеня на поліклінічному етапі. Фіз. реабілітація та рекреац. – оздоровчі технології. 2020. 5(2). С.18–24.

6. Григус І. М., Нагорна О. Б., Горчак В. В. Реабілітаційне обстеження в практиці фізичного терапевта : навчальний посібник. Рівне, 2017. 130 с.
7. Лисенко М. П. Комплекси лікувально-коригувальної гімнастики при порушеннях постави. Фізичне виховання в школах України. 2009. 2. С.19–22.
8. Нагорна О. Б., Горчак В. В. Основи фізичної реабілітації: навчальний посібник. Рівне, 2017. 127 с.
9. Таратухіна Л. М. Комплексна фізична терапія при порушеннях постави. Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології. 2019. 1. С.53–61.
10. Чайковський М. Є. Основи фізичної реабілітації : навч.-метод. посіб. Київ : Університет «Україна», 2014. 282 с.

Нога Іван

Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ

Постановка проблеми. У сучасному світі дедалі більше спостерігається багато ушкоджень пов'язаних з травмами кісток і суглобів, що спричинило потребу нових та ефективних методів лікування. Медицина не стоїть на місці і за останні десятиліття було багато думок і методів вирішення цієї проблеми, але одним із фундаментальних рішень є ендопротезування.

Ендопротезування кульшового суглобу є ефективним методом лікування дегенеративних захворювань суглоба, таких як остеоартроз, ревматоїдний артрит, а також травм і патологій, що призвели до руйнування суглобового хряща. Після операції пацієнтам необхідна реабілітація, яка спрямована на відновлення рухливості та функції суглоба, а також на запобігання ускладненням.

Мета. Визначити особливості впливу фізичної реабілітації після ендопротезування кульшового суглобу.

Виклад основного матеріалу. Ендопротезування кульшового суглобу є однією з найпоширеніших хірургічних операцій у світі. У 2022 році в Україні було проведено близько 10 тисяч таких операцій. Ендопротезування кульшового суглобу дозволяє відновити функцію суглоба і покращити якість життя пацієнтів. Однак після операції пацієнтам необхідна реабілітація, яка спрямована на відновлення рухливості та функції суглоба, а також на запобігання ускладненням.

Фізична реабілітація після ендопротезування кульшового суглобу зазвичай складається з трьох етапів:

1. Інтенсивний етап триває від 1 до 6 тижнів після операції. На цьому етапі основна увага приділяється відновленню рухливості суглоба. Пацієнтам призначаються активні та пасивні вправи, а також вправи на розтяжку.

2. Перехідний етап триває від 6 тижнів до 6 місяців після операції. На цьому етапі пацієнти продовжують займатися фізичними вправами, але навантаження поступово збільшується. Пацієнти можуть починати ходьбу по сходах, їзду на велосипеді, плавання і інші види відновлення.

3. Завершальний етап триває від 6 місяців до 1 року після операції. На цьому етапі пацієнти займаються фізичними вправами для підтримки рухливості та функції суглоба[2].

У рамках фізичної реабілітації після ендопротезування кульшового суглобу використовуються різні методи та вправи. Активні вправи виконуються самим пацієнтом. До них відносяться вправи на розгинання, згинання, відведення, приведення і обертання стегна. Пасивні вправи виконуються за допомогою сторонньої особи. До них відносяться вправи на пасивне розгинання, згинання, відведення, приведення і обертання стегна. Вправи на розтяжку допомагають збільшити амплітуду рухів у суглобі. Вправи на зміцнення м'язів допомагають покращити функцію суглоба і запобігти його деформації [5].

У дослідженні було показано, що пацієнти, які пройшли фізичну реабілітацію після ендопротезування кульшового суглобу, досягали значного покращення за шкалою Харріса (див. Таб.1). Ця шкала є інструментом для оцінки функціонального стану пацієнтів після ендопротезування кульшового суглобу [1].

Таблиця 1. Шкала Харріса для оцінки функціонального стану пацієнтів ендопротезування кульшового суглобу

Бали	Критерії
100	Пацієнт може безболісно виконувати всі повсякденні активності, включаючи ходьбу, підйом по сходах, присідання і вставання з положення сидячи.
90	Пацієнт може безболісно виконувати більшість повсякденних активностей, але може відчувати деякий дискомфорт при виконанні складних завдань.
80	Пацієнт може безболісно виконувати основні повсякденні активності, але може відчувати дискомфорт при тривалому ходьбі або підйомі по сходах.
70	Пацієнт може самостійно виконувати основні повсякденні активності, але може потребувати допомоги при виконанні складних завдань.
60	Пацієнт може самостійно виконувати основні повсякденні активності, але може відчувати біль при ходьбі або підйомі по сходах.
50	Пацієнт може самостійно пересуватися, але потребує допомоги при виконанні основних повсякденних активностей.
40	Пацієнт може пересуватися тільки з допомогою інвалідного візка або ходунків.
30	Пацієнт може пересуватися тільки з допомогою сторонньої особи.
20	Пацієнт повністю недієздатний.
10	Пацієнт прикутий до ліжка.

Оцінка за шкалою Харріса проводиться лікарем або реабілітологом. Для оцінки пацієнта лікар або реабілітолог запитує його про здатність виконувати різні повсякденні активності. Також можуть проводити огляд пацієнта, щоб оцінити його рухливість і функцію суглоба. Зміни за шкалою Харріса використовуються для оцінки прогресу пацієнта в процесі

реабілітації. Якщо пацієнт отримує більш високу оцінку за шкалою Харріса, це означає, що він досягає кращих результатів у відновленні функції суглоба. Дана Шкала є важливим інструментом для оцінки функціонального стану пацієнтів після ендопротезування кульшового суглобу. Шкала дозволяє лікарям і реабілітологам відстежувати прогрес пацієнта в процесі реабілітації і вносити необхідні корективи в план лікування [3].

Крім фізичної реабілітації, пацієнтам після ендопротезування кульшового суглобу можуть бути призначені інші види реабілітації, зокрема вона спрямована на відновлення функції м'язів і суглобів. Робоча терапія спрямована на навчання пацієнтів самообслуговуванню і поверненню до робочої діяльності. Психологічна терапія спрямована на допомогу пацієнтам впоратися з психологічними наслідками операції.

Після ендопротезування кульшового суглобу пацієнтам слід дотримуватися таких рекомендацій: необхідно дотримуватися порад лікаря і реабілітолога; потрібно регулярно займатися фізичними вправами; необхідно уникати надмірних навантажень на оперовану кінцівку, стежити за своїм здоров'ям і вчасно повідомляти лікаря про будь-які проблеми [4; 6; 7].

Висновки. Фізична реабілітація є важливою складовою післяопераційного лікування пацієнтів, які перенесли ендопротезування кульшового суглобу. Вона спрямована на відновлення рухливості та функції суглоба, а також на запобігання ускладненням. Для досягнення найкращих результатів реабілітації пацієнтам слід дотримуватися рекомендацій лікаря і реабілітолога.

Фізична реабілітація після ендопротезування кульшового суглобу є ефективною для відновлення рухливості та функції суглоба. Пацієнти, які пройшли фізичну реабілітацію, досягають кращого функціонального відновлення, ніж пацієнти, які її не отримували.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белікова Н. О., Сушено Л. П. Основи фізичної реабілітації в схемах і таблицях : навч. метод. посіб. Київ : Козарі, 2009. 74 с.
2. Заморський Т. В. Відновлення після ендопротезування кульшового суглоба : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2011. 90 с.
3. Абрамович О. В. Фізична реабілітація пацієнтів після ендопротезування кульшового суглобу: автореф. дис. канд. мед. наук : Київ, 2019. 22 с.
4. Гайко Г. В. Ендопротезування кульшового суглоба: сучасні технології : Київ : Наукова думка, 2017. 312 с.
5. Скрипник О. А. Фізична реабілітація пацієнтів після ендопротезування кульшового суглобу: автореф. дис. канд. мед. наук : Київ, 2020. 24 с.
6. Вакуленко Л.О., Вакуленко Д.В., Прилуцький З.О. Основи масажу : навч. посіб. Тернопіль : ТНПУ, 2013. 132 с.
7. Бойчук Т., Голубєва М., Левандовський О. Основи діагностичних досліджень у фізичній реабілітації : навч. посіб. Львів : ЗУКЦ, 2010. 240 с.

ВИКОРИСТАННЯ ПІЛАТЕСУ В ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОМУ ТРЕНУВАННІ

Постановка проблеми. У теперішній час поняття «фітнес» стає символом якості життя. В умовах війни велика кількість населення знаходиться у стані психоемоційного напруження, в результаті чого м'язи перебувають у постійному тонусі, а це призводить до больових відчуттів по всьому тілу. Під час стресу імунна система стає вразливішою до вірусних захворювань. Все це змушує населення ставати прихильниками здорового способу життя. Заняття за системою пілатес є чудовим рішенням у виборі фізичних навантажень, адже не мають вікових та професійних обмежень, а також зводиться до мінімуму можливість травматизму, оскільки виключає ударне навантаження. Знання принципів та методики даної системи дозволяє повноцінно отримати від занять бажаний результат.

Мета роботи: проаналізувати особливості проведення занять за методикою, яку розробив Джозеф Пілатес.

Виклад основного матеріалу. З поміж різноманітних фізкультурно-оздоровчих занять особливою популярністю користується система вправ, яку розробив Джозеф Пілатес (Joseph Pilates) на основі синтезу йоги та гімнастики більше ніж 100 років тому. Фізично слабкий та хворобливий від народження, він знайшов у собі сили кинути виклик природі й старанно тренувався (займався греко-римською боротьбою, плаванням, боксом, катанням на лижах, гімнастикою), в результаті чого вже до 14 років мав міцне здоров'я та атлетичну фігуру, яку зумів зберегти до самої старості [3].

Пілатес – це комплекс вправ, спрямованих на розвиток та зміцнення м'язів, покращення балансу та координації, а також сприяє зниженню емоційного напруження (стресу). Тренування включають елементи розтяжки, опрацювання глибоких м'язів, а також техніку правильного дихання. Вправи виконуються від легких до більш складних, без виконання різких рухів. Регулярні заняття дають можливість виправити поставу, підвищити гнучкість суглобів і хребта, усунути «затиски» в м'язах.

Основна відмінність методики пілатесу від більшості видів фітнесу в тому, що під час виконання вправ в роботу включаються м'язи, які розташовані глибоко, серед них: поперечний м'яз черевного преса, м'язи тазового дна та багато роздільні м'язи хребта. Крім роботи великих поверхневих м'язових груп, особлива увага приділяється саме навантаженню глибоких дрібних м'язів, які потребують специфічного тренування.

Головною перевагою пілатесу є комплексне навантаження, в якому закладено фактор оздоровлення і розвантаження хребта, усунення больових синдромів, корекція вад постави та поліпшення самопочуття при остеохондрозі та грижах міжхребцевих дисків [2].

Вісім принципів правильного виконання вправ, які складають основу авторської системи Дж. Пілатеса. До них належать: 1) концентрація; 2) центрування; 3) дихання; 4) контроль; 5) точність; 6) плавний рух; 7) ізоляція; 8) регулярність [4].

1. Концентрація - вміння зосереджувати свою увагу та здійснювати постійний контроль за правильним положенням тіла в просторі та технікою виконання рухів. Перший крок у навчанні концентрації – реалізація того, що позиція кожної частини тіла є дуже важливою і що всі наші рухи і пози взаємопов'язані.

2. Центрування. Пілатес визначив центр тіла як область між ребрами і стегнами у передній і задній частинах тулуба. Автор системи добре розумів необхідність створення «центру сили», тобто розвитку сили м'язів черевного пресу, нижньої частини спини, стегон і сідничних м'язів, оскільки вони є основою для виконання багатьох вправ. При цьому м'язи черевного пресу служать опорою для хребта і внутрішніх органів, утворюючи природний корсет.

3. Дихання. Постановка правильного дихання під час виконання вправ – один з найважливіших принципів системи Дж. Пілатеса. На думку автора системи, правильне дихання пов'язано з повним достатньо глибоким видихом і вдихом при виконанні фізичних вправ.

4. Контроль. Дж. Пілатес вважав, що в ідеалі м'язи повинні підкорятися волі людини. «Рефлекторні дії наших м'язів не повинні домінувати над нашою волею». Контроль над рухами має важливе значення в запобіганні травм.

5. Точність. Точність руху призводить до більш граціозних рухів. Точність вимагає контрольованих дій, без яких рух стає неакуратним і естетично непривабливим. «Правильно виконані та засвоєні до підсвідомої реакції, ці вправи відображають витонченість і баланс у вашій повсякденній діяльності». Точність вимагає не тільки правильного розміщення тіла до початку руху (вихідного положення), але також регулювання швидкості, з якою він здійснюється.

6. Плавність руху. В системі Дж. Пілатеса велика увага приділяється розвитку рухливості у суглобах і загальній гнучкості. Навчання плавності руху під час тренування дозволяє досягнути плинності руху поза тренуванням. «Контрологія призначена для того, щоб дати вам гнучкість, природну грацію, і звичку, що буде безпомилково відображена у всьому, що ви робите».

7. Ізоляція. Навчання контролювати окремі м'язові групи дозволяє більш ефективно контролювати увесь м'язовий апарат. Це підвищує точність виконання руху. Принцип «ізоляції» означає переважний свідомий контроль за тими групами м'язів, які на даний момент руху виконують головну функцію.

8. Регулярність. Принцип регулярності фізичних навантажень відомий в системі фізичного виховання як загальнометодичний принцип «систематичності», а в системі спортивного тренування – як «безперервність тренувального процесу». Відомо, що регулярні

заняття дають значно більший ефект, ніж епізодичні, тому цей принцип і передбачає безперервність навчально-тренувального процесу.

У системі Пілатес ви навчитеся декільком технікам дихання, але на латеральному або бічному диханні наголошується перш за все. У цій техніці ви зосереджуєтеся на розширенні грудної клітки та спини, а не живота під час вдиху. Вправи у системі Пілатес координуються з моделями вдиху і видиху а також дихання використовується для ініціювання та підтримки руху. Втримуючи м'язи живота втягнутими всередину та вгору, а також одночасно роблячи глибокий вдих, можна відчувати це, як вправу на складну координацію. Усі, хто регулярно тренуються, повинні дихати глибоко та повноцінно, використовуючи переваги кожного циклу дихання, щоб вдихнути багато свіжого повітря та згодом позбавити легені від усього використаного повітря. Мета такого дихання полягає в насиченні крові киснем, посиленні загального кровообігу та відчутті енергії. Додавання бічного дихання до вашого звичайного діафрагмального дихання збільшить загальну дихальну здатність. Коли м'язи живота правильно втягнуті, вони захищають хребет і діють як підтримувальний корсет для всього тулуба. Знання того, як правильно дихати, утримуючи м'язи живота, дає вам додаткову підтримку під час виконання вправи. Попрактикувавшись у бічному диханні, ви побачите, що можете виконувати вправи Пілатесу з більшою легкістю. Це допомагає полегшити навантаження на прес і посилює відчуття подовження хребта під час дихання.

Для тренування бічного дихання можна використовувати таку вправу, наприклад: 1) Сядьте зручно; 2) Покладіть руки з боків тіла навколо грудної клітки; 3) Зробіть глибокий вдих через ніс розширюючи грудну клітку та спину. Пам'ятайте, що ваші легені знаходяться всередині тулуба, а ребра можуть розширюватися з кожним вдихом. Відчуйте, як ваші ребра штовхають руки назовні, коли ви робите вдих. 4) Видихніть через рот. Ваші ребра стискаються. 5) Повторіть цю модель дихання кілька разів, поки не відчуєте, як ребра розширюються і звужуються [1].

Висновки. Програма пілатесу, як засіб фізкультурно-оздоровчого тренування допомагає розвинути позитивне мислення та боротися зі стресами. Вона вчить свідомого контролю над виконанням рухів, самоконтролю, вмінню відчувати своє тіло, виховує легкість і граціозність. Заняття пілатесом має оздоровчу функцію, зокрема тонізують м'язи, розвивають рівновагу, покращують статуру, надаючи м'язам більш подовжену форму, допомагають впоратися з болями в спині, розвивають дихальну систему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воловик Н. Навчальний посібник Пілатес. Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2023. 182 с.
2. Наконечна А., Сосіна В. Індивідуальні програми занять пілатесом різного цільового спрямування для жінок другого періоду зрілого віку. Фізична активність здоров'я і спорт. 2018. 2(32). С.64–69.

3. Петренко О. П., Петренко Н. В., Лоза Т. О. Оздоровчі технології пілатесу в професійно-прикладній фізичній підготовці студентів вищої освіти. Сумський державний університет, 2020. 172 с.
4. Сосіна В. Ю. Методика проведення комплексів вправ за системою Пілатеса, Александдера Фельденкрауза та інших: лекція для студентів 6-го курсу з дисципліни «Реабілітаційно-відновлювальна підготовка». Львів, 2019. С.9–16.

*Коришівський Ігор
Науковий керівник – доц. Шандригось Віктор*

РОЛЬ ПЕРІОДУ З РОЗВИТКУ СИЛОВОЇ ВИТРИВАЛОСТІ В ПІДГОТОВЦІ ПАУЕРЛІФТЕРІВ

Актуальність. Небачена раніше швидкість росту спортивних результатів зарубіжних атлетів ставить перед провідними науковцями і практиками країни нові завдання [5, 6, 12]. Для того, щоб українські атлети надалі продовжували достойно представляти нашу країну на європейських і світових змаганнях нам необхідно створити сучасну потужну методологічну базу підготовки спортсменів, яка б відповідала запитам сучасності [11, 13, 14].

Питаннями витривалості займалися багато науковців: Андрієнко Г.М., Вілмор Дж.Х., Костіл Д.Л., Линець М.М., [1, 3, 4]. Проте, на даний момент, період з розвитку силової витривалості в пауерліфтингу не набув широкого розповсюдження у тренувальних системах спортсменів, хоч, на нашу думку, є одним з найефективніших інструментів подолання так званого «тренувального плато», вважаємо цю тему надзвичайно актуальною.

Метою даної статті є всебічне розкриття теми силової витривалості та її впливу на збільшення функціональних резервів організму, яке призведе до росту спортивних результатів у довгостроковій перспективі.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури та джерел інтернету.

Результати дослідження та їх обговорення. Перш, ніж говорити про силову витривалість, розглянемо поняття сили та витривалості, а також їх взаємозалежність. Отож, сила – це здатність людини переборювати зовнішній опір або протидіяти йому за допомогою м'язів [1, 2, 4, 7].

У фізіології під силою м'язів розуміють те максимальне напруження м'язів, яке вони здатні розвинути. Чим більший опір здатна подолати людина, тим вона сильніша (абсолютна сила людини) [1].

Під витривалістю ми розуміємо здатність організму до тривалого виконання будь-якої роботи без помітного зниження її працездатності. Фактично витривалість – це здатність організму протистояти втомі. Розрізняють загальну та спеціальну витривалість. Загальна витривалість (або її ще називають аеробна) – здатність людини виконувати тривалу м'язову роботу в зоні помірних фізичних навантажень з оптимальною функціональною активністю основних органів і структур життєзабезпечення. Покращення рівня розвитку загальної

витривалості стає передумовою ефективного розвитку різних видів специфічної витривалості, до яких належать всі конкретні різновиди витривалості, що суттєво відрізняються від загальної. Спеціальна витривалість – це здатність людини до ефективного виконання роботи при подоланні втоми в умовах конкретного специфічного виду діяльності (в спорті, у професійній діяльності тощо) [3, 4].

Так який же зв'язок існує між цими, здавалося б на перший погляд, кардинально протилежними фізичними якостями? Між фізичними якостями існує тісний взаємозв'язок, який у спортивній літературі прийнято називати «переносом». Так, розвиток загальної витривалості (у певних межах) призводить до підвищення спеціальної витривалості, яка, у свою чергу, сприяє збільшенню сили м'язів. В цьому випадку ми можемо вести мову про силову витривалість людини, яка являє собою здатність організму якомога продуктивніше тривалий час долати помірний зовнішній опір. В подальшому силова витривалість стає потужним фундаментом для розвитку як абсолютної, так і вибухової сили.

Давайте розглянемо більш детально період зі збільшення силових витривалості і перебудови, які відбуваються в організмі спортсмена завдяки застосуванню цього періоду. Отож, в загальному вигляді цей період являє собою систему тренувань із 10-14 (в окремих випадках і більше) мікроциклів. Його головною метою є збільшення тренувального об'єму, як тижневого, так і місячного.

Тренувальний об'єм виражається такими кількісними показниками як кількість підйомів штанги (КПШ) та тоннаж (кількість піднятих кілограмів, обчислюється в кілограмах). Кількість повторень в окремому підході варіюється і може бути 8, 10, 12, 15 та навіть 20, а кількість робочих підходів 2-6. Інтенсивність, на якій напружується силова витривалість становить 30-65%. Окрім того, доцільно і рекомендується раз в 5-6 тижнів виконувати так звані контрольні точки, які дадуть уявлення про поточний стан і форму спортсмена (наприклад, 5 тиждень присідання зі штангою 65% 3×8). Також відмінним рішенням буде включення в розминку і заминку комплексу колових вправ з легко-середніми вагами, що дозволить всебічно впливати на організм атлета. Наприклад, комплекс з 4-5 вправ на різні групи м'язів (ізольовані вправи) в режимі 3 кола по 12 повторень в кожній вправі [7, 8].

Тепер розглянемо, теоретичне підґрунтя. Як ми усі знаємо, у відповідь на зовнішній вплив факторів середовища на організм людини відбуваються різного роду перебудови в ньому, які дозволяють пристосуватися до нових умов і зберегти відносну сталість внутрішнього середовища, тобто відбувається адаптація. Адаптація до фізичних навантажень полягає в адекватній зовнішнім впливам перебудові функціональних систем організму. Поняття адаптації тісно пов'язане з уявленнями про функціональні резерви організму людини, під якими слід розуміти потенціальні можливості, що проявляються в екстремальних умовах [9, 10].

Ефективність процесу адаптації знаходиться у точній відповідності до функціональних ресурсів органу, чи систем організму в цілому, які є в наявності на момент виконання тієї чи

іншої фізичної вправи. Саме функціональні резерви обмежують інтенсивність і тривалість фізичного навантаження, яке може виконати людина. Для збільшення функціональних резервів необхідно багаторазово впливати на ті чи інші системи і органи, чи на організм в цілому специфічними подразниками (вправами) оптимальної інтенсивності і тривалості. Внаслідок цього і формується довгострокова адаптація. Як зазначає М.М. Линець: «Довгострокова адаптація до фізичних вправ, виконання яких пов'язане з переважним проявом витривалості, проявляється, перш за все, у збільшенні функціональних резервів вегетативних систем (рухливість, потужність, ємність, економічність). Так, з ростом тренуваності організм більш оперативно і адекватно реагує на відповідне фізичне навантаження (оптимальне впрацювання)» [4].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що силова витривалість, як вид спеціальної витривалості, перш за все, збільшує функціональні резерви організму, що в майбутньому дозволить швидше і легше адаптуватися до значного навантаження, а відтак і швидше збільшити свій разовий результат в певній вправі. Окрім того, робота на силову витривалість має ряд переваг, які відображаються у перебудовах організмі, зокрема:

підвищується внутрішньом'язовий енергетичний потенціал, потужність окисних процесів та скорочувальних властивостей м'язів;

знижується швидкість гліколітичних процесів;

інтенсифікується видалення кінцевих продуктів метаболічних процесів, а також швидкість окислення лактату в процесі м'язової роботи;

оптимізація процесів споживання глюкози та креатинфосфату дозволяє тренуватися більш об'ємно, водночас зберігаючи ресурси для відновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вілмор Дж.Х., Костіл Д.Л. Фізіологія спорту. К.: Олімпійська література, 2003. 655 с.
2. Земцова І. І. Спортивна фізіологія. К., 2008. 20 с.
3. Линець М. М., Андрієнко Г. М. Витривалість, здоров'я, працездатність. Львів : [б. в.], 1993. 130 с.
4. Линець М. М. Основи методики розвитку рухових якостей : навч. посібник. Л. : Штабар, 1997. 207 с.
5. Розторгуй М.С., Оліярник В.І., Башенський Ю.М. Тенденції розвитку пауерліфтингу на сучасному етапі. Теорія та методика фізичного виховання. 2012. № 5. С. 46-49.
6. Розторгуй М.С., Товстоног О.Ф., Мельник Т.Г., Шандригось В.І., Попович О.І., Оліярник В.І. Особливості формування мотивації до спортивної діяльності у пауерліфтерів високої кваліфікації. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 5 (150) 2022, С. 88-92.
7. Сапрун, С. Фізична підготовка спортсменів : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Вектор, 2022. 63 с.
8. Тулайдан В.Г., Тулайдан Ю.Т. Практикум з теорії і методики фізичного виховання. Львів, «Фест-Прінт». 2017. 179 с.
9. Фабрі З. Й., Чернов В. Д. Біохімічні основи фізичної культури і спорту: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту. Вид. 2-е, доп. і перероб. Ужгород: Ужгородський національний університет; Вид-во СП "ПоліПрінт", 2014. 91 с.
10. Поняття про адаптацію та фізіологічні резерви організму людини. URL: <https://buklib.net/books/23838/>

11. Федерація пауерліфтингу України. Протоколи змагань [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.powerlifting-upf.org.ua/sorevnovaniya.php>.
12. Stetsenko A.I. The world powerlifting records – a new story. Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports. 2012, vol.3, pp. 119–123.
13. International Powerlifting Federation. Results of World Championships [Elektronik resourse]. Mode of access: <http://www.powerlifting-ipf.com/46.html>
14. European Powerlifting Federation. Results of European Championships [Elektronik resourse]. Mode of access: <http://www.europowerlifting.org/results.html>

Баран Інна

Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій

РОЗВИТОК ГНУЧКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ГІМНАСТИКИ І СТРЕТЧИНГУ

У старшому шкільному віці гнучкість відіграє особливо важливу роль, оскільки в цей період відбувається активний розвиток опорно-рухового апарату. Гнучкість – це здатність людини виконувати рухи в повному обсязі, досягаючи максимальної амплітуди рухів. Вона є однією з основних фізичних якостей людини, яка має важливе значення для здоров'я та фізичної підготовленості.

Гнучкість сприяє правильному формуванню скелета, запобігає розвитку захворювань опорно-рухового апарату, підвищує працездатність м'язів, покращує координацію рухів та естетику виконання гімнастичних елементів. Дослідження показали, що вправи на гнучкість також можуть зменшити ризик травм, покращити спортивні результати та полегшити м'язовий біль і скутість.

Метою нашої статті є описати методику розвитку гнучкості для учнів старшого шкільного віку.

Гнучкість визначається, як амплітуда рухів у суглобі або групі суглобів. Її можна виміряти за допомогою спеціального обладнання, наприклад, гоніометра. Гнучкість залежить від будови суглобу, зв'язок, сили та еластичності м'язів і, навіть від нервової регуляції тону м'язів. Так само вона залежить від статі, віку, часу доби (вранці гнучкість знижена).

За даними наукових досліджень, найбільш чутливими до розвитку гнучкості є такі періоди:

Дитячий вік (від 4 до 15 років). У цей період відбувається активний ріст і розвиток м'язів і зв'язок. Гнучкість збільшується в середньому на 20-30%.

Підлітковий вік (від 15 до 20 років). У цей період гнучкість продовжує збільшуватися, але темпи зростання сповільнюються.

Після 20 років темпи розвитку гнучкості сповільнюються, і вона починає повільно зменшуватися. Однак регулярні заняття вправами на розтяжку можуть допомогти зберегти і навіть поліпшити гнучкість у зрілому віці [3].

Для розвитку гнучкості існує безліч різних видів занять. Найпоширенішою з них є стретчинг. Це система вправ, спрямована на розтягування м'язів і зв'язок. Історія виникнення стретчингу сягає сивої давнини. Ще в стародавньому Єгипті, Греції та Римі люди займалися розтяжкою для підвищення гнучкості та координації рухів. У Стародавньому Китаї стретчинг був одним з основних елементів універсального комплексу вправ цигун. У середньовіччі стретчинг не був популярним видом фізичної активності. Однак у XIX столітті він знову став набирати популярності, і в 1920-х роках у США були створені перші спеціалізовані студії стретчингу. У 1960-х роках стретчинг став популярним у США та Європі, і з того часу він став невід'ємною частиною багатьох видів фізичної активності, таких як йога, пілатес та фітнес [1].

Стретчинг має ряд позитивних ефектів для здоров'я: покращує гнучкість і рухливість, зменшує ризик травм, покращує кровообіг, зменшує стрес, покращує сон та підвищує настрій. Цей вид є ефективним способом покращити своє здоров'я і самопочуття. Він підходить людям різного віку і рівня фізичної підготовки.

Для ефективного розвитку гнучкості необхідно виконувати розтяжки регулярно, не менше 3 разів на тиждень. Також важливо дотримуватися правильної техніки виконання розтяжок. За способом виконання вони поділяються на: статичні розтяжки – це плавне розтягування м'язів у статичному положенні. Тривалість становить 15-30 секунд. Кількість повторень кожної розтяжки – 2-3. Динамічні – це плавні, неривкі рухи в поєднанні з розтягуванням м'язів. Тривалість динамічної розтяжки становить 10-15 секунд. Кількість повторень кожної розтяжки – 3-5. Комбіновані розтяжки – це поєднання статичних та динамічних, саме їх варто застосовувати для успішної реалізації методики покращення гнучкості.

Перед початком розтяжок необхідно виконати розминку. Розминка допоможе підготувати м'язи до розтягування. А після закінчення необхідно виконати заминку. Що допоможе повернути м'язи до нормального стану [2].

Заняття стретчингом потрібно виконувати в певній послідовності. Починати рекомендується з великих м'язових груп, таких як м'язи ніг, спини та живота, це пов'язано з тим, що великі м'язові групи мають більшу амплітуду рухів, ніж дрібні. Потім слід перейти до розтяжки дрібних м'язових груп, таких як м'язи рук, шиї та плечей.

Для появи результату занять, необхідно виконувати розтяжки регулярно, не менше 3 разів на тиждень. Тривалість кожного тренування повинна становити не менше 30 хвилин. Залежно від індивідуальних особливостей кожного, помітно покращити гнучкість можна протягом 2-4 місяців регулярних тренувань. У перші 2-3 тижні тренувань дана фізична якість буде покращуватися досить швидко. Однак, з часом темп прогресу буде сповільнюватися. Це пов'язано з тим, що м'язи поступово розтягуються і досягають свого максимального потенціалу. Для того, щоб підтримати досягнутий рівень гнучкості, необхідно продовжувати виконувати розтяжки регулярно, не менше 2 разів на тиждень [5].

Рівень гнучкості знижується досить швидко після припинення занять. Залежно від індивідуальних особливостей людини, зниження показників може відбуватися протягом кількох тижнів або навіть днів. Люди з високим рівнем розтяжки втрачають гнучкість повільніше, ніж люди з низьким рівнем.

Важливо пам'ятати, що заняття повинні проходити з дотриманням правильної техніки виконання вправ. Крім того, гнучкість можна розвивати за допомогою занять гімнастикою. Це система фізичних вправ, спрямована на розвиток всіх груп м'язів і ефективний спосіб покращити гнучкість і зміцнити здоров'я. Заняття гімнастикою підходять для людей різного віку і фізичної підготовки. Вправи гімнастики включають в себе розтяжки, силові вправи та вправи на баланс. Суть цих занять полягає в комплексному фізичних якостей людини, таких як сила, витривалість, гнучкість, швидкість, спритність і координація рухів.

Основні етапи розвитку гімнастики:

Стародавній світ (Єгипет, Греція, Рим) – розвиток гімнастики як засобу фізичного виховання і підготовки до військової служби.

Середньовіччя – занепад гімнастики.

Відродження – розвиток різних систем гімнастики (фізкультура, шведська гімнастика, німецька гімнастика) відродження гімнастики в Європі.

XX століття – розвиток нових видів гімнастики, становлення гімнастики як виду спорту.

Починати заняття варто з простих вправ і поступово переходити до більш складних. Якщо є проблеми зі здоров'ям, перед початком занять з гімнастики обов'язково потрібно проконсультуватись з лікарем.

Ось кілька прикладів вправ на розтяжку засобами гімнастики:

нахил вперед з положення стоячи;

нахил в сторону з положення стоячи;

поворот тулуба махи руками вперед-назад;

махи ногами в сторони [4].

Гімнастика зміцнює м'язи і кістки, покращує координацію рухів, зміцнює серцево-судинну систему, зменшує ризик травм, покращує поставу, покращує самопочуття.

Висновок: Гнучкість це важлива фізична якість, яка необхідна для виконання різних видів діяльності, таких як рухова активність, танці, професійна діяльність, а також для повсякденного життя. Для розвитку гнучкості можна використовувати вправи з гімнастики та стретчингу, тому що вони ефективні, підходять для людей різного віку і рівня фізичної підготовки, не вимагають спеціального обладнання. Заняття гімнастикою і стретчингом є ефективним способом розвитку гнучкості. Вони включають в себе різноманітні вправи, які спрямовані на розтягування м'язів і зв'язок. Крім того, гімнастика і стретчинг можуть бути використані для розвитку інших фізичних якостей, таких як сила, витривалість, координація рухів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуменюк С. В., Винничук О. Т. Історичні аспекти розвитку фізичної культури і спорту : Навч. посібник. Тернопіль, 2022. 220 с.
2. Дубинська, О. Я. Сучасні-фітнес технології у фізичному вихованні учнівської і студентської молоді: проектування, розробка, специфічні особливості: монографія. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. 566 с.
3. Петрович В., Альошина А. Гнучкість та її вплив на організм людини: збірник наукових праць. Луцьк : Волинський НУ ім. Л. Українки, 2012. 323с.
4. Сосіна, В. Ю. Гімнастика. Вправи для загального розвитку : навчальний посібник. Київ : Олімпійська література, 2017. 552 с.
5. Суббота, Ю. В. Оздоровчі рухові програми самостійних занять фізичною культурою і спортом : практ. Посібник: Кондор, 2007. 164 с

Рудик Наталія

Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ ДЖАМПІНГ ФІТНЕСОМ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Сучасний ритм життя вимагає від нас більше уваги до нашого здоров'я і фізичної активності. Багато громадян віддають перевагу здоровому способу життя. Однією з його невід'ємних складових є регулярні заняття спортом. У цьому контексті, різні види фітнесу стають все більш популярними, і серед них джампінг – це цікавий та захоплюючий вид спортивного тренувань.

Джампінг фітнес відомий також, як стрибки на батуті та є захоплюючим та ефективним видом фізичної активності. Він не лише поліпшує фізичний стан але й сприяє розвитку координації рухів та збільшенню витривалості й зміцненню м'язової системи. Джампінг фітнес має позитивний вплив на здоров'я людини, таким чином підвищуючи кардіотренування, зміцнює м'язи та поліпшує координацію. Він підходить для всіх незалежно від рівня мотивації та фізичної підготовленості, джампінг фітнес може бути ідеальним варіантом для схуднення і підтримки належного рівня фізичного розвитку.

Мета статті: проаналізувати виникнення та особливості впливу джампінг фітнесу на здоров'я людини.

Джампінг фітнес або заняття на батуті, як вид спорту має цікаву історію та еволюцію. Початки його виникнення можна відстежити ще в далекому минулому, хоча в сучасному розумінні цей вид спорту став популярним у другій половині XX століття. Перші експерименти з використанням батута для фізичних тренувань були здійснені в кінці XIX століття. Французький артилерист та інженер Джордж Наєтт розробив пристрій, який мав би зменшити травматизм при випробуванні парашутів. Цей пристрій складався з металевої рами та тканинного полотна. Тому, можна сказати, що це був один із перших винаходів, який став прообразом сучасного батута. Таким чином, історія джампінгу свідчить про його еволюцію від простого пристрою для безпечних стрибків до складного та захоплюючого виду спорту, який підкорив серця мільйонів людей по всьому світу [3].

Справжній розквіт джампінгу, як виду спорту відбувся в 20-х роках XX століття в Сполучених Штатах Америки. Тут люди почали використовувати батут для виконання різноманітних трюків та акробатичних вправ. Це відкрило нові можливості для тренувань і розваг. На сьогоднішній день джампінг є популярним видом фізичних активностей та розваг. Його популярність поширилася, як серед дітей та підлітків, так і серед дорослих. Існують різноманітні напрямки джампінгу, включаючи фітнес-програми, акробатичні виступи та навіть спортивні змагання.

Назва повністю визначає методику навантажень (джампінг означає «стрибати»). Заняття джампінг фітнесом не вимагають спеціального одягу, обов'язковим вважається лише наявність зручних кросівок. Інвентарем для такого фітнесу служить спеціальний батут невеликого розміру. Він створює виштовхуючий ефект, чим істотно зменшує навантаження на суглоби і попереки. Це одне з головних переваг такого тренування [1].

Зазвичай тривалість тренування джампінг фітнесом не перевищує 55 хвилин. У цьому періоді півгодини відведено на кардіонавантаження (тренують серцевий м'яз), решта 20 хвилин займають силові вправи і розтяжка. Перед виконанням фізичних вправ необхідно зробити розминку. Наприклад, пострибати протягом 5 хвилин на скакалці або виконати нескладні вправи на все тіло (присідання, махи, нахили, обертання тазу, гомілкостопа, колінах і ліктьових суглобів). Далі відбувається саме тренування, в яку включені наступні базові вправи:

1. Стрибки з невеликої висоти, при яких руки повинні бути витягнуті уздовж тулуба. Головне правило для дотримання техніки – приземлятися на стопу повністю і не використовувати руки, щоб зберегти рівновагу. Перебуваючи в польоті над батутом, необхідно стежити за носками ніг, їх потрібно тягнути за аналогією з балеринами. Ця вправа покращує координацію рухів і баланс;

2. Використовуючи поручень батута в якості опори, необхідно підтягнути зігнуті в колінах ноги до рівня грудей. Не таке вже просте завдання, але батут істотно полегшує вправу. Він служить опорою м'якою і пружною, яка дозволяє виконувати стрибки і підйом ніг виключно за допомогою м'язів черевного преса;

3. У положенні сидячи слід покласти руки на батут позаду себе, як би спираючись на них. З такого положення виконуються стрибки. Важливо стежити за поставою – спина повинна бути постійно пряма. Ця вправа тренує прес і м'язи рук;

4. Для зміцнення м'язів стегон і ніг виконуються стрибки з відведенням однієї ноги в сторону, причому вона повинна бути зігнута, друга нога повинна бути відведена в протилежну сторону в прямому положенні;

5. Для поліпшення гнучкості і розтяжки в процесі стрибків слід спробувати підтягнути ноги до тулуба і розвести в різні боки. Для просунутих існує варіація, при якій потрібно пальцями рук тягнутися до носка.

Заняття протягом 8 хвилин прирівнюються до пробіжки на дистанцію в 3 кілометри. Близько 20 хвилин джампінгу спалюють таку ж кількість калорій, як і годинне заняття на степпері. Для того щоб спостерігати результат від фітнесу, необхідно дотримуватися принципу регулярності. Для жінок достатньо трьох відвідувань в тиждень з одноденною перервою між сеансами.

До основних характеристик, які допомагає розвинути джампінг фітнес можна віднести такі:

1. Спринт. Джампінг передбачає використання різних видів стрибків, таких як вертикальні стрибки, бокові стрибки та інші, які дозволяють підвищити серцево-судинну активність і збільшити споживання калорій.

2. Ритмічність. У джампінгу часто використовуються ритмічні рухи, синхронізовані з музикою, що додає фізичній активності веселощі та мотивацію.

3. Сила та стійкість. Цей вид фітнесу може покращити м'язову силу, особливо м'язи ніг і ягодиць, і підвищити загальну фізичну стійкість.

4. Координація і баланс. Джампінг сприяє розвитку координації рухів та збалансованості.

5. Низькі навантаження на суглоби. Під час джампінгу навантаження на суглоби значно менше, ніж під час бігу чи інших інтенсивних видів фізичної активності [5].

Джампінг може бути використаний, як окрема форма фітнесу або, як частина комплексної тренувальної програми. Використовуючи арсенал своїх засобів у спортивному тренуванні джампінг фітнес є цікавим і веселим способом підтримання фізичної активності та поліпшення загального стану здоров'я.

Вправи на батуті активізують різні м'язові групи, допомагаючи їм стати сильнішими та більш витривалими. Під час тренування джампінг фітнесом активно працюють м'язи ніг, спини, живота та рук. Рухи, які вимагають точності та силового зусилля, підвищують координацію м'язів і розвинути рівновагу, що особливо корисно для попередження травм і поліпшення загального рухового контролю. Це сприяє зміцненню м'язів покращенню їх сили та тону. Регулярні стрибки сприяють покращенню гнучкості суглобів, запобігаючи їх зжиманню та старінню. Вправи на батуті допомагають у підтримці міцності кісток та зменшують ризик остеопорозу.

Інтенсивні стрибки та рухи на батуті підвищують серцевий ритм, поліпшуючи роботу серцево-судинної системи та легень. Регулярні тренування сприяють зниженню артеріального тиску, зменшуючи ризик серцевих захворювань та покращують кардіореспіраторну витривалість. Тренування на батуті сприяють покращенню вентиляції легень та збільшують потік кисню у крові, що важливо для покращення здоров'я дихальних шляхів та нирок [2].

До рис характеру, які розвивають постійні заняття джампінг фітнесом можна віднести:

1. Терпіння. Майстерність у джампінгу може потребувати багато тренувань та вдосконалення. Це сприяє розвитку терпіння і готовності працювати над чимось довше, щоб досягти бажаного результату.

2. Амбіції. Цілеспрямованість у досягненні нових фітнес-цілей у джампінгу може розвивати амбіції і бажання досягати більшого в інших сферах життя.

3. Сприйнятливість до змін. Періодичні зміни в тренувальних програмах і нові рухи в джампінгу вчать бути відкритими до змін і адаптуватися до нових обставин.

4. Точність і концентрація. Для виконання точних рухів і збереження правильної техніки потрібна увага до деталей і концентрація. Джампінг сприяє розвитку цих навичок.

5. Радість і оптимізм. Фізична активність виробляє ендорфіни, які підвищують настрій і сприяють оптимізму.

6. Відчуття досягнення. Подолання нових викликів і досягнення фітнес-цілей у джампінгу може створювати відчуття досягнення, що спонукає до подальших звершень у житті.

7. Співпраця. Якщо займаєтеся джампінгом у групі або класі, це може покращити ваші навички співпраці та взаємодії з іншими учасниками [4].

Водночас, джампінг фітнес не тільки впливає на людину фізично, а ще й морально та психологічно, зменшуючи стресові стани організму та мотивує стати кращою версією самої себе. Фізична активність сприяє виділенню ендорфінів, що покращує настрій, зменшує рівень стресу та тривоги. Регулярні тренування можуть допомогти поліпшити якість сну, роблячи його глибшим та спокійнішим.

Підводячи підсумки вище сказаного можна зробити висновок про те, що фітнес на батуті або джампінг фітнес це порівняно новий напрямок фітнес-індустрії, який має комплексний позитивний вплив на організм, покращуючи як фізичне, так і психічне здоров'я. Регулярні тренування на батуті можуть допомогти зберегти та покращити загальний стан організму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зінченко В. Б., Усачов Ю. О., Білецька В. В. Семененко В. П. Фізичне виховання. Фітнес: навч. посіб. Київ: НАУ, 2014. 220 с.
2. Воловик Н. І. Основи оздоровчого фітнесу: навч. посіб. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. 240 с.
3. Тулайдан В. Г. Оздоровчий фітнес: навч. посіб. Вид. 2-ге з контрольними питаннями і доповненнями. Львів: Фест-Прінт, 2020. 142 с.
4. Джампінг фітнес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vona.pp.ua/fitness-dzhamping-vidi-korist/>
5. Джампінг фітнес. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://publish.com.ua/sport/dzhamping-fitness-korist-zanyat-na-batuti-dlya-riznogo-viku.html>

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Поливана Уляна

Науковий керівник – проф. Боднар Дмитро

ПАРНА І НЕПАРНА ЧАСТИНИ НЕПЕРЕРВНИХ ДРОБІВ, ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ЗБІЖНОСТІ G-ДРОБІВ

Неперервні дробові є ефективним математичним апаратом для побудови раціональних наближень дійсних чисел, зокрема алгебраїчних ірраціональностей, чисел π і e . Розглядаються різні типи функціональних неперервних дробів: С-дробові, S-дробові, g-дробові, J -дробові, Т-дробові та інші. Їх підхідні дробові дають дробово-раціональні апроксимації аналітичних функцій, які часто збігаються швидше, ніж поліноміальні наближення і в ширших областях.

Нехай задано дві послідовності комплексних чисел $\{a_k\}, k = 1, 2, 3 \dots$, $\{b_p\}, p = 0, 1, 2, \dots$. Неперервним дробом називають послідовність $\{f_n\}$,

$n = 0, 1, 2, \dots$, де

$$f_0 = b_0, \quad f_n = b_0 + \frac{a_1}{b_1 + \frac{a_2}{b_2 + \ddots + \frac{a_n}{b_n}}}, \quad n = 1, 2, 3 \dots$$

Для запису нескінченного неперервного дробу будемо використовувати позначення:

$$b_0 + \frac{a_1}{b_2 + \frac{a_2}{b_2 + \ddots}}$$

або

$$b_0 + \frac{a_1}{b_1} + \frac{a_2}{b_2} + \dots,$$

або

$$b_0 + D_{k=1}^{\infty} \frac{a_k}{b_k} \quad (1)$$

Числа $a_n, n = 1, 2, 3 \dots$, називають частинними чисельниками, $b_n, n = 1, 2, 3 \dots$, – частинними знаменниками, f_n – n -ми підхідними дробами. Неперервний дріб (1) збігається, якщо існує скінченна границя його підхідних дробів.

Два неперервні дробові (1) і

$$d_0 + D_{k=1}^{\infty} \frac{c_k}{d_k} \quad (2)$$

з підхідними дробами f_n і g_n , $n = 0, 1, 2, \dots$, відповідно називають еквівалентними, якщо $f_n = g_n$, $n = 0, 1, 2, \dots$. Дріб (2) є парною частиною дробу (1), якщо $g_n = f_{2n}$, $n = 1, 2, 3, \dots$, і непарною частиною, якщо $g_n = f_{2n+1}$,

$n = 1, 2, \dots$ Парна і непарна частини неперервного дробу

$$\frac{1}{1 + \frac{a_2}{1 + \frac{a_3}{1 + \dots}}} \quad (3)$$

мають відповідно вигляд

$$\frac{1}{1 + a_2} - \frac{a_2 a_3}{1 + a_3 + a_4} - \frac{a_4 a_5}{1 + a_5 + a_6} - \dots - \frac{a_{2k} a_{2k+1}}{1 + a_{2k+1} + a_{2k+2}}, \quad (4)$$

$$1 - \frac{a_2}{1 + a_2 + a_3} - \frac{a_3 a_4}{1 + a_4 + a_5} - \frac{a_5 a_6}{1 + a_6 + a_7} - \dots - \frac{a_{2k+1} a_{2k+2}}{1 + a_{2k+2} + a_{2k+3}}. \quad (5)$$

Скажемо, що для неперервного дробу (3) виконуються фундаментальні нерівності, якщо існують такі додатні сталі $r_p, p \geq 1$, що

$$r_1 |1 + a_2| \geq |a_2| \quad (6.1)$$

$$r_2 |1 + a_2 + a_3| \geq |a_3| \quad (6.2)$$

$$r_p |1 + a_p + a_{p+1}| \geq r_p r_{p-2} |a_p| + |a_{p+1}|, p = 3, 4, 5, \dots \quad (6.3)$$

У монографії [8] доведено, що якщо нерівність (6.1) посилити, вимагаючи, щоб

$$r_1 |1 + a_2| \geq (1 + k_1) |a_2|,$$

де $k_1 > 0$, то існує границя парних підхідних дробів (3), тобто збігається парна частина неперервного дробу (3).

Доведемо, що, якщо посилити (6.2), вимагаючи, щоб

$$r_2 |1 + a_2 + a_3| \geq (1 + k_2) |a_3|,$$

де $k_2 > 0$, то збігається непарна частина (3), тобто неперервний дріб (5).

Нехай

$$g_k = \frac{r_{2k+2} |1 + a_{2k+2} + a_{2k+3}| - |a_{2k+3}|}{r_{2k+2} |1 + a_{2k+2} + a_{2k+3}|}, k \geq 1$$

Тоді

$$g_1 = \frac{r_4 |1 + a_4 + a_5| - |a_5|}{r_4 |1 + a_4 + a_5|} \geq \frac{r_4 r_2 |1 + a_2 + a_3| |a_4|}{r_4 |1 + a_2 + a_3| |1 + a_4 + a_5|} \geq$$

$$\geq \frac{|a_3||a_4|(1+k_2)}{|1+a_2+a_3||1+a_4+a_5|}.$$

Тому існує комплексне число z_1 , таке, що $|z_1| < 1$ і

$$\frac{a_3 a_4}{(1+a_2+a_3)(1+a_4+a_5)} = g_1 z_1.$$

Оскільки

$$g_k(1-g_{k-1}) = \frac{(r_{2k+2}|1+a_{2k+2}+a_{2k+3}| - |a_{2k+3}|) - |a_{2k+1}|}{r_{2k+2}|1+a_{2k+2}+a_{2k+3}|r_{2k}|1+a_{2k}+a_{2k+1}|} \geq$$

$$\geq \frac{|a_{2k+1}||a_{2k+2}|}{|1+a_{2k+2}+a_{2k+3}||1+a_{2k}+a_{2k+1}|},$$

то існують такі комплексні числа $z_k, |z_k| \leq 1$, що

$$\frac{a_{2k+1}a_{2k+2}}{(1+a_{2k+2}+a_{2k+3})(1+a_{2k}+a_{2k+1})} = g_k(1-g_{k-1})z_k, k = 2, 3, 4, \dots$$

Виконавши еквівалентні перетворення, зведемо дріб (5) до вигляду

$$1 - \frac{|a_2|(1+a_2+a_3)^{-1}}{1} + \frac{g_1 z_1}{1} + \frac{g_2(1-g_1)z_2}{1} + \dots + \frac{g_k(1-g_{k-1})z_k}{1} + \dots$$

Отриманий неперервний дріб збігається за теоремою Ван Флека [8, Теорема 11.4, с.49].

Цей дріб еквівалентний неперервному дробу (5).

Уолл розглянув клас W нерациональних дійсних аналітичних функцій $f(z)$ в області $|\arg(1+z)| < \pi$, для яких виконується умова $\operatorname{Re}(\sqrt{1+z}f(z)) > 0$ в цій області, де береться головна гілка кореня. Було встановлено, що $f(z) \in W$ тоді і тільки тоді, коли $f(z)$ зображується g -дробом.

$$f(z) = \frac{s_0}{1} + \frac{g_1 z}{1} + \frac{(1-g_1)g_2 z}{1} + \dots + \frac{(1-g_{n-1})g_n z}{1} + \dots \quad (7)$$

де $s_0 > 0, 0 < g_n < 1$.

Граг В.Б. [5] означив π -дроби, тобто дроби вигляду

$$f(z) = \frac{\pi_0}{1+z} + \frac{z}{1} + \frac{\pi_1}{1+z} + \frac{z}{1} + \dots \quad (8)$$

де $\pi_n > 0$. Якщо $W'_0(z), W_0(z), W'_1(z), W_1(z), \dots$ – підхідні дроби (8), то в області $|\arg(1+z)| < \pi$

$$|W_n(z) - W'_n(z)| \leq L(z) \left| \frac{1-\sqrt{1+z}}{1+\sqrt{1+z}} \right|^n, \quad (9)$$

$$\text{де } L(z) = \frac{\pi_0}{Re\sqrt{1+z}} \left| \sqrt{1+z} - \frac{1}{\sqrt{1+z}} \right|.$$

Із оцінки (9) випливає збіжність π -дроби. Покажемо, що парною частиною дробу (8) є g -

$$\text{дріб, де } g_k = \frac{\pi_k}{1+\pi_k}.$$

Спочатку побудуємо парну частину неперервного дробу (1) у припущенні, що $a_k \neq 0, b_k \neq 0, k = 1, 2, 3, \dots$.

Неперервний дріб

$$b_0 + D_{k=1}^{\infty} \frac{a_k^*}{1}$$

де $a_1^* = a_1 b_1^{-1}, a_k^* = a_k b_{k-1} b_k^{-1}$ еквівалентний (1). Його парна частина має вигляд

$$\frac{1}{1-a_2^*} - \frac{a_2^* a_3^*}{1+a_3^*+a_4^*} - \frac{a_4^* a_5^*}{1+a_5^*+a_6^*} - \dots - \frac{a_{2n-2}^* a_{2n-1}^*}{1+a_{2n-1}^*+a_{2n}^*} - \dots$$

Підставивши значення $a_k^*, k = 1, 2, 3, \dots$ і виконавши еквівалентні перетворення, отримаємо парну частину дробу (1)

$$b_0 + \frac{a_1 b_2}{b_1 b_2 + a_2} - \frac{a_2 a_3 b_4}{(b_2 b_3 + a_3) b_4 + b_2 a_4} - \frac{a_4 a_5 b_2 b_6}{(b_4 b_5 + a_5) b_4 + b_4 a_6} - \dots$$

$$- \frac{a_{2n-2} a_{2n-1} b_{2n-4} b_{2n}}{(b_{2n-2} b_{2n-1} + a_{2n-1}) b_{2n} + b_{2n-2} a_{2n}} - \dots \quad (10)$$

Для π -дроби маємо $a_{2n} = z, a_{2n+1} = \pi_n(1+z)$. Підставивши ці значення в (10) отримаємо g -дріб (7). Із оцінки (9) випливає, що π -дріб збігається. Із збіжності послідовності випливає збіжність довільної її підпослідовності. Оскільки послідовність підхідних дробів g -дроби є підпослідовністю підхідних дробів π -дроби, то g -дріб (7) збігається у площині з розрізом $|\arg(1+z)| < \pi$.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар Д.І., Дмитришин Р.І. Про деякі ознаки збіжності гіллястих ланцюгових дробів з нерівнозначними змінними // Вісник Львівського університету. Серія механіко-математична. – 2008. – Вип. 68. – С. 22–30.
2. Bodnar D. I., Dmytryshyn R. I. On the convergence of multidimensional g -fraction // Мат. студії. – 2001. – 15, № 2. – С. 115–126
3. Дмитришин Р. І. Багатовимірні аналоги g -дробів, їх властивості, ознаки збіжності: Дис. ... канд. фіз.-мат. наук: 01.01.01. – Львів, 1998. – 128 с.
4. Дмитришин Р.І. Про збіжність багатовимірного g -дроби з нерівнозначними змінними // Мат. методи та фіз.-мех. поля. – 2005. – 48, № 4. – С. 121–127.
5. Gragg W.B. Truncation error bounds g -fraction // Numerische Mathematik. – v.11 P.370-379/
6. Lorentzen L., Waadeland H. Continued fractions. – Vol. 1: Convergence theory. – Amsterdam – Paris: Atlantis Press/World Scientific, 2008. – xii+308 p.
7. Perron O. Die Lehre von den Kettenbrüchen. – Band II: Analytisch-funktionentheoretische Kettenbrüche. – Stuttgart: B. G. Teubner, 1957. – vi+316 S.
8. Wall H. S. Analytic theory of continued fractions. – New York: Van Nostrand Co., 1948. – XIII+433 p.

ЗМІСТ

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Процик Назар

Науковий керівник – проф. Оксана Кікінежді

ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СТИЛЮ УПРАВЛІННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....3

Коцюрубa Ірина

Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ В РАННІЙ ДОРОСЛОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 5

Голяк Христина

Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....11

Романович Ірина

Науковий керівник – доц. Свідерська Галина

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ 15

П'єх Петро

Науковий керівник – доц. Свідерська Галина

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ РОЗВІДОК УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОЛОГІВ 19

Беднарчук Лідія

Науковий керівник – доц. Гончаровська Галина

СЕНСОМОТОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....22

Ліфиренко Олеся

Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ 26

Скалич Марія

Науковий керівник – проф. Шпак Марія

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 31

Срібна Галина

Науковий керівник – викл. Шульга Ірина

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КОРЕКЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ 34

Осмачко Наталя

Науковий керівник – проф. Шпак Марія

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....37

Смирнова Оксана

Науковий керівник – доц. Андрійчук Іванна

КОМУНІКАТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ННС МАРШАЛЛА РОЗЕНБЕРГА ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ МЕТОД РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ 41

Хориняк Валерія Науковий керівник – доц. Гончаровська Галина ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	45
Пшебильська Тетяна Науковий керівник – доц. Гончаровська Галина ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР	49
Яцків Вікторія Науковий керівник – проф. Шпак Марія ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	53
Гатанюк Роксолана Науковий керівник – доц. Чіп Руслана МЕДІАЦІЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ.....	57
Соха Анастасія Науковий керівник – доц. Чіп Руслана ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АСЕРТИВНОСТІ	61
Левчук Михайло Науковий керівник – проф. Радчук Галина ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У МОЛОДИХ СПОРТСМЕНІВ	63
Шутова Марина Науковий керівник – проф. Радчук Галина СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	66
Карпець Наомі Еліастра Науковий керівник – проф. Радчук Галина ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	68
Козачук Євгеній Науковий керівник – доц. Свідерська Галина СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЯКОСТЕЙ УСПІШНОГО ПЕРЕГОВОРНИКА	71
Коцюк Наталія Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТРИВОЖНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	74
Оришук Мар'ян Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТНОСТІ СЕРЕД ІНСПЕКТОРІВ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВАРТИ.....	79
Осипкіна Інна Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ПРАЦІВНИКІВ ДСНС	83
Третяк Віталій Науковий керівник – доц. Шевченко Ольга ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА.....	87

Бутрин Василь**Науковий керівник – доц. Кізь Ольга**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕТВОРКІНГУ В БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ 91

Ковалик Ярина**Науковий керівник – проф. Кікінежді Оксана**

ОСОБИСТІСНА ТРИВОЖНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ 97

ФАКУЛЬТЕТ МИСТЕЦТВ**Гутор Мар'яна****Науковий керівник – викладач Рублевська Наталія**

“УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНА БІЖУТЕРІЯ” 101

Стахів Ірина**Науковий керівник – доц. Маццишина Зоя**

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ПРИРОДИ В ЛІРИЧНОМУ ПЕЙЗАЖНОМУ ЖИВОПИСІ 104

ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**Бісовський Валентин****Черевко Сніжана**

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТЕРІОФАУНИ УКРАЇНИ 110

Пензей Христина**Науковий керівник – доц. Конончук Олександр**

ВПЛИВ ПОЗАКОРЕНЕВОГО ПІДЖИВЛЕННЯ КАРБАМІДОМ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЯЧМЕНЮ.....114

Мацерук Іванна**Науковий керівник – доц. Гладюк Микола**

ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР НА УРОКАХ ХІМІЇ 116

Ковальчук Олег**Науковий керівник – доц. Гладюк Микола**

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПРО ОКИСНО-ВІДНОВНІ РЕАКЦІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ НЕОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ 121

Сойко Сніжана**Науковий керівник – доц. Хоменчук Володимир**

ОСОБЛИВОСТІ ФІТОРЕМЕДІАЦІЇ ҐРУНТІВ ЗАБРУДНЕНИХ ДИЗЕЛЬНИМ ПАЛИВОМ 125

Возьна Роксолана**Копиняк Марія****Науковий керівник – доц. Барановський Віталій**

КАТАЛІТИЧНЕ І НЕКАТАЛІТИЧНЕ ДЕДІАЗОНІЮВАННЯ ТІАЗОЛ-2-ДІАЗОНІЄВИХ СОЛЕЙ У ПРИСУТНОСТІ НУКЛЕОФІЛІВ 130

Миколишин Уляна**Возьна Роксолана****Науковий керівник – доц. Симчак Руслан**

СОЛІ 4-СУЛЬФО(СУЛЬФАМІДО)ФЕНІЛДІАЗОНІЮ ЯК АРИЛЮЮЧІ РЕАГЕНТИ В РЕАКЦІЯХ АНІОНАРИЛЮВАННЯ НЕНАСИЧЕНИХ СПОЛУК 133

<i>Драбик Марія</i> <i>Камуля Тарас</i> <i>Моргунов Олег</i> <i>Науковий керівник – доц. Тулайдан Галина</i> ТІОЦАНАТОАРИЛЮВАННЯ ПОХІДНИХ ПРОПЕНУ СОЛЯМИ АРИЛБІСДІАЗОНІЮ.....	137
<i>Стасюк Марія</i> <i>Полянська Христина</i> <i>Вересюк Юля</i> <i>Науковий керівник – доц. Москалюк Наталія</i> НАЙПОШИРЕНІШІ ХВОРОБИ ПЕРЦЮ СОЛОДКОГО (<i>CAPSICUM ANNUM L.</i>) ТА МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НИМИ.....	140
<i>Федченко Андрій</i> <i>Трач Олена</i> <i>Науковий керівник – доц. Гуменю Галина</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ ЕКОЦИД.....	143
<i>Бабій Марія</i> <i>Науковий керівник – асист. Яворівський Руслан</i> АНАЛІЗ ВИДОВОГО СКЛАДУ РОДИНИ ОСОКОВІ (<i>CYPERACEAE J. St. Hil.</i>) У ФЛОРИ ГУСЯТИНСЬКОГО (НИНІ ЧОРТКІВСЬКОГО) РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	146
<i>Солонина Артем</i> <i>Науковий керівник – доц. Гладюк Микола</i> ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ РОЗРОБКИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ТА КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ З ТЕМИ «РОЗЧИНІ. ТЕОРІЯ ЕЛЕКТРОЛІТИЧНОЇ ДИСОЦІАЦІЇ»	150
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ	
<i>Скоцеляс Олег</i> <i>Науковий керівник – доктор філософії (Ph.D) Кузик Ігор</i> ЗЕЛЕНО-БЛАКИТНА ІНФРАСТРУКТУРА МІСТ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ.....	156
<i>Глушишин Діана</i> <i>Науковий керівник – доц. Гавришок Богдан</i> МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕОТУРИЗМУ В КАНЬОЙОНІ РІЧКИ ДЖУРИН НА ТЕРИТОРІЇ УРОЧИЩА «ЧЕРВОНЕ»	159
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ І ЖУРНАЛІСТИКИ	
<i>Хиляк Оксана</i> <i>Науковий керівник – проф. Грицак Наталія</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО І ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ПИСЬМЕННИКА НА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНО-ДІАЛОГІЧНІЙ ОСНОВІ	162
<i>Гаця Марія</i> <i>Науковий керівник – проф. Струганець Любов</i> КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НУШ	166
<i>Капітан Владислава</i> <i>Науковий керівник – доц. Решетука Тетяна</i> МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТА- ЖУРНАЛІСТА	170
<i>Козут Ірина</i> <i>Науковий керівник – викл. Вишневецька Галина</i> РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РІЗНИМИ ВИДАМИ ТВОРЧОЇ РОБОТИ.....	174

Гребенкова Юлія Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана ТВОРЧИСТЬ ОЛЕГА ЗУЄВСЬКОГО В МУРІВСЬКИЙ ПЕРІОД	178
Дурда Тетяна Науковий керівник – доц. Свистун Ніна ТРАНСФОРМОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В РОМАНІ НАДІЇ ГУМЕНЮК «ТАНЕЦЬ БІЛОЇ ТОПОЛІ»	182
Волкова Яна Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана «БЛАКИТНА ТРОЯНДА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ПЕТРА ОДАРЧЕНКА.....	186
Мостова Ольга Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана ТВОРЧА ПОСТАТЬ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА В ОЦІНЦІ БОГДАНА ЛЕПКОГО.....	189
Безубик Людмила Науковий керівник – доц. Миколенко Тетяна ТЕМАТИЧНА ГРУПА «СОН» У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	193
Котис Софія Науковий керівник – доц. Наливайко Марія АНТРОПОНІМИ КАЗКИ «ДІДУСЬ АПЧИХ ТА ЙОГО ДРУЗІ» ОЛЕКСАНДРА ВІЛЬЧИНСЬКОГО	197
Ліщенко Анжеліка Науковий керівник – доц. Наливайко Марія ОНІМНІЙ ПРОСТІР В РОМАНАХ О. ВІЛЬЧИНСЬКОГО «НЕВРАХОВАНА ЖЕРТВА», «СУТО ЛІТЕРАТУРНЕ ВБИВСТВО»	199
Кантицька Ірина Науковий керівник – проф. Вільчинська Тетяна ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ А. НІКУЛІНОЇ	202
Григорович Вікторія Науковий керівник – проф. Вільчинська Тетяна ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ТЕОНІМА БОГ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «БУКОВА ЗЕМЛЯ»	206
Ольга Кирилюк Науковий керівник – доц. Олеся Мединська МЕДІАОБРАЗ ЯК МЕХАНІЗМ ПОШИРЕННЯ НАРАТИВІВ У МЕДІЙНОМУ ПОЛІ.....	210

ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Господарисько Ірина Науковий керівник – доц. Дзись Тарас ТВОРЧИЙ ДОРОБОК МАРТИНА ПОЛЛАКА У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРІ.....	214
Косар Діана Науковий керівник – доц. Бияк Наталія СТРУКТУРНА МОДИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ АВСТРІЙСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ КРІСТІН НЕСТЛІНГЕР	217
Боднарчук Андрій Науковий керівник – доц. Бияк Наталія КОЛЬОРОНАЗВА GELB У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗМІ	220

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Стецюк Юлія**Науковий керівник – доц. Ятищук Оксана**

ОБОВ'ЯЗКИ І ПРАВА ОПІКУНА В ГАЛИЧЧИНІ ХХ СТ. В СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ РСР 225

Мацьона Наталя**Науковий керівник – доц. Ятищук Оксана**

ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІДПОЧИНОК У СІЛЬСЬКИХ ЖИТЕЛІВ У ПІСЛЯВОСННИЙ ЧАС (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ.) 230

Гульовська Євгенія**Науковий керівник – доц. Грушко Віктор**

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ 235

Верля Христина**Науковий керівник – доц. Куций Іван**

ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ 239

Кіт Святослав**Науковий керівник – доц. Куций Іван**

"ОБРАЗ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В БОЯХ ЗА ГОРУ МАКІВКУ (1915 Р.) В МЕМУАРИСТИЦІ БІЙЦІВ ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ" 242

Гульовська Євгенія**Науковий керівник – доц. Григорук Анатолій**

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 248

Петрик Тетяна**Науковий керівник – проф. Алексісвець Леся**

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У ПРОЄКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ФОНДУ «ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ» 253

Марцінів Юрій**Науковий керівник – проф. Алексісвець Леся**

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 256

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Жовнір Тая**Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій**

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ПОСТАВИ ШКОЛЯРІВ ЗІ СКОЛІОЗОМ 259

Нога Іван**Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій**

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ 263

Селедець Мар'яна**Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій**

ВИКОРИСТАННЯ ПІЛАТЕСУ В ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОМУ ТРЕНУВАННІ 266

Коршилівський Ігор**Науковий керівник – доц. Шандригось Віктор**

РОЛЬ ПЕРІОДУ З РОЗВИТКУ СИЛОВОЇ ВИТРИВАЛОСТІ В ПІДГОТОВЦІ ПАУЕРЛІФТЕРІВ 269

Баран Інна**Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій**

РОЗВИТОК ГНУЧКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ГІМНАСТИКИ І СТРЕТЧИНГУ 272

Рудик Наталія

Науковий керівник – проф. Гуменюк Сергій

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ ДЖАМПІНГ ФІТНЕСОМ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ 275

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Поливана Уляна

Науковий керівник – проф. Боднар Дмитро

ПАРНА І НЕПАРНА ЧАСТИНИ НЕПЕРЕРВНИХ ДРОБІВ, ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИ
ДОСЛІДЖЕННІ ЗБІЖНОСТІ G-ДРОБІВ 279

УДК 001.891
М.12

Магістерський науковий вісник. – Випуск № 41. – 2023. – 289 с.

***Видрук оригінал-макету
у науковому відділі Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка***

Комп'ютерна верстка: Бойко Ж.Е.